METAFORLAR

HAYAT, ANLAM VE DİL

GEORGE LAKOFF – MARK JOHNSON

Gökhan Yavuz Demir'in *çevirisi* ve *sunumuyla*

İTHAKİ > KURAM

ithaki

ithaki

George Lakoff, 24 Mayıs 1941'de doğdu. Amerikalı kognitif linguist 1972 yılından bu yana Berkeley'deki California Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

Mark Johnson, 24 Mayıs 1949'da doğdu. Oregon Üniversitesi'nin Felsefe Bölümünde Profesör olarak görev yapmaktadır. Felsefe, kognitif bilim ve kognitif linguistik alanlarına katkıları olmuştur.

George Lakoff – Mark Johnson

Metaforlar

Hayat, Anlam ve Dil

Hazırlayan ve Türkçeye Çeviren

Gökhan Yavuz Demir

Metaforlar

George Lakoff ve Mark Johnson

Özgün Adı: *Metaphors We Live By*

İthaki Yayınları - 1024

Hazırlayan ve Türkçeye Çeviren: *Gökhan Yavuz Demir*
Editör: *Ertuğrul Uzun*
Kapak Tasarımı: *Şükrü Karakoç*
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *Şükrü Karakoç*
2. Baskı, Kasım 2015, İstanbul
ISBN: 978-605-375-467-1

Sertifika No: 11407

© Türkçe Çeviri: Gökhan Yavuz Demir, 2015
© 1980 by The University of Chicago
Sonsöz © 2003 by The University of Chicago
© George Lakoff ve Mark Johnson, 1980
© İthaki, 2015

Yazarların yeni bir sonsöz ilave ettikleri 2003 baskısından tercüme edilmiştir.

Bu eserin tüm hakları Lir Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Bahariye Cad. Dr. İhsan Ünlüer Sok. Ersoy Apt. A Blok No: 16/15 Kadıköy - İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Gümüşsuyu Cad. Topkapı Center, Odin İş Merkezi No: 403/2 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 30 06 - Faks: (0212) 613 51 97
Sertifika No: 29652

Andy ve Gherkin için

İçindekiler

Çevirenin Önsözü: Metafora Dönüş - Gökhan Yavuz Demir	9
Önsöz	19
Teşekkür	21
1. Beraber Yaşadığımız Kavramlar	27
2. Metaforik Kavramların Sistematikliği	31
3. Metaforik Sistematiklik: Vurgulamak ve Gizlemek	35
4. Yönelim Metaforları	40
5. Metafor ve Kültürel Tutarlılık	50
6. Ontolojik Metaforlar	54
7. Kişileştirme	63
8. Metonimi	66
9. Metaforik Tutarlılığa Meydan Okumalar	74
10. Bazı İlave Örnekler	80
11. Metaforik Yapılaşmanın Kısmî Doğası	87
12. Kavram Sistemimiz Nasıl Temelleniyor?	92
13. Yapı Metaforlarının Temellenmesi	97
14. Nedensellik: Kısmen Yeni Ortaya Çıkan ve Kısmen Metaforik	106
15. Tutarlı Tecrübe Yapılanması	115
16. Metaforik Tutarlılık	126
17. Metaforlar Arasındaki Kompleks Tutarlılıklar	137
18. Kavramsal Yapı Teorilerinin Bazı Sonuçları	148
19. Tanımlama ve Anlama	158
20. Metafor Forma Nasıl Anlam Verebilir?	170
21. Yeni Anlam	186
22. Benzerliğin Yaratılması	195

23. Metafor, Doğru ve Eylem 205
24. Doğru 209
25. Objektivizm ve Subjektivizm Mitleri 238
26. Batı Felsefesi ve Linguistiğinde Objektivizm Miti 249
27. Metafor, Objektivizm Mitinin Kusurlarını Nasıl İfşa Eder? 267
28. Subjektivizm Mitinin Bazı Yetersizlikleri 282
29. Tecrübeci Alternatif: Eski Mitlere Yeni Anlamlar Vermek 285
30. Anlama 288
Sonsöz 298
Bibliyografya 299
Sonsöz, 2003 301
Bibliyografa 335

Çevirenin Önsözü: Metafora Dönüş

"Metafor minyatür şiirdir."
Monroe Beardsley

Geçtiğimiz son otuz yıl içinde "dile dönüş" ve "retoriğe dönüş" hümaniter disiplinlerde önemli bir entelektüel hareket olarak ortaya çıktı ve böylece toplum giderek bir tekst olarak görülmeye başlandı. Buna göre; sosyal ve kültürel gerçeklikler, hatta bilimin kendisi linguistik ve metaforik inşalardır. Novalis "bütün dönüşler yuvayadır" der. Yuva metaforlardır ve bütün dönüşler metaforadır. Metaforlar yuvamızdır.

İnsan, içinde yaşadığı gerçekliği ancak metaforlar vasıtasıyla ve metaforik olarak inşa edebilir. Metaforlar hayatı, kendimizi ve "öteki"ni anlamanın yegâne yoludur. Metaforlar, dünya diye adlandırdığımız şeyi, onu açığa çıkararak ve gizleyerek bize sunar. Hayatı ve dili mucizevî kılan metaforlardır. Metaforlar kendi ışıltılarıyla bazen gözümüzü alıp aktardıkları veya taşıdıkları anlamı saklarken, bazen de yine aynı ışıltılarıyla anlattıklarını çok daha görünür kılar. Dünyanın bu açığa çıkarıcı ve gizleyici takdimi olan metaforlar, dilin aslî varlığıdır. Çünkü dil sadece bir "göstergeler imparatorlu-

ğu" değil, aynı zamanda bir "metaforlar imparatorluğu"dur da.

Konuşan daima dildir ve dilin dili, metafordur. Dilin dilinin metafor olduğunu, "metafor" kelimesinin kendine bakarak anlayabiliriz. Grekçe *metaphora*dan gelen "metafor" kelimesi, *meta*: öte ve *phrein*: taşımak kelimelerinden mürekkeptir ve "bir yerden başka bir yere götürmek" anlamına gelir. Felsefeye yatkın bir edebiyatçıdan ziyade edebî yeteneklere sahip bir filozof olan Borges, bu tanıma bakarak metaforun da bir metafor olduğunu söyler.

Metafor, bir forma en az iki içeriğin sığdırılmasıdır. Bu, lafzî anlam ile figüratif anlam arasında çözümü zor bir bulmaca yaratır. Metafor, metaforik bir ifadedeki bu iki anlam arasındaki gerilimin sonucudur. Metaforik ifadede gerilim diye adlandırdığımız şey, gerçekte ifadedeki iki anlam arasında değil, daha ziyade ifadenin iki zıt yorumu arasında vuku bulan bir şeydir. Metaforu meydana getiren bu iki yorum arasındaki çatışmadır. Metaforik yorum, lafzî yorumun bu çelişkide kendini imha etmesiyle hayat bulur. Bu lafzî yorumun kendini imhası veya kelimenin anlamının geçirdiği dönüşüm sayesinde yaşanan anlam genişlemesi, lafzî bir yorumu lafzî olarak tümüyle mânâsız ve gereksiz kılar. Bu sebeple, bir metafor, metaforik ifadenin lafzî olarak yorumlanmasının artık mümkün olmadığı bir noktada, ortaya çıkabilecek bir yorum boşluğunu doldurur. İfadedeki gerilime verilen cevap yeni bir anlam genişlemesidir. Kısacası bir metafor, bize daima gerçeklik hakkında yeni bir şeyler söyler.

Metaforlar yaratıcıdır; çünkü zihnimizi mevcut ve aşikâr benzerliklerin, ilişkilerin ve görüşlerin ötesine, kendi yarattıkları yeni benzerliklere, ilişkilere ve görüşlere yönlendirir. Metafor keşiftir; çünkü kelimenin tek başına daha önce taşıyamayacağı bir anlam boyutu keşfedilir ve böylece hem kelimenin hem de düşüncenin anlam ufku genişler. Metafordan bağımsız anlama yoktur. *İl Postino* (*Postacı*) filminde posta-

cı Mario, Pablo Neruda'ya "dünya tümüyle başka bir şeyin metaforu" der. Gerçekten de dünyaya metaforik olmayan bir açıdan bakmak mümkün değildir.

Ortega y Gasset "metafor muhtemelen insanoğlunun en verimli imkânlarından biridir. Onun etkisi büyüye yakındır, dahası o Tanrının yaratırken Varlıklarından birinin içinde unuttuğu yaratıcı bir güç gibi görünüyor" der. İşte George Lakoff ile Mark Johnson'ın literatürde çığır açan kitapları *Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil*, Tanrının içimizde unuttuğu yahut Ademle Havvanın cennetten kovulduklarında beraberlerinde getirdikleri bu yaratıcı güç hakkındadır.

Peki metaforun bu yaratıcı gücünün hikmeti nedir? Dahası metafor nedir? Metaforun kendisi dil hakkında bir metafor mudur? Klâsik yaklaşım metaforun düzyazının keyfini ve şiirin estetik değerini arttırdığını, ancak belirsizliğe ve yanlışlığa açık bir davetiye çıkardığından pür bilim ve felsefenin, dilin bu hilkat garibesi olarak görülen sihrinden kesinlikle kaçınması gerektiğini varsayar. Buna göre metafor olsa olsa dekoratif, süs amaçlı bir araçtır. Metafora dair klâsik yaklaşımın yanılgıları şu beş temel kabûlünde yatar:

(1) Metafor kelimelere has bir niteliktir ve dolayısıyla linguistik bir fenomendir.
(2) Metafor bir takım sanatsal ve retorik amaçlarla kullanılır.
(3) Metafor karşılaştırılan iki entite arasındaki benzerliğe dayanır.
(4) Metafor kelimelerin iradî ve düşünülmüş kullanımıdır ve dolayısıyla özel bir yetenek gerektirir.
(5) Metafor onsuz da yapabileceğimiz bir konuşma figürüdür. Bu yüzden insanî iletişimin ve gündelik düşünme ile akıl yürütmenin ayrılmaz bir unsuru değildir.

Oysa George Lakoff ve Mark Johnson elinizdeki kitaplarında, metafora dair bu çok güçlü geleneğe karşı meydan okuyan kognitif linguistik görüş diye adlandırabileceğimiz yeni bir metafor görüşü geliştirdiler. Metafora dair bu kognitif linguistik görüşe göre;

(1) Metafor kelimelerin değil, kavramların niteliğidir.
(2) Metaforun fonksiyonu salt sanatsal veya estetik kaygılar değil, belirli kavramları daha iyi anlamaktır.
(3) Metafor çoğunlukla benzerliğe dayanmaz.
(4) Metafor özel bir yeteneği olmayan sıradan insanlarca gündelik hayatta büyük bir zihin faaliyeti gerektirmeksizin kullanılır.
(5) Metafor linguistik bir süs, gereksiz bir dekor değil, insanî düşüncenin ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir unsurudur.

Bu bakış açısından, metafor basitçe bir kelime veya linguistik ifadeler sorunu değil, daha çok kavramlar, bir şeyi başka bir şeye göre düşünme sorunudur. Metafor doğası gereği kavramsaldır ve hem gündelik dilde hem de düşüncede yaygındır. Metafor hakkındaki kemikleşmiş görüşlerin aksine, bu yeni yaklaşımda metafor, sırf yaratıcı edebî muhayyilenin kullandığı bir araç olmaktan çıkıp, o olmaksızın ne şairin ne filozofun ne bilim adamının ne de sıradan insanların düşünemeyeceği ve yaşayamayacağı değerli bir kognitif sihir haline gelir.

Lakoff ve Johnson kitaplarında yalnızca düşüncenin değil, aynı zamanda gündelik hayatımıza varoluşunu armağan eden aşık olmak, tartışmak vb. faaliyetlerin de kaçınılmaz olarak metaforik olduğunu gösteriyorlar. Yazarlara göre metafor sadece bir dil sorunu değil, aynı zamanda bir düşünce ve eylem sorunudur da. Çünkü gündelik kavram sistemimiz

— kendileriyle düşündüğümüz ve eylemde bulunduğumuz terimler — temelde doğası gereği metaforiktir. Bir şeyi algılamamızı, dünyada yolumuzu bulma tarzımızı, ve başka insanlarla iletişim kurma biçimimizi bu metaforik kavramlar yapıya kavuşturur.

İnsana dair her şey bu yaratıcı gücün içinde gerçekleşir. Bu yaratıcı gücü anlamak önemlidir. Çünkü metaforları anlamaya çalışmak, başka her şeyden önce kim olduğumuzun ve ne tür bir toplumda yaşadığımızın hayatî bir unsurunu aılamaya çalışmak demektir.

Metaforlar hakikatlerimiz ve hakikatlerimiz de metaforlarımızdır!

Tercüme Hakkında

Metaforlar anlamla ilgili bir kitap. Anlamla ilgili bir kitabı Türkçeye tercüme ettim. Anlamla ilgili bir kitabı Türkçeye tercüme ederken her şeyden önce anlaşılır olmasına özen gösterdim. Türk düşünce hayatının en büyük handikapının anlaşılmaz bir Türkçe kullanımı olduğunu düşünüyorum. İçeriksiz bir dil tartışmasının tarafları, dile dair bir görüşten yoksun olmalarını kelime fetişisti olarak telafi yoluna gidiyorlar. Bunun bedelini de hiç kuşkusuz okurlar ödüyor.

Zaten bize yabancı olan bir dünyanın metinlerini anlamak, anlamanın önündeki en büyük engel olan dilin özensiz kullanımıyla daha da çetrefilleşiyor. Bu nedenle bir dil Nazisi olmadan, kelimelerden Doğulu veya Batılı diye korkmadan, kelimeleri anlamı en şık ve doğrudan ifade edip etmemeleri kriterine göre kullandım.

Bir imparatorluk dili olan İngilizcenin kavramlarını karşılamakta, tıpkı Batılıların sıkıştıklarında Latinceye başvurmaları gibi, gerektiğinde yine bir imparatorluk dili olan Osmanlı Türkçesine başvurabileceğimize inanıyorum. Yeter ki

zorlama olmasın. Anlaşılır olan her şeyin Türkçe ve mübah olduğu, bu tercümenin en temel prensibidir. *Metaforlar*'ın tercümesinin bu ve birçok anlamda Türkiye'deki dil tartışmalarına katkısı olacağını umuyorum.

Yabancı kelimelere mutlaka Türkçe bir karşılık bulunması gerektiği inancı yanılgıların yanılgısıdır. Bu karşılık arayışlarının çoğu yetersiz ve yetersiz olduğu kadar da özensizdir. Özensizdir, çünkü bir kelimeye karşılık bulmakla iş bitmez, o kelimeyle aynı kökten türemiş akraba kelimelere de karşılık bulunmuş olmalıdır. Sözün gelişi "metafor"u, "eğretileme" diye karşılayanlar, kelimenin İngilizcedeki "metaphorical," "metaphorically" gibi şekilleri için acaba ne önerecekler!

Ayrıca sanılanın aksine, "metafor"un Türkçe karşılığı "istiare" yahut "eğretileme" değildir. "İstiare" are'ye, ariyet'e, yani ödünç'e dayanır: ödünç alma, birinden eğreti/iğreti bir şey alma; bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelime için kullanma; bir sözün gerçek anlamını kaldırarak, benzerliği olan diğer bir anlamı iğreti olarak verme (müstear: iğreti olarak alınan kelime; müstearünleh: iğreti kelime ile anlatılan şey; müstearünminh: iğretilik); bir kelimenin mânâsını muvakkaten başka bir kelime için kullanma sanatı. Bu bakımdan istiare hem mecâz hem de benzetme özellikleri taşır. İstiarede şu üç nitelik bulunmalıdır: kelimenin gerçek anlamının dışında herhangi bir kavrama yahut nesneye ad olması; karîne-i mâni'a (engelleyici ipucu) bulunması, yani kelimenin kendi anlamında kullanılmasının mümkün olmaması; benzetme amacının bulunması. İstiare, "benzetme"nin temel iki ögesinin, yani benzetilen ile benzeyenin birinden birinin söylenmemesi ile yapılır:

- Açık istiare (istiare-i musarraha): Kendisine benzetileni söylenip, benzeyeni söylenmemiş olan istiaredir ("Bir hilâl uğruna ya Râb ne güneşler batıyor").

– Kapalı istiare (istiare-i mekniye): Benzeyeni söylenip, kendisine benzetileni söylenmemiş istiaredir ("Ninniler söylermiş bir serin dere").

"Eğretileme" ise "istiare"nin kelime anlamının Türkçeye aktarılmasıdır: belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, geçici, muvakkat; takma; iyi yerleşmemiş, yerini bulamamış; uyumsuz, yakışmamış; temelli olmayan; belli bir süre için; bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelime için kullanma; bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanma.

Buradaki temel mantık, mecâz ifadelerin kavramlaşmadığıdır. Zaten "mecâz," Arapça "sınırı geçmek" anlamına gelen "tecâvüz" gibi, "câz" fiilinden türetilmiş isimdir (ism-i mekân); anlamın yerinden ve haddinden tecavüz edilmesi, yani kelimenin, gerçek anlamının sınırlarının aşılarak ilişkili (münasebetdâr), benzer (alâka-i müşabehet) ve anlaşılır (münfehim) başka bir anlamda kullanılmasıdır; kısacası kelimenin asıl ve doğru anlamında kullanılması anlamına gelen "hakikat"in zıddıdır. Mecâz ifade sadece cümlede/kullanımda ortaya çıktığı için, kelimenin gerçek/hakiki/kavramsal anlam kazanmadığı düşünülür: anlam ödünç alındığı, geçici olduğu için eğretileme yahut istiaredir. Ayrıca "eğreti" kelimesinin Türkçede pejoratif anlamda kullanıldığını da hatırlarsak, bu anlamda "eğretileme" yahut "istiare"nin metaforun özünü ıskaladığını söyleyebiliriz.

Çünkü Grekçe "metaphora"dan gelen "metafor" kelimesi, meta: öte ve pherein: taşımak, yüklenmek kelimelerinden mürekkeptir ve "bir yerden başka bir yere götürmek" anlamındadır. Burada söz konusu olan iğreti, geçici bir anlamdan çok kalıcı, köklü, yeni bir anlamdır. Bu kitap okunulduğunda da görüleceği gibi, metafor bir gerçeği dile getirmek amacıyla kullanılır ve pek çok metaforik ifade (biz onların metaforik ifade olduğunu fark etmesek de) dilde kalıcıdır.

Batı dillerindeki edebiyat ve retorik vokabülerine ait çoğu

kavramın (meselâ apophasis, oxymoron, zeugma) bugünkü Türkçede karşılığı yoktur. Bu anlamda Türkçede Divan şiirinin kâdim söz sanatları vardır. (1) Mecâz sanatları: teşbih (benzetme), istiare (eğretileme), mecaz-ı mürsel (gönderme mecaz, ad aktarması, düzdeğişmece, metonimi), kinaye (değinmece), ta'riz (dokundurma, iğneleme, taşlama, istihza), teşhis ve intak (kişileştirme). (2) Anlamla ilgili sanatlar: mübalağa (abartma), tezad (çelişki), telmih (anımsatma), istifham (retorik soru), kat', irsal-i mesel, iktibas, edeb-i kelâm vb. Ancak bunlar Batı dillerindeki kavramlarla birebir örtüşmez; hatta Batı dillerindeki nüansları taşımazlar. Sözün gelişi metonimi, sinekdot gibi kavramlar Türkçede sadece mecâz/ad değişimi (figure) ile karşılanır. Ayrıca yukarıda saydığımız birçok söz sanatı bu kitapta metafor başlığı altında örneklendirilmiştir (ve biz bu örnekleri birebir karşılamasa da Türkçedeki karşılıklarını dipnotlarla verdik). Bizim "açık istiare," "kapalı istiare," ve "mürekkeb/temsîlî istiare" deyip geçtiğimiz yerde Batı düşüncesi "ontolojik metafor," "yönelim metaforu," "konvansiyonel metafor," "poetik metafor," "kavram metaforu," "kompleks metafor," ve "karışık metafor" (telescoped metaphor) gibi ayırımlara gitmiştir.

Metafor ile istiare/eğretileme arasındaki fark genelde, Batı düşüncesi ile Doğu düşüncesi arasındaki farklılıktır. Bu anlamda kitabın tercümesinde karşılaştığımız bir başka sorun da Türkçede "kendilik" diye karşılanan "entity" kelimesiydi. Biz "entity"nin "kendilik" olmadığını düşündüğümüzden Türkçeye doğrudan "entite" diye almaya karar verdik. Entite, kendilikten daha zor anlaşılmasa gerek!

Kitabın adı ise başlıbaşına bir sorundu. İngilizce başlık *Metaphors We Live By* Türkçede "Beraber Yaşadığımız Metaforlar," "Birlikte Yaşadığımız Metaforlar," ve biraz zorlamayla "Metaforlarla Yaşamak" diye karşılanabilirdi. Fakat bu başlıklar beraber/birlikte yaşamadığımız metaforlar yahut metaforlarla yaşanmayan bir hayat varmış gibi bir anlam da

taşıyordu. Bu ise kitapta anlatılanlarla taban tabana zıt düşmek olurdu. Çünkü kitapta metaforların insan düşüncesinde ve hayatında nasıl temel bir rolü olduğu anlatılıyor. Çoğu kişi ve hatta akademisyen, metaforun yalnızca edebiyat ve sanatta kullanılan bir süs olduğunu düşünür. Oysa metafor gündelik dilde ve hatta bilim ile felsefede ("makine olarak evren/toplum"; "Avrupada bir hayalet kol geziyor" [Marx] ve "demir kafes" [Weber] vb.) yaygındır ve düşünceyi belirler. Susan Sontag'ın dediği gibi "metaforsuz düşünce olamaz". Kelime anlamında, yani bizi yeni diyarlara götürmesi anlamında, yeni bir şey söyleyecek, yeni bir bakış açısı getirecek her düşünce kaçınılmaz olarak metaforiktir. Dolayısıyla metaforun bu kuşatıcı anlamını verebilmek için daha genel bir başlık seçtik.

Eco, bilimsel yazma adabını tiye aldığı bir yazısında ironik bir şekilde bir bilimsel çalışmanın olmazsa olmazının teşekkür faslı olduğunu söyler. Eco haklı; bu kitabın tercümesi, birçok kişi olmasa da hayat bulurdu ve nitekim birçok kişinin yokluğuna rağmen üçüncü bir baskı yapmayı da başardı.

Oscar Wilde boşuna "Bütün sabah şiirimin baskı provası üstünde çalıştım ve bir virgülü attım; öğleden sonra virgülü geri koydum" dememiş; bu yeni baskının son okumasında ilk tercümenin toyluğundan kaynaklanan ufak tefek hataları dostum ve editörüm (esasında yazdığım her metindeki hatalarımı yakalamayı ve yüzüme vurmayı seven detektif okurum da diyebileceğim) Ertuğrul Uzun ile birlikte mümkün mertebe düzelttik; kendisine müteşekkirim ve dil meselelerindeki Sherlock Holmesvari dikkatine de şapka çıkarıyorum. Hiç kuşkusuz gözden kaçan hatalar yine şahsıma ait.

Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil'in en büyük erdemi, metaforların hayatlarımızdaki bu tartışılmaz egemenliğini çok yalın bir dille anlatması. *Metaforlar* böyle derin bir konuda şimdiye kadar yazılmış en elementer düzeyde ve konusunu en kuşatıcı kitaplardan biri. Batı dillerinde metafor konusun-

da zengin bir külliyat bulunmasına rağmen, *Metaforlar* hâlâ bu konudaki az sayıdaki Türkçe kitaplardan biri ve yazıldığı 1980 yılından beri bir klâsik olan bu kitap umarım memleketimde de hak ettiği ilgiyi bulur. Belki de Neyzen Tevfik yanılmıştır ve "Felek bize körler diyarında ayna sattırıyor" değildir; kim bilir?...

Gökhan Yavuz Demir
Bursa, Mayıs 2015

Önsöz

Bu kitap, her ikimizin insanların dillerini ve tecrübelerini nasıl anladıklarına dair ilgisinden doğdu. 1979 Ocağının başlarında ilk kez buluştuğumuzda, aynı zamanda *anlam* konusunda Batı felsefesi ve linguistiğindeki egemen görüşlerin yetersiz olduğu hissini paylaştığımızı fark ettik: bu geleneklerdeki "anlam," insanların hayatlarında *anlamlı* buldukları şeyle çok az ilişkiliydi.

Metafora yönelik müşterek ilgi bizi bir araya getirdi. Mark, çoğu geleneksel felsefî yaklaşımın metafora, eğer herhangi bir rolü olacaksa, dünyamızı ve kendimizi anlamakta çok küçük bir rol verdiğini keşfetmişti. George, metaforun gündelik dil ve düşüncede yaygın olduğunu gösteren linguistik delili – hem linguistikte hem de felsefede herhangi bir çağdaş Anglo-Amerikan anlam teorisiyle örtüşmeyen bir delildir – keşfetti. Metafor geleneksel olarak her iki alanda da periferik bir ilgi konusu olarak görülüyordu. Biz bunun yerine, metaforun bir merkezî ilgi meselesi, belki de yeterli bir anlama açıklamasının anahtarı olduğu sezgisini paylaşıyorduk.

Buluştuktan kısa bir süre sonra, düşündüğümüz şeyin son zamanlardaki anlam teorilerinin eksikliklerini gösterecek bir linguistik delil veren kısa bir yazı olmasına karar verdik. Bir hafta içinde çağdaş felsefe ve linguistiğin, Greklerden beri Batı geleneğinde tartışmasız kabul edilen belirli varsayımla-

rın meşgul olmak istediğimiz sorun türlerini bile ortaya atmamızı engellediğinin farkına vardık. Problem, varolan birkaç anlam teorisinin genişletilmesi yahut yamanarak gözden geçirilmesiydi. Bilhassa bu, herhangi bir objektif yahut mutlak doğrunun mümkünlüğünün ve sözü edilen varsayımlar yığının reddi anlamına gelir. Bu, aynı zamanda insanî tecrübenin ve anlamanın, içinde objektif doğrudan daha merkezî bir rol oynadığı alternatif bir açıklama sağlamak anlamına geliyordu. Bu süreçte yalnızca dil, doğruluk, ve anlama sorunlarını değil, gündelik tecrübemizin anlamı hakkındaki sorunlara da tecrübeci bir yaklaşımın unsurlarını geliştirdik.

Berkeley, California
1 *Temmuz* 1979

Teşekkür

Düşünceler boşlukta doğmaz. Bu kitaptaki genel düşünceler muhtelif entelektüel geleneklerin bir sentezidir ve hocalarımızın, meslektaşlarımızın, öğrencilerimizin ve dostlarımızın etkisini sergiler. Ayrıca, bu kitaptaki birçok özel düşünce yüzlerce insanla birebir tartışmamızdan doğdu. Borcumuz olan geleneklerin ve insanların tümüne teşekkür edemeyeceğiz. Bütün yapabileceğimiz onlardan bazılarını sıralamak ve geri kalanların da değerlerini bildiğimizi bileceklerini ümit etmektir. Aşağıdakiler genel düşüncelerimizin kaynakları arasındadır.

John Robert Ross ve Ted Cohen linguistik, felsefe ve hayat hakkındaki düşüncelerimizi birçok tarzda şekillendirdiler.

Pete Becker ve Charlotte Linde bize insanların hayatlarında nasıl tutarlılık yarattıklarının bir değerlendirmesini yaptılar.

Charles Fillmore'un semantik üzerine çalışması, Terry Winograd'ın bilgi-temsil sistemleri hakkındaki düşünceleri, ve Roger Schank'ın senaryo anlayışı, George'un *tecrübî geştaltlar* istikametinde genelleştirdiğimiz özgün linguistik geştaltlar kavramlaştırmasına temel sağladı.

Aile benzerlikleri, prototip kategorizasyon teorisi, ve kategorizasyonda belirsizlik hakkındaki yaklaşımlarımızın kaynağı Ludwig Wittgenstein, Eleanor Rosch, Lotfi Zadeh, ve Joseph Goguen'dir.

Bir dilin konuşucularının kavram sistemini nasıl yansıtabildiği hakkındaki gözlemlerimiz büyük ölçüde Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf ve bu gelenek içinde yer alan diğer düşünürlerin eserlerine dayanıyor.

Metafor ile ritüel arasındaki ilişki hakkındaki düşüncelerimizin kaynağı Bronislaw Malinowski, Claude Lévi-Strauss, Victor Turner, Clifford Geertz ve diğerlerinin antropolojik geleneğidir.

Kavram sistemimizin fiziksel ve kültürel çevremizde sürekli başarılı faaliyetimiz tarafından nasıl şekillendirildiğiyle ilgili düşüncelerimizi kısmen Jean Piaget'nin başlattığı insanî gelişim konulu araştırma geleneğinden ve kısmen J. J. Gibson ile James Jenkins'in çalışmalarından doğan ve özellikle de Robert Shaw, Michael Turvey ve diğerlerinin çalışmalarında yeniden takdim edilen ekolojik psikoloji geleneğinden elde ettik.

İnsanî bilimlerin doğası hakkındaki görüşlerimiz hatırı sayılır ölçüde Paul Ricoeur, Robert McCauley ve felsefedeki Kıta Avrupası geleneğinin etkisini taşır.

Sandra McMorris Johnson, James Melchert, Newton ve Helen Harrison ile David ve Ellie Antin estetik tecrübe ve başka tecrübe boyutlarında yaygın düşünüş tarzını görmemizi sağladılar.

Don Arbitblit dikkatimizi düşüncelerimizin politik ve ekonomik imalarına çekti.

Y. C. Chiang bedensel tecrübe ile kendimizi ve dünyayı görüş biçimleri arasındaki ilişkiyi görmemizi mümkün kıldı.

Keza karşı çıktığımız felsefî görüşleri ayrıntılarıyla geliştirmiş olan bazı çağdaş şahsiyetlere de büyük entelektüel borcumuz var. Richard Montague, Saul Kripke, David Lewis, Donald Davidson ve diğerlerinin çalışmalarını Batılı geleneksel anlam ve doğruluk kavramlaştırmalarına önemli katkılar olarak görüyoruz. Gelenekten ayrıldığımız ve onun unsurlarını muhafaza ettiğimiz yeri görmemizi sağlayan, onların bu

geleneksel felsefî kavramlar hakkındaki açıklamalarıdır.

İddialarımız büyük ölçüde linguistik örneklerden oluşan delillere dayanıyor. Bunların tamamının değilse de bir kısmının kaynağı meslektaşlarımızla, öğrencilerimizle ve dostlarımızla tartışmalarımızdır. Bilhassa John Robert Ross, telefon ve postakartları yoluyla bir örnekler akıntısı oluşturdu. 16 ve 17. bölümlerdeki örneklerin büyük kısmı, aynı zamanda müsveddenin gözden geçirilmesinde de bize büyük destek sağlayan Claudia Brugman'dan geldi. Diğer örneklerin kaynağı Don Arbitblit, George Bergman, Dwight Bolinger, Ann Borkin, Matthew Bronson, Clifford Hill, D. K. Houlgate III, Dennis Love, Tom Mandel, John Manley-Buser, Monica Macauley, James D. McCawley, William Nagy, Reza Nilipoor, Geoff Nunberg, Margaret Rader, Michael Reddy, Ron Silliman, Eve Sweetser, Marta Tobey, Karl Zimmer, ve keza Berkeley'deki California Üniversitesi ve San Francisco Sanat Enstitüsü öğrencileridir.

Bu çalışmadaki bireysel düşüncelerin çoğu informel tartışmalardan doğdu. Jay Atlas, Paul Bennaceraf, Betsy Brandt, Dick Brooks, Eve Clark, Herb Clark, J. W. Coffman, Alan Dundes, Glenn Erickson, Charles Fillmore, James Geiser, Leanne Hinton, Paul Kay, Les Lamport, David Lewis, George McClure, George Rand, John Searle, Dan Slobin, Steve Tainer, Len Talmy, Elizabeth Warren ve Bob Wilensky'e bilhassa teşekkür ediyoruz.

Metaforlar

Hayat, Anlam ve Dil

1

Beraber Yaşadığımız Kavramlar

Metafor, çoğu insan için poetik muhayyile ve retorik gösteriş hilesidir – olağan/gündelik dille ilgili bir sorun değil, olağandışı dille ilgili bir sorundur. Ayrıca metafor genellikle yalnızca dilin karakteristiği, düşünce veya eylem sorunundan çok kelimeler sorunu olarak görülür. Bu nedenle çoğu insan pekâlâ metaforsuz da mükemmel bir hayat sürebileceğini düşünür. Tam aksine biz, metaforun gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu keşfettik. Gündelik kavram sistemimiz – kendileriyle düşündüğümüz ve eylemde bulunduğumuz terimler – temelde doğası gereği metaforiktir.

Düşüncemize yön veren kavramlar sadece zihne özgü sorunlar değildir. Onlar en sıradan detaylara kadar bizim gündelik faaliyetlerimize de yön verir. Algıladığımız şeyi, dünyada yolumuzu bulma tarzımızı ve diğer insanlarla ilişki kurma biçimimizi kavramlarımız yapıya kavuşturur. Bu nedenle kavram sistemimiz gündelik gerçekliklerimizi tanımlamakta merkezî bir rol oynar. Eğer biz kavram sistemimizin büyük ölçüde metaforik olduğunu öne sürmekte haklıysak, o vakit düşünme tarzımız, tecrübe ettiğimiz şey ve her gün yaptığı-

mız şeyler, daha çok, bir metafor sorunu demektir.

Fakat kavram sistemimiz normalde bizim farkında olduğumuz bir şey değildir. Gündelik hayatı oluşturduğumuz küçük şeylerin çoğunda, biz sadece belirli hatlar boyunca neredeyse otomatik olarak düşünür ve hareket ederiz. Bu hatların tam anlamıyla ne oldukları hiçbir şekilde açık değildir. Bu hatları keşfetmenin biricik yolu dili incelemektir. İletişim, düşünür ve eylemde bulunurken kullandığımız kavram sistemiyle aynı sisteme dayandığı için dil bu sistemin nasıl bir sistem olduğunun önemli delil kaynaklarından biridir.

Öncelikle linguistik delil temelinde, gündelik kavram sistemimizin önemli bir kısmının doğası gereği metaforik olduğunu keşfettik. Keza hangi metaforların algılama tarzımızı, düşünme tarzımızı ve eylemde bulunma tarzımızı yapıya kavuşturan metaforlar olduklarını ayrıntılarıyla tespite başlamanın bir yolunu da keşfettik.

Bir kavramın metaforik olmasının ve bu tür bir kavramın gündelik aktiviteyi yapıya kavuşturmasının ne anlama gelebileceği konusunda bazı fikirler ileri sürmek için TARTIŞMA kavramı ve TARTIŞMA SAVAŞTIR kavram metaforu ile başlayalım. Bu metafor, gündelik dilimizde şu türden çok farklı ifadelere yansır:

TARTIŞMA SAVAŞTIR

İddialarınız *savunulamaz.*
Argümanımdaki her *zayıf fikre saldırdı.*
Eleştirileri doğrudan *hedefi buldu.*
Argümanını *yerle bir ettim.*
Onunla asla bir tartışmada *galip* gelemedim.
Kabul etmiyor musun? O zaman, *ateş!*
Bu stratejiyi kullanırsan, o seni *bitirecek.*
Argümanlarımın hepsini *tahrip etti.*

Tartışmalardan yalnızca savaş terimleriyle *söz etmediğimizi* anlamak önemlidir. Gerçekte tartışmaları kazanabiliriz de kaybedebiliriz de. Tartıştığımız kişiyi bir hasım olarak görürüz. Onun mevzilerine saldırır ve kendimizinkileri savunuruz. Galip gelir ve mağlup ediliriz. Stratejiler planlar ve kullanırız. Eğer savunulamaz bir mevzi bulursak, onu terk edebilir ve yeni bir hücum hattı oluşturabiliriz. Tartışmada yaptığımız şeylerin çoğunu kısmen savaş kavramı yapıya kavuşturur. Hiçbir fizikî çatışmanın olmadığı yerde bile şifahî bır çatışma vardır ve bir tartışmanın yapısı – hücum, savunma, karşı hücum vs. – bunu yansıtır. İşte tam da bu anlamdadır ki TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu bu kültürde beraber yaşadığımız metaforlardan biridir; tartışmada sergilediğimiz eylemleri yapıya kavuşturur.

Tartışmaların savaş terimleriyle görülmediği bir kültür tahayyül etmeyi deneyin, orada hiç kimse kazanmaz veya kaybetmez, orada hücum etmenin yahut savunmanın, ilerlemenin veyahut geri çekilmenin hiç mânâsı yoktur. Tartışmanın dans olarak görüldüğü bir kültür tahayyül edin, katılımcılar icracılar olarak görülür, ve amaç dengeli ve estetik bakımdan arzu edilir tarzda icrada bulunmaktır. Böyle bir kültürde, insanlar argümanları farklı biçimde görür, farklı biçimde tecrübe eder, farklı biçimde icra eder ve onlar hakkında farklı biçimde konuşurlar. Fakat *biz* muhtemelen onları hiçbir şekilde tartışan insanlar olarak görmeyiz: Onlar gerçekten farklı bir şey yapıyordur. Onların yapmakta oldukları şeyi "tartışma" diye adlandırmak tuhaf olurdu. Muhtemelen onların kültürüyle bizimkisi arasındaki bu farklılığı tasvir etmenin en tarafsız yolu, bizim savaş terimleriyle yapıya kavuşmuş bir söylem formuna sahip olduğumuz ve onların dans terimleriyle yapıya kavuşmuş bir söylem formuna sahip olduklarını öne sürmek olacaktır.

Bu, metaforik bir kavramın, yani TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunun, tartışırken yaptığımız şeyi anlama tarzımı-

zı (en azından kısmen) yapıya kavuşturmasının ne anlama geldiğinin örneklerinden biridir. *Metaforun özü bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir.* Bu, tartışmaların savaşın bir alttürü olduğu anlamına gelmez. Tartışmalar ve savaşlar farklı türden şeylerdir – şifahî söylem ve silahlı çatışma – ve icra edilen eylemler de farklı türden eylemlerdir. Fakat TARTIŞMA kısmen SAVAŞ'a göre yapılaşır, anlaşılır, icra edilir ve dile getirilir. Kavram metaforik olarak yapıya kavuşur, eylem metaforik olarak yapıya kavuşur ve neticede dil metaforik olarak yapıya kavuşur.

Ayrıca bu, bir tartışmayı yapmanın ve tartışma hakkında konuşmanın *olağan* tarzıdır. Bizim için bir mevziye saldırmayı dile getirmenin olağan yolu "bir mevziye saldırmak" kelimelerini kullanmaktır. Argümanları geleneksel dile getirme tarzlarımız hemen hemen hiç bilincinde olmadığımız bir metaforu varsayar. Metafor yalnızca kullandığımız kelimeler değildir – tartışma kavramının kendisi de metafordur. Tartışmanın dili poetik, düşsel, yahut retorik değil; lafzîdir. Argümanlardan, onları bu tarzda anladığımız için bu tarzda söz ederiz – ve şeyleri tasavvur etme tarzımıza göre eylemde bulunuruz.

Şimdiye kadar öne sürdüğümüz en önemli iddia, metaforun sadece bir dil sorunu, yani yalnızca bir kelime sorunu olmadığıdır. Biz tam tersine, insanın *düşünme sürecinin* büyük ölçüde metaforik olduğunu ileri süreceğiz. İnsanî kavram sisteminin metaforik olarak yapıya kavuştuğunu ve belirlendiğini söylediğimizde kasdettiğimiz şey budur. Linguistik ifadeler olarak metaforlar, metaforlar tam da bir kişinin kavram sisteminde bulunduğu için mümkündür. Bu nedenle, bu kitapta TARTIŞMA SAVAŞTIR gibi metaforlardan söz ettiğimiz her durumda *metafor*un *metaforik kavram* olduğu düşünülmelidir.

2

Metaforik Kavramların Sistematikliği

Tartışmalar genellikle modelleri takip eder; yani tartışmada tipik olarak yapmamız ve yapmamamız gereken bazı şeyler vardır. Tartışmaları kısmen savaş terimleriyle kavramlaştırmamız, argümanların alacakları şekli ve tartışmada yaptığımız şeyi konuşma biçimimizi sistematik olarak etkiler. Metaforik kavram bir sistem içinde yer aldığından, kavramın bu boyutu hakkında konuşmak için kullandığımız dil de o sistem içinde yer alır.

TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunda savaş vokabülerinden alınma ifadelerin; sözün gelişi *bir mevziye saldırmak*, *savunulamaz*, *strateji*, *yeni saldırı hattı*, *galibiyet*, *ilerlemek* vb. ifadelerin, tartışmanın savaş boyutu hakkında konuşmanın sistematik bir tarzını şekillendirdiğini gördük. Bu ifadelerin, tartışmalar hakkında kullandığımızda ne anlama geleceklerini dile getirmeleri tesadüf değildir. Kavramsal çatışma ağının bir bölümü kısmen tartışma kavramını karakterize eder ve dil de buna uygun şekilde işler. Dilimizdeki metaforik ifadeler sistematik bir tarzda metaforik kavramlara bağlı olduğundan metaforik kavramların doğasını araştırmak ve faaliyetlerimizin metaforik doğasının anlamına ulaşmak için metaforik linguistik ifadeleri kullanabiliriz.

Gündelik dilde metaforik ifadelerin kullanım tarzı hakkında fikir edinmek, bize gündelik faaliyetlerimizi yapıya kavuşturan kavramların metaforik doğasına dair bir kavrayış sağlayabilir; çağdaş İngilizceye yansıdığı şekilde ZAMAN PARADIR* metaforik kavramını gözden geçirelim.

ZAMAN PARADIR

Zamanımı *heder ediyorsun.*
Bu cihaz saatlerini *kurtaracak.*
Seninle *çarçur edecek* vaktim yok.
Bugünlerde zamanını nasıl *geçiriyorsun*?
Bu patlak lastik bir saatime *mâl oldu.*
Zamanımın çoğunu bu kadınla *zayi ettim.*
Bunun için *israf edecek* zamanım yok.
Zamanını *tüketiyorsun.*
Zamanını *planlaman* gerekiyor.
Pinpon için biraz zaman *ayır.*
Seninle *zaman harcamaya* değer mi?
Çok zamanın *kaldı* mı?
Sayılı günleri kaldı.
Zamanını *verimli* kullanmıyorsun.
Hastalandığımda çok zaman *yitirdim.*
Zaman ayırdığınız *için teşekkür ederim.*

Kültürümüzde zaman değerli bir metadır. Amaçlarımızı gerçekleştirmek için kullandığımız sınırlı bir kaynaktır. Çalışma kavramı, çalışmanın tipik biçimde aldığı zamanla özdeşleştirildiği ve zamanın kesin sayılara döküldüğü modern Batı kül-

* Türkçede VAKİT NAKİTTİR, TIME IS MONEY'i en iyi karşılayan ifadedir. -*çn*

türünde geliştirildiği için insanlara saat başı, haftalık veyahut yıllık ücret ödemek geleneksel hale gelmiştir. Kültürümüzde birçok bakımdan ZAMAN PARADIR: telefon mesaj birimleri, saat başı ücretleri, otel odası fiyatları, yıllık bütçeler, kredi faizleri ve topluma borcunuzu "hizmet zamanıyla" ödemeniz. Bu pratikler insan soyunun tarihinde görece yenidir ve her kültürde yoktur. Bu pratikler modern endüstrileşmiş toplumlarda doğmuştur ve gündelik temel faaliyetlerimizi esaslı biçimde yapıya kavuşturur. Zamanı bu tarzda *anlamamız*, zaman değerli bir metaymış – sınırlı bir kaynak, hatta paraymış – gibi *eylemde* bulunduğumuz gerçeğine tekabül eder. Bu yüzden zamanı harcayabildiğimiz, çarçur edebildiğimiz, bütçeleyebildiğimiz, akıllıca yahut aptalca yatırım yapabildiğimiz, tasarruf edebildiğimiz veyahut heba edebildiğimiz türde bir şey olarak anlar ve tecrübe ederiz.

ZAMAN PARADIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR, ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR bütünüyle metaforik kavramlardır. Metaforik kavramlar metaforiktir, çünkü zamanı kavramlaştırmak için gündelik tecrübelerimizde parayı, sınırlı kaynakları ve değerli malları kullanırız. Bu, insanların zamanı kavramlaştırmasının zorunlu yolu değildir; kültürümüze has bir şeydir. Zamanın bunların hiçbiri olmadığı kültürler de vardır.

ZAMAN PARADIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR, ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR metaforik kavramları, bizim kültürümüzde para sınırlı bir kaynak ve sınırlı kaynaklar da değerli metalar olduğu için, alt-kategorizasyona dayalı bir tekil sistemi şekillendirir. Bu alt-kategorizasyon ilişkileri metaforlar arasındaki gerekli ilişkileri karakterize eder. ZAMAN PARADIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR'ı, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ise ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR'ı gerektirir.

ZAMAN PARADIR'ın durumunda bütün sistemi karakterize etmek için en spesifik metaforik kavram kullanım pra-

tiğini benimseriz. ZAMAN PARADIR metaforu altında listelediğimiz ifadelerin bazıları özellikle paraya (*harcamak*, *yatırım yapmak*, *bütçe yapmak*, *kârlı*, *maliyetli*), diğerleri sınırlı kaynaklara (*kullanmak*, *tüketmek*, *kâfi miktarda*, *bitmek*), ve diğer bazıları da değerli metalara (*sahip olmak*, *vermek*, *kaybetmek*, *müteşekkir olmak*) atıfta bulunur. Bu, metaforik gerekliliklerin tutarlı bir metaforik kavramlar sistemini ve bu kavramlara tekabül eden tutarlı bir metaforik ifadeler sistemini karakterize edebilme tarzının örneğidir.

3

Metaforik Sistematiklik: Vurgulamak ve Gizlemek

Bize bir terimin bir boyutunu diğerine göre kavrama (yani tartışmanın bir boyutunu çatışmaya göre kavrama) imkânı veren sistematiklik, kavramın diğer boyutunu zorunlu olarak gizler. Bize kavramın bir boyutu (yani tartışmanın çatışma boyutları) üzerinde odaklanma imkânı veren metaforik kavram, bizi kavramın bu metaforla uyuşmayan diğer boyutları üzerinde odaklanmaktan alıkoyabilir. Sözün gelişi hararetli bir tartışmanın ortasında, hasmımızın mevziine saldırmaya ve kendi konumumuzu savunmaya niyetlendiğimizde, tartışmanın ortak boyutlarını gözden kaçırabiliriz. Sizinle tartışan kişi karşılıklı anlama çabasında, size zamanını, değerli bir malını veren biri olarak görülebilir. Fakat çatışma boyutlarına daldığımızda, tartışmanın ortak boyutlarını genellikle gözden kaçırırız.

Bir metaforik kavramın tecrübemizin bir boyutunu gizleyebilme tarzının çok daha incelikli bir durumu Michael Reddy'nin "kanal metafor" diye adlandırdığı şeyde görülebilir. Reddy dil hakkındaki dilimizin kabaca aşağıdaki kompleks/karmaşık metaforla yapıya kavuştuğunu gözlemler:

DÜŞÜNCELER (yahut ANLAMLAR) NESNELERDİR.
LİNGUİSTİK İFADELER TAŞIYICIDIR.
İLETİŞİM GÖNDERİDİR/GÖNDERMEDİR.

Konuşan kişi fikirleri (nesneleri) kelimelere (taşıyıcılara) yerleştirir ve onları (bir kanal boyunca), kelime/taşıyıcılardan yoksun fikir/nesneler olarak anlayan dinleyiciye gönderir. Reddy İngilizcedeki yüzden fazla ifade tipiyle bunu belgeler ve İngilizcede dil hakkında konuşurken kullandığımız ifadelerin en az %70'inin böyle olduğu sonucuna varır. İşte bazı örnekler:

KANAL Metaforu

Bu düşünceyi ona *karşı kullanmak* zordur.

Sana bu fikri *verdim*.

Nedenleriniz bize *bildirildi*.

Fikirlerimi kelimelere *dökmem* zor.

İyi bir fikre *sahip* olduğunda, onu derhal kelimelerde *sabitlemeyi* dene.

Daha fazla düşünceyi daha az kelimeyle *ifade etmeye* çalış.

Düşünceleri bildik bir cümleye kolay kolay *tıkıştıramazsın*.

Anlam tam da kelimelerin *içindedir*.

Anlamlarını yanlış kelimelere *sığdırmayı* deneme.

Kelimeleri çok az anlam *taşıyor*.

Bu girişin büyük bir düşünce *içeriği* var.

Sözlerinin *içi boş* görünüyor.

Bu cümle anlamdan *yoksun*.

Bu düşünce aşırı derecede yoğun paragraflara *gömülmüş*.

Bütün bu örneklerde, metaforun gizlediği herhangi bir şey olduğunu görmek ve hatta burada bir metafor olduğunu

görmek çok zordur. Bu, dil hakkında düşünmenin öylesine konvansiyonel bir yoludur ki bu şekilde düşünüldüğünde, bazen onun gerçekliğe tekabül etmeyebileceğini tahayyül etmek zordur. Fakat KANAL metaforunun gerektirdiği şeylere bakarsak, onun iletişim sürecinin boyutlarını maskeleme tarzlarından bazılarını görebiliriz.

Birincileyin, KANAL metaforunun LİNGUİSTİK İFADELER ANLAMLARIN TAŞIYICILARIDIR boyutu kelimelerin ve cümlelerin kendi başlarına herhangi bir kontekstten yahut konuşmacıdan bağımsız anlamlara sahip olmasını gerektirir. Sözün gelişi metaforun ANLAMLAR NESNELERDİR kısmı, anlamların insanlardan ve kontekstten bağımsız bir varoluşa sahip olmasını icap ettirir. Metaforun LİNGUİSTİK İFADELER ANLAM TAŞIYICILARIDIR diyen kısmı, kelimelerin (ve cümlelerin) yine kontekstlerden ve konuşmacılardan bağımsız anlamlara sahip olmasını gerektirir. Bu metaforlar birçok duruma – kontekst farklılıklarının sorun teşkil etmediği ve diyalogun bütün katılımcılarının cümleleri aynı şekilde anladığı durumlara – uygundur. Bu iki gerekliliği, KANAL metaforuna göre herhangi bir cümle hakkında doğru tarzda söylenebilecek

> Anlam tam da kelimelerin *içindedir*

gibi cümleler örneklendirir. Fakat kontekstin önemli olduğu birçok durum vardır. İşte gerçek bir sohbette Pamela Downing tarafından kaydedilen meşhur bir örnek:

> Lütfen elma suyu sandalyesinde oturunuz.

"Elma suyu sandalyesi" ifadesi nesnenin herhangi bir türünden bahsetmenin geleneksel bir tarzı olmadığından, kontekstinden izole edilmiş durumda bu cümlenin hiçbir anlamı yoktur. Fakat bu cümle ifade edildiği kontekstte tam

anlamını kazanır. Yatılı misafir kahvaltıya kalmıştır. Kahvaltı masasında üçü portakal suyu ve biri elma suyu olmak üzere dört servis vardır. Elma suyu sandalyesinin ne olduğu artık açıktır. Ve ertesi sabah elma suyu olmadığında dahi hangi sandalyenin elma suyu sandalyesi olduğu da açıktır.

Kontekstsiz hiçbir anlama sahip olmayan cümlelere ek olarak, tek bir cümlenin farklı insanlara farklı şeyler ifade ettiği durumlar da vardır. Şu cümleyi düşünün:

Yeni alternatif enerji kaynaklarına ihtiyacımız var.

Bu Mobil Petrol'ün başkanı için, Yeryüzü Dostları'nın başkanına geldiğinden çok daha farklı bir anlama gelir. Anlam tam da cümlelerin içinde değildir – cümleyi söyleyen yahut dinleyen kişinin kim olduğu, sosyal ve politik eğilimlerinin ne olduğu da çok önemlidir. KANAL metaforu; kontekstin, cümlenin herhangi bir anlama sahip olup olmadığının, sahipse, anlamının ne olduğunun belirlenmesini gerektirdiği durumlara uymaz.

Bu örnekler bize, metaforik kavramların iletişimin, tartışmanın ve zamanın ne olduğunun kısmî bir kavrayışını verdiğini ve bunu yaparken bu kavramların diğer boyutlarını gizlediğini gösterir. Metaforik yapıya kavuşturmanın, burada total değil, kısmî olduğunu görmek önemlidir. Total olsaydı, yalnızca diğer kavrama göre anlaşılmayan bir kavram olarak kalmaz, fiilen diğerinin aynısı *olurdu*. Sözün gelişi zaman gerçekte para değildir. Eğer *zamanını* bir şey yapmaya uğraşarak *harcarsan* ve bu sonuç vermezse, zamanını geri getiremezsin. Zaman bankaları yoktur. *Sana çok zaman verebilirim*; fakat *aynı miktarda zaman verebilsen* bile aynı zamanı geri veremezsin ve bu böyle devam eder. Bu yüzden metaforik kavramlar, diğer kavramlarla kısmen örtüşmez ve örtüşemez.

Öte yandan, metaforik kavramlar, düşünmenin ve konuş-

manın gündelik lafzî konuşma ve düşünme tarzlarının menzilinin ötesine figüratif, poetik, renkli yahut düşsel düşünce ve dil diye adlandırılan dilin menzili istikametinde genişletilebilir. Bu nedenle, şayet düşünceler nesnelerse, *onları düşsel giysilerle süsleyip püsleyebilir*, *onlarla oynayabilir*, *onları hoş ve muntazam sıraya dizebiliriz* vs. Böylece bir kavramın bir metaforla yapıya kavuştuğunu söylediğimizde, kısmen yapıya kavuştuğunu, bazı bakımlardan genişletilebileceğini ancak bazı bakımlardan da genişletilemeyeceğini kasdediyoruz.

4

Yönelim Metaforları

Şimdiye kadar, *yapı metaforları* diye adlandıracağımız metaforları, bir kavramın metaforik olarak diğerine göre yapıya kavuştuğu durumları inceledik. Fakat metaforik kavramın, bir kavramı diğerine göre yapıya kavuşturmayan, bunun yerine bütün bir kavramlar sistemini diğer bir kavramlar sistemine göre organize eden başka bir türü daha vardır. Bunları *yönelim metaforları* diye adlandıracağız, çünkü onların çoğu uzay/mekân istikameti ile ilişkilidir: yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, derin-satıh, merkez-çevre. Bu uzay/mekân yönelimleri, sahip olduğumuz türde bedenlere sahip olmamızdan ve bedenlerimizin fiziksel çevrede fonksiyon icra ettiği gibi fonksiyon icra etmesinden doğar. Yönelim metaforları bir kavrama uzay/mekân yönelimi verir; sözün gelişi MUTLU OLAN YUKARIDADIR. MUTLU kavramının YUKARI yönelimli olması, "Kendimi bugün *yukarıda* (iyi, hafif) hissediyorum" (I'm feeling *up* today) benzeri İngilizce ifadelere yol açar.

Bunun gibi metaforik yönelimler keyfî değildir. Onların fiziksel ve kültürel tecrübemizde bir temeli vardır. Yukarı-aşağı, içeri-dışarı vb. karşıt yönelimler doğada fiziksel olsa

da, onlara dayanan yönelim metaforları kültürden kültüre değişebilir. Sözün gelişi bazı kültürlerde gelecek önümüzde, oysa başka kültürlerde arkamızdadır. William Nagy (1974) tarafından dikkatle incelenen yukarı-aşağı yönelim metaforlarına bakalım. Her bir durumda, nasıl her metaforik kavramın fiziksel ve kültürel tecrübemizden doğduğu hakkında özet ipuçları vereceğiz. Bu açıklamaların kesin olmasını beklememelisiniz, anlamlı ve makûl olması yeterlidir.

> MUTLU OLAN YUKARIDA; KEDERLİ OLAN AŞAĞIDADIR
> Kendimi *yukarıda* hissediyorum. Bu moralimi *yükseltti*. Ruhum *kanatlandı*. Moralin *yüksek*. Ne zaman onu düşünsem *ayaklarım yerden kesilir*. *Düşmüş* hissediyorum. Dozer *altında kalmış* gibiyim. Bugünlerde gerçekten hayatı *tepetakla gidiyor*. Derde *düştüm*. Ruhen *dibe vurdum*.

Fizik temeli: Eğilme tavrı genellikle keder ve depresyona eşlik eder, dik duruş ise pozitif bir duygu durumuna eşlik eder.

> BİLİNÇLİ OLAN YUKARIDA; BİLİNÇSİZ OLAN AŞAĞIDADIR
> *Kalk/uyan*. *Dimdik* ayaktayım. Sabahları erkenden *kalkar*. Göz kapakları *düşünce* uykuya *daldı*. Hipnoz *altında*. Yatağa *düştü*.

Fizik temeli: İnsanlar ve diğer birçok memeli yatarak uyur ve uyandıklarında ayağa kalkarlar.

> SAĞLIK VE HAYAT YUKARIDA; HASTALIK VE ÖLÜM AŞAĞIDADIR
> Sağlığının *zirvesinde*. Lazarus ölümden sonra ayağa *kalkar*. Sağlığının *doruğunda*. Sağlık durumu *yukarı* doğru gidiyor. Hastalığa *düştü*. Perhizden *çöküyor*. Gripten yatağa *düştü*. Sağlığı *dibe vurdu*. Ölümün pençesine *düştü*.

Fizik temeli: Ciddi hastalıklar bizi fizikî olarak yatıp uzanmaya zorlar. Öldüğünüzde fizikî olarak toprağın altındasınızdır.

> KONTROL YAHUT GÜÇ SAHİBİ YUKARIDA; KONTROLE YAHUT GÜCE MARUZ KALAN AŞAĞIDADIR
> *Üzerinde* kontrolüm var. Kariyerimin *zirvesindeyim*. *Üst* düzey bir pozisyonda. Gücünün *doruğunda*. *Yüksek* komutada. *Yukarı* kademede. Gücünü *yükseltti*. Gücü bakımından *üzerimde* duruyor. Kontrolüm *altında*. Güçten *düştü*. İktidarı *çökmekte*. Sosyal açıdan benden *aşağı* konumda. Görevi gereği bürokrasinin en *alt basamaklarında* yer alıyor.

Fizik temeli: Fiziksel hacim genellikle fiziksel güçle ilişkilidir ve bir kavganın galibi genellikle yukarıdadır.

> ÇOK OLAN YUKARIDA; AZ OLAN AŞAĞIDADIR
> Basılan kitap sayısı her yıl *artıyor*. *Yüksek* miktarlı bir havale gönderdi. Gelirim geçen yıla oranla *tırmanışa geçti*. Bu durumdaki sanat faaliyetinin miktarı geçen yıl *düştü*. Yaptığı hataların sayısı inanılmayacak kadar *düşük*. Geliri geçen sene *aşağılara indi*. On sekiz yaşının *altında*. Hararet bastıysa, sıcaklığı *düşür*.

Fizik temeli: Bir taşıyıcıya yahut yığına daha fazla madde yahut fiziksel nesne yüklerseniz seviye yükselir.

> ÖNGÖRÜLEBİLİR BİR GELECEKTEKİ OLAYLAR YUKARIDADIR (ve İLERİDEDİR)
> *Başımıza* gelebilecek bütün olaylar kağıtta listelenmiş. Bu hafta *önümüze* neler gelecek? *İleride* ne olacağımızdan korkuyorum.

Fizik temeli: Normal olarak gözlerimiz hareket ettiğimiz is-

tikamete (ileriye, öne doğru) bakar. Bir nesne bir kişiye yaklaştıkça (yahut bir kişi bir nesneye yaklaştıkça), nesne daha büyük görünür. Zemin sabit bir şey olarak algılandığı için, nesnenin üst kısmı kişinin görüş menzilinde yukarı doğru hareket ediyormuş gibi görünür.

> YÜKSEK STATÜ YUKARIDA; DÜŞÜK STATÜ AŞAĞIDADIR
> *Yüksek* bir konuma sahip. Zirveye *yükselecek*. Kariyerinin *doruğunda*. Basamakları *tırmanıyor*. *Yukarıya* doğru biraz hareketlendi. Sosyal hiyerarşinin *dibinde*. Statüsü *düştü*.

Sosyal ve fizikî temel: Statü YUKARI'da olan (sosyal) güç ve (fizikî) güç ile ilişkilidir.

> İYİ OLAN YUKARIDA; KÖTÜ OLAN AŞAĞIDADIR
> Bu işin de *üstesinden geldik*. Geçen sene *zirveye* ulaştık, fakat o zamandan beri her şey *başaşağı* gidiyor. İşler en *alçak* seviyede. *Yüksek* kalitede iş yapar.

Kişisel mutluluğun fizik temeli: Mutluluk, sağlık, hayat ve kontrol – ilkece kişi için iyi olan şeyleri karakterize eden şeyler – tamamen YUKARI'dadır.

> ERDEMLİ OLAN YUKARIDA; ERDEMSİZ OLAN AŞAĞIDADIR
> *Yüce* gönüllüdür. *Yüksek* standartları var. Başı *dik*tir. Alnı açık ve başı *dimdik* bir vatandaştır. *Aşağılık* bir oyundu. El *altından* iş çevirme. Kendimi öyle *alçaltamam*. Hak ettiğimin *altında*. Ahlâksızlık *çukuruna düştü*. Yapılan şey *alçakçaydı*.

Fizikî ve sosyal temel: Aşağıda tartışacağımız (kendinizi toplumunuzla özdeşleştirmemeniz durumunda) TOPLUM KİŞİDİR metaforuyla birlikte kişi için (fizik temeli) İYİ OLAN YUKARIDADIR. Erdemli olmak, mutluluğunu sürdürmek

için toplum/kişi tarafından koyulan standartlara göre eylemde bulunmaktır. Erdemli eylemler toplumun/kişinin bakış açısından sosyal mutlulukla ilişkili olduğu için ERDEMLİ OLAN YUKARIDADIR. Sosyal temelli metaforlar kültürün parçası olduğundan, dikkate alınan şey toplumun/kişinin bakış açısıdır.

> RASYONEL OLAN YUKARIDA; DUYGUSAL OLAN AŞAĞIDADIR
>
> Tartışma *duygusal* bir seviyeye *düştü*, fakat tekrar *rasyonel* bir düzleme doğru *çıkardım*. Konunun *üst düzey entelektüel* bir tartışması için *duygularımızı* bir tarafa bırakmalıyız. *Duygularını alt*edemedi.

Fizikî ve kültürel temel: Kültürümüzde insanlar kendilerini hayvanlar, bitkiler ve fiziksel çevreleri üzerinde hüküm süren varlıklar olarak görürler; ve bu onların, diğer hayvanlar üzerine yerleşmeleri ve hayvanları kontrolleri altında bulundurmalarını sağlayacak eşsiz yetenekleridir. Bu sebeple KONTROL EDEN YUKARIDADIR, İNSAN YUKARIDADIR'a ve dolayısıyla RASYONEL OLAN YUKARIDADIR'a temel sağlar.

Sonuçlar

Bu örneklere dayanarak, tecrübî temel, tutarlılık ve metaforik kavramların sistematikliği hakkındaki şu sonuçları önereceğiz:

- Temel kavramlarımızın çoğu bir yahut daha fazla uzay/mekân yönelimli metaforlara göre organize edilir.
- Her uzay/mekân yönelimli metafor için bir iç sistematiklik söz konusudur. Meselâ MUTLU OLAN YUKA-

RIDADIR izole edilmiş ve ender durumlardan ziyade tutarlı bir sistemi tanımlar. ("Kendimi yukarıda hissediyorum" derken "Mutlu olduğumu" kasdetmem, fakat "Ruhum kanatlandı" derken "Kederlendiğimi" kasdetmem tutarsız bir sistem örneği olacaktır.)

- Çeşitli uzay/mekân metaforları arasında, aralarındaki tutarlılığı belirleyen, bir kuşatıcı dış sistematiklik vardır. Bu nedenle İYİ OLAN YUKARIDADIR genel mutluluğa dair bir YUKARI yönelimi verir ve bu yönelim MUTLU OLAN YUKARIDADIR, SAĞLIK YUKARIDADIR, HAYAT YUKARIDADIR, KONTROL EDEN YUKARIDADIR gibi özel durumlarla da tutarlık içindedir. STATÜ YUKARIDADIR, KONTROL EDEN YUKARIDADIR'la tutarlıdır.
- Uzay/mekân metaforları fiziksel ve kültürel tecrübede temellenir; gelişigüzel belirlenmiş değillerdir. Metafor, yalnızca tecrübe temeli dolayısıyla bir kavramı anlamanın aracı olarak hizmet edebilir. (Metaforun tecrübe temelinin bazı karmaşık unsurları müteakip bölümde tartışılacak.)
- Metaforun mümkün birçok fizikî ve sosyal temeli vardır. Kuşatıcı sistemdeki tutarlılığın, neden şunun değil de bunun tercih edildiğinin nedenlerinden biri olduğu anlaşılıyor. Sözün gelişi mutluluk hem fiziksel olarak bir tebessümle ilişkili hem de genel bir gevşeme hissiyle bağlantılıdır. Bu, ilke olarak MUTLU OLAN GENİŞTİR; ÜZÜNTÜLÜ OLAN DARDIR metaforunun temelini oluşturur. Ve aslında mutluluğun farklı bir boyutunu, "Kendimi yukarıda hissediyorum"un yaptığından daha fazla gözler önüne seren "Relaks durumdayım" gibi mini metaforik ifadeler vardır. Fakat kültürümüzdeki başlıca metafor MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforudur; ekstazinin ferahlatmasın-

dan çok ağırlığından bahsetmemizin bir nedeni vardır. MUTLU OLAN YUKARIDADIR; İYİ OLAN YUKARIDADIR, SAĞLIK YUKARIDADIR vs. ile azamî ölçüde tutarlıdır.

- Bazı durumlarda uzay/mekân bir kavramın öyle hayatî bir parçasıdır ki kavramı yapıya kavuşturabilecek alternatif bir metaforu tahayyül etmemiz zordur. Toplumumuzdaki "yüksek statü" bu tür kavramlardan biridir. Mutluluk benzeri diğer durumlar pek açık değildir. Mutluluk kavramı MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforundan bağımsız mıdır, yahut mutluluğa ilişkin yukarı-aşağı uzay/mekân boyutu kavramın bir parçası mıdır? Biz mutluluğun mevcut bir kavram sistemindeki kavramın bir parçası olduğuna inanıyoruz. MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforu, mutluluğu tutarlı bir metaforik sisteme yerleştirir ve anlamı kısmen o sistemdeki rolünden doğar.
- Saf entelektüel kavramlar diye bilinen kavramlar, yani bir bilimsel teorideki kavramlar genellikle – belki de her durumda – fiziksel ve/yahut kültürel temele sahip metaforlara dayanır. "Yüksek-enerji parçacıkları"ndaki *yüksek*, ÇOK OLAN YUKARIDADIR'a dayanır. Fiziksel psikolojideki gibi "yüksek-düzey fonksiyonlar"daki *yüksek*, RASYONEL OLAN YUKARIDADIR'a dayanır. Dillerin ses sistemlerinin detaylı fonetik boyutlarına atıfta bulunan "aşağı-düzey fonoloji"deki *aşağı*, ("ayakları yere basan"daki gibi) GÜNDELİK GERÇEKLİK AŞAĞIDADIR'a dayanır. Bilimsel bir teorinin sezgisel cazibesi, metaforlarının kendi tecrübesine ne kadar başarıyla uygun düştüğüyle bağlantılıdır.
- Fiziksel ve kültürel tecrübemiz uzay/mekân metaforları için mümkün olan birçok temel sağlar. Hangilerinin

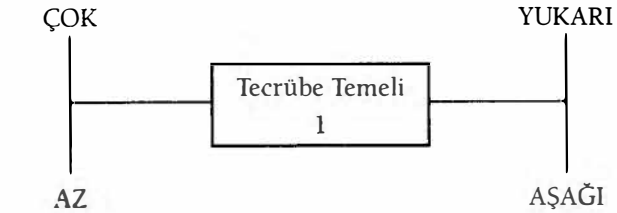
tercih edileceği ve hangilerinin temel metaforlar olduğu kültürden kültüre değişebilir.

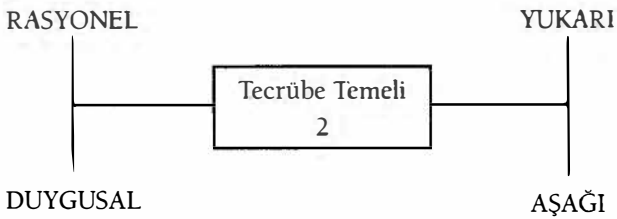
– Bir metaforun fizik temelini kültürel temelinden ayırmak zordur, çünkü mümkün çok sayıdaki fizikî temel arasından birinin tercihi kültürel tutarlılığa bağlıdır.

Metaforların Tecrübe Temelleri

Metaforların tecrübe temelleri hakkında çok fazla bilgimiz yok. Bu konudaki cehaletimizden dolayı, daha sonradan mümkün tecrübe temelleri hakkında spekülatif notlar ilave etmek suretiyle, metaforları ayrı ayrı tasvir ettik. Prensibimizden değil, cehaletimiz yüzünden bu pratiği benimsiyoruz. *Aslında hiçbir metaforun tecrübe temelinden bağımsız olarak asla kavranamayacağı yahut tam lâyıkıyla sunulamayacağı fikrindeyiz.* Sözün gelişi ÇOK OLAN YUKARIDADIR, MUTLU OLAN YUKARIDADIR yahut RASYONEL OLAN YUKARIDADIR'dan çok farklı bir tecrübe temeli türüne sahiptir. YUKARI kavramı bütün bu metaforlarda aynı olsa da, bu YUKARI metaforlarının temellendiği tecrübeler çok farklıdır. Birçok farklı YUKARI yoktur; aksine, dikeylik tecrübemize çok farklı şekillerde girer ve dolayısıyla çok farklı metaforlar doğurur.

Metaforların tecrübe temellerinden ayrılamazlığını vurgulamanın bir yolu bizatihi tecrübe temellerini resmetmek olacaktır. Bu sayede ÇOK OLAN YUKARIDADIR ve RASYONEL OLAN YUKARIDADIR'ı yazıyla dile getirmek yerine, diyagramda gösterilen çok daha karmaşık ilişkiye sahip olabiliriz.

Böyle bir temsil, her metaforun iki parçasının sadece bir tecrübe temeliyle bağlantılı olduğunu ve metaforun yalnızca bu tecrübe temelleri vasıtasıyla anlama amacına hizmet edebileceğini vurguluyor.

Bu tür temsilleri kullanmayacağız çünkü metaforların tecrübe temelleri hakkında çok az şey biliyoruz. ÇOK OLAN YUKARIDADIR gibi durum metaforlarında "-dır" (is) ifadesini kullanmaya devam edecek, ancak metaforun dayandığı ve onu kendine göre anladığımız bir tecrübeler takımının kısaltılmış ifadesi olarak göreceğiz.

Tecrübe temelinin rolü, farklı tecrübe türlerine dayandıkları için birbiriyle uyuşmayan metaforların işleyişini anlamakta önemlidir. Sözün gelişi BİLİNMEYEN YUKARIDADIR; BİLİNEN AŞAĞIDADIR gibi bir metaforu alalım. "Bu mesele *havada kaldı*" ve "Bu meselede taşlar *yerine oturdu*" örnek verilebilir. Bu metaforun, "Açıklamasını *kavrayamadım*"daki gibi, ANLAMAK KAVRAMAKTIR'ın tecrübe temeline çok benzer bir tecrübe temeli vardır. Fiziksel nesneler söz konusu olduğunda bir şeyi kavrayarak elinde tutabilirsen, onu

dikkatlice gözden geçirebilir ve onun makûl ve iyi bir kavrayışına ulaşabilirsin. Bir şey (yaprak yahut kağıt parçası gibi) havada uçuşan bir şey değil de zeminde sabitlenmiş bir konumda ise tutarak ona dikkatlice bakmak daha kolaydır. Dolayısıyla BİLİNMEYEN YUKARIDADIR; BİLİNEN AŞAĞIDADIR, ANLAMAK KAVRAMAKTIR ile tutarlıdır.

Fakat BİLİNMEYEN YUKARIDADIR, İYİ OLAN YUKARIDADIR ve ("*Üste*sinden geldim"deki gibi) BİTMİŞ OLAN YUKARIDADIR benzeri metaforlarla tutarlı değildir. BİTİRİLEN ile BİLİNEN'in çift olduğu ve BİTİRİLMEYEN ile BİLİNMEYEN'in de diğer bir çift olduğu zannedilebilir. Dikeylik metaforlarıyla ilgili olduğu ölçüde durum bu değildir. Nedeni BİLİNMEYEN YUKARIDADIR'ın BİTMİŞ OLAN YUKARIDADIR'dan çok farklı bir tecrübe temeline sahip olmasıdır.

5

Metafor ve Kültürel Tutarlılık

Bir kültürdeki en temel değerler o kültürdeki en temel kavramların metaforik yapısıyla tutarlılık içindedir. Örnek olarak, toplumumuzdaki YUKARI-AŞAĞI uzay/mekân metaforlarımızla tutarlı olan ve onların karşıtlarıyla tutarlı olmayan bazı kültürel değerlere göz atalım.

"Çok olan daha iyidir," ÇOK OLAN YUKARIDADIR ve İYİ OLAN YUKARIDADIR ile tutarlıdır. "Az olan daha iyidir" ise bunlarla tutarlı değildir.

"Büyük olan daha iyidir," ÇOK OLAN YUKARIDADIR ve İYİ OLAN YUKARIDADIR ile tutarlıdır. "Küçük olan iyidir" ise bunlarla tutarlı değildir.

"Gelecek daha iyi olacak," GELECEK YUKARIDADIR ve İYİ OLAN YUKARIDADIR ile tutarlıdır. "Gelecek daha kötü olacak" ise değildir.

"Gelecekte daha çok şey olacak," ÇOK OLAN YUKARIDADIR ve GELECEK YUKARIDADIR ile tutarlıdır.

"Statünüz gelecekte daha da yükselecek," YÜKSEK STATÜ YUKARIDADIR ve GELECEK YUKARIDADIR ile tutarlıdır.

Bunlar kültürümüzün derinliklerine kök salmış değerlerdir. "Gelecek daha iyi olacak" ilerleme kavramının bir ifadesidir. "Gelecekte daha çok şey olacak" ücret enflasyonu ve malların birikimi gibi özel durumları içerir. "Statünüz gelecekte daha da yükselecek" bir kariyerizm beyanıdır. Bunlar mevcut uzay/mekân metaforlarımızla tutarlıdır; fakat karşıtları değildir. Bu nedenle değerlerimiz beraber yaşadığımız metaforik kavramlardan bağımsız değildir, tersine beraber yaşadığımız metaforlarla tutarlı bir sistem oluşturmalıdır. Bütün kültürel değerlerin fiilen mevcut bir metaforik sistemle tutarlılık sergilediği iddiasında değiliz, yalnızca fiilen mevcut ve köklü değerlerin metaforik sistemle tutarlı olduğu iddiasındayız.

Yukarıda listelenilen değerler bizim kültürümüzde her şeyin eşit olduğu izlenimi veriyor. Fakat genellikle şeyler eşit olmadığından, bu değerler arasında ve dolayısıyla onlara eşlik eden metaforlar arasında genellikle çatışma vardır. Değerler (ve metaforları) arasındaki buna benzer çatışmaları açıklamak için, onları kullanan altkültürlerin bu değerlere ve metaforlara verdiği farklı öncelikleri bulmalıyız. Meselâ ÇOK OLAN YUKARIDADIR en açık fizikî temele sahip olduğundan daima en yüksek önceliğe sahip gibi görünür. ÇOK OLAN YUKARIDADIR'ın İYİ OLAN YUKARIDADIR üzerindeki önceliği "Enflasyon artıyor" ve "Suç oranı yükseliyor" benzeri örneklerde görülebilir. Enflasyon ve suç oranının kötü olduğunu varsayan bu cümleler, ÇOK OLAN YUKARIDADIR daima öncelikli olduğu için kötü anlama gelir.

Genelde hangi değerlere öncelik verildiği kısmen yaşanılan altkültürün bir sorunu ve kısmen de kişisel değerler sorunudur. Bir kültürün ana akıntısının muhtelif altkültürleri, temel değerleri paylaşır fakat onlara farklı öncelikler verir. Sözün gelişi DAHA BÜYÜK DAHA İYİDİR, gelecekteki maaşı yiyip bitirecek uzun vadeli ödemelerle birlikte şimdi büyük bir araba alıp almama sorun haline geldiğinde yahut küçük ve ucuz bir araba alıp almama sorunu doğduğunda, GELECEK-

TE ÇOK ŞEY OLACAK ile çatışabilir. Büyük arabayı al ve gelecekten kaygılanmayı bırak, diyen Amerikan altkültürleri ve geleceğin önce geldiğini ve küçük bir araba almanı söyleyen başka altkültürler vardır. ERDEMLİ OLAN YUKARIDADIR ve KAYNAKLARI KORUMAK ERDEMDİR'in DAHA BÜYÜK DAHA İYİDİR üzerinde öncelik aldığı altkültür içinde küçük araba sahibi olmanın yüksek statü göstergesi olduğu (enflasyon ve enerji krizinden önce) bir dönem vardı. Günümüzde küçük araba sahiplerinin sayısı PARAYI KORUMAK DAHA İYİDİR'in DAHA BÜYÜK DAHA İYİDİR üzerinde öncelikli olduğu büyük bir altkültürün varlığı dolayısıyla belirgin şekilde artmıştır.

Altkültürlere ilaveten, belirleyici özellikleri kültürün ana akıntısınınkilerle çatışan bazı önemli değerleri paylaşmak olan gruplar vardır. Fakat onlar daha az açık tarzda ana akıntının öteki değerlerini muhafaza ederler. Trappistler* benzeri manastır tarikatlarını düşünün. Bu tür tarikatlarda DAHA AZ DAHA İYİDİR ve DAHA KÜÇÜK DAHA İYİDİR, önemli olan şeyi, yani Tanrı'ya hizmeti engellediği düşünülen maddî mülkler açısından doğrudur. Trappistler en yüksek önceliği vermelerine ve çok farklı tanımlamalarına rağmen ERDEMLİ OLAN YUKARIDADIR ana değerini paylaşırlar. DAHA ÇOK erdeme atfedilse de DAHA İYİ'dir; ve statü, bu dünyada değil daha yüksekte, Tanrı'nın Krallığında ise de YUKARI'dadır. Ayrıca, GELECEK DAHA İYİ OLACAK da, ruhsal gelişme (YUKARI) ve nihaî noktada kurtuluş açısından (hakiki YUKARI) doğrudur. Bu, kültürün ana akıntısının dışında kalan grupların tipik özelliğidir. Erdem, iyilik ve statü radikal biçimde yeniden tanımlanabilir, fakat onlar yine de YUKARI'dadır. Önemli olan şeyin daha fazlasına sahip olmak yine daha iyidir, GELECEK DAHA İYİ OLACAK önemli olan şeye göre daha iyidir vs. Bir manastır grubu için önemli olan şeyle

* Çok sıkı kuralları olan ve konuşmayı bile men eden Katolik manastır rahipleri. *–çn*

kıyaslandığında, değer sistemi hem grup için önemli olan şey hususunda içsel olarak tutarlıdır, hem de kültürün ana akıntısının başlıca yönelim metaforlarıyla tutarlıdır.

Gruplar gibi bireyler de onlar için erdemli yahut iyi olan şeyi tanımlama tarzlarında ve önceliklerinde farklılaşırlar. Bu mânâda, onlar alt gruplardır. Onlar için önemli olan şeyle kıyaslandığında, bireysel değer sistemleri kültürün ana akıntısının başlıca yönelim metaforlarıyla tutarlıdır.

Bütün kültürler yukarı-aşağı yönelimine bizim verdiğimiz önceliği vermez. Denge yahut merkeziyetin kültürümüzde yaptığından çok daha fazla önemli rol oynadığı kültürler vardır. Veyahut da uzay/mekânla ilgili olmayan aktif-pasif yönelimini düşünün. Bizim için çoğu konuda AKTİF OLAN YUKARIDA ve PASİF OLAN AŞAĞIDADIR. Fakat pasifliği aktiften daha çok değerli sayan kültürler vardır. Genelde yukarı-aşağı, içeri-dışarı, merkez-çevre, aktif-pasif vb. ana yönelimlerin bütün kültürler için geçerli olduğu anlaşılıyor; fakat hangi kavramların hangi tarzlara ve hangi istikametlere yöneldiği, kültürden kültüre çok önemli farklılıklar arz eder.

6

Ontolojik Metaforlar

Entite (Entity) ve Töz (Substance) Metaforları

Yukarı-aşağı, ön-arka, beri-öte, merkez-çevre ve yakın-uzak gibi uzay/mekân yönelimleri, yönelim anlamına sahip kavramların anlaşılmasına çok zengin bir temel sağlar. Fakat insan bunu yalnızca yönelerek gerçekleştirebilir. Fiziksel nesnelere ve tözlere ilişkin tecrübemiz kavrayışımıza ilave bir temel – saf yönelimi aşan bir temel – sağlar. Tecrübelerimizi fiziksel nesneler ve tözlere göre kavrayışımız bize tecrübemizin unsurlarını ayırt etme ve onları somut entiteler olarak veya tek biçimli tözler olarak ele alma imkânı sağlar. Bir kere tecrübelerimizi entiteler ve tözler olarak tanıyabilirsek, onlar hakkında konuşabilir, onları kategorize edebilir, gruplayabilir ve niceliklerini belirleyebiliriz – ve bu şekilde onlar hakkında düşünebiliriz.

Şeyler açık şekilde somut yahut belirli olmadığında da, onları şeyler olarak, yani dağlar, cadde köşeleri, çitler vs. diye kategorize edebiliriz. Fiziksel fenomenlere bu tür bakış tarzları, sahip olduğumuz bazı amaçları gerçekleştirmek için gereklidir: dağlara yerleşmek, cadde köşelerinde buluşmak, çitleri düzeltmek. İnsanî amaçlar, fiziksel fenomenleri bizim farklı

olduğumuz gibi farklı fenomenler, yani bir yüzeyle sınırlı entiteler haline getiren suni sınırlar empoze etmemizi gerektirir.

İnsanî uzay/mekân yönelimlerine ilişkin temel tecrübeler nasıl yönelim metaforlarını doğuruyorsa, fiziksel nesnelerle (özellikle kendi bedenlerimizle) tecrübelerimiz de olağanüstü farklı ontolojik metaforlara, yani olaylara, aktivitelere, hislere, düşüncelere entiteler ve tözler olarak bakma tarzlarına temel sağlar.

Ontolojik metaforlar farklı amaçlara hizmet ederler ve hizmet ettikleri amaç türlerini yansıtan farklı metafor türleri vardır. *Enflasyon* adı aracılığıyla metaforik açıdan bir entite olarak bakılabilecek fiyat artışı tecrübesini düşünün. Bu bize tecrübeye bir atıfta bulunma tarzı sağlar:

ENFLASYON BİR ENTİTEDİR

Enflasyon hayat standardımızı *düşürüyor*.

Enflasyon daha fazla yükselirse, asla hayatta kalamayacağız.

*Enflasyon*la *mücadele* etmemiz gerekir.

Enflasyon bizi köşeye *sıkıştırıyor*.

Enflasyon benzin pompası ve fiyat sayacında *kendi borusunu öttürüyor*.

Arazi almak *enflasyonla baş etmenin* en iyi yoludur.

Enflasyon beni hasta ediyor.

Bu durumlarda enflasyonu bir entite olarak görmek bize ona atıfta bulunma, onu rakamlarla ifade etme, onun belirli bir boyutunu teşhis etme, onu bir neden olarak görme, ona göre eylemde bulunma ve hatta muhtemelen onu anladığımıza inanma imkânı sağlar. Bunun gibi ontolojik metaforlar tecrübelerimizle rasyonel olarak ilgilenme teşebbüsü için bile elzemdir.

Bu tür amaçlar için kullandığımız ontolojik metaforlar silsilesi hayli uzundur. Aşağıdaki liste, onlara hizmet eden ontolojik metaforları temsil eden örnekleriyle birlikte amaçların türleri hakkında biraz fikir verir.

Atıfta bulunmak

Böcek korkum karımı çıldırtıyor.

Güzel bir *hile*ydi.

Barış için çalışıyoruz.

*Orta sınıf, Amerikan politikas*ında *zorlayıcı bir sessiz güç*tür.

Bu savaşta *ülkemizin onuru* tehlikededir.

Nicelik belirlemek

Bu kitabı bitirmek *epey bir sabır* gerektirecek.

Dünyada *çok fazla kin* var.

DuPont Delaware'de *hayli politik güce* sahip.

Sende *haddinden fazla düşmanlık* var.

Pete Rose *hayli çevik ve hayli beyzbol becerisine* sahip.

Boyutları teşhis etmek

Kişiliğinin çirkin tarafı baskı altında ortaya çıkar.

Savaşın acımasızlığı bizi insanlığımızdan çıkardı.

Modern hayatın süratine ayak uyduramıyorum.

Duygusal sağlığı son günlerde bozuldu.

Vietnam'da asla *zafer heyecanı* duymadık.

Nedenleri teşhis etmek

Sorumluluklarının ağırlığı bunalıma girmesine neden oldu.

Onu *öfke*sinden yaptı.

Dünyadaki nüfuzumuz *moral güç yoksunluğu*muz yüzünden zayıfladı.

İç uyuşmazlık onlara bir bayrağa mâl oldu.

Amaçları Belirlemek ve Eylemleri Motive Etmek

Şöhret ve başarı elde etmek için New York'a gitti.

Yapmanız gereken şey burada *malî güvenliği teminat* altına almaktır.

Hayat tarzımı *gerçek mutluluğu bulabilecek* şekilde değiştiriyorum.

FBI *ulusal güvenlik tehdidi* karşısında çabucak harekete geçecek.

Evlenmeyi *problemleri için çözüm* olarak gördü.

Yönelim metaforları durumunda olduğu gibi bu ifadelerin çoğu metaforik yapılar olarak dikkat çekmez. Bunun bir sebebi ontolojik metaforların da, yönelim metaforları gibi, çok sınırlı bir amaçlar menziline – hakkında konuşmak, nicelik belirlemek vb. – hizmet etmesidir. Yalnızca fiziksel olmayan şeylere entite yahut töz olarak bakmak, onları çok fazla kavramamıza izin vermez. Fakat ontolojik metaforlar daha da ayrıntılı olarak ele alınabilir. İşte ZİHİN ENTİTEDİR ontolojik metaforunun kültürümüzde işlenme biçiminin iki örneği:

ZİHİN MAKİNEDİR

Hâlâ bu denkleme çözüm *üretmeye* çalışıyoruz.

Zihnim bugün hiç *işlemiyor*.

Çarklar şimdi *dönmeye başladı* oğlum!

Bugün *biraz pas tuttum*.

Bütün gün bu problem üzerinde çalıştık ve şimdi *pilimiz bitiyor*.

ZİHİN KIRILGAN BİR NESNEDİR

Egosu çok *kırılgan*.

Karısının ölümünden sonra *ona dikkatle muamele* etmelisin.

Sorgu altında *çözüldü*.

Kolayca harap oldu.

Tecrübe onu *paramparça etti*.

Parçalara ayrılacağım.

Zihni aniden *dağıldı*.

Bu metaforlar farklı nesne türlerini belirler. Onlar zihnin ne olduğuna dair farklı metaforik modeller verir ve böylece zihnî tecrübenin farklı boyutları üzerinde odaklanmamıza

imkân sağlar. MAKİNE metaforu bize, açık-kapalı olabilen, bir yeterlilik düzeyine, bir üretim kapasitesine, iç mekanizmaya sahip, bir enerji kaynağı ve bir işleyen durum olarak bir zihin anlayışı verir. KIRILGAN NESNE metaforu pek zengin değildir. O bize yalnızca psikolojik dayanıklılık hakkında konuşma imkânı verir. Bununla birlikte her bir metafora göre anlaşılabilen bir tecrübe alanı vardır. Kafamızdaki örnekler şunlar:

> Asabı bozuldu. (ZİHİN MAKİNEDİR)
> Sinir krizi geçirdi. (ZİHİN KIRILGAN BİR NESNEDİR)

Fakat bu iki metafor *tam olarak* zihnî tecrübenin aynı boyutu üzerinde odaklanmaz. Makine arızalandığında, sadece fonksiyonu durur. Kırılgan bir nesne parçalandığında muhtemel tehlikeli sonuçlarıyla birlikte parçalar sağa sola uçuşur. Bu nedenle, sözün gelişi kişi cinnet geçirdiği ve vahşi yahut saldırgan hale geldiğinde, "Sinir krizi geçirdi" demek uygun olacaktır. Öte yandan, kişi psikolojik nedenlerle uyuşuk ve iş görmeye yeteneksiz hale gelirse, muhtemelen "Asabı bozuldu" deriz.

Bunlara benzer ontolojik metaforlar düşüncemizde öyle doğal ve öyle yaygındır ki genellikle zihnin fenomenlerinin apaçık ve dolaysız tasvirleri olarak görülür. Metaforik olmaları çoğumuzun fark edemediği bir şeydir. "Baskı altında sinir krizi geçirdi" gibi ifadeleri doğrudan doğru yahut yanlış ifadeler sayarız. Bu ifadeleri aslında gazeteciler, Dan White'ın silahını San Francisco Belediye Binasına getirerek Belediye Başkanı George Moscone'u vurma nedenini açıklamak için kullanırlar. Bu türden açıklamalar çoğumuza tamamen doğal gelir. Nedeni ZİHİN KIRILGAN BİR NESNEDİR gibi metaforların bu kültürde sahip olduğumuz zihin modelinin ana parçası olmasıdır; çoğumuz bu modele göre düşünür ve eylemde bulunuruz.

Taşıyıcı Metaforlar

Araziler

Derimizle dünyanın geri kalanından sınırlanarak ayrılmış fiziksel varlıklarız ve dünyanın geriye kalanını dışımızda bir şey olarak tecrübe ederiz. Sınırlayan yüzey ve bir içeri-dışarı yönelimiyle birlikte her birimiz bir taşıyıcıyız. İçeri-dışarı yönelimimizi yüzeyleriyle sınırlı öteki fiziksel nesnelere yansıtırız. Bu sebeple onları da içeriye ve dışarıya sahip taşıyıcılar olarak görürüz. Odalar ve evler apaçık taşıyıcılardır. Odadan odaya hareket etmek bir taşıyıcıdan ötekine hareket etmektir, yani bir odanın *dışına* ve ötekinin *içine*. Bir taşı kırıp içine baktığımızda olduğu gibi, bu yönelimi katı nesnelere bile veririz. Bu yönelimi doğal çevremize de dayatırız. Ormandaki bir açıklık, sınırlandırılmış bir yüzey olarak görülür ve kendimizi açıklığın *içinde* yahut açıklığın *dışında*, ormanın *içinde* yahut ormanın *dışında* varlıklar olarak görebiliriz. Ormandaki bir açıklık doğal sınır olarak algılayabildiğimiz bir şeydir – ağaçların hemen hemen bittiği ve açıklığın aşağı yukarı başladığı belirsiz alan. Fakat bir taşıyıcının belirleyicisi olarak görülebilecek hiçbir doğal fiziksel sınır bulunmadığında bile, araziyi bir içeriye ve bir belirleyici sınıra – bu bir duvar, çit de olabilir, bir soyut hat yahut düzey de olabilir – sahip olacak şekilde sınırlar koyabiliriz. Araziye ilişkin güdüden daha temel çok az insanî güdü vardır. Bir araziyi etrafına sınır koyarak bu şekilde belirlemek bir nicelleştirme eylemidir. İster insanî varlıklar, taşlar, ister arazi parçaları olsun, sınırlanmış nesnelerin hacimleri vardır. Bu onlara, ihtiva ettikleri töz miktarına göre nicelleştirilme imkânı sağlar. Sözün gelişi Kansas, "Kansas'ta çok arazi var" diyebilmemizin nedeni olan sınırlı bir alan, bir TAŞIYICI'dır.

Tözlerin kendileri taşıyıcılar olarak görülebilir. Sözün gelişi su küvetini düşünün. Küvetin içine girdiğinizde, su-

yun da içine girersiniz. Hem küvet hem de su taşıyıcılar, ancak farklı türde taşıyıcılar olarak görülür. Küvet TAŞIYICI NESNE'dir, oysa su TAŞIYICI TÖZ'dür.

Görüş Alanı

Görüş alanını taşıyıcı olarak ve gördüğümüz şeyi de onun içinde bir şey olarak kavramlaştırırız. "Görüş alan"ı terimi bile bunu ortaya koyar. Bu metafor, herhangi bir araziye (toprak, döşeme vb.) baktığınızda görüş alanınızın arazinin sınırını, yani görebildiğiniz kısmını belirlemesinden doğan doğal bir metafordur. Sınırları belli bir fiziksel mekânın bir TAŞIYICI olduğu ve görüş alanımızın, bu sınırları belli fiziksel mekânla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, metaforik GÖRÜŞ ALANLARI TAŞIYICIDIR kavramı doğal olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla biz şöyle söyleyebiliriz:

Gemi *görüş alanımıza giriyor.*
Görünüş*te* ona *sahibim.*
Onu göremiyorum – önüm*de* ağaç vardı.
Şimdi *gözden kayboldu.*
Bu görüş *açımın merkezinde.*
Göz önün*de bir şey* yok.
Gemilerin *hepsini* bir anda görüş *alanıma* sokamayabilirim.

Olaylar, Eylemler, Aktiviteler ve Durumlar

Ontolojik metaforları; olayları, eylemleri, aktiviteleri ve durumları kavramak için kullanırız. Olaylar ve eylemler, nesneler olarak; aktiviteler, tözler olarak; durumlar da taşıyıcılar olarak metaforik tarzda kavramlaştırılabilir. Sözün gelişi yarışma bir olaydır ve somut bir entite olarak görülür. Yarışma mekân ve zamanda gerçekleşir ve çok iyi belirlenmiş sınırlara sahiptir. Bu sebeple, onu (nesneler olan) katılımcılara,

(metaforik nesneler olan) başlama ve bitiş gibi olaylara ve (metaforik töz olan) koşma aktivitesine sahip bir TAŞIYICI NESNE olarak görürüz. Böylece bir yarış hakkında şunları söyleyebiliriz:

Pazar günü yarış*ta* mıydın? (TAŞIYICI NESNE olarak yarış)

Yarışa *gidiyor* musun? (NESNE olarak yarış)

Yarışı *izledin* mi? (NESNE olarak yarış)

Yarışın *sonu* gerçekten heyecanlıydı. (TAŞIYICI NESNE içinde OLAY NESNE olarak son)

Yarış*ta birçok iyi koşu* vardı. (TAŞIYICI'da TÖZ olarak koşu)

Bitişe kadar *son sürat koşamadım*. (TÖZ olarak son sürat koşmak)

Yarışın *ortasında* enerjim tükendi. (TAŞIYICI NESNE olarak yarış)

Şimdi yarış *dışıyım*. (TAŞIYICI NESNE olarak yarış)

Genelde aktiviteler TÖZLER olarak ve bu nedenle TAŞIYICILAR olarak metaforik biçimde görülür:

Pencereyi siler*ken* bütün suyu döşemenin üzerine döktüm.

Jerry pencereyi silmekten nasıl *kaytardı*?

Pencereleri silmek *dışında* başka ne yaptın?

Pencereleri *kaça* siliyorsun?

Meslek olarak pencere siliciliğ*ine* nasıl *girdin*?

O tam şu anda pencereleri silmek*le meşgul*.

Bu sebeple aktiviteler, eylemler ile onları oluşturan diğer aktivitelerin taşıyıcıları olarak görülür. Onlar aynı zamanda, kendileri için, kendileri *içindeki* veya kendilerin*den doğan* şeyler olarak görülebilen yan ürünleri için gerekli enerji ve materyalin taşıyıcıları olarak da görülür:

Pencere silme*ye çok enerji harcadım.*
Pencere silmek *dışında çok mutluyum.*
Pencere silmek*te çok haz var.*

Birçok durum türü de taşıyıcılar olarak kavramlaştırılabilir. Böylece şu türden örnekler verebiliriz:

Aşk kapanı*na yakalandı.*
Şimdi sorunun *dışındayız.*
Koma*dan çıkıyor.*
Yavaşça form*a giriyorum.*
Mutluluk durumuna *girdi.*
Derd*e düştü.*
Nihayet final haftasının sonundan beri *içinde* olduğu katatonik durum*dan kurtuldu.*

7

Kişileştirme*

En açık ontolojik metaforlar fiziksel nesneyi ayırıcı kişi olarak belirleyen metaforlardır. Bu, çok değişik türde insan dışı entitelerle tecrübeyi, insanî motivasyonlara, niteliklere ve aktivitelere göre kavramamıza imkân verir. İşte bazı örnekler:

> *Teorisi* bana çiftliklerde yetiştirilen tavukların davranışlarını *açıkladı.*
> Bu *olgu* standart teorileri *yanlışlıyor.*
> *Hayat* beni *aldattı.*
> *Enflasyon* gelirlerimizi *yiyip bitiriyor.*
> *Dini* ona iyi Fransız şaraplarını içemeyeceğini *söylüyor.*
> *Michelson-Morley deneyi* yeni bir fizik teorisi *doğurdu.*
> *Kanser* nihayetinde onu da *yakaladı.*

Bu durumların her birinde insan-olmayan bir şeyi insan olarak görüyoruz. Fakat kişileştirme tek bir üniter genel süreç

* Teşhis ve intak. Türkçede mecâz sanatları başlığı altında yer alan teşhis, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkları düşünen, duyan ve hareket eden bir insan kişiliğinde göstermek, kişileştirmektir. İnsan kişiliğinde canlandırılan bu varlıkları konuşturmaya da intak denir. İntakta kesinlikle teşhis vardır. Fakat teşhiste her zaman intak olmaz. –*çn*

değildir. Her kişileştirme seçilen insanların niteliklerine göre farklılaşır. Şu örnekleri düşünün:

> Enflasyon ekonomimizin temellerini *dinamitledi.*
> Enflasyon bizi *duvara çiviledi.*
> Şu an en büyük *düşman*ımız enflasyondur.
> Lira enflasyon tarafından *yok edildi.*
> Enflasyon tasarruflarımı *çaldı.*
> Enflasyon ülkedeki en iyi ekonomik zihinleri *alt etti.*
> Enflasyon paragöz bir kuşağın *yetişmesine neden oldu.*

Burada enflasyon kişileştirilmiştir, fakat metafor yalnızca ENFLASYON BİR KİŞİDİR değildir. Çok daha spesifiktir; başka bir deyişle, ENFLASYON BİR DÜŞMANDIR. Bu bize yalnızca enflasyon hakkında spesifik düşünme tarzı değil, aynı zamanda ona direnme tarzı da sağlar. Enflasyonu bize saldırabilen, canımızı yakabilen, bizden çalabilen, hatta bizi yok edebilen bir düşman olarak düşünürüz. Bu sebeple ENFLASYON BİR DÜŞMANDIR metaforu hükümetimize karşı politik ve ekonomik eylemler doğurur ve şu politik ve ekonomik eylemleri meşrulaştırır: enflasyona savaş açmak, hedefleri belirlemek, kurbanlar istemek, yeni bir komuta zinciri kurmak vb.

Buradaki temel düşünce, kişileştirmenin, her biri bir kişinin farklı niteliklerini yahut bir kişiye bakma tarzlarını seçen çok geniş bir metaforlar alanını kapsayan genel bir kategori olduğudur. Onların tümünün ortaklaşa sahip oldukları şey, ontolojik metaforların genişlemeleri oldukları ve bize dünyadaki fenomenleri insanî terimlerle – kendi motivasyonlarımız, amaçlarımız, eylemlerimiz ve niteliklerimiz temelinde anlayabildiğimiz terimlerle – anlamlandırma imkânı vermeleridir. Enflasyon kadar soyut bir şeyi insanî terimlerle anlamak çoğu insana göre anlamlı olan yegâne açıklayıcı güçtür. Gerçekte hiç kimsenin anlayamadığı kompleks ekonomik

politik faktörler yüzünden maddî ekonomik kayıplardan muzdarip olduğumuzda, ENFLASYON BİR DÜŞMANDIR metaforu en azından bu kayıplardan neden muzdarip olduğumuzun tutarlı bir açıklamasını verir.

8

Metonimi*

Bakmış olduğumuz kişileştirme durumlarında insan olmayan şeylere – teorilere, hastalıklara, enflasyona vb.– insanî nitelikler atfetmiştik. Böyle durumlarda atıfta bulunulan varlıklar gerçek insanî varlıklar değildir. "Enflasyon tasarruflarımı çaldı" dediğimizde, "enflasyon" terimini bir kişiye atıfta bulunmak için kullanmayız. Buna benzer durumlar aşağıdakine benzer durumlardan ayırt edilmelidir.

Jambonlu sandviç onayını bekliyor.

Buradaki "jambonlu sandviç" ifadesi gerçek bir kişiye, yani jambonlu sandvici sipariş eden kişiye atıfta bulunmak için

---

* Mecâz-ı mürsel (düzdeğişmece, adaktarımı, gönderme mecâz): Bir kelimeyi gerçek anlamının dışında benzetme gütmeden kullanma. Mecâz-ı mürselde şu iki nitelik zorunludur: (1) kelimenin gerçek anlamının dışında kullanılması ve (2) karîne-i mâni'a bulunması (engelleyici ipucu, yani kelimenin kendi anlamında kullanılmasının mümkün olmaması). Mecâz-ı mürselde bir kelime mecâz anlamına, iki şey arasında benzerlikten başka türlü ilgiler kurularak aktarılır: parça-bütün, bütün-parça, neden-sonuç, özel-genel, sanatçı-eser, dış-iç, iç-dış, soyut-somut, somut-soyut, yer-yönetim vb. ilgiler. *–çn*

kullanılmıştır. Bu tür durumlar kişileştirme metaforu örneği değildir, çünkü biz "jambonlu sandviç"i ona insanî nitelikler yükleyerek anlamıyoruz. Biz bunun yerine, bir şeyi onunla ilişkili bir diğer şeye atıfta bulunmak için kullanıyoruz. *Metonimi* diye adlandırdığımız durum budur. İşte ilave bazı örnekler:

Marquis de Sade okumayı sever. (= Marquis'nin yazılarını)

Alanı *dans.* (= dans mesleğinde)

Akrilik sanat dünyasında egemen. (= akrilik boyanın kullanımı)

Times basın toplantısına henüz gelmedi. (= Times'ın muhabiri)

Mrs. Grundy *blucini* onaylamıyor. (= blucin giyilmesini)

Yeni *cam silicileri* onu memnun edecek. (= yeni cam silicilerine sahip olma durumu)

Metoniminin geleneksel retorikçilerin *sinekdot* – parçanın bütünün yerine geçtiği durum – diye adlandırdığı özel bir durumu aşağıdaki şekilde örneklendiriyoruz.

BÜTÜN YERİNE PARÇA*

Otomobil otobanlarımızı tıkıyor. (= pek çok otomobil)

Takımımız için birkaç tane *güçlü vücuda* ihtiyacımız var. (= güçlü insanlar)

Üniversitede pek çok *iyi kafa* var. (= zeki insanlar)

Yeni bir *tekerlek takımı* aldım. (= araba, motorsiklet vb.)

Organizasyonda biraz *yeni kana* ihtiyacımız var. (= yeni insanlara)

---

* Cüz'iyet-külliyet ilgisi: Bu örneklerde cüz'ü (parça) söylenip küllü (bütün) kasdedilmiştir. Söz konusu ilginin diğer türünde de küllü (bütün) söylenir ve cüz'ü (parça) kasdedilir. –*çn*

Bu durumlarda, metoniminin öteki durumlarında olduğu gibi, bir şey başka bir şeye atıfta bulunmak için kullanılır. Metafor ve metonimi farklı *türden* süreçlerdir. Metafor ilkece bir şeyi diğerine göre tasavvur etme tarzıdır ve başlıca fonksiyonu anlamadır. Öte taraftan metonimi esas olarak bir referans fonksiyonuna sahiptir; yani bir şeyi diğerinin *yerine geçecek* şekilde kullanmamıza imkân verir. Fakat metonimi yalnızca bir referans aracı değildir; aynı zamanda anlamı sağlama fonksiyonu da görür. Sözün gelişi BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisi durumunda bütünün yerine geçebilen birçok parça vardır. Hangi parçayı tercih edeceğimiz bütünün hangi boyutuna odaklanacağımızı belirler. Projede bazı *iyi kafalara* ihtiyacımız olduğunu söylediğimizde, "iyi kafalar"ı "zeki insanlar"a atıfta bulunmak için kullanırız. Mesele yalnızca bir parçayı (kafa) bütünün (kişi) yerini alacak şekilde kullanmak değil, aynı zamanda kişinin, yani kafasıyla ilişkili olan zekâsının belirli bir niteliğini de ayırt etmektir. Aynısı metonimilerin diğer türleri için de geçerlidir. "*Times* basın toplantısına henüz gelmedi" dediğimizde, "*Times*" yalnızca şu veya bu muhabire atıfta bulunmakla kalmaz, aynı zamanda muhabirin temsil ettiği kurumun önemini de ortaya koyar. Bu nedenle Steve Roberts sözü edilen Times'ın muhabiri olsa bile, "*Times* basın toplantısı için henüz gelmedi," "Steve Roberts basın toplantısı için henüz gelmedi"den bir parça daha farklı anlama gelir.

Bu sebeple metonimi, metaforla aynı amaçların bir kısmına hemen hemen aynı şekilde hizmet eder, ancak atıfta bulunulan şeyin özellikle bazı niteliklerine odaklanmamıza imkân verir. Metonimi aynı zamanda yalnızca poetik yahut retorik bir cihaz olmaması dolayısıyla da metafora benzer. Üstelik bu sadece bir dil sorunu da değildir. Metonimik kavramlar (BÜTÜN YERİNE PARÇA gibi) gündelik olağan konuşmamız kadar gündelik olağan düşünme ve eylemde bulunma tarzımızın da parçasıdır.

Sözün gelişi kavram sistemimizde BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisinin özel bir durumuna, yani KİŞİ YERİNE YÜZ'e sahibiz. Meselâ:

Sadece *güzel* bir *yüze* sahip.
Orada seyirciler arasında *korkunç yüzler* vardı.
Burada bazı *yeni yüzlere* ihtiyacımız var.

Bu metonimi kültürümüzde fiilen kullanımdadır. Hem resimde hem de fotoğrafta portre geleneği onun üzerinde temellenir. Benden oğlumun bir resmini göstermemi isterseniz ve size onun yüzünün bir resmini gösterirsem, inanırsınız. Kendinizi onun resmini görmüş sayarsınız. Fakat size onun yüzsüz bir vücut resmini gösterirsem, bunu garipser ve inanmazsınız. "Fakat neye benziyor?" diye bile sorabilirsiniz. Bu yüzden KİŞİ YERİNE YÜZ metonimisi sadece bir dil meselesi değildir. Kültürümüzde kişinin nasıl biri olduğu konusunda temel bilgilere ulaşmak için – tavırlarından yahut hareketlerinden çok – yüzüne bakarız. Kişiyi görüş açımızdaki yüzüne ve eylemlerine göre algıladığımızda metonimiye göre iş görürüz.

Metaforlar gibi metonimiler de izole edilmiş anlar olarak görülebilecek gelişigüzel yahut keyfî oluşumlar değildir. Metonimik kavramlar kültürümüzde varolan aşağıdaki temsilî örneklerinde görülebileceği üzere, aynı zamanda sistematiktir.

BÜTÜN YERİNE PARÇA
Çek şu *kıçını*!
Tutkularımızı kiralamayız.
Giantlar'ın sağ alanda daha *güçlü bir kola* ihtiyacı var.
Otomatik vitesli yeni bir *sekiz silindirlim* var.

ÜRÜN YERİNE ÜRETİCİ*

Bir *Löwenbrāu* içeceğim.

Bir *Ford* aldı.

Çalışma odasında bir *Picasso* var.

Heidegger okumaktan nefret ederim.

KULLANICI YERİNE NESNE**

Saksafon bugün grip.

BLT berbat bir kamyondur.

Kiraladığı *silah* elli bin papel istedi.

Üçüncü pozisyonda daha iyi bir *eldivene* ihtiyacımız var.

Otobüsler grevde.

KONTROL EDİLEN YERİNE EDEN***

Hanoi'yi *Nixon* bombaladı.

Ozawa dün gece müthiş bir konser verdi.

Napolyon Waterloo'da kaybetti.

Casey Stengel birçok flama kazandı.

Bir Mercedes *bana* arkadan vurdu.

SORUMLU İNSANLAR YERİNE KURUM****

Exxon fiyatlarını tekrar arttırdı.

Asla bu konuda uzlaşacağın *üniversite* bulamayacaksın.

Ordu tasarıyı tekrar uygulamaya koymak istiyor.

Senato kürtajın ahlâk dışı olduğunu düşünüyor.

---

* Sebebiyet ilgisi: Müsebbibi söyleyip sebebi kasdetmek (zikr-i müsebbib, irade-i sebeb). –*çn*

** Âliyet ilgisi: Şahsa ait bir vasfın, o şahıs tarafından kullanılan alete verilmesi.–*çn*

*** İsnâd ilgisi: Bir fiili başkasına isnad etmek. –*çn*

**** Hazf ilgisi (eksilti): Hazf; çıkarma, kaldırma, yok etme demektir. Hazfa uğramış sözlere de mahzûf (éllitique) söz adı verilir. Bu, maksada tahsis edilmiş sözün kaldırılmasından doğan bir mecâz yoludur. –*çn*

Hükümetin icraatlarını onaylamıyorum.

KURUM YERİNE MEKÂN*

Beyaz Ev herhangi bir şey söylemiyor.

Washington insanların ihtiyaçlarına duyarsız.

Kremlin SALT'ın** gelecek oturumunu boykot etmekle tehdit etti.

Paris bu mevsim daha uzun etekler getiriyor.

Bu, *Hollywood*'un alışık olduğu bir şey değil.

Wall Street panikte.

OLAY YERİNE MEKÂN***

Tayland'ın başka bir *Vietnam* olmasına izin vermeyelim.

Alamo'yu hatırla.

Pearl Harbor dış politikamızda hâlâ etkili.

Watergate, politikamızı değiştirdi.

Burası her gün *Haydarpaşa Garı*dır.

Bunlara benzer metonimik kavramlar metaforik kavramlarla aynı tarzda sistematiktir. Yukarıda verilen cümleler nadiren rastlanan cümleler değildir. Onlar düşüncelerimizi ve eylemlerimizi kendilerine göre organize ettiğimiz bazı genel metonimik kavramların örnekleridir. Metonimik kavramlar bize bir şeyi, başka bir şeyle ilişkisi vasıtasıyla kavramlaştırma imkânı verir. Bir *Picasso* düşündüğümüzde, yalnızca kendi başına bir sanat eserini düşünmeyiz. Onu ressamıyla olan ilişkisine, yani Picasso'nun sanat anlayışına, tekniğine, sanat tarihindeki rolüne vb. göre düşünürüz. Bir *Picasso*'ya, yeni

---

* Hülûl ilgisi: Mahalli söyleyip hâli kasdetmek (zikr-i mahal, irade-i hâl). *–çn*

** SALT (Strategic Arms Limitation Talks): Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri. *–çn*

*** Hülûl ilgisi. *–çn*

yetmeyken yaptığı bir eskiz bile olsa, ressamıyla ilişkisinden dolayı saygıyla yaklaşırız. Bu, ÜRÜN YERİNE ÜRETİCİ metonimisinin hem düşüncelerimizi hem de eylemlerimizi etkileme tarzıdır. Benzer biçimde, garson "Jambonlu sandviç onayınızı istiyor" dediğinde, şahsınızla bir kişi olarak değil, bir müşteri olarak ilgilenir; böyle bir cümleyi kullanım nedeni kişilikten arındırmadır. Hanoi'ye bombaları Nixon'ın kendisi atmamış olabilir, fakat KONTROL EDİLEN YERİNE EDEN metonimisi aracılığı ile sadece "Hanoi'yi Nixon bombaladı" demeyiz, aynı zamanda bombalamayı yapan olarak onu düşünür ve onu bundan sorumlu tutarız. Ayrıca bu mümkündür, çünkü sorumluluğun odaklandığı şey KONTROL EDİLEN YERİNE EDEN metonimisindeki metonimik ilişkinin doğasıdır.

Bu sebeple metaforlar gibi metonimik kavramlar da yalnızca dilimizi değil, aynı zamanda düşüncelerimizi, davranışlarımızı ve eylemlerimizi de yapıya kavuşturur. Ayrıca metaforik kavramlar gibi, metonimik kavramlar da tecrübemizde temellenir. Aslında metonimik kavramların temellenmesi genelde metaforik kavramların durumundan daha açıktır, çünkü metonimik kavramlar genellikle doğrudan fiziksel yahut nedensel çağrışımlar içerir. Sözün gelişi BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisi genelde parçaların bütünle ilişkili olma tarzlarıyla tecrübelerimizden doğar. ÜRÜN YERİNE ÜRETİCİ, bir üretici ile ürünü arasındaki nedensel (tipik olarak fiziksel) ilişkide temellenir. OLAY YERİNE MEKÂN, olayların fiziksel konumuyla tecrübemizde temellenir. Ve benzerleri.

Kültürel ve dinî sembolizm, metoniminin özel durumlarıdır. Meselâ Hıristiyanlıkta KUTSAL RUH YERİNE GÜVERCİN metonimisi vardır. Bu sembolizm, metonimilerde olduğu gibi keyfî değil, tipiktir. Batı kültüründeki güvercin anlayışı ile Hıristiyan teolojisindeki Kutsal Ruh anlayışında temellenir. Kutsal Ruh'un sembolünün söz gelimi tavuk, akbaba yahut devekuşu değil, güvercin olmasının bir nedeni

vardır. Güvercin güzellik, dostluk, şefkat ve bütün bunların üzerinde barış olarak tasavvur edilmiştir. Bir kuş olarak doğal ortamı, metonimik bakımdan Kutsal Ruh'un doğal habitatı durumundaki cennetin yerini alan semadır. Güvercin zarifçe uçan, sessizce süzülen ve genellikle gökyüzünden gelip insanlar arasına konduğu görülen bir kuştur.

Kültür ve dinlerin kavram sistemleri, doğaları itibarıyla metaforiktir. Sembolik metonimiler, gündelik tecrübelerimiz ile dinleri ve kültürleri karakterize eden tutarlı metaforik sistemler arasındaki eleştirel bağdır. Fiziksel tecrübemizde temellenen sembolik metonimiler, dinî ve kültürel kavramları kavramanın temel araçlarını sağlar.

9

Metaforik Tutarlılığa Meydan Okumalar

Metaforlar ve metonimilerin gelişigüzel olmadıklarını, aksine kendileriyle tecrübemizi kavramlaştırdığımız tutarlı sistemleri şekillendirdiklerini delilleriyle ortaya koyduk. Fakat gündelik metaforik ifadelerimizde açık tutarsızlıklar bulmak da kolaydır. Bunun ayrıntılı bir çalışmasını yapmadık, fakat detaylarıyla baktığımız bu metaforik ifadeler, ilk bakışta tutarsız görünseler bile hiç de tutarsız değiller. İki örnek düşünelim.

Açık Bir Metaforik Çelişki

Charles Fillmore (sohbetimizde), İngilizcenin iki çelişkili zaman organizasyonuna sahip göründüğünü gözlemlemişti. İlkinde gelecek önde, geçmiş ise arkadadır:

> Önümüzdeki haftalarda ... (gelecek)
> Şimdi her şey geride kaldı. (geçmiş)

İkincisinde gelecek arkada, geçmiş ise öndedir:

Sonraki haftalarda ... (gelecek)
Önceki haftalarda ... (geçmiş)

Bunun, zamanın metaforik organizasyonunda bir çelişki olduğu görülüyor. Ayrıca, apaçık şekilde çelişkili olan metaforlar

Sonraki haftalar için *ileriye* bakıyoruz.

ifadesinde olduğu gibi, yanlış etki doğurmaz. Görüleceği üzere bu ifadede, *sonraki* geleceği arkada organize ederken, *ileri* geleceği önde organize eder.

Aslında burada bir tutarlılık olduğunu görmek için, ilkin ön-arka organizasyonuyla ilgili bazı olguları dikkate almamız gerekir. İnsan ve araba gibi bazı şeylerin doğasında ön ve arka mevcuttur, fakat ağaç benzeri diğerlerinin ön ve arkaları yoktur. Bir kaya ön-arka organizasyonunu belirli şartlarda karşılayabilir. Orta büyüklükte bir kayaya baktığınızı ve kayayla sizin aranızda bir top olduğunu – meselâ topun kayadan bir adım beride olduğunu – farz edin. Bu durumda "Top kayanın önündedir" demeniz yerindedir. Kaya size bakan bir önü varmışcasına ön-arka yönelimi alır. Bu evrensel değildir. Kayanın zıt yönelimi aldığı ve sizinle kayanın arasındaysa topun kayanın arkasında olduğunu söyleyebildiğiniz diller – meselâ Hausa dili – vardır.

Hareket eden nesneler genellikle ön hareket istikametinde olacak şekilde (yahut geriye giden bir arabanın önünü koruyacak meşru hareket istikametinde) ön-arka yönelimi alır. Sözün gelişi sabitken bile ön tarafı olmayan küresel bir uydu, hareket ettiği yön nedeniyle, yörüngesinde hareket ederken bir öne sahip olur.

Böylece İngilizcede zaman, geleceğin bize doğru hareket etmesiyle, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforuna göre yapıya kavuşur:

Zamanı gelecek ..dığında ...
..dığında zamanı çoktan geçmişti.
Hareket zamanı geldi.

"Zaman akıyor" deyişi, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforunun bir örneğidir. Geleceğe doğru yöneldiğimiz için, şunlara ulaşırız:

Önümüzdeki haftalarda ele alınacak.
Noelin gelişini dört gözle bekliyorum.
Elimizde büyük bir fırsat var ve bizi geçip gitmesini istemiyoruz.

ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforu nedeniyle, zaman, herhangi bir hareket eden nesnenin yapabildiği gibi, hareket yönünde ön-arka yönelimi alır. Bu nedenle, bize doğru hareket ettiği için geleceğin yüzü bize dönüktür ve bu konuda şöyle ifadeler bulabiliriz:

Geleceğe yüzümü dönemem.
Gelecek şeylerin yüzü...
Geleceğe bodoslama çarpalım.

Böylece *önümüzdeki*, *dört gözle bekliyorum* ve *arkamızdaki* gibi ifadeler insanlara göre yönelim zamanı iken, *önceki* ve *sonraki* gibi ifadeler zamana göre yönelim zamanıdır. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz:

Gelecek hafta ve onu takip eden hafta.

Fakat şunu söyleyemeyiz:

Beni takip eden hafta ...

Gelecek zamanlar bize doğru geldiği için onları izleyen zamanlar geleceğe doğru ilerler ve her gelecek zaman şimdiyi izler. *Gelecek haftaların*, *önümüzdeki haftalar* ile aynı haftalar olmasının nedeni budur.

Bu örneğin can alıcı noktası yalnızca hiçbir çelişkinin olmadığını değil, aynı zamanda içerdiği bütün ince detayları da göstermesidir: ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforu, hareket eden nesne olması ve bu metafor temelinde zamana uygulandığında *sonraki*, *önceki* ve *yüz* gibi kelimelerin tutarlı kullanımı nedeniyle zamana ön-arka yönelimi verir. Bütün bu uyumlu detaylı metaforik yapı zaman hakkındaki gündelik konuşma dilimizin parçasıdır, ziyadesiyle tanıdık olduğu için fark edemeyiz.

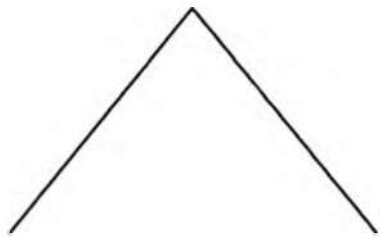
Tutarlılık versus Uyumluluk

ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforunun bir iç uyumluluğu olduğunu gösterdik. Fakat zamanın geçişini kavramlaştırdığımız bir başka tarz daha vardır:

> ZAMAN SABİTTİR VE BİZ ONUN İÇİNDE HAREKET EDERİZ
> Yıllar geçerken, ...
> 1980'leri geçerken, ...
> Yılın sonuna yaklaşıyoruz.

Burada ZAMANIN BİZİ GEÇİŞİ'nin iki alt durumuna sahibiz: bir durumda, biz hareket ediyoruz ve zaman hâlâ sabittir; öteki durumda, zaman hareket ediyor ve biz hâlâ sabitiz. Ortak olan şey bize göre, ilerideki geleceğe göre ve gerideki geçmişe göre nisbî harekettir. Yani aynı metaforun, şu diyagramda gösterildiği gibi, iki alt durumu vardır:

Bizim görüş noktamızdan
zaman, bizi önden arkaya
doğru geçip gider

Zaman hareket eden
bir nesnedir ve bize
doğru hareket eder

Zaman sabittir ve gelecek
istikametinde biz onun
içinde hareket ederiz

Bu onların çok önemli bir ortak gerekliliğe sahip olduğunu söylemenin başka bir tarzıdır. Her iki metafor da, bizim görüş noktamızdan, zamanın bizi önden arkaya geçip gitmesini gerektirir.

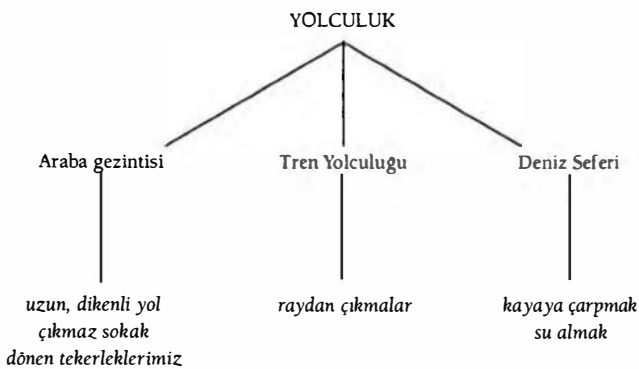
İki metafor uyumlu olmamasına rağmen (yani bir tek imaj teşkil etmeseler de), başlıca kategorinin alt kategorileri oldukları ve dolayısıyla çok önemli bir ortak gerekliliği paylaştıkları için yine de "birbirine uygun"dur. Birbiriyle *tutarlı* (yani "birbiriyle örtüşen") metaforlarla birbirine *uyumlu* olan metaforlar arasında farklılık vardır. Metaforlar arasındaki ilişkilerin uyumdan çok tutarlılık gerektirdiğini keşfettik.

Başka bir örnek olarak şu metaforu düşünelim:

AŞK BİR YOLCULUKTUR
Ne kadar uzaktan geldiğimize bir bak.
Dönüm noktasındayız.
Şimri *ayrı yollara gitmek* zorundayız.
Artık geri dönemeyiz.
Bu ilişkinin *herhangi bir yere gideceğini* sanmıyorum.
Neredeyiz?

Saplanıp kaldık.
Uzun ve dikenli bir yol.
Bu ilişki bir *çıkmaz sokak.*
Gerçekten *tekerleklerimiz dönüyor.*
Evliliğimiz *kayaya çarptı.*
Raydan çıkmaya başladık.
Bu ilişki *su alıyor.*

Buradaki temel metafor YOLCULUK metaforudur ve yapılabilecek çeşitli yolculuk türleri vardır: araba gezintisi, tren yolculuğu, yahut deniz seferi.

Bir kez daha dile getirmek gerekirse, YOLCULUK metaforlarının bütünüyle birbiriyle örtüşeceği uyumlu tek bir imaj yoktur. Onları *tutarlı* yapan şey, farklı seyahat araçlarını dile getirseler de, hepsinin YOLCULUK metaforu olmasıdır. Aynı türde bir durum, bir şeyin farklı hareket edebilme tarzlarının olduğu, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforunda gerçekleşir. Bu sebeple *zaman akar, zaman geçip gider, zaman hızlanır.* Genelde metaforik kavramlar somut imajlara (uçmak, kaymak, yola inmek vb.) göre değil, geçip gitmek gibi daha genel kategorilere göre tanımlanır.

10

Bazı İlave Örnekler

Metaforların gündelik kavramlarımızı kısmen yapıya kavuşturduğunu ve bu yapının yazı dilimize yansıdığını ileri sürüyoruz. Bu iddiaların felsefî imalarının ayrıntılı bir resmini yapmadan önce, birkaç örneğe daha ihtiyacımız var. Aşağıdaki örneklerin her birinde bir metafor ve bu metaforun özel durumları olan gündelik ifadelerinin bir listesini vereceğiz. İngilizce ifadeler iki türdür: basit lafzî/literal ifadeler ile metafora uyan konu hakkında konuşmanın normal gündelik tarzının parçası olan deyimler.

TEORİLER (ve ARGÜMANLAR) BİNALARDIR

Teorinizin *temeli* var mı? Teori ilave *desteğe* ihtiyaç duyuyor. Argüman *zayıf*. Daha fazla olguya ihtiyacımız var, yoksa *argüman çökecek*. Bunun için *sağlam* bir argüman *inşa etmeliyiz*. Argüman *biçiminin* ne olacağını henüz çıkaramadım. İşte teoriyi *destekleyecek* bazı ilave olgular. Teoriyi *sıkı* argümanlarla *takviye etmemiz* gerekiyor. Teori bu argümanın gücüyle *ayakta kalacak* yahut *çökecek*. Bu argüman *çöktü*. Son teorisini *imha ettiler*. Teorinin *temelsiz* olduğunu göstereceğiz. Şimdiye kadar sadece teorinin *iskeletini* kurduk.

DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR

Söylediği şey *ağzımda kötü bir tat bıraktı*. Bu kağıdın içindeki her şey *ham olgular*, *yarı pişmiş fikirler* ve *bayat teorilerden* ibaret. Burada benim *hazmedemeyeceğim* kadar çok olgu var. Bu iddiayı kolayca *yutamadım*. Bu tez *balık kokuyor*. Bunu bir süre daha *pişirelim*. Artık gerçekten *dişine göre* bir teori var. Bu düşüncenin bir süre daha *demlenmesine* izin vermemiz gerekir. Bu, *düşüncenin yiyeceğidir*. O *obur* bir okurdur. Öğrencilerimizi *kaşıkla beslememiz* gerekmiyor. Kitabı *yaladı yuttu*. Bu düşünceyi bir süre daha *pişirelim*. Bu yazının *etli* kısmı. Bir müddet düşünceyi *olgunlaştıralım*. Bu düşünce yıllardır *mayalanıyor*.

Hayat ve ölüm açısından DÜŞÜNCELER ORGANİZMALARDIR (İNSAN da olabilirler BİTKİ de).

DÜŞÜNCELER İNSANLARDIR

Rölativite teorisi fizikte çok sayıda düşünce *doğurdu*. O modern biyolojinin *babasıdır*. Bu *kafa ürünü* kimindi? Düşüncelerinin *doğurduğu* şeye bak. O düşünceler Orta Çağda *öldü*. Düşünceleri sonsuza dek *yaşayacak*. Kognitif psikoloji henüz *emekleme* döneminde. Bu *yeniden canlandırılması* gereken bir düşüncedir. Bu fikri nereden *kazıp çıkardınız*? Bu fikre *can verdi*.

DÜŞÜNCELER BİTKİLERDİR

Düşünceleri nihayetinde *meyve vermeye* başladı. Bu düşünce daha *dalındayken öldü*. Bu *yeni filizlenen* bir teoridir. Bu düşüncenin *çiçeklenmesi* yıllar alacak. O kimyayı yalnızca fiziğin *ürünü* olarak görür. Matematiğin birçok *dalı* vardır. Büyük düşüncelerinin *tohumları* gençliğinde *ekilmişti*. *Münbit** bir muhayyileye sahip. İşte kafana *ekmek* isteyeceğim bir düşünce. *Çorak* bir zihni var.

* Türk Dil Kurumu her ne kadar bu kelimenin "mümbit" olarak yazılacağını söylese de Arapça "münbit," "nebat"dan, yani "nbt" kökünden gelir. Bitki yetiştirmeye elverişli, bereketli anlamındaki "münbit"in, burada verilen örneğin ruhuna "verimli"den çok daha uygun olduğuna dikkatimi çeken editörüm Ertuğrul Uzun'a müteşekkirim. *–çn*

DÜŞÜNCELER ÜRÜNLERDİR

Gerçekten yeni düşünceler *imâl ediyoruz* (*çalkalıyor*, *çeviriyor*, *öğütüyoruz*). Bu hafta birçok düşünce *ürettik*. Hayret edilecek oranda yeni düşünceler *üretir*. *Entelektüel üretkenliği* son yıllarda arttı. Bu teorinin *pürüzlerini gidermeli*, *yontmalı*, *düzeltmeliyiz*. Kabataslak bir düşünce; *rafine edilmeli*.

DÜŞÜNCELER MALLARDIR

Düşüncelerini nasıl *ambalajladığın* önemlidir. Bu fikri *satın alamayacak*. Bu düşünceyi kesinlikle *satamaz*. İyi düşünceler için daima bir *pazar* vardır. Bu *beş para etmez* bir düşünce. O *değerli* düşünceler kaynağıdır. Bu düşünce için *beş kuruş bile vermem*. Düşüncelerinin *entelektüel pazarda* bir şansı yok.

DÜŞÜNCELER KAYNAKLARDIR

Düşüncelerini *tüketti*. Düşüncelerini küçük projelerde *harcama*. Düşüncelerimizi *birleştirelim*. Felsefeciler Almancanın tam bir kavram *madeni* olduğunu söylerler. Düşüncelerimizin tümünü *tüketelim*. Bu *yararsız* bir düşünce. Bu düşünce çok *iş görecek*.

DÜŞÜNCELER PARADIR

İki kuruşluk değerimi dikkate alayım. O düşüncede *zengin*dir. Bu kitap bir düşünceler *hazinesi*dir. Onun bir düşünce *serveti* var.

DÜŞÜNCELER KESİCİ ALETLERDİR

Bu *keskin* bir fikir. Sorunun *tam kalbine işledi*. *Delici* bir sözdü. O *sivri*dir. *Ustura* kadar *keskin* bir zekâsı var. *Keskin* bir zihni var. Onun argümanlarını *lime lime etti*.

DÜŞÜNCELER MODALARDIR

Bu düşüncenin yıllar önce *modası geçti*. Sosyobiyolojiyi bugünler*de* işittim. Marxizm Batı Avrupa'da *halen revaçta*.

Bu düşünce *eski moda. Zamanı geçmiş* bir düşünce. İngiliz eleştirisinde yeni *trendler* nelerdir? Günümüzün toplumunda *eski moda* fikirlere yer yok. New York Rewiew of Books'u okuyarak *güncel* kalıyor. Berkeley bir *avangart* düşünce merkezidir. Semiyotik çok *moda* oldu. Devrim fikri Amerika Birleşik Devletleri'nde artık *revaçta* değil. Dönüşümlü gramer altmışların ortasında Amerika Birleşik Devletler'inde *rağbet* gördü ve şimdi bunu Avrupa'da yapıyor.

ANLAMAK GÖRMEKTİR; DÜŞÜNCELER IŞIK KAYNAKLARIDIR; SÖYLEM BİR IŞIK VASITASIDIR

Söylediğini *görüyorum/anlıyorum. Bakış açımdan* farklı *görünüyor*. Bu konu hakkındaki *genel görüşün* nedir? Onu farklı biçimde *görüyorum*. Şimdi *bütün resme* sahibim. Sana *bir şey göstereyim. İçgörülü* bir düşünce. O *göz kamaştıran* bir sözdü. Argüman *aydınlatıcı. Karanlık* bir tartışmaydı. Sözlerini *aydınlığa* kavuşturabilir misin? *Şeffaf* bir argüman. Tartışma *donuktu*.

AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR (ELOKTROMANYETİK, ÇEKME GÜCÜ vb.)

Aramızdaki *elektriği* hissedebiliyorum. *Kıvılcımlar* vardı. Beni *mıknatıs* gibi *çekti*. Birbirlerini kontrol edilemez biçimde *çekiyorlar*. Anında birbirlerinin *cazibesine kapıldılar*. Bütün hayatı onun çevresinde *dönüyor*. Etraflarındaki *atmosfer* daima *elektrikli*. İlişkilerinde inanılmaz bir *enerji* var. *Hızlarını* kaybettiler.

AŞK BİR HASTALIKTIR

Bu *hastalıklı* bir ilişki. *Güçlü, sağlıklı* bir evlilikleri var. Evlilik *ölüdür – canlandırılamaz*. Evlilikleri *iyileşmekte*. Yeniden *ayağa kalktık*. İlişkileri gerçekten *sağlıklı*. *Cansız* bir evlilikleri var. Evlilikleri *ölmek üzere. Bitkin* bir ilişki.

AŞK DELİLİKTİR

Onun için *çıldırıyorum*. O *aklımı başımdan alıyor. Delice*

onu *sayıklıyor*. Ona *deli* oluyor. Harry beni *deli divane etti*. Onun için *mecnun* oldum.

AŞK BÜYÜDÜR

Beni *büyüledi*. *Büyüsü* bozuldu. *Büyülenmiştim*. Beni *hipnotize etti*. Beni *transa soktu*. Onunla *büyülendim*. O beni *efsunladı*. O *büyüleyici*.

AŞK SAVAŞTIR

O hızlı *fetihleriyle* bilinir. Kocası için *dövüştü*, fakat *galip gelen* metres oldu. İlerlemesinden *kaçtı*. *Kararlı biçimde* onun *peşine düştü*. Ona *adım adım yaklaşıyor*. Onu evliliğe ikna etmeyi *başardı*. Onun *hakkından geldi*. Talipleri tarafından *kuşatıldı*. Onları *savuşturmalı*. Kızın arkadaşlarına *yardıma gönüllü oldu*. Onun annesiyle *müttefik oldu*. Onlarınki bugüne kadar gördüğüm en yanlış *ittifak*.

VARLIK GİZLİ BİR NESNEDİR

Kısmetini *arıyor*. *Yeni bulduğu* servetiyle övünüyor. O bir *servet avcısı*dır. Zenginlik *arıyor*.

ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR

Giyim endüstrisinde *büyük* bir adamdır. Yazarlar arasında bir *dev*dir. Bu yıllarca reklamı yapılacak *büyük* bir fikir. Endüstride herkesin *kafası* ve *kol*udur. Çok *küçük* bir suçtu. Bu yalnızca çok *küçük* beyaz bir yalandı. Suçun *büyüklüğüne* hayret ettim. Beyzbol şampiyonalarının tarihindeki en *muazzam* anlardan biriydi. Başarıları *küçük* insanlarınkinden *büyük*tür.

GÖRMEK DOKUNMAKTIR; GÖZLER KOLLARDIR

Gözlerimi ondan *ayıramıyorum*. Gözleriyle TVye *yapışmış* oturuyor. Desenin her detayını gözleriyle *ayırıyor*. Gözleri *buluştu*. Gözlerini hiçbir zaman onun yüzünden *ayırmıyor*. Gözleri odadaki her şeyi *taradı*. Gözlerinin *erişebildiği* her şeyi istiyor.

GÖZLER DUYGULARIN TAŞIYICILARIDIR

Gözlerindeki korkuyu görebiliyorum. Gözleri kızgınlıkla *doluydu*. Gözlerinin *içinde* ihtiras vardı. Gözleri merhametini *açığa vuruyor*. Korkusu gözlerin*den okunmuyor*. Aşk gözlerin*den okunuyor*. Gözleri duygu *dolu*.

DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR

Annesinin ölümü onu *şiddetle sarstı*. Bu düşünce beni *şaşkına çevirdi*. *Nakavt* oldu. Samimiyeti karşısında *çarpıldım*. Beni gerçekten *etkiledi*. Dünyaya *damgasını vurdu*. Sözleri bana *dokundu*. Beni *uzaklara uçurdu*.

FİZİKSEL VE DUYGUSAL DURUMLAR KİŞİNİN İÇİNDEKİ ENTİTELERDİR.

Omzun*da* bir ağrısı var. Bana grip *bulaştırma*. *Başımdan göğsüme* buz kesiyorum. Acıları *gitti*. Depresyonu *geri döndü*. Sıcak çay ve bal seni öksürüğünden *kurtaracak*. Sevincini zar zor *tutabildi*. Tebessüm yüzünü *terk etti*. Yüzündeki gizli küçümsemeyi *sildi*. Korkuları *geri geliyor*. Bu depresyondan *kurtulmam* lâzım – bana *yapıştı*. Eğer üşütürsen, sık sık çay içmek soğuk algınlığını vücudundan *dışarı atacaktır*. On*da* korkaklığın *zerresi* yok.

CANLILIK TÖZDÜR

Gayret ve şevkle *dolu*. Canlılıkla *dolup taşıyor*. Enerjiden *mahrum*. Günün sonunda hiç enerjim *kalmadı*. *Tükendim*. Bu bana *biraz nefes aldırdı*.

HAYAT BİR TAŞIYICIDIR

Dolu bir hayatım var. Onun için hayat *boş*. Hayat*ta* onun için *geriye çok şey kalmadı*. Hayatı faaliyetlerle *tıka basa dolu*. Hayat*tan en fazlasını al*. Hayatı bir hayli acı *içeriyor*. Hayatını *dolu* yaşa.

HAYAT BİR KUMAR OYUNUDUR

İşimi *şansa bırakacağım*. Bütün *ihtimaller aleyhime*. *Gerektiğinde kullanacağım bir kozum* var. *Bütün kozları elinde*.

Bu bir *şans meselesi. Kartlarını doğru oynarsan*, bunu yapabilirsin. *Büyük kazandı.* O gerçek bir *kaybeden. Kartlar dağıtıldığında* neredeydin? Bu *zor durumdaki kozum. Blöf* yapıyor. *Bahisleri yükseltelim. Ortaya konan parayı daha cazip* hale getirmemiz gerekebilir. *Yeni kart almadan elimizdeki kağıtla* oynamamız gerektiğini düşünüyorum. *Berabere kalma şansı* var. Bunlar *yüksek bahisler.*

Bu son örnek grubunda "konuşma formülleri" yahut "sabit ifade formları" veyahut "deyim kalemleri" ("phrasal lexical items") diye adlandırılan şeylerden oluşan bir kolleksiyonumuz var. Bunlar birçok durumda tekil kelimelermiş gibi görev yapar ve dilde bunlardan binlercesi vardır. Verilen örneklerde, bu tür bir deyim kalemleri serisi tekil bir metaforik kavramla tutarlı biçimde yapılaşmıştır. Her biri HAYAT BİR KUMAR OYUNUDUR metaforunun örneği iseler de, genellikle oyun durumlarından değil hayattan söz etmek için kullanılırlar. Onlar hayat durumları hakkında konuşmanın normal tarzlarıdır, tıpkı "bina" kelimesinin teoriler hakkında konuşmanın normal bir tarzı olduğu gibi. İşte bu anlamda biz onları metaforik kavramların yapıya kavuşturduğu lafzî ifadeler diye adlandırdığımız ifadelere dahil ederiz. Eğer "Bütün ihtimaller aleyhime" yahut "İşimizi şansa bırakacağız" derseniz, metaforik tarzda konuşan biri olarak değil, duruma uygun normal gündelik dili kullanan biri olarak görüleceksiniz demektir. Ancak, durumunuz hakkında konuşma, onu tasavvur etme ve hatta tecrübe etme tarzınız metaforik olarak yapıya kavuşur.

11

Metaforik Yapılaşmanın Kısmî Doğası

Bu noktaya kadar metaforik olarak tanımlanan kavramların sistematik karakterini tasvir ettik. Bu tür kavramlar bir takım farklı metaforlara göre anlaşılır (meselâ ZAMAN PARADIR, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR vb.). Kavramların metaforik yapılaşması zorunlu olarak kısmîdir ve "temelsiz olmak" gibi sabit ifade biçimlerini içeren deyim dağarcığı dahil, dil dağarcığına yansır. Kavramlar, metaforik olarak sistematik tarzda yapıya kavuştuğu için – meselâ TEORİLER BİNALARDIR – bir alanın (BİNALAR) ifadelerini (*yapı*, *temel*), metaforik tarzda belirlenmiş alandaki (TEORİLER) mütekabil kavramlar hakkında konuşmak için kullanmamız mümkündür. Sözün gelişi metaforik olarak tanımlanan alanda (TEORİ) *temel*in ne anlama geldiği, TEORİLER BİNALARDIR metaforik kavramının TEORİ kavramını yapıya kavuşturmak için nasıl kullanılacağının detaylarına bağlıdır.

TEORİ kavramını yapıya kavuşturmak için kullanılan BİNA kavramının unsurları temel ve binanın kendisidir. Tavan, iç odalar, merdivenler ve holler bir binanın TEORİ kavramının unsuru olarak kullanılmayacak parçalarıdır. Bu sebeple TEORİLER BİNALARDIR metaforunun bir "kullanı-

lan" unsuru (temel ve binanın kendisi) ve bir "kullanılmayan" unsuru (odalar, merdivenler vb.) vardır. Yapı ve temel gibi ifadeler bu tür bir metaforik kavramın kullanılan unsurlarının örneği ve teoriler hakkındaki gündelik konuşma dilimizin unsurlarıdır.

Fakat TEORİLER BİNALARDIR gibi bir metaforun "kullanılmayan" unsurunu yansıtan linguistik ifadeler nedir? İşte dört örnek:

> Teorisinin binlerce küçük odası ve uzun, dolambaçlı koridorları var.
>
> Teorileri sözde fonksiyonel sadeliklerinde Bauhaus'dur.*
>
> Gargoylelerle** kaplı masif Gotik teorileri tercih ediyor.
>
> Kompleks teorilerin genellikle tesisat problemleri vardır.

Bu cümleler normal konuşma dilinin dışına düşer ve genellikle "figüratif" (mecâzî) yahut "muhayyel" dil diye adlandırdığımız şeyin unsurudur. Bu sebeple, lafzî ifadeler ("Bir teori inşa etti") ve muhayyel ifadeler ("Teorisi gargoylelerle kaplı") aynı genel metaforun (TEORİLER BİNALARDIR) örnekleridir.

Burada muhayyel (yahut lafzî olmayan) metaforun üç farklı alttürünü ayırt edebiliriz:

> Bir metaforun kullanılan unsurunun ifadeleri, meselâ "Bu olgular teorimin tuğlaları ve harcıdır." Burada binanın kendinden söz ediliyor, oysa TEORİLER BİNALARDIR metaforu kullanılan malzemelerden söz etmeyi gerektirmez.
>
> Lafzî metaforun kullanılmayan unsurunun örnekleri,

---

* 1900'lerin başında Almanya'da gelişen, sadeliği ve fonksiyonelliği vurgulayan mimarî ekol. *–çn*

** Gotik mimaride su oluklarını süsleyen ağzı açık insan yahut hayvan şeklindeki süslemeler. *–çn*

meselâ "Teorisinin binlerce küçük odası ve uzun, dolambaçlı koridorları var."

Yeni metafor örnekleri, yani normal kavram sistemimizi yapıya kavuşturmak için değil, bir şey hakkında yeni bir düşünme tarzı olarak kullanılan bir metafor; meselâ "Klâsik teoriler, birçoğu kendileriyle sürekli mücadele eden çocukların babaları olan cetlerdir." Bu alttürlerin her biri normal kavram sistemimizi yapıya kavuşturan metaforik bir kavramın *kullanılan* unsurunu dışarıda bırakır.

Yeri gelmişken metaforik ifadeleri karakterize etmek için verdiğimiz linguistik ifadelerin tümünün figüratif (mecâzî) olduğunu kaydedelim. Örnekler ZAMAN PARADIR, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR, KONTROL EDEN YUKARIDADIR, DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR, TEORİLER BİNALARDIR vb. Bunların hiçbiri lafzî değildir. Bu, normal kavramlarımızı yapıya kavuşturmak için onların yalnızca bir *parçalarının* kullanılmasının bir sonucudur. Onlar zorunlu olarak normal kavramlarımızda kullanılmayan unsurları içerdiklerinden, lafzî alanın ötesine uzanır.

Şimdiye kadar hakkında konuştuğumuz metaforik ifadelerin her biri (meselâ zaman *gelecek*, bir teori *inşa ettik*, bir düşünceye *saldırmak*) metaforik kavramlar – yaşamak ve düşünmek için sürekli kullandığımız kavramlar – sisteminin bütünü içinde kullanılır. Dildeki diğer bütün kelimeler ve deyim kalemleri gibi bu ifadeleri de konvansiyon (mutabakat, uzlaşma) sabitleştirir. Metaforik sistemlerin unsurları olan bu durumlara ilaveten, dilimizde yahut düşüncemizde tek başlarına duran ve sistematik olarak kullanılmayan idiosinkratik (kendine has) metaforik ifadeler vardır. Bunlar dağın *eteği*, lahananın *göbeği*, masanın *ayağı* gibi çok iyi bilinen ifadelerdir. Bu ifadeler izole olmuş metaforik kavram örnekleridir; bu tür durumlarda yalnızca bir (veya belki iki yahut üç) kullanılan unsur örneği vardır. Bu sebeple dağın

eteği, DAĞ BİR KİŞİDİR metaforunun yegâne kullanılan unsurudur. Özel kontekstlerde, bu kullanılmayan unsurlara dayalı yeni metaforik ifadeler inşa etmek mümkün ise de normal söylemde bir dağın *başı*, *omuzları*, yahut *gövdesi*nden söz edemeyiz. Aslında DAĞ BİR KİŞİDİR metaforunun, dağcıların dağın *omuzu*ndan (yani zirveye yakın sırt) ve dağı *fethetmekten*, dağla *mücadele etmekten* ve hatta dağ tarafından *öldürülmekten* söz edeceği bir boyutu vardır. Dahası dağların canlı ve zirvelerinin kafalar olduğu çizgi film konvansiyonları vardır. Burada can alıcı nokta dilimizde ve kültürümüzde DAĞ BİR KİŞİDİR gibi marjinal metaforların var olduğudur; bu metaforların kullanılan unsuru dilin konvansiyonel olarak sabitleşmiş yegâne ifadesi olabilir ve çok azı kullanıldığı için sistematik olarak diğer metaforik kavramlarla etkileşimde bulunmaz. Bu onları amaçlarımız için görece sıkıcı hale getirir; fakat bütünüyle de sıkıcı değillerdir, çünkü yeni metaforik ifadeler icat ederken veya şakalar yaparken kullanılmayan unsurlar kullanılır hale gelebilir. Dahası kullanılmayan unsurları kullanılır hale getirme yeteneğimiz, marjinal de olsalar varolduklarını gösterir.

Dağın *eteği* gibi örnekler idiosinkratik, sistematik olmayan ve izole edilmiş durumlardır. Onlar diğer metaforlarla etkileşim halinde değildir; kavram sistemimizde özellikle ilgi çekici hiçbir rol oynamaz ve bu yüzden de beraber yaşadığımız metaforlar değildir. Hayatın onların sahip olduğu biricik göstergeleri, altkültürlerde kullanılır hale gelebilmeleri ve kullanılmayan kısımlarının (nispeten sıkıcı) yeni metaforlar için temel olarak hizmet edebilmeleridir. Herhangi bir metaforik ifade "ölü" diye adlandırılmayı hak ediyorsa, "ölü" denilen bu metaforik ifadeler hayatın en elzem kıvılcımı olsalar dahi, kısmen DAĞ BİR KİŞİDİR gibi marjinal metaforik kavramlara göre anlaşılmaları dolayısıyla ölüdürler.

Bu izole ve sistematik olmayan durumları, tartıştığımız sistematik metaforik ifadelerden ayırmak önemlidir. *Zama-*

nı harcamak, *mevzilere saldırmak*, *ayrı yollara gitmek* vb. ifadeler eylemlerimizi ve düşüncelerimizi yapıya kavuşturan sistematik metaforik kavramların yansımalarıdır. Onlar en temel anlamlarıyla "canlı"dır: onlar beraber yaşadığımız metaforlardır. İngilizce sözlükte konvansiyonel olarak sabitlenmiş olmaları, onları daha az canlı yapmaz.

12

Kavram Sistemimiz Nasıl Temelleniyor?

Normal kavram sistemimizin çok büyük bir kısmının metaforik olarak yapıya kavuştuğunu ileri sürdük; yani çoğu kavram kısmen öteki kavramlara göre anlaşılır. Bu, kavram sistemimizin nasıl temellendiği hakkında önemli bir soruya yol açar. Metaforsuz, doğrudan anlayabileceğimiz herhangi bir kavram var mıdır? Eğer yoksa, herhangi bir şeyi nasıl anlayabiliriz?

Doğrudan anlaşılan kavramların başlıca adayları YUKARI gibi basit mekân kavramlarıdır. YUKARI mekân kavramımız, mekân tecrübemizden doğar. Bedenlerimiz var ve dik duruyuz. Hemen hemen yaptığımız her hareket, her biri yukarı-aşağı yönelimimizi değiştiren, sürdüren, varsayan yahut bir şekilde hesaba katan bir motor programı gerektirir. Dünyadaki sürekli fiziksel aktivitemiz, uyuduğumuzda bile, yukarı-aşağı yönelimimizi yalnızca fiziksel aktivitemize değil, her aktivitemize elverişli hale getirir. Motor programlarımızdaki yukarı-aşağı yöneliminin merkezîliği ve gündelik işleyişi bizi bu yönelim kavramının hiçbir alternatifi olamayabileceğini düşünmeye zorlayabilir. Bununla birlikte, objektif olarak

konuşmak gerekirse, kendilerinde yukarı-aşağı yönelimi olmayan, Kartezyen koordinatlar dahil mümkün birçok uzay/mekân yönelimi çerçeveleri vardır. Nitekim, insanî uzay/mekân kavramları YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA, İÇERİ-DIŞARI, UZAK-YAKIN vb. uzay/mekân yönelimleri içerir. Sürekli gündelik beden faaliyetimize uygun olan budur ve bu diğer mümkün uzay/mekân yapılaşmaları karşısında onlara – bizim için – öncelik verir. Başka bir deyişle, uzay/mekân kavramlarımızın yapısı sabit uzay/mekân tecrübemizden, yani fiziksel çevremizle etkileşimimizden doğar. Bu tarzda ortaya çıkan kavramlar, en temel anlamıyla beraber yaşadığımız kavramlardır.

Bu sebeple YUKARI bütünüyle kendi terimlerine göre değil, içinde yaşadığımız çekim alanına göre dik duruşumuzla ilişkili sürekli icra ettiğimiz bir motor fonksiyonları koleksiyonundan doğan terimlere göre anlaşılır. Bir çekim alanının dışında yaşayan ve başka herhangi bir türde tecrübe hakkında hiçbir bilgisi ve tahayyülü bulunmayan bir dünya varlığı tasavvur edin. Böyle bir varlık için YUKARI'nın muhtemel anlamı ne olabilir? Bu soruya verilecek cevap yalnızca bu dünya varlığının fizyolojisine değil, aynı zamanda kültürüne de bağlıdır.

Başka bir deyişle, "doğrudan fiziksel tecrübe" diye adlandırdığımız şey, asla yalnızca belirli bir türün bedenine sahip olma sorunu değildir; daha çok, *her* tecrübenin geniş bir kültürel önkabuller arka bahçesinde gerçekleşmesi sorunudur. Dolayısıyla, doğrudan fiziksel tecrübemizden kavram sistemimize göre "yorum"ladığımız bir dolaysız tecrübe çekirdeği varmış gibi söz etmemiz aldatıcı olabilir. Kültürel varsayımlar, değerler ve tutumlar tecrübemize istediğimiz gibi giydirebileceğimiz veya giydiremeyeceğimiz kavram elbiseleri değildir. Bütün tecrübenin baştan sona kültürel olduğunu; "dünya"mızı, kültürümüzün tam da tecrübenin kendisinde

önceden takdim ettiği şekilde tecrübe ettiğimizi söylemek daha doğru olacaktır.

Bununla birlikte, her tecrübenin kültürel önkabuller içerdiğini kabul etsek de ayakta durmak gibi "daha" fiziksel ve düğün seremonisindeki katılım gibi "daha" kültürel tecrübeler arasında önemli bir ayırım yapabiliriz. Aşağıda "fiziksel" versus "kültürel" tecrübeden bahsettiğimizde kullanacağımız terimler bu anlamdadır.

Bedenlerimizin işleyişine göre anlam kazanan merkezî kavramların bazıları – YUKARI-AŞAĞI, İÇERİ-DIŞARI, ÖN-ARKA, AYDINLIK-KARANLIK, SICAK-SOĞUK, ERKEK-DİŞİ vb.– ötekilerden çok daha nettir. Duygusal tecrübemiz mekân ve algı tecrübemiz kadar temelken, duygusal tecrübelerimiz bedenimizle gerçekleştirdiğimiz tecrübelerimize göre çok daha az belirgindir. Apaçık kavramsal mekân yapımız motor-algı işleyişimizden doğsa da, açıkça belirlenmiş hiçbir kavramsal duygu yapımız yalnızca duygusal faaliyetimizden doğmaz. Duygularımız (mutluluk gibi) ile motor-algı tecrübelerimiz (dik durmak gibi) arasında *sistematik ilişkiler* olduğundan, bunlar yönelimle ilgili metaforik kavramların (meselâ MUTLU OLAN YUKARIDADIR) temelini şekillendirir. Bu tür metaforlar duygularımızı daha açık ve net terimlerle kavramlaştırmamıza ve keza onları genel sağlık ve mutluluk (meselâ SAĞLIK, HAYAT, KONTROL vb.) içerikli diğer kavramlarla ilişkilendirmemize imkân sağlar. *Yeni ortaya çıkan metaforlar*dan ve *yeni ortaya çıkan kavramlar*dan bu anlamda söz edebiliriz.

Sözün gelişi NESNE, TÖZ ve TAŞIYICI gibi kavramlar doğrudan ortaya çıkar. Kendimizi dünyanın geri kalanından ayrılmış entiteler olarak – bir içeriye ve bir de dışarıya sahip taşıyıcılar olarak – tecrübe ederiz. Biz aynı zamanda dışımızdaki şeyleri, entiteler olarak – çoğu kez de içerileri ve dışarıları bulunan taşıyıcılar olarak– tecrübe ederiz. Kendimizi tözlerden – meselâ et ve kemik – oluşmuş varlıklar olarak ve

dışımızdaki nesneleri farklı töz türlerinden – ağaç, taş, metal vb. – oluşmuş varlıklar olarak tecrübe ederiz. Birçok şeyi görme ve dokunma yoluyla ayırt edici sınırlara sahip şeyler olarak tecrübe ederiz; şeyler ayırt edici sınırlara sahip olmadıklarında çoğunlukla onlara sınırlar yükleriz – onları şeyler olarak ve genellikle de taşıyıcılar olarak kavramlaştırırız (meselâ ormanlar, açık araziler, bulutlar vb.).

Yönelim metaforlarının durumunda olduğu gibi, temel ontolojik metaforları *tecrübemiz içindeki sistematik ilişkiler* temellendirir. Sözün gelişi gördüğümüz gibi, GÖRÜŞ ALANI BİR TAŞIYICIDIR metaforu, gördüğümüz şeyle sınırları belirli bir fiziksel mekân arasındaki ilişkide temellenir. ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforu, bize doğru hareket eden bir nesne ile bizden uzaklaşan zaman arasındaki ilişki üzerinde temellenir. Aynı bağlantı, nesnenin katettiği sınırları belirli uzayla nesnenin katettiği zamanı birleştiren ZAMAN BİR TAŞIYICIDIR metaforunun da temelidir ("Onu on dakikada yaptı"daki gibi). Olaylar ve eylemler sınırları belirli zaman süreleriyle bağlantılıdır ve bu, onları TAŞIYICI NESNELER'e dönüştürür.

Fiziksel nesnelerle tecrübe, metonimiye temel sağlar. Metonimik kavramlar, tecrübemizdeki, iki fiziksel şey arasındaki (meselâ BÜTÜN İÇİN PARÇA, KULLANICI İÇİN NESNE) yahut bir fiziksel şey ile fiziksel şey olarak metaforik biçimde kavramlaştırılmış bir şey arasındaki (sözgelimi OLAY İÇİN MEKÂN, SORUMLU İNSANLAR İÇİN KURUM) bağlantılardan doğar.

Muhtemelen temellenme hakkında vurgulanması gereken en önemli şey, tecrübe ile onu kavramlaştırma tarzımız arasındaki farktır. Fiziksel tecrübenin ister duygusal, zihinsel ve kültürel ister başka her hangi bir türde, başka tecrübe türlerinden daha temel olduğu iddiasında değiliz. Bu tecrübelerin tümü, fiziksel tecrübeler kadar temel tecrübeler olabilir. Biz daha çok temellendirme konusunda, genellikle fiziksel ol-

mayanı fiziksel *olana göre* kavramlaştırdığımız iddiasındayız – başka bir söyleyişle, biz pek açıkça dile getirilmemiş şeyleri çok daha açıkça dile getirilmiş şeylere göre kavramlaştırırız. Şu örnekleri düşünün:

> Harry mutfakta. (Harry is in the kitchen.)
> Harry Elkler* arasında. (Harry is in the Elks.)
> Harry aşık. (Harry is in love.)

Bu cümleler tecrübenin üç farklı alanına değinir: mekân alanı, sosyal alan ve duygu alanı. Bunların hiçbiri ötekilerinin üzerinde tecrübe önceliğine sahip değildir; onların hepsi eşit ölçüde temel tecrübe türleridir.

Ancak kavramsal yapıya kavuşturmak açısından bir farklılık söz konusudur. İlk cümledeki İÇERİ (IN) kavramı doğrudan doğruya açıkça dile getirilmiş tarzdaki uzay/mekân tecrübesinden doğar. O bir metaforik kavram örneği değildir. Fakat diğer iki cümle metaforik kavram örnekleridir. İkincisi, SOSYAL GRUPLAR TAŞIYICIDIRLAR metaforunun örneğidir; sosyal grup kavramı bu metafora göre yapıya kavuşur. Bu metafor bize sosyal grup kavramını mekânlaştırma yoluyla "kavrama" imkânı verir. "İçeri" kelimesi ve İÇERİ kavramı üç örneğin tümünde aynıdır; üç farklı İÇERİ kavramına yahut eşsesli (homophonous) üç tane "içeri" kelimesine sahip değiliz. Yeni bir İÇERİ kavramına, bir kelimeye, diğer ikisi sosyal grupları ve duygusal durumları kısmen tanımlayan iki metaforik kavrama sahibiz. Bu durumların gösterdiği şey, kavramlaştırmaları eşit ölçüde temel değilse de eşit ölçüde temel tecrübe türlerine sahip olmanın mümkün olduğudur.

---

* İri boynuzlu bir geyik. *–çn*

13

Yapı Metaforlarının Temellenmesi

Basit fiziksel kavramlara – yukarı-aşağı, içeri-dışarı, nesne, töz vb. – dayanan kavram sistemimizdeki herhangi bir şey kadar temel ve dünyada onlar olmaksızın hiçbir iş göremeyeceğimiz, düşünemeyeceğimiz veya iletişimde bulunamayacağımız metaforlar, kendi başlarına çok zengin değildir. Bir şeyin İÇERİ-DIŞARI yönelimli bir TAŞIYICI NESNE olarak görüldüğünü söylemek, onun hakkında çok fazla şey söylemez. Fakat ZİHİN BİR MAKİNEDİR metaforu ve çeşitli kişileştirme metaforlarıyla birlikte gördüğümüz gibi, mekânlaştırma metaforlarını çok daha özel terimlerle işleyebiliriz. Bu yalnızca bir kavramı (ZİHİN gibi) hayli ayrıntılı tarzda işlememize değil, aynı zamanda onun bazı boyutlarına dikkat çekmenin ve diğer boyutlarını gizlemenin uygun araçlarını bulmamıza da imkân verir. Yapı metaforları (RASYONEL TARTIŞMA SAVAŞTIR gibi) böyle bir işlenmişliğin en zengin kaynaklarıdır. Yapı metaforları bize, basit yönelim metaforları ve ontolojik metaforlarla yaptığımız gibi, yalnızca yönelim kavramlarıyla yaptığımızdan çok daha fazla şey yapma, onlara atıfta bulunma, onları nicelleştirme vb. imkânı verir; ilaveten onlar bize,

yüksek ölçüde yapıya kavuşmuş ve açıkça ifade edilmiş bir kavramı diğerini yapıya kavuşturmak için kullanma imkânı da verir.

Yönelim metaforları ve ontolojik metaforlar gibi yapı metaforları da tecrübemiz içindeki sistematik ilişkilerde temellenir. Bunun ayrıntılı olarak ne anlama geldiğini görmek için, RASYONEL TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunun nasıl temellendiğini gözden geçirelim. Bu metafor, rasyonel bir tartışmanın ne olduğunu daha kolayca anladığımız bir şeye göre, yani fiziksel çatışmaya göre kavramlaştırmamızı mümkün kılar. Hayvan krallığında her yerde kavga vardır ve hiçbir yerde, insan hayvanlar arasında olduğu kadar çok kavga yoktur. Hayvanlar istedikleri şey – yiyecek, seks, toprak, hükmetmek vb. – için kavga eder, çünkü aynı şeyleri isteyen yahut onları elde etmelerini engelleyen başka hayvanlar vardır. Aynısı insan hayvanlar için de doğrudur; kavga tarzımız için daha sofistike teknikler geliştirmiş olmamız hariç. "Rasyonel hayvanlar" olan bizler, kavgamızı birçok tarzda kurumlaştırdık ve savaş bu kurumlaşmış tarzlardan yalnızca biridir. Fiziksel çatışmayı kurumlaştırdığımız ve en iyi kafalarımızın birçoğunu onu icra etmenin daha etkili araçlarını geliştirmek için kullandığımız çağları geride bırakmış olsak bile, fiziksel çatışmanın temel yapısı aslında değişmeden kaldı. Bilim adamları, iki vahşi hayvan arasındaki kavgada gözdağı verme, toprağı sahiplenme ve savunma, saldırı, müdafaa, karşı saldırı, geri çekilme ve boyun eğdirme uğruna gerçekleştirilen meydan okuma pratikleri gözlemlemişlerdir. İnsan kavgaları da aynı pratikleri içerir.

Ancak rasyonel hayvan olmak, istediğiniz şeyi, kendinizi fiilî fiziksel çatışmanın tehlikelerine maruz bırakmaksızın ele geçirmenizi de içerir. Sonuçta biz insanlar sosyal bir şifahî tartışma kurumu geliştirdik. Biz her zaman istediğimiz şeyi elde etmek için tartışırız ve bunlar bazen fiziksel şiddete "dönüşür". Bu tür şifahî mücadeleler, fiziksel mücadele-

ler hangi terimlerle anlaşılıyorsa o terimlerle anlaşılır. Aile içi bir tartışmayı düşünün meselâ. Hem kadın hem de erkek kendi istedikleri şeyi almaya çalışır; diğerine bir konuda belirli bir bakış açısını kabul ettirmek yahut hiç değilse onu bu bakış açısına göre hareket ettirmek gibi. Her biri kendini kazanacağı bir şeye, yani kazanacağı bir toprağa ve kaybedeceği bir şeye, yani savunacağı bir toprağa sahip biri olarak görür. Bağlayıcı kuralları olmayan bir tartışmada her ne olursa olsun sahip olduğunuz her sözlü aracı – gözdağı verme, tehdit etme, otoriteye müracaat etme, hakaret etme, küçümseme, otoriteye meydan okuma, konudan kaçma, pazarlık, pohpohlama ve hatta "rasyonel nedenler" vermeyi deneme – kendi lehinize kullanarak saldırır, savunur, karşı saldırıya geçersiniz vb. Bu taktiklerin tümü *nedenler* olarak sunulabilir ve genellikle öyle yapılır; meselâ:

... çünkü ben senden daha büyüğüm. (*gözdağı verme*)
... çünkü sen yapmazsan, ben yapacağım ... (*tehdit etme*)
... çünkü patron benim. (*otorite*)
... çünkü sen aptalsın. (*hakaret etme*)
... çünkü sen genellikle onu yanlış yaparsın. (*küçümseme*)
... çünkü hemen hemen senin yaptığın kadar doğru yaptım. (*otoriteye meydan okuma*)
... çünkü seni seviyorum. (*konudan kaçma*)
... çünkü sen ... yaparsan, ben de ... yaparım. (*pazarlık*)
... çünkü sen onda çok daha iyisin. (*pohpohlama*)

Bunlara benzer taktikleri kullanan tartışmalar kültürümüzdeki en yaygın tartışmalardır ve gündelik hayatımızın çok önemli bir parçası oldukları için bazen onları fark etmeyiz. Bununla birlikte, kültürümüzün böylesi taktikleri, en azından ilkece, – bu tür taktikler "irrasyonel" ve "centilmenlik dışı" görüldükleri için – onaylamayan önemli ve güçlü

unsurları vardır. Akademik dünya, hukuk dünyası, diplomatik dünya, kilise dünyası ve basın dünyası RASYONEL TARTIŞMA'nın bu tür taktiklerin tümünü yasaklayan ideal, yahut daha "yüksek" bir formunu sunma iddiasındadır. Bu RASYONEL TARTIŞMA'daki yegâne müsaade edilebilir taktiklerin; kabullerin ifade edilmesi, dayanılan delillerin zikredilmesi ve mantıkî sonuçların çıkarılması olduğu farzedilir. Fakat bu koşulların tümünün mevcut olduğu en ideal durumlarda bile RASYONEL TARTIŞMA, SAVAŞ terimlerine göre kavranılır ve uygulanır. Yine burada da tesis edilecek ve savunulacak, kazanabileceğin yahut kaybedebileceğin bir konum, mevziine saldırdığın ve yıkmayı denediğin ve argümanını çürütmeye çalıştığın bir hasmın vardır. Kesin başarıya ulaşabilirsen, onu safdışı bırakabilirsin.

Burada öne sürülen fikir, yalnızca tartışma anlayışımızın değil, aynı zamanda onu icra etme tarzımızın da fiziksel mücadele bilgi ve tecrübemizde temellendiğidir. Hayatınızda, savaş şöyle dursun, yumruk yumruğa kavgayı asla düşünmüyor, sadece konuşmaya başladığınız andan itibaren tartışıyor olsanız bile, bu metafor içinde yaşadığınız kültürün kavram sisteminde inşa edildiği için, argümanları TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforuna göre kavrıyor ve gerekçelendiriyorsunuzdur. SAVAŞ'a göre anlaşılan RASYONEL TARTIŞMA idealine fiilen yükseldiği varsayılan tartışmalar "rasyonel" değildir yalnızca; hemen hemen bütün tartışmalar, örtülü biçimde ideal formlarındaki rasyonel tartışmaların aşmayı tasarladıkları "irrasyonel" ve "centilmenlik dışı" taktikler içerir. İşte bazı tipik örnekler:

... dığını varsaymak makûldür (*gözdağı verme*)
Açıktır ki ...
Apaçıktır ki ...

... yı başaramamak bilim dışı olacaktır (*tehdit*)
... Hatasına düşüldüğünü söylemek ...

Descartes'ın gösterdiği gibi ... (*otorite*)*
Hume gözlemlemiştir ki ...
Dipnot 374: bkz. Verschlugenheimer, 1954.

Araştırma gerekli titizlikten yoksundur çünkü ... (*hakaret*)
Böyle bir teoriyi "Dar" Rasyonalizm diye adlandıralım.
"İlmî objektivite"nin sergilenişinde ...

Çalışma mantıklı bir teoriye götürmüyor. (*küçümseme*)
Sonuçlar nicelleştirilememiş.
Bugün çok az sayıda insan bu görüşü ciddiye alıyor.

Pozitivist yaklaşımların hatasına düşmeyelim diye, ...(*otoriteye meydan okuma*)
Davranışçılık ...ya götürdü.

Herhangi bir alternatif teori sunmuyor. (*konudan kaçma*)
Fakat bu bir ... meselesidir.
... rağmen, yazar bazı meydan okuyan olgular sundu.

Konumun ...yı içerdiği kadarıyla doğru. (*pazarlık*)
Realist bir bakış açısını benimserseniz, ...dığı iddiasını kabul edebilirsiniz.

Harekete geçirici yazılarında, ... (*pohpohlama*)
Makalesi bazı ilginç sonuçlar doğuruyor ...

Bu örnekler bize rasyonel tartışma zincirimizi irrasyonel tartışma (=*gündelik tartışma*) içinde geriye doğru fiziksel müca-

* Eski Divan Şiirinde iktibas ve irsal-i mesel. İrsal-i mesel söylenen bir düşünceyi inandırmak ve pekiştirmek amacıyla söze bir atasözü yahut o değerde bir örnek (başka bir şairden beyitler gibi) eklemektir. İktibas, irsal-i mesele benzer. Söze anlamı pekiştirmek amacıyla ayet, hadis yahut bunlardan parçalar eklemektir. *–çn*

deledeki köklerine kadar izleme imkânı verir. Gözdağı verme, tehdit etme, otoriteye başvurma vb. taktikler, muhtemelen daha rafine ifadelerle dile getirilmiş olsalar da, savaşta ve gündelik tartışmada oldukları kadar rasyonel tartışmada da mevcuttur. İster bilimsel, akademik bir ortamda ister rasyonel tartışma idealine ilham veren hukukî bir ortamda olalım, veya yalnızca kendi ailemizde istediğimizi sıkı pazarlık yoluyla elde etmeye çalışalım yahut çalışmayalım, tartışmalarımızı kavrama, icra etme ve tasvir etme tarzımız TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunda temellenir.

Şimdi de hayatımızda önemli olan diğer yapı metaforlarına göz atalım: EMEK BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN BİR KAYNAKTIR. Bu metaforların ikisi de kültürel olarak maddî kaynaklarla birlikte tecrübemizde temellenir. Maddî kaynaklar genellikle hammaddeler yahut yakıt kaynaklarıdır. Her ikisi de amaçlı sonuçlara hizmet eden şeyler olarak görülür. Yakıt, ısıtma ve nakliyatta kullanılabilir, yahut bir ürünün üretiminde kullanılan enerjidir. Hammaddeler genellikle ürünlerde doğrudan yer alır. Her iki durumda da maddî kaynaklar *nicelleştirilmiş* olabilir ve onlara bir *değer* verilmiş olabilir. Her iki durumda da kaynak, onun belirli bir parçasına yahut miktarına karşıt bir şey olarak, amacın gerçekleşmesi için önemli olan materyal *türü*dür. Sözün gelişi kömür, ısıtmanın doğru *türü* olduğu sürece, evinizi belirli bir kömürün ısıtması sorun değildir. Her iki durumda da, amacına hizmet verirken madde giderek *tükenir*. Özetleyelim:

Maddî kaynak bir töz *türü*dür.
mümkün olduğu kadar kesinlikle *nicelleştirilebilir*.
her nicelik birimine bir *değer* atfedebilir.
amaçlanan bir sonuca hizmet eder.
amaçladığı şeye hizmet ederken giderek *tükenir*.

Hammaddeyi ürüne dönüştürdüğümüz bir durumu düşünün. Bu, belirli bir miktar emek alır. Genellikle, harcadığınız emek arttıkça daha fazlasını üretirsiniz. Bunun – emek ürün miktarıyla orantılıdır – doğru olduğunu varsayarak emeğe bir birim ürünü üretmenin aldığı zamana göre *değer* atfedebiliriz. Bunun mükemmel modeli montaj hattıdır; montaj hattında hammaddeler bir uçtan girer, süresini hattın kendi hızının belirlediği ilerleyen aşamalarda emek harcanır ve ürünler diğer uçtan çıkar. Bu EMEK BİR KAYNAKTIR metaforuna şöyle bir temel sağlar:

EMEK bir faaliyet *türü*dür. (hatırlayalım: AKTİVİTE BİR TÖZDÜR)
mümkün olduğu kadar kesinlikle *nicelleştirilebilir*. (zamana göre)
her birime bir *değer* atfedebilir.
amaçlanan bir sonuca hizmet eder.
amaçladığı şeye hizmet ederken giderek *tükenir*.

Emek zamana göre ölçülebildiği ve bir endüstri toplumunda da genellikle böyle yapıldığı için, ZAMAN BİR KAYNAKTIR metaforunu temel alırız:

ZAMAN (soyut) bir TÖZ *türü*dür.
mümkün olduğu kadar kesinlikle *nicelleştirilebilir*.
her birime bir *değer* atfedebilir.
amaçlanan bir sonuca hizmet eder.
amaçladığı şeye hizmet ederken giderek *tükenir*.

Kültürümüzde yaptığımız gibi EMEK BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN BİR KAYNAKTIR metaforlarıyla beraber yaşadığımızda onları şu veya bu biçimde metaforlar olarak görmeme eğilimindeyizdir. Fakat, tecrübede temellenişlerinin yukarıdaki izahının gösterdiği gibi, ikisi de Batı endüstriyel toplumları için temel yapı metaforlarıdır.

Bu kompleks yapı metaforlarının ikisi de basit ontolojik metaforlar kullanır. EMEK BİR KAYNAKTIR, AKTİVİTE TÖZDÜR'ü kullanır. ZAMAN BİR KAYNAKTIR, ZAMAN TÖZDÜR'ü kullanır. Bu iki TÖZ metaforu, emek ve zamanın nicelleştirilmesine – yani ölçülmesine, giderek "tükenen" bir şey olarak kavranmasına ve malî değerler yüklenmesine – izin verir; bu metaforlar aynı zamanda emek ve zamana farklı amaçlar için "kullanılabilen" şeyler olarak bakılmasına da imkân verir.

EMEK BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN BİR KAYNAKTIR hiçbir şekilde evrensel değildir. Onlar doğal olarak işe bakış tarzımız, ölçme tutkumuz ve amaçlanan sonuçlara saplantımızdan dolayı kültürümüzde ortaya çıkmıştır. Bu metaforlar emek ve zamanın kültürümüzde merkezî önemi olan boyutlarına dikkat çeker. Bunu yaparken de, emek ve zamanın bazı boyutlarının önemini de azaltır yahut gizlerler. Biz odaklandıkları şeye bakarak her iki metaforun gizlediği şeyi görebiliriz.

> Metafor emeği bir aktivite *türü* olarak görürken, emeğin açıkça tanımlanabileceğini ve emek olmayan şeylerden ayırt edilebileceğini varsayar. Bu; işin oyundan, üretici faaliyetin üretici olmayan faaliyetten ayrı şeyler olduklarını söyleyebileceğimiz varsayımları oluşturur. Bu varsayımlar, açıktır ki, muhtemelen montaj hattındaki emek zincirindeki vb. hariç, çoğu zaman gerçeklikle örtüşmeyi başaramaz. İcra eden kişiden, nasıl tecrübe ettiğinden ve hayatında ne anlama geldiğinden bağımsız; yalnızca bir aktivite *türü* olarak emek görüşü, işin kişi açısından anlamlı, tatmin edici ve insancıl olup olmadığı sorunlarını gizler.

Amaçlanan sonuca hizmet eden bir şey olarak zaman görüşüyle bir arada emeğin zamana göre nicelleştirilmesi EMEK ZAMANI kavramına paralel bir BOŞ ZAMAN nosyonu doğurur. Bizimki gibi faaliyetsizliğin amaçlanan bir hedef sayılmadığı bir toplumda, boş zaman aktivitesine hasredilmiş bir endüstri ortaya çıkmıştır. Netice itibarıyla, BOŞ ZAMAN – verimli şekilde harcanacak, akıllıca kullanılacak, tasarruf edilecek, bütçelenecek, israf edilecek, kaybedilecek vb. – bir KAYNAK'a dönüşür.

Emek ve zaman ile ilgili KAYNAK metaforlarının gizlediği şey, ZAMAN ve EMEK kavramlarımızın BOŞ VAKİT kavramımızı, onu EMEK gibi değerli bir şeye dönüştürerek etkileme tarzıdır.

Emek ve zaman ile ilgili KAYNAK metaforları, başka kültürlerde ve toplumumuzun bazı altkültürlerinde mümkün mevcut bütün emek ve zaman kavramı türlerini gizler: işin oynanabileceği, faaliyetsizliğin üretilebileceği, EMEK olarak tasnif ettiğimiz birçok şeyin önemli bir kısmının ya hiçbir açık amaca yahut hiçbir kayda değer amaca hizmet etmediği fikrini.

Bu bölümde ele aldığımız üç yapı metaforunun – RASYONEL TARTIŞMA SAVAŞTIR, EMEK BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN BİR KAYNAKTIR – güçlü bir kültürel temeli vardır. Onlar kültürümüz gibi bir kültürde, dikkat çektikleri şey kollektif tarzda tecrübe ettiğimiz şeye sıkıca tekabül ettiği ve gizledikleri şey kollektif tarzda tecrübe ettiğimiz şeye hiç tekabül etmediği için doğal olarak ortaya çıkar. Fakat onlar yalnızca fiziksel ve kültürel tecrübemizde temellenmekle kalmaz, aynı zamanda tecrübemizi ve eylemlerimizi de etkiler.

14

Nedensellik: Kısmen Yeni Ortaya Çıkan ve Kısmen Metaforik

Temellendirme tartışmamızda, doğrudan yeni ortaya çıkan kavramlar (YUKARI-AŞAĞI, İÇERİ-DIŞARI, NESNE, TÖZ vb.) ve tecrübemizde temellenen yeni ortaya çıkan metaforik kavramlar (GÖRÜŞ ALANI BİR TAŞIYICIDIR, AKTİVİTE BİR TAŞIYICIDIR vb.) olduğunu görmüştük. Ele aldığımız sınırlı örnekler alanından, doğrudan yeni ortaya çıkan kavramlar ile metaforik olarak yeni ortaya çıkan kavramlar arasında açık bir ayırım varmış ve her kavramın şu veya bu kavram olması gerekiyormuş izlenimi doğabilir. Durum böyle değildir. NEDENSELLİK kadar temel bir kavram bile ne tümüyle yeni ortaya çıkan ne de tümüyle metaforik bir kavramdır. NEDENSELLİK kavramının, metaforik tarzda işlenen doğrudan yeni ortaya çıkmış bir çekirdeği var görünüyor.

Doğrudan Manipülasyon: Nedenselliğin Prototipi

Standart anlam teorileri kompleks kavramlarımızın tümünün parçalara bölünemez temel birimler halinde analiz edi-

lebileceğini varsayar. Bu tür temel birimlerin anlamın nihaî "yapı taşları" oldukları düşünülür. Nedensellik kavramı genellikle böyle bir nihaî yapı taşı olarak anlaşılır. Standart teorilerin temel kavramların parçalarına bölünemez temel birimler olduğunu varsaymalarının temelden yanlış olduğuna inanıyoruz.

Nedenselliğin temel bir insanî kavram olduğunda hemfikiriz. Nedensellik fiziksel ve kültürel gerçekliklerini düzenlemek için insanlarca çok sık kullanılan kavramlardan biridir. Fakat bu onun parçalarına bölünemez temel bir birim olduğu anlamına gelmez. Biz bunun yerine nedenselliğin en iyi bir tecrübe geştaltı olarak anlaşılmasını önermek istiyoruz. Doğru bir nedensellik kavrayışı, onun bir başka unsurlar kümesi olarak görülmesini gerektirir. Fakat bu küme bir geştalt – insanî varlıkların parçalardan daha temel bir şey olarak görüldüğü bütün – oluşturur.

Bunu en açık bebeklerde görebiliriz. Piaget, bebeklerin nedenselliği ilk kez, kendi çevrelerindeki nesneleri doğrudan manipüle edebileceklerini – battaniyelerini üzerlerinden atabileceklerini, biberonlarını fırlatabileceklerini, oyuncaklarını atabileceklerini – fark ederek öğrendiklerini öne sürmüştür. Aslında bebeklerin, bu manipülasyonların "pratik"ini yaptıkları, yani kaşıklarını tekrar tekrar attıkları görülen bir aşamaları vardır. Böyle doğrudan manipülasyonlar, bebekler açısından bile, çevremizdeki gündelik değişmez fonksiyonlarımızın çok temel bir parçası olan – elektrik düğmesini açtığımızdaki, gömleğimizi düğmelediğimizdeki, kapıyı açtığımızdaki gibi – dolaysız nedensellik fikrini karakterize eden bazı ortak özellikleri içerir. Bu eylemlerin her biri farklı olsa da, onların ezici bir bölümü "prototipik" yahut "paradigmatik" bir dolaysız nedensellik durumu diye adlandırabileceğimiz şeyin özelliklerini paylaşır. Bu ortak özellikler şunları içerir:

Failin hastadaki durumu biraz değiştirmek gibi bir amacı var.

Durum değişikliği fizikseldir.

Failin bu amacı gerçekleştirmek için bir "planı" var.

Bu plan, failin bir motor programı kullanmasını gerektiriyor.

Fail, bu motor programın kontrolü altındadır.

Fail, bu planı gerçekleştirmenin aslî sorumlusudur.

Fail, enerji kaynağıdır (yani fail enerjisini hastaya yöneltmektedir), ve hasta enerjinin hedefidir (yani hastadaki değişiklik haricî bir enerji kaynağından doğan bir değişikliktir).

Fail, hastaya ya vücuduyla yahut bir alet ile dokunur (yani failin yaptığı şeyle hastadaki değişiklik arasında zaman ve mekân çakışır).

Fail, bu planı başarıyla gerçekleştirir.

Hastadaki değişiklik, fark edilebilir bir değişikliktir.

Fail, hastadaki değişikliği duyu algısıyla kontrol eder.

Tek bir spesifik fail ve tek bir spesifik hasta vardır.

Bu nitelikler takımı "prototipik" doğrudan kullanımları karakterize eder ve bunlar, *par excellence* (mükemmel) nedensellik durumlarıdır. "Prototipik" kelimesini Rosch'un (1977) insan kategorizasyonu teorisinde kullandığı anlamda kullanıyoruz. Onun deneyleri, insanların nesneleri teorik terimler takımına göre değil, prototiplere ve aile benzerliklerine göre kategorize ettiklerini gösterir. Sözün gelişi serçe, ardıç kuşu vb. küçük, uçan, öten kuşlar *prototip kuşlar*dır. Tavuklar, devekuşları ve penguenler de kuştur, fakat bu kategorinin ana üyeleri değildir – onlar prototip olmayan kuşlardır. Fakat prototipe yeterli aile benzerlikleri taşıdıkları için yine de kuşturlar; yani insanların kuşlar olarak sınıflandırdığı prototipe uygun nitelikleri kâfi derecede paylaşırlar.

Yukarıda verilen on iki nitelik aşağıdaki anlamda bir nedensellik prototipi karakterize eder. Onlar gündelik hayatımızı yaşarken eylemden eyleme defalarca bir arada tekerrür

eder. Onları bir *geştalt* olarak tecrübe ederiz; yani bir arada gerçekleşen nitelikler kompleksi tecrübemiz için ayrı ayrı gerçekleşmelerinden daha temeldir. Nedensellik kategorisi, gündelik faaliyetimizde sürekli yeniden gerçekleşmeleri sırasında, prototipik nedensellikleri karakterize eden bu nitelikler kompleksiyle ortaya çıkar. Nedenselliğin daha az prototipik olduğu diğer türleri prototipe yeterli aile benzerlikleri taşıyan olaylar yahut eylemlerdir. Bunlar uzaktan eylemi, insan olmayan faili, aracı bir failin kullanımını, iki yahut daha fazla failin varlığını, motor programın kontrol dışı yahut istemsiz kullanımını vb. içerir. (Fiziksel nedensellikte fail ve hasta, olaylardır, yani bir fiziksel yasa, planın, amacın ve motor aktivitenin yerini alır ve özellikle insanî boyutların tümü neden olmaktan çıkar.) Prototipe aile benzerliği yetersiz olduğunda, nedensellik olarak vuku bulan şeyi karakterize etmekten vazgeçeriz. Sözün gelişi eğer birçok fail olsaydı, eğer faillerin yaptıkları şey hastanın değişiminden zaman ve mekân olarak uzak olsaydı ve eğer ne arzu ne plan ne de kontrol olsaydı, o vakit muhtemelen bunun bir nedensellik olayı olduğunu, yahut en azından onun hakkında sorularımız olacağını söyleyemezdik.

Nedensellik kategorisinin sınırları belirsiz olsa da, çok geniş bir örnek yelpazesinde açıkça ifade edilir. Dünyadaki başarılı faaliyetimiz sürekli nedensellik kavramının yeni aktivite alanlarına – niyet, planlama, sonuçlar çıkarma vb. vasıtasıyla – tatbikini gerektirir. Bu kavram ona göre başarıyla faaliyette bulunmayı sürdürdüğümüz için sabit görünüyor. Tecrübemizden doğan bir nedensellik kavramı var olduğunda, bu kavramı metaforik kavramlara uygulayabiliriz. "Harry yaptığı şakalarla moralimizi yükseltti" örneğinde, Harry'nin yaptığı şeyin moralimizi YÜKSELTTİĞİ yerde, MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforundaki gibi bir nedensellik örneğimiz vardır.

Karakterize ettiğimiz şekliyle nedensellik kavramı insanî

aktivite için temel bir şeyse de, bildik yapı taşı anlamında "temel birim," yani analiz edilemez ve parçalara ayrılamaz değildir. Kompleks niteliklerin yinelenmesiyle karakterize edilen bir prototipe göre tanımlandığı için, nedensellik kavramımız aynı zamanda holistiktir, niteliklerine ayrıştırılabilir ve çok sayıda değişmeye elverişlidir. Nedensellik prototipinin analiz edildiği terimler (meselâ kontrol, motor program, irade vb.) muhtemelen aynı zamanda prototiple karakterize edilebilir ve ilave analize açıktır. Bu bize aynı anda temel, holistik ve sınırsızca analiz edilebilir kavramlara sahip olma imkânı verir.

Prototip Nedenselliğin Metaforik Kapsamı

Bir nesne yapmanın basit örneklerinin tümü (meselâ kağıttan uçak, kartopu, kumdan kale) özel dolaysız nedensellik durumlarıdır. Bunların hepsi yukarıda listesi yapılan özelliklerin tümüyle birlikte prototipik doğrudan manipülasyonları içeririr. Fakat *yapma* örnekleri olarak onları ayrı kılan ilave bir karakteristiğe sahiptirler: Manipülasyonun bir sonucu olarak, nesneyi faklı *tür*den bir şey olarak görürüz. Kağıt yaprağı olan şey, şimdi kağıttan bir uçaktır. Onu farklı biçimde kategorize ederiz – farklı form ve fonksiyona sahiptir. Esasında *yapma* örneklerini diğer doğrudan manipülasyon türlerinden ayıran budur. Suyun buza dönüşmesine benzer durumdaki basit bir değişim bile, buz sudan farklı form ve fonksiyona sahip olduğu için, bir yapım örneği olarak görülebilir. Böylece şöyle örnekler verebiliriz:

> Dondurarak sudan buz yapabilirsiniz.

Bu şöyle örneklere paraleldir:

Gazete sayfasından kağıt uçak yaptım.
Kilden heykel yaptım.

Bu tür – bir durumdan yeni bir form ve fonksiyona sahip diğer duruma – değişimleri, NESNE TÖZDEN DOĞAR metaforuna göre kavramlaştırabiliriz. Yukarıdaki örneklerde *–den yapma* (out of) ifadesinin kullanılmasının nedeni budur: buz sudan doğuyormuş gibi görünür; uçak kağıttan doğuyormuş gibi görünür; heykel kilden doğuyormuş gibi görünür. "Kilden heykel yaptım" gibi bir cümlede, kil tözü, (TÖZ BİR TAŞIYICIDIR metaforu vasıtasıyla) nesnenin – yani heykelin – kendinden doğduğu TAŞIYICI olarak görülür. Bu sebeple YAPMA kavramı bütünüyle değil, kısmen metaforiktir. Yani YAPMA doğrudan yeni ortaya çıkan bir kavram, başka bir söyleyişle, NESNE TÖZDEN DOĞAR metaforu tarafından ayrıca işlenmiş DOĞRUDAN MANİPÜLASYON örneğidir.

Yapmayı başka bir kavramlaştırma tarzımız, doğrudan manipülasyonla, başka bir metafor kullanarak işlemektir: TÖZ NESNEYE DÖNÜŞÜR. Şöyle:

Gazete kağıdını uçak *haline* getirdim.
Bana verdiğin kili heykel *haline* getirdim.

Burada nesne malzemenin taşıyıcısı olarak görülebilir.

TÖZ NESNEYE DÖNÜŞÜR metaforu, YAPMA kavramındakinden genellikle çok daha yaygın şekilde gerçekleşir. Hem çok geniş bir doğal değişmeler alanını hem de insan yapımı değişmeler alanını bu metafora göre kavramlaştırırız. Sözün gelişi:

Su buz *haline* dönüştü.
Tırtıl kelebek *haline* dönüştü.
O giderek güzel bir kadın *haline* geliyor.

NESNE TÖZDEN DOĞAR metaforu aynı zamanda YAPMA kavramının dışında da, ancak sınırlı ve genellikle evrimle ilişkili şartlar altında kullanılır:

> Memeliler sürüngenler*den* türemiştir.
> Mevcut hukuk sistemimiz İngiliz müşterek hukuku*ndan* evrilmiştir.

Bu sebeple doğrudan manipülasyonu işleyerek YAPMA kavramına dönüştürdüğümüz her iki metafor da farklı DEĞİŞME kavramlarını kavramlaştırmak için birbirinden bağımsız şekilde kullanılıyor.

YAPMA kavramının parçası olarak kullandığımız bu iki DEĞİŞİM metaforu doğal biçimde doğum kadar temel bir insanî tecrübeden doğar. Doğumda, bir nesne (bebek) taşıyıcıdan (anne) çıkar (doğar). Aynı zamanda annenin tözü (et ve kan) bebektedir (taşıyıcı nesne). Doğum tecrübesi (ve aynı zamanda ziraî gelişme tecrübesi) genel YARATMA kavramına – çekirdeği bir fiziksel nesne YAPMA kavramıdır, ancak soyut entiteler için de geçerlidir – temel sağlar. Doğum metaforlarındaki bu temellenmeyi genelde yaratma açısından şöyle örneklendirebiliriz:

> Ulusumuz özgürlük arzusundan *doğmuştur*.
> Yazıları *doğurgan* muhayyilesinin ürünleridir.
> Tecrübesi bir yeni teoriler yığını *doğurdu*.
> Eylemleriniz sadece şiddet *doğuracak*.
> Akıllıca bir tasarı *yumurtladı*.
> Çok parlak bir moleküler hareket teorisinin *doğum sancılarını çekiyor*.
> Üniversiteler yeni fikirlerin *kuluçka*sıdır.
> Rölativite teorisi 1905'in şafağında *doğdu*.
> Şikago Üniversitesi nükleer çağın *doğum yeri*dir.

Edward Teller hidrojen bombasının *babası*dır.

Bunların hepsi genel YARATMA DOĞUMDUR metaforunun örnekleridir. Bu bize bir özel nedensellik durumunun metaforik tarzda kavramlaştırıldığı bir başka örnek sağlar.

Nihayet NEDENSELLİĞİN, ORTAYA ÇIKMA metaforuna göre kavramlaştırdığımız bir başka özel örneği vardır. Bu, zihinsel yahut duygusal bir ifadenin bir olay yahut eyleme neden olan bir şey olarak görüldüğü durumdur:

Umutsuzluk *yüzünden* belediye başkanını vurdu.
Ailesine olan sevgisi *yüzünden* kariyerinden vazgeçti.
Annesi yalnızlık*tan* neredeyse çıldırdı.
Yorgunluk*tan* düştü.
Düzen tutkusu *yüzünden* bir matematikçi oldu.

Buradaki DURUM (umutsuzluk, yalnızlık vb.) bir taşıyıcı ve eylem yahut olay da taşıyıcıdan doğan bir nesne olarak görülebilir. NEDENSELLİK, OLAY'ın DURUM'dan ORTAYA ÇIKIŞI olarak anlaşılabilir.

Özet

Az önce gördüğümüz gibi, NEDENSELLİK kavramı dolaysız tecrübemizden doğan DOĞRUDAN MANİPÜLASYON prototipinde temellenir. Prototipik çekirdek, NEDENSELLİK kavramına birçok özel duruma sahip bir genişlik kazandıracak şekilde metaforla işlenmiştir. Kullanılan metaforlar NESNE TÖZDEN DOĞAR, TÖZ NESNEYE DÖNÜŞÜR, YARATMA DOĞUMDUR ve NEDENSELLİK (durumun olaya nedenselliği) ORTAYA ÇIKAN ŞEYDİR (olay/nesnenin, durum/taşıyıcıdan doğması).

NEDENSELLİK kavramının prototipik çekirdeğinin, yani DOĞRUDAN MANİPÜLASYON'un, ayrıştırılamaz semantik bir temel birim değil, gündelik doğrudan manipülasyonları icra tecrübemizle birlikte doğal şekilde ortaya çıkan niteliklerden ibaret bir geştalt olduğunu gördük. Prototipik DOĞRUDAN MANİPÜLASYON kavramı tecrübemizde temel ve aslîdir; fakat bir "yapı taşı" teorisinin gerektirdiği anlamda değil. Bu tür teorilerde, her bir kavram ya nihaî yapı taşıdır yahut bir ve yalnızca bir tarzda nihaî yapı taşlarına ayrıştırılabilir. Gelecek bölümde önereceğimiz teori, bunun yerine, tecrübenin doğal boyutları olduğunu ve kavramların birden fazla tarzda bu boyutlar istikametinde analiz edilebileceğini ortaya koyacak. Ayrıca her bir boyut istikametince, kavramlar, hemen hemen hiçbir zaman nihaî yapı taşları olmayacak şekilde tecrübemize göre tekrar tekrar analiz edilebilir.

Böylece NEDENSELLİĞİN ayrıştırılamaz bir temel birim olmadığı üç tarz vardır:

- O DOĞRUDAN MANİPÜLASYON prototipine aile benzerliklerine göre karakterize edilir.
- DOĞRUDAN MANİPÜLASYON prototipinin kendisi doğal olarak müşterek-vuku bulan niteliklerin sınırsızca analiz edilebilir geştaltıdır.
- NEDENSELLİĞİN prototipik çekirdeği metaforik olarak çeşitli şekillerde işlenir.

15

Tutarlı Tecrübe Yapılanması

Metaforik kavramlardan bir tecrübemizi diğerine göre kısmen yapıya kavuşturma tarzları olarak söz ettik. Metaforik yapılanmanın içerdiği şeyi ayrıntılarıyla görmek için, ilkin bunun, bir yapıya sahip olma yoluyla tutarlılık kazanacak bir tecrübe veya bir tecrübeler takımı için ne anlama geldiği konusunda daha açık bir fikre sahip olmalıyız. Sözün gelişi bir tartışmanın SAVAŞ kavramı tarafından kısmen yapıya kavuşturulan (dolayısıyla bize TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunu veren) bir diyalog olduğunu öne sürmüştük. Bir diyalogda olduğunuzu ve birdenbire bir tartışmanın içine düştüğünüzü anladığınızı varsayın. Diyalogu tartışma yapan şey nedir ve bunun savaşla ilgisi nedir? Diyalog ile tartışma arasındaki farklılığı görmek için, ilkin bir diyaloga girmiş olmanın ne anlama geldiğini görmeliyiz.

Diyalogun en temel türü birbiriyle konuşan iki insanı gerektirir. Genellikle diyalogu biri başlatır ve bazı genel konular yahut konular takımı hakkında sırayla konuşurlar. Sırayla konuşmanın ve konuyu gündemde tutmanın (yahut konuları izin verilebilir tarzda değiştirmenin) sürdürülmesi, belirli ölçüde işbirliğini gerektirir. Ve bir diyalogun katılım-

cılar açısından başka amaçları her ne olursa olsun, diyaloglar genellikle kibar sosyal etkileşim amacına hizmet eder.

İki taraflı kibar bir diyalog kadar basit bir durumda bile, yapının çeşitli boyutları görülebilir:

Katılımcılar: Katılımcılar belirli doğal bir türe mensup katılımcılardır, yani insanlardır. Burada onlar konuşmacı rolünü üstlenir. Diyalogu katılımcıların yaptığı şey tanımlar ve aynı katılımcılar diyalogun başından sonuna bir rol oynarlar.

Unsurlar: Unsurlar belirli bir doğal aktivite türünden, yani konuşmadan ibarettir. Her konuşma sırası bir bütün olarak diyalogun unsurudur ve bu unsurlar diyalogun tutarlı olması için belirli bir biçimde bir araya getirilmiş olmalıdır.

Aşamalar: Genellikle diyaloglar bir başlangıç şartları serisine sahiptir ve daha sonra, en az bir başlangıç aşamasını, bir merkezî aşamayı ve bir son aşamayı içeren çeşitli aşamalardan geçerler. Bu sebeple bir diyalogu başlatmak için söylenen belirli şeyler ("Merhaba!", "Nasılsınız?" vb.), onu merkezî aşama istikametinde hareket ettiren başka şeyler ve yine onu sona götüren diğer başka şeyler vardır.

Lineer ardışıklık: Katılımcıların konuşmadaki sıraları, konuşanları değiştiren genel sınırlamaya göre, lineer bir ardışıklık halinde düzenlenir. Tarafların aynı anda konuşmalarına bazen izin verilir ve konuşanlardan birinin kendi sırasını kullanmadığı ve diğerinin konuşmaya devam ettiği ardışıklığı aksatan durumlar vardır. Unsurların lineer ardardalığı üzerinde bu tür sınırlamalar olmadığında, konuşmanız bir monologa yahut kelimeler curcunasına dönüşür, diyaloga değil.

Nedensellik: Bir konuşmanın sonunun, sonraki konuşmanın başlangıcı olması beklenir.

Amaç: Diyaloglar çok sayıda amaca hizmet edebilir, fakat bütün tipik diyaloglar makûl bir işbirliği tarzında kibar sosyal etkileşimi sürdürme amacını paylaşır.

Diyalogu daha kesin şekilde karakterize eden ayrıntılara ilave edilebilecek başka birçok ayrıntı daha vardır, fakat yapının bu altı boyutu tipik diyaloglarda ortak olan şeylerin ana hatlarını verir.

Bir diyaloga (en azından yapının bu altı boyutuna sahip olan bir diyaloga) girdiğinizde ve diyalogun tartışmaya dönüştüğünü anladığınızda, bir diyalogda olmanın dışında algıladığınız şey nedir? Temel farklılık savaş halinde olma hissidir. Sizin için önemli olan bir kanaatinizin olduğunu ve diğer kişinin bunu kabul etmediğini fark edersiniz. En azından bir katılımcı diğerini bakış açısından vazgeçirmek ister ve kazanılacak yahut kaybedilecek bir şeylerin olduğu bir durum yaratır. Kendi mevzinizi saldırı altında bulduğunuzda yahut diğer kişinin mevziine hücum etme ihtiyacı duyduğunuzda bir tartışmada olduğunuzu anlarsınız. Bu, ikiniz de diyalog enerjinizin çoğunu kendi konumlarınızı savunurken diğer kişinin konumunu sarsmak için harcadığınızda hararetli bir tartışmaya dönüşür. Diyalog yapısını sürdürmekteki kibar işbirliği unsuruna sınırlar konulabiliyorsa tartışma hararetlense bile bir diyalog olarak kalır.

Savaşta olma hissi, kendinizi fiilî bir çatışma olmasa bile – diyalogun hazzını yaşadığınız için – savaşvari bir durumda biriymiş gibi tecrübe etmenizden doğar. Diğer katılımcıyı bir düşman olarak tecrübe eder, mevziine saldırır, kendinizinkini savunmaya çalışır, onu pes ettirmek için yapabileceğiniz her şeyi yaparsınız. Diyalogun yapısı savaş yapısının boyutlarına ulaşır ve siz de buna göre eylemde bulunursunuz. Algılamalarınız ve eylemleriniz, kısmen savaşa katılan tarafın algılama ve eylemlerine tekabül eder. Bunu aşağıdaki tartışma özellikleri listesinde daha ayrıntılı görebiliriz:

Senin için önemi olan bir kanaatin var. (*bir mevzin var*)

Diğer katılımcı seninle aynı kanaatte değil. (*farklı bir mevzii var*)

Diğerinin kendi kanaatinden vazgeçip (*teslim olma*) seninkini ka-

bul etmesi (*zafer*) birinizin yahut her ikinizin de sorunudur. (*o hasmınızdır*)

Kanaat farklılığı, bir kanaatler çatışması halini alır. (*çatışma*)

Görüşünüz hakkında onu en iyi nasıl ikna edebileceğinizi düşünürsünüz (*strateji tasarlamak*) ve sorunu hangi delile dayandırabileceğinizi düşünürsünüz. (*güçleri harekete geçirmek*)

Mevzinizin zayıflığı olarak gördüğünüz şeyi dikkate alarak, sonunda onu mevziini terk etmeye ve sizinkini kabul etmeye zorlamak için tasarlanmış sorular sorar ve itirazlar yöneltirsiniz. (*saldırı*)

Diyalogun öncüllerini daha güçlü bir mevzide yer alacak şekilde değiştirmeyi denersiniz. (*manevra*)

Sorularına ve itirazlarına cevaben kendi mevzinizi korumayı denersiniz. (*savunma*)

Tartışma ilerledikçe genel görüşünüzü korumak bazı revizyonları gerektirebilir. (*geri çekilme*)

Yeni sorular ve itirazlar yöneltebilirsiniz. (*karşı atak*)

Her biriniz yorgun düştüğünüz ve tartışmayı bitirmeye karar verdiğinizde (*ateşkes*), ya hiçbiriniz diğerini ikna edemez (*pat*) yahut biriniz pes eder (*teslim olma*).

Diyalogu tartışmaya dönüştüren bu özellikler listesine tutarlılık veren şey, SAVAŞ kavramının unsurlarına tekabül etmeleridir. SAVAŞ kavramından DİYALOG kavramına ilave edilen şeye, diyalog yapısını tasvirimizde verdiğimiz yapının aynı altı boyutuna göre bakılabilir.

Katılımcılar:	Katılımcıların türü insanlar yahut insan gruplarıdır. Onlar hasım rolü oynarlar.
Unsurlar:	İki mevzi
	Strateji planlama
	Saldırı
	Savunma
	Ricat

	Manevra	
	Karşı saldırı	
	Pat	
	Ateşkes	
	Teslim olma/Zafer	
Aşamalar:	Başlangıç şartları:	Katılımcılar farklı mevzilere sahiptir. Biri yahut ikisi de ötekini yenmek ister. Her bir katılımcı mevziini savunabile ceğini varsayar.
	Başlangıç:	Bir hasım saldırır.
	Ortası:	Müdafaa kombinasyonları manevra ricat karşı saldırı
	Sonuç:	Ya ateşkes ya pat yahut da teslim olma/zafer.
	Nihaî durum:	Barış; muzafferin kaybedene üstünlüğü.
Lineer ardışıklık:	Saldırıya karşı ricat Saldırıya karşı savunma Saldırıya karşı karşı-saldırı	
Nedensellik:	Saldırı ya savunma ya karşı-saldırı ya ricat veyahut da imha ile sonuçlanır.	
Amaç:	Zafer	

Diyalogu tartışma olarak anlamak, SAVAŞ kavramının çok boyutlu yapısını mütekabil DİYALOG yapısına kısmen yüklemeye muktedirdir. Bu tür çok boyutlu yapılar, tecrübeleri

yapıya kavuşmuş bütünler halinde organize etmenin yolları olan *tecrübe geştaltlarını* karakterize eder. TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunda, DİYALOG'un geştaltı, SAVAŞ'ın geştaltının seçilmiş unsurlarıyla mütekabiliyetler vasıtasıyla ilave bir yapıya kavuşur. Bu yüzden birinin aktivitesi, yani konuşması, diğerine göre, yani fiziksel kavgaya göre anlaşılır. Tecrübemizi tutarlı hale getiren şey, tecrübemizin bu tür çok boyutlu geştaltlara göre yapıya kavuşmasıdır. Biz diyalogu, SAVAŞ geştaltı diyalogdaki algılarımız ve eylemlerimizle örtüştüğünde tartışma olarak tecrübe ederiz.

Bu tür çok boyutlu geştaltları ve onlar arasındaki ilişkileri anlamak tecrübemizdeki tutarlılığı anlamanın anahtarıdır. Yukarıda gördüğümüz gibi, *tecrübe geştaltları yapıya kavuşmuş çok boyutlu bütünlerdir*. Bu bütünlerin boyutları, yeri geldiğinde, doğrudan ortaya çıkan kavramlara göre tanımlanır. Daha yerinde bir ifadeyle, muhtelif boyutlar (katılımcılar, unsurlar, aşamalar vb.) tecrübemizden kendiliğinden doğan kategorilerdir. NEDENSELLİĞİN doğrudan ortaya çıkan bir kavram olduğunu ve tecrübemizi kendilerine göre kategorize ettiğimiz diğer boyutların apaçık bir tecrübe temeline sahip olduklarını daha önce görmüştük:

> *Katılımcılar*: Bu boyut, icra ettiği eylemlerden ayırt edilebilir bir aktör olarak BEN kavramından doğar. Biz aynı zamanda katılımcı *türlerini* de (meselâ insanlar, hayvanlar, nesneler) ayırabiliriz.
>
> *Unsurlar*: Kendimizi bağımsız şekilde kontrol edebildiğimiz organlara (kollar, bacaklar vb.) sahip varlıklar olarak tecrübe ederiz. Keza fiziksel nesneleri ya doğal olarak sahip oldukları parçalara veya hem onları algılamalarımız, hem onlarla etkileşimlerimiz, hem de onları kullanımlarımız dolayısıyla onlara empoze ettiğimiz parçalara göre tecrübe ederiz. Aynı şekilde biz parça-bütün yapısını olaylara ve faaliyetlere de yükleriz. Dahası biz katılımcıların durumunda olduğu gibi, parça *türlerini* de (yani nesne türlerini, faaliyet

türlerini vb.) birbirinden ayırabiliriz.

Aşamalar: En basit motor fonksiyonlarımız, nerede ve ne konumda olduğumuzu bilmeyi (başlangıç koşulları), harekete başlamayı (başlangıç), motor fonksiyonu icra etmeyi (orta), bizi bir final durumda bırakan durmayı (son) gerektirir.

Lineer ardışıklık: Yine en basit motor fonksiyonlarımızın kontrolü, onları doğru bir lineer sıralamaya koymamızı gerektirir.

Amaç: Doğumdan itibaren (ve hatta öncesinde) ihtiyaçlarımız ve arzularımız vardır ve onları karşılamak için bazı eylemler (ağlamak, hareket etmek, nesneleri kullanmak) icra edebileceğimizi çok erken fark ederiz.

Bunlar tecrübemizin temel boyutlarından bazılarıdır. Tecrübelerimizi bu tür terimlerle tasnif ederiz. Dahası *tutarlılığı*, en azından bu boyutlara sahip geştaltlara göre kategorize edebilme tecrübeleriyle keşfederiz.

Bir Kavramın Tecrübeyle Örtüşmesinin Anlamı Nedir?

Tartışmaya dönüşen bir diyalogda olma tecrübesine dönelim. Gördüğümüz gibi diyalogda olmak yapıya kavuşmuş bir tecrübedir. Bir diyalogu tecrübe ederken, tecrübemizi DİYALOG geştaltının doğal boyutlarına göre otomatik olarak ve şuursuzca tasnif ederiz: Katılımcı kimdir? Sıra kimindir? (=hangi tarafın?) Hangi aşamadayız? vs. Biz DİYALOG geştaltını vuku bulan şeye empoze ettiğimiz için, angaje olduğumuz konuşma ve dinlemeyi belirli bir tecrübe türü, yani bir diyalog olarak tecrübe ederiz. İlaveten tecrübemizin boyutlarını SAVAŞ geştaltına uygun şeyler olarak algıladığımızda,

bir başka tecrübe *türü*ne, yani bir tartışmaya katıldığımızın farkına varırız. Bu suretle özel tecrübelerimizi tasnif eder ve tecrübelerimizi yaptığımız şeyi kavramak için, yaptığımız şeyi anlayacak şekilde sınıflandırma ihtiyacı duyarız.

Böylece özel tecrübelerimizi kavram sistemimizdeki tecrübe geştaltlarına göre sınıflandırırız. Burada şu iki şeyi birbirinden ayırmalıyız: (1) yapıya kavuşturduğumuz şekliyle tecrübenin kendisi ve (2) yapıya kavuştururken kullandığımız kavramlar, yani DİYALOG ve TARTIŞMA gibi çok boyutlu geştaltlar. Kavram (sözgelimi DİYALOG) belirli doğal boyutları (meselâ katılımcılar, unsurlar, aşamalar vb.) ve bu boyutların nasıl ilişkilendiğini açıkça belirler. DİYALOG kavramıyla fiilî diyalog aktivitesinin boyutları arasında, bir boyut-boyut ilişkisi vardır. Kavramın tecrübeyle örtüştüğünü söylediğimizde kasdettiğimiz şey budur.

Bir tecrübenin "önemli" boyutlarını, tecrübelerimizi bu tarzda kavramlaştırdığımız için ayırt edebiliriz. Ve tecrübemizde "önemli" olan şeyi ayırt ederek tecrübeyi kategorize edebilir, anlayabilir ve hatırlayabiliriz. Size dün bir tartışmaya girdiğimizi söyleseydik, katılımcılar olarak bizimle birlikte TARTIŞMA kavramımızın dün boyut-boyut yaşadığımız tecrübeyle örtüşüp örtüşmediği konusunda doğruyu da söyleyebilirdik.

Metaforik Yapıya Kavuşturma versus Alt-kategorileştirme

TARTIŞMA kavramı müzakeremizde, alt-kategorileştirme ve metaforik yapıya kavuşturma arasında keskin bir ayırım varsaymıştık. Bir taraftan "Tartışma diyalogdur"u bir alt-sınıflandırma örneği olarak aldık, çünkü tartışma temelde bir *tür* diyalogdur. İkisinde de, yani konuşmada aynı tür aktivite

vuku bulur ve tartışma diyalogun temel yapı niteliklerinin tümüne sahiptir. Bu sebeple alt-sınıflandırma kriterimiz (a) aktivitenin aynı türü ve (b) kâfi ölçüde aynı yapı nitelikleri idi. Öte taraftan, TARTIŞMA SAVAŞTIR'ı bir metafor örneği olarak aldık, çünkü tartışma ve savaş temelde farklı aktivite türleridir ve TARTIŞMA kısmen SAVAŞ'a göre yapıya kavuşur. Tartışma kavgayı değil, konuşmayı içerdiği için farklı bir aktivite türüdür. Yapı, SAVAŞ kavramının yalnızca seçilmiş unsurları kullanıldığı için kısmîdir. Bu sebeple metafor kriterimiz (a) aktivite türünde bir farklılık ve (b) kısmî yapıya kavuşturma (seçilmiş belirli unsurların kullanımı) idi.

Fakat her durumda alt-kategorileştirmeyi, metafordan bu kriterler temelinde ayırt edemeyebiliriz. Bunun nedeni iki aktivitenin (veya iki şeyin) aynı türden mi yoksa farklı türden mi olduklarının her durumda ayırt edilememesidir. Sözün gelişi TARTIŞMA KAVGADIR'ı düşünelim. Bu bir alt-sınıflandırma mıdır yoksa bir metafor mudur? Buradaki sorun kavga etme ve tartışmanın aynı türde aktiviteler olup olmadığıdır. Bu basit bir sorun değildir. Kavga etmek tipik olarak incitmeyi, acı vermeyi, yaralamayı vb. içeren hakimiyet kazanma teşebbüsüdür. Fakat hem fiziksel acı hem de psikolojik acı denilen acılar vardır; dolayısıyla hem fiziksel hakimiyet hem de psikolojik hakimiyet söz konusudur. KAVGA kavramınız fiziksel hakimiyet ve fiziksel acıyla eşit derecede psikolojik hakimiyet ve psikolojik acı içeriyorsa, ikisi de psikolojik hakimiyet kazanmayı gerektirdiğinden, o vakit TARTIŞMA KAVGADIR'ı bir metafordan ziyade bir alt-kategorileştirme olarak görebilirsiniz. Bu bakış açısından tartışma diyalog formunda yapıya kavuşan bir tür kavga olacaktır. Diğer taraftan, KAVGA'yı saf fiziksel bir şey olarak tasavvur ederseniz ve psikolojik acıyı sadece metafor olarak düşünülen acı olarak kabul ederseniz, o vakit TARTIŞMA KAVGADIR'ı metafor olarak görebilirsiniz.

Buradaki can alıcı nokta alt-kategorileştirme ve metafo-

run bir süreklilikteki uç noktalar olmalarıdır. A, B'dir formunda bir ilişki (meselâ TARTIŞMA KAVGADIR) A ve B aynı tür şey yahut aktiviteyse açık bir alt-kategorileştirme olacak ve farklı türden şeyler veya aktiviteler iseler açık bir metafor olacaktır. Fakat A ve B'nin aynı tür şey yahut aktivite olup olmadığı açık olmadığında, o vakit A, B'dir ilişkisi sürekliliğin ortasında bir yerde duracaktır.

Dikkat edilecek önemli husus 14. bölümde ana hatları çizilen teorinin hem açık hem de belirsiz durumlara izin vermesidir. Belirsiz durumlar açık durumlarla aynı türden yapıları (aynı boyutlar ve aynı mümkün komplekslikle) içerecektir. Belirsiz A, B'dir formu durumunda hem A hem de B belirli aktivitelerin (veya şeylerin) türlerini yapıya kavuşturan geştaltlar olacak ve yegâne sorun bu geştaltların yapıya kavuşturduğu aktivitelerin yahut şeylerin aynı *tür*de olup olmadıkları olacaktır.

Şimdiye kadar tutarlılığı; tecrübeden doğal olarak doğan, farklı boyutlarına sahip olduğumuz tecrübe geştaltlarına göre karakterize ettik. Bazı geştaltlar nispeten basittir (DİYALOG) ve bazıları son derece ayrıntılıdır (SAVAŞ). Kısmen diğer geştaltlara göre yapıya kavuşan kompleks geştaltlar da vardır. Bunlar *metaforik olarak yapıya kavuşan kavramlar* diye adlandırdığımız şeylerdir. Belirli kavramlar neredeyse tamamen metaforik olarak yapıya kavuşur. Sözün gelişi AŞK kavramı çoğunlukla metaforik terimlerle yapıya kavuşur: AŞK BİR YOLCULUKTUR, AŞK BİR HASTALIKTIR, AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR, AŞK DELİLİKTİR, AŞK SAVAŞTIR vb. AŞK kavramı minimum düzeyde AŞK BİR DUYGUDUR alt-kategorilendirmesinin ve öteki duygularla – meselâ hoşlanmak – bağlantıların yapıya kavuşturduğu bir çekirdektir. Bu duygusal kavramların tipik özelliğidir; bu duygusal kavramlar tecrübemizde dolaysız tarzda açıkça belirlenemezler ve dolayısıyla, metafor yoluyla temelde dolaylı şekilde kavranıyor olmalıdırlar.

Fakat burada çok boyutlu geştaltlara göre yapıya kavuşmaktan daha fazla tutarlılık vardır. Bir kavram birden fazla metaforla yapıya kavuştuğunda, farklı metaforik yapılanmalar genellikle tutarlı bir tarzda birbirleriyle örtüşür. Şimdi tutarlılığın diğer boyutlarına, hem tek bir metaforik yapıya kavuşturma içindeki boyutlarına hem de iki yahut daha fazla metaforla yapıya kavuşmadaki boyutlarına döneceğiz.

16

Metaforik Tutarlılık

Kavramın Uzmanlaşmış Boyutları

Şimdiye kadar TARTIŞMA kavramına, yeterince ayrıntıyla, genel kuşatıcı yapısı hakkında bir fikre ulaşmak için baktık. Genel kavramlarımızın çoğunun durumunda olduğu gibi, TARTIŞMA kavramı da belirli alt kültürlerde yahut belirli durumlarda kullanılan uzmanlaşmış boyutlara sahiptir. Sözün gelişi akademik dünyada, hukuk dünyasında vb. TARTIŞMA kavramının da gündelik, "irrasyonel" tartışmadan ayrı RASYONEL TARTIŞMA'ya doğru uzmanlaştığını gördük. RASYONEL TARTIŞMA'da taktikler *ideal olarak* önkabullerin ifade edilmesi, destekleyici delillerin ortaya konulması ve mantıkî sonuçlar çıkarmakla sınırlıdır. Pratikte, gördüğümüz gibi, gündelik tartışma taktikleri (gözdağı verme, otoriteye başvurma vb.) gerçek "rasyonel" tartışmada kılık değiştirmiş yahut rafine edilmiş bir formda ortaya çıkar. Bu ilave sınırlamalar RASYONEL TARTIŞMA'yı genel TARTIŞMA kavramının uzmanlaşmış bir branşı olarak tanımlar. Ayrıca tartışmanın amacı RASYONEL TARTIŞMA durumunda

daha da sınırlıdır. İdeal durumda, tartışmayı kazanma amacı daha yüksek düzeyde anlama amacına hizmet eder bir şey olarak görülür.

RASYONEL TARTIŞMA'nın kendi içinde, ilave bir uzmanlaşma vardır. Yazılı söylem iki taraflı tartışmaların yapısında mündemiç/içkin diyalogu göz ardı ettiği için, özel bir tek taraflı tartışma formu geliştirmiştir. Burada konuşma tipik olarak yazı haline gelir ve yazar gerçek bir hasımla değil, hipotetik bir hasımlar grubuyla veya kendilerini savunmak, karşı saldırıda bulunmak üzere orada varolmayan vb. gerçek hasımlarla konuşur. Burada sahip olduğumuz şey uzmanlaşmış TEK TARAFLI RASYONEL TARTIŞMA kavramıdır.

Nihayet, *süreç* (tartışıyor olma) olarak tartışma ile *ürün* (tartışmanın akışında söylenen yahut yazılan şey) olarak tartışma arasında bir ayırım vardır. Bu durumda, süreç ve ürün aynı genel kavramın birbiriyle yakından ilişkili boyutlarıdır; bu boyutların hiçbiri diğeri olmaksızın varolamaz ve bu boyutların her biri üzerine odaklanılabilir. Bu sebeple tartışma aşamasından, sürece yahut ürüne aynen uygulanabilen bir şey olarak söz ederiz.

TEK TARAFLI RASYONEL TARTIŞMA, genel TARTIŞMA kavramının uzmanlaşmış bir branşıdır ve TEK TARAFLI RASYONEL TARTIŞMA olarak üzerinde birçok özel sınırlama vardır. Mevcut belirli hiçbir hasım olmadığından, idealize edilmiş bir hasım varsayılmalıdır. Amaçlanan şey zaferse, olmayan idealize edilmiş bir hasma karşı zafer olmalıdır. Zaferi garantilemenin yegâne yolu muhtemel bütün hasımları alt edebilmek ve nötr tarafları kendi tarafınıza çekmektir. Bunu yapmak için, mümkün itirazları, savunmaları, saldırıları vb. önceden sezmeli ve tartışmanızı inşa ederken onlarla da meşgul olmalısınız. Bu bir RASYONEL TARTIŞMA olduğundan, buradaki adımların tümü, yalnızca kazanmak için değil, daha yüksek anlama amacına ulaşmak için atılmış olmalıdır.

Tek taraflı rasyonel tartışmaya konan ilave sınırlamalar,

tartışmanın gündelik tartışmalarda o kadar önemli olmayan (yahut belki hiç varolmayan) bazı boyutlarına özel ilgi göstermemizi gerektirir. Aralarında şunlar vardır:

> *İçerik*: Yeterli destekleyici delile sahip olmalı ve muhtemel her itirazı alt edebilmek ve maksadınıza ulaşmak için yeterli sayıda doğru şeyler söylemelisiniz.
>
> *İlerleme*: Genellikle üzerinde uzlaşılmış önkabullerle başlamalı ve düz bir hat üzerinde bir sonuca doğru ilerlemelisiniz.
>
> *Yapı*: RASYONEL TARTIŞMA farklı parçalar arasında uygun mantık bağlantıları gerektirir.
>
> *Güç*: Tartışmanın saldırıya karşı koyma yeteneği delillerin ağırlığına ve mantık bağlantılarının inceliğine bağlıdır.
>
> *Temel Oluş*: Bazı iddiaları korumak ve savunmak diğerlerinden daha önemlidir, çünkü müteakip iddialar onlara dayandırılacaktır.
>
> *Apaçıklık*: Herhangi bir tartışmada açık olmayan şeyler olacaktır. Bunlar yeterli ölçüde ayrıntılı tespit edilmeye ve ortaya konulmaya ihtiyaç duyar.
>
> *Doğrudanlık*: Tartışmanın gücü önkabullerden sonuçlara doğrudan nasıl ilerlediğinize bağlı olabilir.
>
> *Açıklık*: İddia ettiğiniz şey ve iddialarınız arasındaki bağlantılar onları anlayacak okur için kâfi derecede açık olmalıdır.

Bunlar, tek taraflı bir rasyonel tartışmanın vasat bir gündelik tartışmada mutlaka olması gerekmeyen boyutlarıdır. DİYALOG kavramı ve TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu, idealize edilmiş RASYONEL TARTIŞMA için hayatî öneme sahip bu boyutlar üzerinde odaklanmaz. Sonuçta RASYONEL TARTIŞMA kavramı bu önemli boyutlara odaklanmamızı mümkün kılacak diğer metaforlar vasıtasıyla da tanımlanabilir: TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR, TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR ve TARTIŞMA BİR BİNADIR. Göreceğimiz gibi, bunların her

biri bize RASYONEL TARTIŞMA kavramının yukarıdaki boyutlarından bazılarını ele alma imkânı verir. Onların hiçbiri bize bu boyutların tümünün eksiksiz, uygun ve kuşatıcı bir kavrayışını vermek için yeterli değildir, fakat onlar bir arada bize rasyonel tartışmanın ne olduğunun tutarlı bir kavrayışını verme işini yapar. Şimdi bunun, her biri müştereken bir bütün olarak kavramın tutarlı bir kavrayışını sağlamak üzere bir kavramı kısmen yapıya kavuşturan farklı metaforlar için ne anlama geldiği sorununu ele alacağız.

Tek Bir Metaforda Tutarlılık

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR metaforuyla başlayarak tek bir metaforik yapıya kavuşma içindeki tutarlılık mekanizması hakkında biraz fikir sahibi olabiliriz. Bu metafor tartışma amacıyla yapılmalıdır, yani bir başlangıcı olmalı, lineer bir biçimde devam etmeli ve bu hedefe uzanan aşamaları katetmelidir. İşte bazı açık metafor örnekleri:

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR

Yarasaların kuş olduğunu ispat etmek için *yola çıktık*.

Bir sonraki fikre vardığımızda, felsefenin öldüğünü göreceğiz.

Şimdiye kadar mevcut hiçbir teorinin işlemediğini gördük.

Adım adım ilerleyeceğiz.

Hedefimiz sinekkuşlarının askerî savunma için hayatî olduğunu göstermektir.

Bu gözlem iyi bir çözüme uzanan *yolu gösteriyor*.

Üzücü bir sonuca *vardık*.

Yolculuklar hakkında bildiğimiz şeylerden biri YOLCULUĞUN BİR PATİKAYI TARİF ETTİĞİDİR.

YOLCULUK BİR PATİKAYI TARİF EDER
Patikadan *uzaklaştı.*
Yanlış yönde gitti.
Bizi *takip ettiler.*
Kayboldum.

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR ve YOLCULUK BİR PATİKAYI TARİF EDER'i birleştirirsek şunu elde ederiz:

TARTIŞMA BİR PATİKAYI TARİF EDER
Tartışma *hattından uzaklaştı.*
Tezimi *takip edecek* misin?
Şu anda yine *yanlış istikamette gitmekteyiz.*
Kayboldum.
Dönüp dolaşıp aynı noktaya geliyorsun.

Üstelik, patikalar yüzeyler olarak tasavvur edilir (üzerinde yürüyerek tomarını açtığınız ve bu yüzden arkanızda patika bırakan bir halıyı düşünün):

YOLCULUĞUN PATİKASI BİR YÜZEYDİR
Arazinin büyük bir kısmını *katettik.*
İzimiz*de.*
Keçi yolun*dan aşağı* ayrıldı.
Aynı iz *üzerinde* döndüler.

TARTIŞMA BİR PATİKAYI TARİF EDER ve YOLCULUĞUN PATİKASI BİR YÜZEYDİR'i veren bir örnek:

TARTIŞMA PATİKASI BİR YÜZEYDİR
Bu noktaları çoktan *katettik.*
Tartışmamızda alanın pek çoğunu *katettik.*
Tekrar tartışma *üzerine* dönelim.
Konudan *ayrılıyorsun.*
Gerçekten bir şeylerin *üzerine bastın.*
Bu problemin çözüm *yoluna girdik.*

Burada TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR metaforu kapsamına giren bir durumlar takımına sahibiz. Onları sistematik yapan şey yolculuklar hakkındaki iki olguda temellenen bir metaforik gereklilikler çiftidir.

Yolculuklar hakkındaki olgular:

YOLCULUK BİR PATİKAYI TARİF EDER
YOLCULUK PATİKASI BİR YÜZEYDİR

Metaforik gereklilikler:

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR
YOLCULUK BİR PATİKAYI TARİF EDER
Dolayısıyla, TARTIŞMA BİR PATİKAYI TARİF EDER

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR
YOLCULUĞUN PATİKASI BİR YÜZEYDİR
Dolayısıyla, TARTIŞMA PATİKASI BİR YÜZEYDİR

Burada metaforik gereklilikler TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR metaforunun *iç* sistematikliğini karakterize eder, yani bu metaforun kapsamına giren bütün örnekleri tutarlı hale getirir.

Tek Bir Kavramın İki Boyutu Arasındaki Tutarlılık

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR, tartışma metaforlarından sadece biri; tartışmanın amacına, istikametine, yahut ilerlemesine dikkat çekmek veya bu konuda konuşmak için kullandığımız metaforlardan biridir. Bir tartışmanın içeriği hakkında konuşmak istediğimizde, yapı olarak kompleks

TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR metaforunu kullanırız. Taşıyıcılar (sınırları belirlenmiş bir çevreye, merkeze ve periferiye sahip) sınırlı bir mekânın tanımlayıcıları ve (miktarda farklılaşabilen ve merkezde bulunan bir çekirdeğe sahip olabilen) bir tözün taşıyıcıları olarak görülebilir. Tartışmanın bu boyutlarından herhangi birini vurgulamak istediğimizde, TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR metaforunu kullanırız.

TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR

Argümanının hiçbir *muhtevası yok.*

Bu argümanın *boşlukları var.*

Tartışma hakkında *fazla* şey bilmediğin için, itirazları hakkında da *bir fikrin yok.*

Argümanın *boş.*

İçi boş argümanlarından yoruldum.

Bu fikri argümanında *bulamayacaksın.*

Bu sonuç argümanımı *safdışı* bırakıyor.

Argümanının *tutacak yanı yok.*

Bu düşünceler argümanın için *merkezîdir* – geriye kalan her şey *periferide.*

Hâlâ argümanının *çekirdeğine* nüfuz edemedim.

YOLCULUK ve TAŞIYICI metaforlarının amaçları farklı olduğundan, yani onlar tartışmanın farklı boyutları (hedef ve ilerleme *versus* içerik) üzerinde ayrıntılarıyla odaklanmak için kullanıldığından, bu metaforların bütünüyle örtüşmelerini bekleyemeyiz. Bazı durumlarda tartışmanın YOLCULUK (ilerleme) ve TAŞIYICI (içerik) boyutlarının her ikisine birlikte odaklanmak mümkündür. Bu sebeple, bu boyutların ikisini de aynı anda sergileyen bazı karma metaforlara ulaşırız.

YOLCULUK ve TAŞIYICI metaforlarının örtüşmesi:

Bu noktada tartışmamız da *içeriğini* kaybetti.

Şu âna kadar yaptıklarımızla, tartışmamızın *çekirdeğini* sağladık.

Gittiğimiz yolda gitmeye devam edersek, düşüncelerimiz bütün *gerçeklerle örtüşecek.*

Bu örtüşmeyi mümkün kılan şey, YOLCULUK ve TAŞIYICI metaforlarının ortak gerekliliklere sahip olmalarıdır. Her iki metafor da bize tartışmanın formunu içeriğinden ayırt etme imkânı verir. YOLCULUK metaforunda, patika tartışmanın formuna ve örtülü alan da içeriğe tekabül eder. Dönüp dolaşıp aynı noktaya geldiğimizde, uzun bir patikaya sahip olabiliriz, fakat çok fazla alan katedemeyiz; yani tartışma çok fazla içeriğe sahip değildir. Bununla birlikte, iyi bir tartışmada formun her bir unsuru herhangi bir içeriği ifade etmek için kullanılır. YOLCULUK metaforunda, daha uzun patika (daha uzun tartışma) daha fazla alanı kaplar (tartışma daha fazla içeriğe sahiptir). TAŞIYICI metaforunda, taşıyıcının sınırlı alanı tartışma formuna ve taşıyıcının taşıdığı şey de tartışmanın "içeriğine" tekabül eder. En verimli biçimde tasarlanan ve kullanılan bir taşıyıcıda, sınırlı alanın tümü içeriği taşımak için kullanılır. İdeal olarak, alan arttıkça (tartışma uzadıkça), taşıyıcının taşıdığı şey (tartışmanın sahip olduğu içerik) de artar. Yolculuk patikası açılırken, açıldıkça bu patikanın tanımladığı alan da genişler, tıpkı taşıyıcının alanının gittikçe genişlemesi gibi. Tartışma daha fazla alan katettikçe (YOLCULUK alanından geçerek), daha fazla içerik edinir (TAŞIYICI alanından geçerek).

Bu örtüşmeyi karakterize eden şey aşağıdaki tarzda beliren ortak bir gerekliliktir.

Yolculuklar hakkında metaforik olmayan bir gereklilik:

Yolculuğumuzu sürdürdükçe patika uzar.

PATİKA BİR YÜZEYDİR.

Dolayısıyla, Yolculuğumuzu sürdürdükçe yüzey genişler.

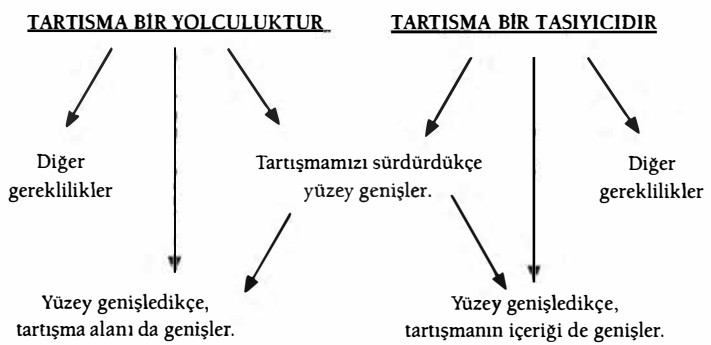
(Yolculuklar üzerinde temellenen) tartışmalar hakkında metaforik bir gereklilik:

TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR.
Yolculuğumuzu sürdürdükçe, yüzey genişler.
Dolayısıyla, Tartışmamızı sürdürdükçe yüzey genişler.

(Taşıyıcılar üzerinde temellenen) tartışmalar hakkında metaforik bir gereklilik:

TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR.
Taşıyıcı inşa ettikçe yüzey genişler.
Dolayısıyla, tartışmamızı sürdürdükçe yüzey genişler.

Buradaki iki metaforik gerekliliğin sonuçları aynıdır. Bu aşağıdaki diyagramla gösterilebilir:

Tutarlılığı tanımlayan ve tartışmanın kapsadığı alanın genişliğiyle sahip olduğu içeriğin miktarı arasındaki bağı sağlayan, iki metafor arasındaki gerekliliklerin bu örtüşmesidir. Bu, bütünüyle uyumlu olmasalar bile – her iki metaforla da tam anlamıyla uyuşan hiçbir "tekil imaj" olamaz – onlara "birbirleriyle uyuşma" imkânı veren şeydir. Hem taşıyıcının

yüzeyi hem alanın yüzeyi ortak topolojik özelliklere sahip yüzeylerdir. Fakat alan yüzeyi imajımız, taşıyıcı yüzeyinin muhtelif türlerine dair imajlarımızdan çok farklıdır. Bu iki metafor arasında örtüşmeyi şekillendiren soyut topolojik yüzey kavramı bir imajı şekillendirecek kadar somut değildir. Genelde metaforlar uyumlu değil fakat tutarlı olduklarında, onlardan birbirlerine uygun imajlar oluşturmalarını beklememeliyiz.

Tutarlılık ile uyumluluk arasındaki farklılık hayatîdir. Her metafor, TARTIŞMA kavramının bir boyutu üzerinde odaklanır: böylece her biri tek bir amaca hizmet eder. Ayrıca her metafor bize kavramın bir boyutunu daha açık şekilde belirlenmiş bir kavrama, yani YOLCULUK yahut TAŞIYICI'ya göre anlama imkânı verir. İki metafora ihtiyaç duyarız, çünkü işi tek başına hiçbir metafor yapamaz – tek başına hiçbir metafor hem tartışmanın istikametini hem de içeriğini aynı anda ele almamızı sağlayamaz. Bu iki amacı tek bir metafor aynı anda gerçekleştiremez. Amaçların karışmadığı yerde metaforlar da karışmaz. Böylece aynı anda iki amacı da karşılayan açıkça belirlenmiş tek bir metaforun imkânsızlığından doğan izin verilemez karma metaforların örneklerine ulaşırız. Sözün gelişi tartışmanın *istikamet*inden ve *içeriğ*inden söz edebiliriz, fakat ne tartışmanın *içeriğinin istikametinden* ve ne de tartışmanın *istikametinin içeriğinden* söz edebiliriz. Bu yüzden şöyle cümleler kuramayız:

> Şimdi tartışmanın *çekirdeğinin patikasını* takip edebiliriz.
> Tartışmanın *içeriği* bu şekilde *devam eder*.
> Tartışmasının *istikameti* hiçbir *töze* sahip değil.
> Tartışmanızın *boş patikası* beni rahatsız etti.

Amaçların her ikisini de açıkça belirlenmiş bir kavramla *tam anlamıyla* karşılamanın bir yolu bulunsaydı, bu iki metafor uyumlu olabilecekti. Bunun yerine ulaştığımız şey her iki amacın kısmî tatmininin bulunduğu yerdeki tutarlılıktır.

Sözün gelişi YOLCULUK metaforu hem bir istikameti hem de bir hedefe doğru ilerlemeyi vurgular. TAŞIYICI metaforu içeriğe miktarı, yoğunluğu, merkezîliği ve sınırları açısından dikkat çeker. YOLCULUK metaforunun *ilerleme* boyutu ve TAŞIYICI metaforunun *miktar* boyutu, miktar tartışma ilerledikçe arttığı için aynı anda vurgulanabilir. Ve gördüğümüz gibi, bu izin verilemez karma metaforlarla sonuçlanır.

Şimdiye kadar TARTIŞMA kavramının iki metaforik yapıya kavuşması arasındaki tutarlılıklara baktık ve aşağıdaki tutarlılıkları keşfettik:

- Metaforik gereklilikler bir kavramın *tek* bir metaforik yapıya kavuşmasının örneklerinin tümünü birbirine bağlamada temel bir rol oynar (TARTIŞMA BİR YOLCULUKTUR metaforunun muhtelif örneklerindeki gibi).
- Metaforik gereklilikler tek bir kavramın *iki farklı* metaforik yapıya kavuşmasının birbirine bağlanmasında da temel bir rol oynar. (TARTIŞMA için kullanılan YOLCULUK ve TAŞIYICI örneklerindeki gibi).
- Ortak metaforik bir gereklilik, çapraz bir metaforik mütekabiliyet tesis edebilir. Sözün gelişi TARTIŞMAMIZI SÜRDÜRDÜKÇE YÜZEY GENİŞLER'in ortak gerekliliği, tartışmada (YOLCULUK metaforunda) katedilen alanın miktarı ile tartışmadaki (TAŞIYICI metaforunda) içerik miktarı arasında bir mütekabiliyet tesis eder.
- Bir kavramın muhtelif yapılara kavuşması, kavramın farklı boyutlarını vurgulayarak farklı amaçlara hizmet eder.
- Amaçların örtüştüğü yerde, metaforlar da örtüşür ve bu sebeple onlar arasında bir tutarlılık vardır. İzin verilebilir karma metaforlar bu örtüşmeye girer.
- Genelde, metaforlar arasında tam uyum nadirdir; oysa tutarlılık tipiktir.

17

Metaforlar Arasındaki Kompleks Tutarlılıklar

Tutarlılık tartışmamız boyunca aklımızda tutmamız gereken en önemli şey, amacın rolüdür. Bir kavramın metaforik yapıya kavuşması, sözün gelişi tartışmalar için YOLCULUK metaforu, bize bir kavramın bir boyutunu ele alma imkânı verir. Bu sebeple bir metafor amacı karşıladığında, yani kavramın bir boyutunu anlaşılır kıldığında işler. İki metafor başarılı biçimde iki amacı karşıladığında, o vakit amaçlardaki örtüşmeler metaforlardaki örtüşmelere tekabül eder. Bu tür örtüşmelerin ortak metaforik gereklilikler ve onların tesis ettiği çapraz metaforik mütekabiliyetlere göre karakterize edilebileceği iddiasındayız.

Bunu geçen bölümde basit bir örnekte gördük. Şimdi de aynı mekanizmaların kompleks örneklerde yer aldığını göstermek istiyoruz. Bu tür bir karmaşıklığın iki kaynağı vardır: (1) genellikle tek bir kavramı kısmen yapıya kavuşturan birçok metafor vardır ve (2) bir kavramı tartıştığımızda, kendilerini metaforik terimlerle anladığımız ve başka metaforlarla ilave örtüşmelere yol açan diğer kavramları kullanırız. Bu tür

karmaşıklıklara neden olan faktörleri TARTIŞMA kavramını daha fazla inceleyerek izole edebiliriz.

Genelde tartışmalar, anlama amacına hizmet eder. Apaçık olan – muhakkak saydığımız – şeyler ile apaçık olmayan diğer şeyler arasındaki ilişkileri gösterme ihtiyacı duyduğumuzda tartışmalar inşa ederiz. Bunu fikirleri bir araya getirerek yaparız. Bu fikirler tartışmanın içeriğini oluşturur. Muhakkak saydığımız şeyler tartışmanın başlama noktasıdır. Göstermeyi arzuladığımız şeyler ulaşmamız gereken amaçlardır. Biz bu amaçlara doğru ilerlerken, bağlantılar tesis ederek ilerleme kaydederiz. Bağlantılar güçlü yahut zayıf olabilir ve bağlantılar ağının bir kuşatıcı yapısı vardır. Herhangi bir tartışmada bazı fikirler ve bağlantılar diğerlerinden daha temel ise, bu fikirler diğerlerinden daha açık olacaktır. Tartışmanın ne kadar iyi olduğu içeriğine, bağlantıların gücüne, bağlantıları ne ölçüde doğrudan tesis ettiğine ve bağlantıları ne kadar kolay anladığına bağlı olacaktır. Kısacası muhtelif TARTIŞMA metaforları, kavramın aşağıdaki boyutlarının anlaşılmasını sağlama amacına hizmet eder:

içerik	temel olmaklık
ilerleme	apaçıklık
yapı	doğrudanlık
güç	açıklık

Önceki bölümde YOLCULUK metaforunun yalnızca içerik ve ilerleme üzerinde odaklandığını, TAŞIYICI metaforunun yalnızca içerik üzerinde odaklandığını ve burada içeriğin giderek artan birikimine dayanan bir örtüşme bulunduğunu gördük. Fakat bu iki metafor daha fazla amaca da hizmet edebilir ve çok daha kompleks tutarlılıkları da içerebilir. Bunu bir üçüncü tartışma metaforunu dikkate alarak görebiliriz:

TARTIŞMA BİR BİNADIR.

Sağlam bir tartışmanın *iskeletine* sahibiz.

Argümanını *sağlam* olgularla desteklemezsen, fikrin tümüyle *çökecek*.

Argümanını çok sayıda alâkasız olgularla *desteklemeye* çalışıyor, fakat hâlâ eleştiri altında kolayca *yıkılacak* kadar *zayıf*.

Elindeki *temel çalışmayla* oldukça *dayanaklı* bir argüman *inşa edebilirsin*.

YOLCULUK, TAŞIYICI ve BİNA metaforları birlikte, aşağıdaki listede gösterdiğimiz gibi, TARTIŞMA kavramının yukarıdaki boyutlarının tümü üzerinde odaklanır:

YOLCULUK	TAŞIYICI	BİNA
içerik	içerik	içerik
ilerleme	ilerleme	ilerleme
doğrudanlık	temel olmaklık	temel olmaklık
apaçıklık	güç	güç
	açıklık	yapı

İşte bu boyutların her birini metaforlara göre nasıl anladığımızın bazı örnekleri:

YOLCULUK

Şimdiye kadar fazla alan katedemedik. (*ilerleme*, *içerik*)

Bu *dolaylı* bir tartışma. (*doğrudanlık*)

İçerdiği şeyi *açıkça görmek* için bundan daha *ileri gitmeliyiz*. (*ilerleme*, *apaçıklık*)

TAŞIYICI

Argümanında bütün doğru fikirler var, fakat *yine* de *şeffaf* değil. (*içerik*, *ilerleme*, *açıklık*)

Bu fikirler argümanının *katı çekirdeğini* oluşturuyor. (*güç*, *temel olmaklık*)

BİNA

Bir tartışma *temel*imiz var, şimdi *sağlam* bir *iskelet*e ihtiyacımız var. (*temel olmaklık*, *güç*, *yapı*)

Argümanın çoğunu şu an inşa ettik. (*ilerleme*, *içerik*)

Önceki bölümde hem yolculukların hem de taşıyıcıların yüzeylerini tanımlama olgusunun, YOLCULUK metaforları ile TAŞIYICI metaforları arasındaki örtüşmenin temeli olduğunu görmüştük. Binanın da bir yüzeye, yani temele ve dış cepheye sahip olması; BİNA metaforuyla ilave örtüşmeleri mümkün kılar. Her bir durumda *yüzey*, *içeriği* tanımlar, fakat farklı tarzlarda:

YOLCULUK: Yüzeyi, tartışmanın "alanı kateden" patikası tanımlar ve içerik tartışmanın katettiği alandır.

TAŞIYICI: İçerik taşıyıcının içidir ve sınırlarını taşıyıcının yüzeyi tanımlar.

BİNA: Yüzey, binanın iç kısmını belirleyen dış cephe ve temeldir. BİNA metaforunda, TAŞIYICI metaforunun aksine, içerik iç kısımda değildir; bunun yerine içeriği *oluşturan*, temel ve dış cephedir. Bunu şöyle örneklerde görebiliriz: "Argümanının temeli iddialarını destekleyecek kadar içerikli değil" ve "Argümanın iskeleti eleştiriye karşı koyacak ölçüde töze sahip değil."

Bu yüzeyleri "içerik-tanımlayan yüzeyler" diye adlandıralım.

İçerik-tanımlayan yüzey nosyonu, metaforlar arasında bulduğumuz tutarlılıkların çoğunu açıklamaya kâfi değildir. Sözün gelişi derinlik nosyonunda temellenen metaforik örtüşme örnekleri vardır. Derinlik aynı zamanda yüzeye göre tanımlandığından, her metaforun derinlik-tanımlayan yüzeyinin içerik-tanımlayan yüzeyiyle aynı olacağını düşünebiliriz. Ancak aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, bu her durumda böyle değildir:

> Bu *yüzeysel* bir tartışma; daha fazla *temellendirilmesi* gerek. (BİNA)
>
> Bu fikirleri *çok derinlemesine inceledik*. (YOLCULUK)
>
> Henüz tartışmanın *en derin* noktalarına – tartışmanın *çekirdeğ*indeki noktalara – vâkıf olamadın. (TAŞIYICI)

Hem BİNA hem de YOLCULUK metaforunda derinlik-tanımlayan yüzey, zemin seviyesidir. TAŞIYICI metaforunda, derinlik-tanımlayan yüzey de yine taşıyıcı yüzeyidir.

	YOLCULUK	TAŞIYICI	BİNA
İçerik-tanımlayan yüzey	Yüzeyi patika yaratır (kaplar)	Taşıyıcının yüzeyi	Temel ve dış cephe
Derinlik-tanımlayan yüzey	Zemin seviyesi	Taşıyıcının yüzeyi	Zemin seviyesi

Tutarlılıklara geçmeden önce, burada iki farklı derinlik nosyonunun geçerli olduğunun farkına varmak önemlidir. BİNA ve TAŞIYICI metaforlarında, daha derin olan şey daha temeldir. Tartışmanın en temel kısımları, en derin kısımlarıdır: temel ve çekirdek. Ancak YOLCULUK metaforunda, derin olgular apaçık olmayan olgulardır. Yüzeyde olmayan olgular dolaysız bakıştan gizli olgulardır; onlara ulaşmak için derinlere dalmamız gerekir. Bir tartışmanın amaçları bazı konuları

(onlarla bitirmek için – "son darbeyi vurmak için") örtmeyi/gizlemeyi ve ayrıca onları *uygun derinliklerde* saklamayı içerir. Bir tartışmada ilerleme yalnızca bir konuları örtme/gizleme sorunu değildir; aynı zamanda onlara kâfi derecede derinlemesine dalmamızı da gerektirir. Konuya gerekli derinlikle dalma yolculuğun parçasıdır:

> Konuya *daha derinlemesine girdiğimiz* için, ... bulduk.
> Sorunları *daha derin bir düzeyde keşfetmemizi* gerektiren *bir noktaya geldik.*

Yolculukların çoğu yeryüzünün yüzeyi üzerinde olduğundan, konuların *derinliğini* belirleyen yüzey örtülü olmalıdır. Fakat herhangi bir konunun derinliklerine dalarken, yolculuğun bütün kısımlarında yaptığımız gibi arkamızda bir patika (bir yüzey) bırakırız. Bu yüzeyi geride bıraktığımız içindir ki bir konuyu *belirli bir derinlikte örteriz.* Şu ifadeler bunun nedenini açıklar:

> Çeşitli konulara *derinlemesine dalacağız.*
> *İlerledikçe*, bu konuların *derinliklerine* ulaşacağız.
> Şimdi bütün konuları *uygun düzeylerde gizledik.*

Bu yüzden derinliğin metaforik yönelimi, BİNA ve TAŞIYICI metaforlarındaki temel olmaklığa, ancak YOLCULUK metaforundaki apaçıklıktan yoksunluğa tekabül eder. Derinlik ve ilerleme bir tartışmanın çok farklı boyutları olduğu için, TARTIŞMA metaforlarının herhangi biri içinde mümkün *uyum* imajı yoktur. Fakat daha önce olduğu gibi burada da, uyumluluk mümkün olmasa da metaforik tutarlılık vardır.

İçerik-tanımlayan yüzeyler ile derinlik-tanımlayan yüzeyler arasındaki ayırımı açıklığa kavuşturarak, başka birçok kompleks tutarlılığı görecek konuma geldik. YOLCULUK metaforları ile TAŞIYICI metaforları arasındaki tutarlılık

durumunda olduğu gibi burada da üç metafor arasında, üç metaforun üçünün de içerik-tanımlayan yüzeylere sahip olmalarına dayalı bir tutarlılık söz konusudur. Tartışma ilerledikçe yüzey de genişler ve dolayısıyla tartışma içeriği zenginleşir. Kavramın üç metaforik yapıya kavuşması arasındaki bu örtüşme aşağıdaki türden karma metaforlara imkân verir:

> *Şu âna kadar* tartışmamızın *çekirdeğini inşa ettik.*

Buradaki "şu âna kadar," YOLCULUK metaforundan; "yapı/inşa," BİNA metaforundan ve "çekirdek," TAŞIYICI metaforundandır. Hemen hemen aynı şeyi "çekirdek"in yerine nötr "en temel parça" kavramını yahut binanın "temeli" kavramını kullanarak söyleyebildiğimize dikkat edin:

> *Şu âna kadar* tartışmamızın *temelini inşa ettik.*
> *Şu âna kadar* tartışmamızın *en temel parçasını inşa ettik.*

Bunu mümkün kılan şey derinliğin, hem BİNA hem de TAŞIYICI metaforlarındaki temel oluşu karakterize etmesidir. Her ikisinin de bir en derin, yani en temel parçası vardır: Bu TAŞIYICI metaforunda *çekirdek* ve BİNA metaforunda *temel*dir. Bu sebeple iki metafor arasında bir mütekabiliyet vardır. Bu, aşağıdaki TAŞIYICI ve BİNA metaforlarının mütekabiliyetleri sonucu serbestçe harmanlanabildiği örneklerde görülebilir:

> Bu noktalar tartışmamızda *merkezî*dir ve ortaya çıkacak her şeye *temel* sağlar.
>
> Argümanın *merkezî* noktalarının zayıf olduğunu göstererek argümanın *temelini kazdık.*
>
> Başka her şeyin *dayandığı* çok önemli fikirler argümanın *çekirdeğindedir.*

Buradaki mütekabiliyet ortak gereklilikte temellenir:

TARTIŞMA BİR BİNADIR.
Binanın bir dip unsuru vardır.
Dolayısıyla, TARTIŞMANIN BİR DİP UNSURU VARDIR.

TARTIŞMA BİR TAŞIYICIDIR.
Taşıyıcının bir dip unsuru vardır.
Dolayısıyla, TARTIŞMANIN BİR DİP UNSURU VARDIR.

Derinlik (dip) her iki metafor için de temel oluşu karakterize ettiğinden, dip unsur en temel unsurdur. Bu yüzden EN TEMEL UNSUR kavramı iki metaforun örtüşmesini sağlar ve onlar arasında nötrdür.

Tartışmanın amacı anlamayı sağlamak olduğundan, ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforunun çeşitli TARTIŞMA metaforlarıyla kaçınılmaz olarak örtüşmesi şaşırtıcı değildir. Seyahat ederken, ilerledikçe daha çok şey görürsünüz. Bu TARTIŞMA YOLCULUKTUR metaforu için de geçerlidir. Tartışmada ilerledikçe daha çok şey görürsünüz – ve, ANLAMAK GÖRMEK olduğundan, daha fazlasını anlarsınız. Bu, şöyle ifadeleri açıklar:

> Aquinas'ın bazı Eflâtuncu nosyonları kullandığını *gözlemledik.*
>
> *Bunu daha ileriye götürerek*, Hegel'in nasıl hata yaptığını şimdi *görebiliriz.*

Bir yolculuk yol boyunca ilginç şeyleri işaret eden bir kılavuza sahip olabileceği için, şöyle ifadeler de elde ederiz:

> Green'in Kant'ın irade açıklamasını yanlış yorumladığını şimdi *göstereceğiz.*
>
> X'in ilave varsayımlar olmaksızın, Y'den sonra gelmediğine *dikkat edin.*
>
> Henüz hiçbir delil bulunamadığını *göstermeliyiz.*

Bu durumlarda yazar, tartışma boyunca bize yol gösteren kılavuzdur.

YOLCULUK metaforu derinlemesine konuya girmeyi gerektirir. ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforu bu durumda da geçerlidir. Tartışmada yüzeysel düşünceler (yüzeydeki düşünceler) apaçıktır; onları görmek de anlamak da kolaydır. Fakat daha derin düşünceler apaçık değildir. Onları görebilecek kadar meydana çıkarmak çaba – kazı yapmayı – gerektirir. Bir meselenin derinliğine indikçe daha çok şeyi ortaya çıkarırız ve bu da bize daha fazlasını görme, yani daha fazlasını anlama imkânı verir. Bu, şöyle ifadeleri açıklar:

> Argümanını *daha fazla kazarsan* daha fazla şey *keşfedersin.*
>
> Bunu sadece meseleleri *derinlemesine araştırırsak görebiliriz.*
>
> *Sığ* tartışmalar pratikte değersizdir, çünkü onlar bize çok fazla şey *göstermez.*

ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforu da, gördüğümüz şeyin tartışmanın yapısı (biçim, şekil, anahatlar vb.) olduğu BİNA metaforuyla örtüşür:

> Şimdi tartışmanın *ana hatlarını* görebiliriz.
> Tartışmanın *yapısına* dikkatlice bakarsak ...

Nihayet, ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforu, gördüğümüz şeyin içerik (taşıyıcının yüzeyi içinde) olduğu TAŞIYICI metaforuyla örtüşür, aşağıdaki gibi:

> Bu önemli ölçüde *şeffaf* bir argümandır.
> Bu düşünceyi argümanın*da görmedim.*
> Argümanın çok *açık* olmadığından, ulaştığın şeyi *göremedim.*
> Argümanın hiçbir *içeriğe* sahip değildi – bunu *görebiliyorum.*

Bir başka çapraz-metaforik tutarlılık, bir tartışmanın niteliği tartışılırken ortaya çıkar. Tartışmanın odaklanılan boyutlarının çoğu çeşitli TARTIŞMA metaforlarıyla ölçülebilir – sözün gelişi içerik, açıklık, güç, doğrudanlık, apaçıklık. DAHA ÇOK OLAN DAHA İYİDİR metaforu, bütün TARTIŞMA metaforlarıyla örtüşür ve bize niteliğe, niceliğe göre bakma imkânı verir. Bu sebeple aşağıdaki örnekleri verdik:

. *bir argüman bile değil.*

Argümanın *içeriği yok.*

Çok da mesafe katedemediğimize göre, bu çok iyi bir argüman değil.

Bu argüman geçerlilik kazanamaz – doğruluğu *yeteri kadar açık değil.*

Argümanın iddialarını desteklemeyecek kadar *zayıf.*

Bu argüman *fazla dolambaçlı* – kimse izleyemez.

Argümanın konuyu *yeterli derinlikle* kuşatmıyor.

Bunların tümü niteliği, niceliğe göre değerlendirir.

TARTIŞMA metaforlarını içeren çapraz-metaforik tutarlılıkların tamamını asla tüketemeyiz. Sözün gelişi kapsamlı TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunda temellenen tutarlılık şebekesini düşünün. Burada kazanmak yahut kaybetmek, saldırmak ve savunmak, bir strateji planlamak ve izlemek vb. mümkündür. Burada argümanlar BİNA metaforu aracılığıyla kalelere dönüşebilir, öyle ki bir tartışmada gedik açacak vuruşu, onu yerle bir edecek ve yıkacak saldırıyı başlatabilelim. Argümanlar TAŞIYICI metaforu aracılığıyla füzeler haline de gelebilir. Böylece "Ateş!" diye meydan okuyabiliriz ve cevaptaki argüman doğru hedefe yönelebilir ve onu vurabilir. Savunmada hasmınızın argümanını yerle bir etmeyi deneyebilirsiniz.

Şimdi basit örneklerde yer alan bazı tutarlılık türlerinin

aynı zamanda yukarıda incelediğimiz çok daha kompleks durumlarda da ortaya çıktığı apaçık olmalıdır. Başlangıçta nadir, izole edilmiş metaforik ifadeler oldukları anlaşılan metaforik ifadelerin – sözün gelişi *bu noktaları kapsamak*, *argümanınızı desteklemek*, *çekirdeğine ulaşmak*, *daha derinlikleri kazmak*, *bir konuma saldırmak* ve *yerlebir etmek* – hiç de nadir olmadıkları anlaşılıyor. Ayrıca tasavvur ettiğimiz şekliyle onlar, kompleks tartışma kavramını karakterize etme amacına hizmet eden bütün metaforik sistemin unsurudur. Bu tür metaforlar bize tekil bir tutarlı somut imaj imkânı vermese de birbiriyle örtüşen gereklilikler bulunduğunda, birbirleriyle tutarlı ve uyumludur. Metaforlar somut, açıkça belirleme tecrübemizden doğar ve tartışmanınkiler gibi yüksek düzeyde soyut ve ayrıntılı kavramlar inşa etmemize imkân verir.

18

Kavramsal Yapı Teorilerinin Bazı Sonuçları

Yeterli bir insanî kavram sistemi teorisi, kavramların (1) nasıl temellendiğinin, (2) nasıl yapıya kavuştuğunun, (3) nasıl birbirleriyle ilişkili olduklarının ve (4) nasıl tanımlandıklarının bir açıklamasını vermek zorundadır. Şimdiye kadar tipik durumlar olduğunu düşündüğümüz şeyler için geçici bir temellenme, yapıya kavuşma ve kavramlar arası ilişkiler (alt-kategorizasyonlar, metaforik gereklilik, unsur, katılımcı vb.) izahı yaptık. Ayrıca kavram sistemimizin metaforik olarak yapıya kavuştuğunu öne sürdük ve bunun ne anlama geldiğinin kısa bir izahını yaptık. Tanımlama görüşümüzün imalarını ortaya koymadan önce, linguistlerin ve mantıkçıların metafora, metaforik kavramlar diye adlandırdığımız kavramlara herhangi bir atıf yapmaksızın kullandıkları iki ana stratejiye bakmamız gerekir.

Bu iki strateji *soyutlama* (abstraction) ve *homonim*dir (homonymy). Bunların ortaya koyduğumuz açıklamadan nasıl farklı olduklarını anlamak için, "Duvarı takviye etti" ve "Argümanını daha fazla olguyla takviye etti"deki *takviye* kavramını gözden geçirelim. Açıklamamızdaki, "Argümanını tak-

viye etti"deki *takviyeyi* BİNA geştaltının unsuru olan TAKVİYE kavramına göre anlarız. TARTIŞMA kavramını kısmen TARTIŞMA BİR BİNADIR metaforuna göre kavradığımızdan, TARTIŞMA kavramındaki "takviyenin"nin anlamı, BİNA kavramındaki anlamını, ilaveten genelde BİNA metaforunun TARTIŞMA kavramını yapıya kavuşturma tarzını izler. Bu sebeple "Argümanını takviye etti"deki TAKVİYE kavramı için bağımsız bir tanıma ihtiyacımız yok.

Buna karşılık, *soyutlama* görüşü, BİNA'nın "takviye"si ile ARGÜMAN'ın "takviye"si arasında nötr bir konumda olan tek, genel ve soyut bir TAKVİYE kavramı olduğunu iddia eder. Bu bakış açısına göre, "Duvarı takviye etti" ve "Argümanını takviye etti" aynı çok soyut kavramın özel durumlarıdır. *Homonim* görüşü, bunun karşıtı bir tavır alır. Soyut ve nötr bir TAKVİYE kavramının olduğu iddiasının yerine, homonim yaklaşımı iki farklı ve bağımsız kavram, TAKVİYE1 ve TAKVİYE2 olduğunu öne sürer. *Güçlü* bir homonim yaklaşımı vardır; buna göre TAKVİYE1 ve TAKVİYE2 bütünüyle farklıdır ve birbirleriyle hiçbir ilişkileri yoktur; çünkü biri fiziksel nesnelere (binanın parçalarına) diğeri soyut bir kavrama (bir tartışmanın unsuruna) atıfta bulunur. *Zayıf* homonim yaklaşımı farklı ve bağımsız TAKVİYE1 ve TAKVİYE2 kavramları olduğunu öne sürer ancak anlamlarının bazı bakımlardan benzer olabileceğini ve kavramların bu benzerlik nedeniyle birbirleriyle ilişkili olduklarını savunur. Fakat bu görüş, her kavramın diğerine göre anlaşıldığı fikrini reddeder. İddia ettiği şeyin tümü, bu iki kavramın ortak bir şeylerinin bulunduğudur: soyut bir benzerlik. Bu noktada, zayıf homonim görüşü soyutlama görüşüyle bir unsuru paylaşır; çünkü soyut benzerlik kesinlikle soyutlama teorisinin hipotezleştirdiği çekirdek kavramının özelliklerine sahiptir.

Şimdi hem soyutlama hem de homonim teorisinin bizi metaforik kavramlar teorisine götürecek olgu türlerini – özellikle metaforik tipler (yönelimsel, fiziksel ve yapısal) ve

onların özellikleriyle ilgili olguları (iç sistematiklik, dış sistematiklik, temellenme ve tutarlılık) – açıklayamadıklarını göstermek istiyoruz.

Soyutlama Yaklaşımının Yetersizlikleri

Soyutlama teorisi birçok bakımdan yetersizdir. Birincileyin, MUTLU OLAN YUKARIDADIR, KONTROL EDEN YUKARIDADIR, DAHA ÇOK OLAN YUKARIDADIR, ERDEMLİ OLAN YUKARIDADIR, GELECEK YUKARIDADIR, AKIL YUKARIDADIR vb. YUKARI-AŞAĞI yönelim metaforları konusunda hiçbir şekilde makûl değil görünüyor. YÜKSEKLİK, MUTLULUK, KONTROL, DAHA ÇOK, ERDEM, GELECEK, AKIL ve KUZEY'in soyutlaması olabilecek ve onlarla tam anlamıyla örtüşebilecek içeriğe sahip tekil genel kavram nedir? Ayrıca AŞAĞI, GEÇMİŞ'e uygulanamadığı halde YUKARI, GELECEK'e uygulandığı için, YUKARI ve AŞAĞI'nın aynı soyutlama düzeyinde olamayacağı anlaşılıyor. Bunu kısmen metaforik yapıya kavuşmayla açıklarız, fakat soyutlama altında YUKARI önerisi bazı anlamlarda AŞAĞI'dan daha soyut olmak zorundadır ve bu mantıklı değildir.

İkincileyin, soyutlama teorisi *A, B'dir* formundaki metaforlarla *B, A'dır* formundaki metaforları birbirinden ayıramaz, çünkü her iki alanı kapsayan nötr terimler olduğunu iddia eder. Sözün gelişi İngilizce, AŞK YOLCULUKTUR metaforuna sahiptir, fakat YOLCULUKLAR AŞKTIR metaforuna değil. Soyutlama yaklaşımı aşkı yolculuğa göre anlamayı reddeder ve aşk ve yolculuğun aralarındaki bir soyut nötr kavrama göre anlaşılacakları yolundaki karşıt sezgiye dayalı iddiayla başbaşa kalır.

Üçüncüleyin, farklı metaforlar tek bir kavramın farklı boyutlarını yapıya kavuşturabilir; meselâ AŞK YOLCULUKTUR, AŞK SAVAŞTIR, AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR, AŞK

DELİLİKTİR. Bunların her biri AŞK kavramı hakkında bir perspektif sağlar ve kavramın boyutlarından birini yapıya kavuşturur. Soyutlama hipotezi bu boyutların tümüyle yeterince örtüşecek tek bir genel soyut AŞK kavramı bulmaya çalışacaktır. Bu mümkün olsa bile, soyutlama hipotezi bu metaforların bir çekirdek AŞK kavramını ortaklaşa karakterize etmedikleri ancak AŞK'ın farklı boyutlarını ayrı ayrı karakterize ettikleri hususunu ıskalar.

Dördüncüleyin, *A, B'dir* formundaki yapı metaforlarına bakarsak (sözgelimi AŞK YOLCULUKTUR, ZİHİN MAKİNEDİR, DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR, ARGÜMAN BİR BİNADIR), (tanımlayan kavram) *B*'nin (tanımlanan kavram) *A*'dan tipik olarak daha somut ve tecrübemizde daha açık tasvir edilmiş olduğunu keşfederiz. Ayrıca tanımlayan kavram daima tanımlanan kavramın taşıdığından daha fazla anlam taşır. DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR'i alalım. *Ham olgulara* ve *yarı-pişmiş düşüncelere* sahip olabiliriz, fakat *sote edilmiş*, *yanmış* yahut *haşlanmış düşünceler* yoktur. TARTIŞMA BİR BİNADIR'da yalnızca temel ve dış cephe metaforda bir rol oynar, iç odalar, koridorlar, dam vb. değil. Bu asimetriyi şu şekilde açıkladık: Daha az açıkça belirlenmiş (ve genellikle daha az somut) kavramlar, kısmen daha açıkça belirlenmiş (ve genellikle daha somut) kavramlara, doğrudan doğruya tecrübemizde temellenen kavramlara göre anlaşılır. Soyutlama yaklaşımında bu asimetrinin hiçbir açıklaması yoktur, çünkü daha az somutu daha somuta göre anlama eğilimini açıklayamaz.

Beşincileyin, soyutlama önerisi kapsamında hiçbir metaforik kavram yoktur ve dolayısıyla ondan keşfettiğimiz sistematiklik türünü beklememizin hiçbir nedeni de yoktur. Bu sebeple, meselâ yiyecek kavramlarını düşüncelere uygulayacak yahut bina kavramlarını tartışmalara uygulayacak bir sistem beklemenin hiçbir nedeni yoktur. ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR durumunda keşfettiğimiz iç uyumlu-

luk türünü beklemek için de neden yoktur. Genelde, soyutlama yaklaşımı iç sistematiklik olgularını açıklayamaz.

Soyutlama aynı zamanda dış sistematikliği de açıklayamaz. Önerimiz, tek bir kavramın farklı metaforlarının (yani tartışmalar için kullandığımız YOLCULUK, BİNA, TAŞIYICI ve SAVAŞ metaforlarının) bu şekilde örtüşme tarzlarını açıklar. Bu, metaforik kavramların ortak amaçları ve ortak gerekliliklerinde temellenir. Bireysel kavramların (ÇEKİRDEK, TEMEL, ÖRTMEK, YERLE BİR ETMEK vb.) birbirleriyle harmanlanma tarzı, metaforik sistemin bütünü içindeki ortak amaçlar ve gereklilikler temelinde tahmin edilir. Soyutlama önerisi herhangi bir metaforik sisteme sahip olmadığından, metaforların neden harmanlandıkları tarzda harmanlandıklarını izah edemez.

Altıncıleyin, soyutlama önerisi hiçbir kısmî metaforik yapıya sahip olmadığından, metaforun kullanılmayan kısmı istikametindeki metaforik genişlemeleri açıklayamaz; TEORİLER BİNALARDIR metaforunun kullanılmayan kısmına doğru genişleyen "Teoriniz ucuz harçtan inşa edilmiş" ve diğerlerindeki gibi.

Nihayet, soyutlama hipotezi, meselâ AŞK YOLCULUKTUR durumunda, aşk ve yolculuk açısından nötr, her ikisine de "uyabilen" veya her ikisine de "uygulanabilen" bir soyut kavramlar takımı bulunduğunu varsayar. Fakat bu tür soyut kavramların aşka "uyması" veya "uygulanması" için, AŞK kavramı bağımsızca bu tür bir "uyum" olabilecek şekilde yapıya kavuşmalıdır. Göstereceğimiz gibi, AŞK açıkça belirlenmiş bir yapısı olan bir kavram değildir; yapısı her ne olursa olsun bu yapıya yalnızca metaforlar aracılığıyla sahip olunur. Fakat yapıyı gerçekleştirecek hiçbir metaforu bulunmayan soyutlama görüşü, yolculuğun ilgili boyutları kadar açık bir yapının AŞK kavramından bağımsız şekilde varolduğunu farz etmelidir. Tahayyül etmesi ne kadar zor.

Homonim Yaklaşımının Yetersizlikleri

Güçlü Homonim

Homonim aynı kelimenin farklı kavramlar yerine kullanılmasıdır; İngilizcedeki ırmak kıyısı anlamına gelen ***bank*** ve paranızı yatırdığınız banka anlamındaki ***bank*** örneğinde olduğu gibi.* *Güçlü* homonim teorisi başlığı altında ele aldığımız örnek türleri, "Kaleye *saldırdılar*" ve "Argümanıma *saldırdılar*"daki "saldırı" kelimesi bütünüyle farklı ve alâkasız iki kavramı temsil eder. Aynı kelimenin yani "saldırı"nın kullanılması tesadüf sayılır. Benzer şekilde, "mutfak*ta*", "Elkler arasın*da*" ve "aşk*ta*"ki "-DA" (in) morfemi bütünüyle farklı, bağımsız ve alâkasız üç kavramı temsil eder – ve yine aynı kelimenin kullanılması tesadüftür. Bu yaklaşıma göre, İngilizce hepsi de tesadüfen "-DA" (in) morfemiyle ifade edilen farklı ve alâkasız düzinelerce kavrama sahiptir. Genelde, güçlü homonim yaklaşımı metaforik kavramların sisteminde tespit ettiğimiz ilişkileri açıklayamaz; yani o, sistematik terimlerle açıkladığımız fenomenlerin tümünü tesadüf olarak görür.

Birincileyin, güçlü homonim görüşü, tasvirini yaptığımız herhangi bir iç sistematikliği açıklayamaz. Sözün gelişi bu yaklaşıma göre, "Kendimi hafif hissediyorum" için "Mutluyum" demek ve aynı zamanda "Ruhum kanatlandı" için "Kederliyim" demek mümkün olacaktır. Üstelik bu konum savaş için kullanılan kelimeler sisteminin neden sistematik bir tarzda tartışmalara uygulanması gerektiğini veya yiyecek terminolojisi sisteminin neden sistematik bir tarzda düşüncelere uygulanması gerektiğini açıklayamaz.

İkincileyin, güçlü homonim yaklaşımı dış sistematiklik durumlarında da benzer problemler yaşar. Yani metaforların örtüşmesini ve harmanlanma imkânını açıklayamaz. Sö-

---

* Homonime (eşadlılığa) Türkçede hem renk hem de toprak parçası anlamına gelen KARA kelimesi örnek verilebilir. –çı

zün gelişi tartışmadaki "örtülü zemin"in neden tartışmanın "içeriği"yle aynı şeye atıfta bulunabileceğini açıklayamaz. Bu, genelde verdiğimiz bütün harmanlanma örnekleri için geçerlidir.

Üçüncüleyin, güçlü homonim yaklaşımı, "Teorileri Gotik ve gargoylelerle kaplı"daki gibi, bir metaforun kullanılan (yahut kullanılmayan) kısmının genişlemelerini açıklayamaz. Teori, ARGÜMAN BİR BİNADIR benzeri hiçbir genel metafora sahip olmadığından, bu tür durumları nedensiz saymalıdır.

Zayıf Homonim

Güçlü homonim yaklaşımının apaçık genel yetersizliği, metaforik kavramlarda bulduğumuz herhangi bir sistematik ilişkiyi açıklayamamasıdır; çünkü güçlü homonim yaklaşımı her bir kavramı yalnızca bağımsız değil, aynı zamanda aynı kelimeyle ifade edilen diğer kavramlarla da ilişkisiz görür. *Zayıf* homonim yaklaşımı bu tür ilişkileri mümkün kıldığından güçlü homonim görüşüne tamamen üstündür. Bilhassa tek bir kelimeyle dile getirilen farklı kavramların birçok durumda benzerlikler kurularak ilişkilendirilebileceğini savunur. Zayıf homonim yaklaşımı bu tür benzerlikleri verili şeyler olarak görür ve onların herhangi bir metaforik yapıdan yararlanmaksızın da olsa gözlemlediğimiz bütün fenomenleri yeterince açıkladığını varsayar.

Zayıf homonim konumu ile bizimki arasındaki en açık farklılık, bir şeyi başka bir şeye göre anlama ve dolayısıyla genel metaforik yapı nosyonunun olmamasıdır. Bunun nedeni, bu yaklaşımı savunanların çoğunun kavram sistemimizin tecrübede nasıl temellendiği ve böyle bir temellendirmeden anlamanın nasıl ortaya çıktığıyla ilgilenmemeleridir. Zayıf homonim yaklaşımında bulduğumuz yetersizliklerin çoğu anlama ve temellenme sorunlarına ilgiden yoksunluğuyla

ilişkilidir. Elbette aynı yetersizlikler homonim yaklaşımının güçlü versiyonu için de geçerlidir.

Birincileyin, metaforda *istikametlilik* (directionality) olduğunu, yani bir kavramı bir diğerine göre anladığımızı iddia ettik. Özellikle hisleri dile getiren kavramlar gibi daha az somut ve doğal olarak daha belirsiz kavramları, tecrübemizde daha açık şekilde ortaya çıkmış daha somut kavramlara göre yapıya kavuşturma eğilimindeyiz.

Zayıf homonim yaklaşımı soyutu somuta göre anladığımızı yahut bir *tür* kavramı, diğer bir *tür* kavrama göre anladığımızı tamamen reddedecektir. O yalnızca farklı kavramlar arasındaki benzerlikleri algılayabileceğimizi ve bu tür benzerliklerin aynı kelimelerin kavramların yerine kullanımını açıklayacağını iddia eder. Sözün gelişi TARTIŞMA kavramının parçası olduğunda TAKVİYE kavramının, İNŞA'da kullanılan fiziksel TAKVİYE kavramına göre anlaşılmasını reddeder. Bunların, her ikisi de diğerini anlamak için kullanılmayan fakat soyut bir benzerliğe sahip, iki ayrı kavram olduğunu ileri sürer sadece. Aynı şekilde, *yukarı* yahut *aşağı* kavramlarının tümünün, kavramları kısmen uzay/mekân yönelimine göre anlama tarzları olmadıklarını, aksine benzerlikle ilişkili bağımsız kavramlar olduklarını söyler. Bu yaklaşımda, "benzerlikler"i sergileyen kavram çiftlerinin çoğunun görece soyut bir kavram ve (TAKVİYE durumundaki gibi) görece somut bir kavramdan ibaret olması tesadüf olacaktır. Bizim getirdiğimiz açıklamada somut kavram daha soyut bir kavramı anlamak için kullanılır; onlarınkinde, bir soyut kavram ile bir somut kavram arasında iki soyut kavram yahut iki somut kavram arasındakinden daha çok benzerlik olması için hiçbir sebep yoktur.

İkincileyin, bu tür benzerliklerin varolduğu iddiası çok kuşkuludur. Sözün gelişi YUKARI yönelimli kavramların tümünün paylaştığı mümkün benzerlikler ne olabilir? Bir taraftan YUKARI ve diğer taraftan MUTLULUK, SAĞLIK, KONT-

ROL, BİLİNÇ, ERDEM, RASYONALİTE, ÇOK vb. arasındaki benzerlik ne olabilir? ZİHİN ile KIRILGANLIK arasındaki, yahut DÜŞÜNCELER ile YİYECEK arasındaki (kendileri metaforik olmayan) benzerlikler ne olabilir? Kendi başına zamanın bir ânı hakkında metaforik olmayan ve ona ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforu tartışmamızda gördüğümüz ön-arka yönelimini veren nedir? Zayıf homonim yaklaşımında, şayet "müteakip," "önceki/mukaddem," "geleceği karşılamak," "gelecekle yüz yüze gelmek" vb. ifadelerin içkin kavram benzerliği temelinde açıklanmaları gerekiyorsa, bu ön-arka yönelimi zaman anlarının içkin bir özelliği sayılıyor demektir. Şimdiye kadar gördüğümüz gibi, hiçbir makûl içkin benzerlik teorisi yoktur ki bu durumların herhangi birini açıklayabilsin.

Üçüncüleyin, tecrübemizdeki sistematik mütekabiliyetlere göre metaforik temellenmenin bir izahını vermiştik; meselâ bir dövüşte baskın olma ve fiziksel olarak yukarıda olma. Fakat mütekabiliyet herhangi bir benzerlik üzerinde temellenmeye ihtiyaç duymadığından, tecrübemizdeki mütekabiliyetler ile benzerlikler arasında bir farklılık vardır. Mümkün metaforlar alanının tecrübemizdeki bu tür mütekabiliyetler temelinde bir açıklamasını yapabiliriz. Zayıf homonim yaklaşımı hiçbir öngörü gücüne sahip değildir ve hiçbir şey aramaz. O yalnızca neden mevcut benzerliklerin varolduğunun bir olgu-sonrası açıklamasını sağlamaya çalışır. Bu yüzden, benzerlikler keşfedilebildiği durumlarda bile, zayıf homonim yaklaşımı neden yalnızca bu benzerliklerin varolduklarının hiçbir açıklamasını veremez.

Bildiğimiz kadarıyla, güçlü homonim yaklaşımını kimse *açıkça* savunamaz – bu yaklaşıma göre aynı kelimenin dile getirdiği kavramlar ("takviye"nin iki anlamı yahut "-DA"nın (in) birden fazla anlamı gibi) bağımsızdır ve hiçbir anlamlı ilişkileri yoktur. Homonim yaklaşımını savunanlar kendilerini, kavramlar arasında gözlenen bağımlılıklar ve ilişkilerin

kavramın içkin doğasında temellenen benzerliklerle açıklanmasının gerektiği durumlarda zayıf yaklaşımın savunucuları olarak görme eğilimindedirler. Bununla birlikte, bildiğimiz kadarıyla hiç kimse bugüne kadar, tartıştığımız geniş örnekler alanını ele alabilen bir benzerlik teorisinin detaylı açıklamasını vermeyi denememiştir. Aslında bütün homonim teorisyenleri zayıf versiyonu destekliyor iseler de pratikte yalnızca güçlü homonim teorisyenleri var gibi görünüyor, çünkü hiç kimse teorinin zayıf versiyonunu savunmak için gerekli benzerliğin detaylı açıklamasını sağlama teşebbüsünde bulunmamıştır. Dahası tartıştığımız türden örneklerin böyle ayrıntılı bir açıklamasını verecek hiçbir teşebbüs olmamasının iyi bir nedeni vardır. Bu neden, böyle bir açıklamanın, tecrübenin, kendine göre iyi tanımlanmamış ve diğer tecrübe alanlarına göre kavranması gereken alanlarını nasıl anladığımız ve kavradığımız sorununu ele alacak birilerini gerektirmesidir. Genelde filozoflar ve linguistler böyle sorunlarla ilgilenmiyorlar.

19

Tanımlama ve Anlama

Metaforun normal kavram sistemimize nüfuz ettiğini gördük. Bizim için önemli olan kavramların birçoğu ya soyut olduğu yahut tecrübemizde çok belirgin olmadıkları (duygular, düşünceler, zaman vb.) için, onları daha açık terimlerde anladığımız (uzay/mekân yönelimleri, nesneler vb.) diğer kavramlar aracılığıyla kavramaya ihtiyaç duyarız. Bu ihtiyaç, kavram sistemimizde metaforik tanımlamaya yol açar. Şu âna kadar metaforun, faaliyette bulunma tarzımızda, tecrübemizi kavramlaştırma tarzımızda ve konuşma tarzımızda nasıl kuşatıcı bir rol icra ettiğinin bazı göstergelerini örneklerle vermeye çalıştık.

Delillerimizin çoğu dilden – kelimelerin ve deyimlerin anlamlarından ve insanların tecrübelerini anlamlı kılma tarzından. Ancak anlam araştırmacıları ve sözlükçüler, insanların normal kavramları AŞK YOLCULUKTUR, TARTIŞMA SAVAŞTIR, ZAMAN PARADIR vb. sistematik metaforlara göre nasıl anladıklarının genel bir açıklamasını vermeye çalışmanın önemini hâlâ fark etmediler. Sözün gelişi bir sözlüğün "aşk" maddesine bakarsanız; sevgi, hoşlanma, hayranlık, kara sevda ve hatta cinsel arzudan bahseden ibareler bulur-

sunuz, fakat aşkı AŞK YOLCULUKTUR, AŞK DELİLİKTİR, AŞK SAVAŞTIR vb. metaforlar aracılığıyla kavramanın hiçbir yolu zikredilmez. "Ne kadar uzaktan geldiğimize bir bak!" yahut "Şimdi neredeyiz?" gibi ifadeleri alırsak, hiçbir şekilde standart bir sözlükten yahut herhangi bir standart anlam açıklamasından yola çıkarak bu ifadelerin aşkın kültürümüzdeki tecrübesi hakkında konuşmanın normal yolları olduklarını söylememize imkân yoktur. Bu tür genel metaforların mevcudiyetinin ipuçları, *diğer* kelimelerin ikinci yahut üçüncü dereceden anlamlarında bulunuyor olabilir. Meselâ AŞK DELİLİKTİR metaforunun bir ipucu, "çılgın" (= "aşırı derecede seven, kara sevda") kelimesinin üçüncü dereceden anlamında görülebilir, fakat bu ipucu "aşk" tanımının değil, "çılgın" tanımının bir parçası olarak sahneye çıkar.

Bunun bize ima ettiği şey sözlükçüler ve başka anlam araştırmacılarının bizimkinden farklı ilgilere sahip olmalarıdır. Biz esas olarak insanların tecrübelerini nasıl anladıklarıyla ilgileniyoruz. Dili, anlamanın genel prensiplerine götürebilen veri sağlayıcısı olarak görüyoruz. Genel prensipler tek tek kelimeler yahut tek tek kavramlardan ziyade kavram sistemlerini içerir. Bu tür ilkelerin genellikle doğaları itibarıyla metaforik olduklarını, bir tür tecrübeyi bir başka tür tecrübeye göre anlamayı içerdiklerini gördük.

Bunu aklımızda tutarak, teşebbüsümüz ile sözlükçülerin ve başka anlam araştırmacılarının teşebbüsleri arasındaki temel farklılığı görebiliriz. "Aşk"ın sözlükteki anlamlarının "delilik" yahut "yolculuk etme" olması çok tuhaf olurdu. Onlar, "yiyecek"in "düşünce"nin anlamlarından biri olmasından daha fazla "aşk"ın da anlamı değildir. Bir kavramın tanımları, kavramın kendinde içkin şeyleri karakterize eden tanımlar olarak görülür. Oysa biz, insanî varlıkların kavramı nasıl ele aldıklarıyla – onu ve fonksiyonunu nasıl anladıklarıyla – ilgileniyoruz. Delilik ve yolculuk bize aşk kavramı konusunda, yiyecek bize düşünce kavramı konusunda tutamaklar sağlar.

Tecrübeyi kavrama tarzımıza yönelik böyle bir ilgi, standart ilgiden çok farklı bir tanım anlayışı gerektirir. Bu tür bir tanım açıklamasının ana sorunu, neyin tanımlandığı ve neyin tanımladığıdır. Bu daha sonra ele alacağımız bir sorun.

Metaforik Tanımlamanın Nesneleri: Doğal Tecrübe Türleri

Metaforların bir tecrübe alanını bir diğerine göre anlamamızı mümkün kıldığını görmüştük. Bu, anlamanın izole edilmiş kavramlara göre değil, yekpare tecrübe alanlarına göre gerçekleştiğini ima eder. AŞK YOLCULUKTUR, ZAMAN PARADIR ve TARTIŞMA SAVAŞTIR gibi metaforların hipotize edilmesine sürüklenmemiz bize tanımın odağının aşk, zaman ve tartışma gibi temel tecrübe alanları düzeyinde yer aldığını gösterir. Bu tecrübeler daha sonra yolculuklar, para ve savaş gibi başka temel tecrübe alanlarına göre kavramlaştırılır ve tanımlanır. ZAMANIN BÜTÇESİNİ ÇIKARMA ve BİR İDDİAYA SALDIRI gibi altkavramların tanımı daha genel metaforik kavramların (ZAMAN, TARTIŞMA vb.) metaforik terimlerle tanımının sonuçları olarak ortaya çıkıyor olmalıdır.

Bu temel bir soruya yol açar: "Temel tecrübe alanını" oluşturan nedir? Bu tür her alan tecrübemiz içinde yapıya kavuşmuş bütündür ve bu yapıya kavuşmuş bütün, *tecrübe geştaltı* diye adlandırdığımız şeydir. Bu tür geştaltlar *tecrübe için temeldir*, çünkü onlar sürekli tekrarlanan insanî tecrübelerdeki yapılaşmış bütünü karakterize eder. Onlar tecrübelerimizin doğal boyutlara göre (parçalar, aşamalar, sebepler vb.) tutarlı organizasyonlarını temsil eder. Bunun gibi doğal boyutlara göre geştaltlar olarak düzenlenen tecrübe alanları bize *tecrübenin doğal türleri* gibi görünür.

Onlar şu anlamda *doğal*dır: Tecrübenin bu türleri şunların ürünüdür:

> Bedenlerimiz (algılama ve motor aygıtları, zihinsel yetiler, duygusal yapı vb.)
>
> Fiziksel çevremizle etkileşimimiz (hareket etmek, nesneleri kullanmak, yemek yemek vb.)
>
> Kültürümüzdeki diğer insanlarla etkileşimimiz (sosyal, politik, ekonomik ve dinî kurumlar çerçevesinde)

Başka bir ifadeyle, bu "doğal" tecrübe türleri *insan doğasının ürünleridir*. Bir kısmı kültürden kültüre farklılaşırken, bazıları evrensel olabilir.

Metaforik tanımlarda ortaya çıkan kavramların, doğal tecrübe türlerine tekabül eden kavramlar olduklarını öne sürüyoruz. Şimdiye kadar ortaya koymadığımız metaforlar*la tanımlanan* kavramları ele alırsak, kültürümüzdeki doğal tecrübe türlerine ilişkin kavram örnekleri şunlar olacaktır: AŞK, ZAMAN, FİKİRLER, ANLAMA, TARTIŞMALAR, EMEK, MUTLULUK, SAĞLIK, KONTROL, STATÜ, AHLÂK vb. Bunlar metaforik tanımı gerektiren kavramlardır, çünkü onlar gündelik faaliyetlerimizin amaçlarını kendi başlarına karşılayacak ölçüde yeterli değildirler.

Aynı şekilde, metaforik tanımlamalarda diğer kavramları *tanımlamak* için kullanılan kavramların da doğal tecrübe türlerine tekabül ettiğini ileri süreceğiz. Örnekler FİZİKSEL YÖNELİMLER, NESNELER, TÖZLER, GÖRME, YOLCULUKLAR, SAVAŞ, DELİLİK, YİYECEK, BİNALAR vb.dir. Doğal tecrübe ve nesne türleri için kullanılan bu kavramlar, diğer kavramları tanımlama işini yapacak ölçüde ve yine bu işe yeterince uygun türde bir iç yapıyla yapıya kavuşmuşlardır. Yani onlar kendi başlarına daha az somut ve daha belirsiz bu doğal tecrübe türlerini kavramamıza imkân verecek uygun yapı türünü sağlar.

Bundan bazı doğal tecrübe türlerinin doğaları itibarıyla kısmen metaforik olduğu sonucu çıkar; çünkü metafor tecrübenin yapısını karakterize etmede temel bir rol oynar. Tartışma aşikâr bir örnektir; çünkü bazı konuşma ve dinleme aktivitelerini tartışma olarak tecrübe etmek, kısmen TARTIŞMA kavramına TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunun verdiği yapıyı gerektirir. Zaman tecrübesi hemen hemen tamamıyla metaforik terimlerde (ZAMAN'ın uzaya/mekâna ilişkin bir şey haline gelmesi ve ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR ve ZAMAN PARADIR metaforları vasıtasıyla) anlaşılan doğal bir tecrübe türüdür. Benzer biçimde, YUKARI-AŞAĞI ve diğer uzay/mekân kavramlarının yön verdiği kavramların tümü (KONTROL, STATÜ, MUTLULUK vb.) kısmen metaforik terimlerle anlaşılan doğal tecrübe türlerinde temellenir.

Etkileşim Nitelikleri

Kavram sistemimizin dünyadaki tecrübelerimizde temellendiğini gördük. Hem doğrudan ortaya çıkan (YUKARI-AŞAĞI, NESNE ve DOĞRUDAN MANİPÜLASYON gibi) kavramlar hem de (MUTLU OLAN YUKARIDADIR, OLAYLAR NESNELERDİR, TARTIŞMA SAVAŞTIR gibi) metaforlar, fiziksel ve kültürel çevremizle sürekli etkileşimimizde temellenir. Keza tecrübemizi kendilerine göre yapıya kavuşturduğumuz boyutlar (parçalar, aşamalar, amaçlar vb.) doğal olarak dünyadaki aktivitemizden doğar. Sahip olduğumuz kavram sistemi türü, olduğumuz varlık türünün ve fiziksel ve kültürel çevremizle etkileşim tarzımızın ürünüdür.

Tecrübemizi anlama tarzımıza ilgimiz bizi standart yaklaşımdan çok farklı olan *tanımlama* yaklaşımına götürür. Standart yaklaşım, "objektif" olmaya çalışır ve tecrübelerle nesnelerin içkin niteliklere sahip olduğunu ve insanî varlıkların onları yalnızca bu niteliklere göre anladığını varsayar. Objek-

tivist için tanımlama, bu içkin niteliklerin neler olduğunu, kavramın uygulamasının zorunlu ve yeterli şartlarını vererek söyleme sorunudur. Objektivist yaklaşımda "aşk" her biri düşkünlük, sevgi, cinsel arzu vb. türünde içkin niteliklere göre tanımlanabilen farklı anlamlara sahiptir. Bu yaklaşıma karşı, aşkı bu tür içkin niteliklere göre yalnızca kısmen kavradığımızı iddia edeceğiz. Aşk kavrayışımız genellikle metaforiktir ve biz onu öncelikle diğer doğal tecrübe türlerinin kavramlarıyla anlarız: YOLCULUKLAR, DELİLİK, SAVAŞ, SAĞLIK vb. Tanımlayıcı kavramlar (YOLCULUKLAR, DELİLİK, SAVAŞ, SAĞLIK) başkalarıyla ve dünyayla etkileşimlerimizden doğdukları için, onların metaforik tarzda tanımladığı kavram (meselâ AŞK), *etkileşim nitelikleri* diye adlandıracağımız şeye göre anlaşılacaktır.

Etkileşim niteliklerinin genelde ne oldukları konusunda açık bir fikre ulaşmak için, nesnenin etkileşim niteliklerine bakalım. SİLAH kavramını alalım. Bu tür bir kavramın tümüyle nesnenin kendinde içkin niteliklerine, meselâ biçimine, ağırlığına, parçalarının nasıl monte edildiğine vb. göre karakterize edilebildiğini düşünebilirsiniz. Fakat SİLAH kavramımız, kavrama muhtelif niteleyenler uyguladığımızda görülebilen tarzlarda bunun ötesine gider. Sözün gelişi SİLAH'a uygulamak üzere SİYAH ile TAKLİT niteleyenleri arasındaki farklılığı alalım. Objektivist tanımlama açıklaması için temel farklılık, TAKLİT SİLAH bir SİLAH *değil*ken SİYAH SİLAH'ın bir SİLAH olmasıdır. TAKLİT, SİLAH altkategorisi olmayan bir başka kavramı doğuracak SİLAH kavramına uygulanan bir kavram olarak görülürken; SİYAH, SİLAH'a ilave bir nitelik ekleyen bir kavram olarak görülür. Objektivist yaklaşım hakkında söylenebilecek her şey bundan ibarettir. Objektivist yaklaşım şu gerekliliklere izin verir:

Bu siyah bir silahtır.	ve	Bu taklit bir silahtır.
Dolayısıyla, bu bir silahtır.		Dolayısıyla, bu bir silah değildir.

Böyle bir açıklamanın yapmadığı şey taklit bir silahın ne *olduğunu* söylemektir. Objektivist yaklaşım şu gereklilikleri açıklamaz:

Bu taklit bir silahtır.
Dolayısıyla, bu bir zürafa değildir.

Bu taklit bir silahtır.
Dolayısıyla, bu fasulye soslu erişte tası değildir.

Vesaire vesaire ...

Bu tür sonsuz uzunlukta bir gereklilikler listesini açıklamak için, TAKLİT'in SİLAH kavramını tam olarak nasıl nitelediğine ilişkin ayrıntılı bir yoruma ihtiyaç duyarız. Taklit bir silah halihazırdaki amaca uygun bir silaha yeterince benzemek durumundadır. Yani kontekst bakımından bir silahın uygun algınabilir niteliklerine sahip olmalıdır. Uygun fiziksel manipülasyonları gerçek bir silahla icra edebileceğiniz ölçüde (belirli bir tarzda tutmak gibi) icra etmeye muktedir olmalısınız. Başka bir deyişle taklit bir silah, bir silahın *motor-aktivite nitelikleri* diye adlandırdığımız nitelikleri taşımalıdır. Ayrıca taklit bir silaha sahip olmanın esprisi, onun gerçek bir silahın gerçekleştirebileceği bazı amaçları (tehdit etmek, hava atmak vb.) gerçekleştirmesidir. Taklit bir silahı taklit bir silah yapan şey, bir silah gibi *iş* görememesidir. Eğer sizi vurabiliyorsa taklit bir silah değil, gerçek bir silahtır. Nihayet, ilk yapıldığında bir silah fonksiyonu görmek üzere imal edilmiş olamaz: kırık yahut işlemez bir silah, taklit bir silah değildir.

Bu yüzden, TAKLİT sıfatı SİLAHLAR'ın niteliklerinin bazı *türler*ini korur ve diğerlerini ıskalar. Özetleyelim:

TAKLİT'in korudukları:	Algı nitelikleri (taklit bir silah, bir silaha benzer)
	Motor-aktivite nitelikleri (onu

	bir silah gibi kullanırsınız) Amaç nitelikleri (bir silahın bazı amaçlarını gerçekleştirir)
TAKLİT'in ıskaladıkları:	Fonksiyonel nitelikler (taklit bir silah öldüremez) Fonksiyonun tarihi (gerçek bir silah olarak yapılsaydı, taklit olmazdı)

TAKLİT'in SİLAH kavramını nasıl etkilediğine ilişkin bu açıklama, SİLAH kavramının üçü TAKLİT tarafından korunan ve ikisi de ıskalanan en az beş boyuta sahip olduğunu gösterir. Bu bir silahı, boyutları ALGISAL, MOTOR AKTİVİTE, AMAÇLI, FONKSİYONEL vb. olan çok boyutlu bir nitelikler geştaltına göre kavramlaştırabileceğimizi ortaya koyar.

Algısal, motor-aktivite ve amaçlı niteliklerin ne olduğuna bakarsak, bu niteliklerin silahların kendilerinde içkin olmadıklarını görürüz. Aksine bu nitelikler silahlarla etkileşim tarzımızla alâkalıdır. Bu, insanların fiilen anladıkları şekliyle SİLAH kavramını hiç değilse kısmen algı, motor-aktivite, amaç, fonksiyon vb. ile ilişkili etkileşim niteliklerinin tanımladığını gösterir. Bu yüzden, olaylar ve aktiviteler ile ilgili kavramlarımız gibi nesnelerle ilgili kavramlarımız da, boyutları doğal olarak dünya ile tecrübemizden doğan çok boyutlu geştaltlar olarak karakterize edilebilir.

Kategorizasyon

Standart objektivist yaklaşımla, *içkin* nitelikler *takımına* göre bir nesneyi tamamıyla anlayabiliriz (ve bu yüzden tanımlayabiliriz). Fakat, az önce gördüğümüz gibi, bir nesneye ilişkin kavramımızı karakterize eden niteliklerin en azından bir kısmı *etkileşim*le ilgili niteliklerdir. İlaveten, bu nitelikler yal-

nızca bir nitelikler *takımını* şekillendirmekle kalmaz, doğal olarak tecrübemizden kaynaklanan boyutlarıyla bir *yapıya kavuşmuş geştaltı* da şekillendirir.

Objektivist tanım açıklaması, anlamayı açıklamakta da bir başka bakımdan yetersizdir. Objektivist yaklaşımda, bir kategori değişmez bir teoriye göre tanımlanır: Onu kategorideki entitelere ait bir içkin nitelikler takımı karakterize eder. Evrendeki her şey, kategorinin ya içinde yahut dışındadır. Kategori içinde kalan şeyler, gerekli bütün içkin niteliklere sahip şeylerdir. İçkin niteliklerin birine yahut daha fazlasına sahip olamayan her şey, kategorinin dışında kalır.

Kategoriye ilişkin bu değişmez teorik anlayış, insanların şeyleri ve tecrübeleri kategorize etme tarzlarıyla bağdaşmaz. İnsanî varlıklar için kategorizasyon, dünyayı kavramanın aslî araçlarından biridir ve bu tür aslî bir araç olarak o, bu amacı yeterli ölçüde esnek tarzda yerine getirmelidir. İnsan kategorizasyonu için bir model olarak değişmez teorik kategorizasyon şunları ıskalar:

1. Rosch'un (1977) tespit ettiği gibi, şeyleri prototiplere göre kategorize ederiz. Bizim için, prototipik bir sandalye çok iyi tanımlanmış arkalık, oturak, dört ayak ve (tercihen) iki kolluğa sahiptir. Fakat prototipik olmayan sandalyeler de vardır: armutlar (içi sitrofor doldurulmuş kumaş koltuk), idam sandalyeleri, döner sandalyeler, yatay sandalyeler, berber sandalyeleri vb. Prototipik olmayan sandalyeleri, sadece kendi terimlerinde değil, aynı zamanda prototipik bir sandalye ile ilişkilerinden dolayı da sandalyeler olarak anlarız.

2. Prototiple tanımlanan nitelikler takımının sabitlenmiş bir kısmını paylaştıklarından değil, aksine prototiple aile benzerlikleri taşıdıkları için armutları, berber sandalyelerini ve yatay sandalyeleri sandalyeler olarak anlarız. Bir armut, prototip bir sandalyeye bir berber sandalyesinin olduğundan farklı tarzda benzeyebilir. Prototipik sandalyelerin niteliklerinin hem armut hem de berber sandalyesinin paylaştığı *hiçbir sabit çekirdeği*

yoktur. Yine de her biri farklı tarzlarda prototipe yeterince yakın olduğundan ikisi de sandalyedir.

3. Etkileşim nitelikleri, yeterli aile benzerliğini belirlemede dikkate alan nitelik türleri arasında önemli niteliklerdir. Sandalyeler tabure ve diğer oturak türleriyle oturmamızı mümkün kılan AMAÇLI niteliği paylaşır. Fakat sandalyelerin mümkün kıldığı MOTOR AKTİVİTELER alanı genellikle tabure ve diğer oturaklardan farklıdır. Bu yüzden sandalyeleri kavrayışımıza uygun etkileşim nitelikleri, algı niteliklerini (onları görme, hissetme vb. tarzı), fonksiyonel niteliklerini (oturmamıza imkân verme), motor-aktivite niteliklerini (otururken ve kalkarken ve oturduğumuz sırada bedenlerimizle yaptığımız şeyler) ve amaçlı nitelikleri (rahatlama, yemek yeme, mektup yazma vb.) içerir.

4. Kategoriler farklı amaçlar için farklı tarzlarda sistematik olarak genişletilebilir. Prototipi kategoriden ayıran ve onunla farklı ilişki türlerini tanımlayan niteleyiciler vardır; çit diye adlandırılan niteleyiciler (bakınız Lakoff 1975). İşte bazı örnekler:

> PAR EXCELLENCE (başlıca, mükemmel, tipik): Bu bir kategorinin prototipik üyelerini seçer. Sözün gelişi ardıç kuşu tipik bir kuştur, fakat tavuklar, devekuşları ve penguenler tipik kuşlar değildir.
>
> KABACA SÖYLEMEK: Bu, genellikle kategori içinde kalan prototipik olmayan durumları seçer. Kabaca söylersek tavuklar, devekuşları ve penguenler tipik kuşlar olmasalar da kuştur. Köpekbalıkları, kirpibalıkları, yayınbalıkları ve havuz balıkları tipik balıklar değildir, fakat kabaca söylersek balıktır.
>
> ÜSTÜNKÖRÜ SÖYLEMEK: Bu normalde, bir merkezî nitelikten yoksun oldukları, ancak bazı amaçlar için onları kategorinin üyeleri saymayı anlamlı kılacak yeterlikte niteliği paylaştıkları için kategori içinde yer almayan şeyleri seçer. Kabaca söylersek balina bir balık değildir, her ne kadar, üs-

tünkörü söylendiğinde, bazı kontekstlerde balık sayılsa da. Kabaca dile getirmek gerekirse, üstünkörü söylendiğinde, mopedler motorsikletler arasında sayılsa da moped bir motorsiklet değildir.

TEKNİK OLARAK: Bu bazı teknik amaçlara göre bir kategoriyi daraltır. Bir şeyin teknik bakımdan kategoride yer alıp alamayacağı, tasnif etme amacının ne olduğuna bağlıdır. Güvenlik amacı bakımından moped teknik açıdan motorsiklet değildir, köprü geçiş ücretleri açısından teknik olarak motorsikletse de.

Diğer bazı çitler *önemli ölçüde*, *esas itibarıyla*, *normal bir* ..., *adeta* ..., ... *ölçüde*, *bazı bakımlardan* gibi birçok ifadeyi içerir. Bu farklı çitler nesneleri, olayları ve tecrübeleri farklı amaçlar için geniş bir kategoriler çeşitliliği altında yerleştirmemizi, yani algılanabilir tarzlarda pratik ayırımlar yapmamızı, yeni perspektifler sağlamamızı ve açıkça farklı fenomenleri anlaşılır kılmamızı mümkün kılar.

5. Kategoriler açık uçludur. Metaforik tanımlamalar önceden kategorize ettiğimiz şeyler ve tecrübeler konusunda bize bir kavrama noktası verebilir yahut yeniden bir kategorizasyona yol açabilir. Sözün gelişi AŞK'a SAVAŞ olarak bakmak, şu yahut bu türde AŞK tecrübesi olarak gördüğünüz ancak anlamlı bir şekilde bir araya getiremediğiniz bazı tecrübeleri anlamlı kılabilir. AŞK SAVAŞTIR metaforu aynı zamanda daha önceden aşk tecrübesi olarak görmediğiniz bazı tecrübelerinizi aşk tecrübesi olarak kategorize etmenize yol açabilir. Çitler kategorilerimizin açık uçlu doğasını da ifşa eder; yani bir nesne genellikle onu sınıflandırma amaçlarımıza bağlı olarak, şu yahut bu kategoride bir nesne olarak görülebilir. Kategoriler açık uçlu olsa da, hem metaforlar hem de çitler kategorileri sistematik tarzda tanımladığı (yahut yeniden tanımladığı) için, kategorizasyon gelişigüzel (açık uçlu) değildir.

Özet

İnsanların tecrübelerini anlama tarzlarıyla ilgili bir açıklamanın standart açıklamadan çok farklı bir tanımlama yaklaşımı gerektirdiğini öne sürdük. Tecrübeci tanımlama teorisi, tanımlanmayı gerektiren şeyle tanımı yapan şey hakkında farklı bir nosyona sahiptir. Bizim açıklamamızda, tekil kavramlar izole edilmiş biçimde değil, doğal tecrübe türlerindeki rollerine göre tanımlanır. Kavramlar yalnızca içkin niteliklerine göre değil; tersine, öncelikle etkileşim niteliklerine göre tanımlanır. Nihayet, tanımlama kavram uygulamasının sabit zorunlu ve yeterli şartlar serisini verme meselesi değildir (bu bilimde yahut diğer teknik disiplinlerdeki gibi belirli özel durumlarda mümkün olsa bile; kaldı ki orada da her zaman mümkün değildir); aksine, kavramlar prototipler ve prototiplerle ilişkili tiplerle tanımlanır. Tecrübemizden doğan kavramlar kesin biçimde tanımlanmış olmaktan çok, açık uçludur. Metaforlar ve çitler, bir kavramın ilave tanımlarını yapmanın ve uygulanabilirlik menzilini genişletmenin sistematik araçlarıdır.

20

Metafor Forma Nasıl Anlam Verebilir

Lineer düzende konuşuruz; bir cümlede bazı kelimeleri önce ve diğerlerini daha sonra söyleriz. Konuşma zamanla ilişkili olduğundan ve zaman da mekâna göre metaforik olarak kavramlaştığından, dili mekâna göre metaforik olarak kavramlaştırmak bizim için doğaldır. Yazı sistemimiz bu kavramlaştırmayı pekiştirir. Bir cümle yazmak, onu, lineer düzendeki kelimelerden mürekkep mekânsal bir nesne olarak daha kolay bir şekilde kavramlaştırmamızı mümkün kılar. Bu yüzden mekân kavramlarımız doğal olarak linguistik ifadelere başvurur. Cümlede *ilk konumu* işgal eden kelimeyi, iki kelimenin birbirine *yakın* yahut *uzak mesafede* olup olmadığını, bir kelimenin nispeten *uzun* yahut *kısa* olup olmadığını biliriz.

Linguistik formu uzay/mekân terimleriyle kavramlaştırdığımızdan, bazı uzay/mekân metaforlarını, uzay/mekân açısından kavradığımız şekliyle bir cümle formuna doğrudan tatbik etmek mümkündür. Bu, formla içerik arasında, kavram sistemimizdeki genel metaforlarda temellenen, otomatik doğrudan bağlantılar üretebilir. Form ile içerik arasındaki ilişkiyi kuran bu tür bağlantılar keyfî bağlantılardan başka

bir şey değildir ve cümle anlamını, cümlenin aldığı belirli bir formdan dolayı kazanabilir. Bu yüzden, Dwight Bolinger'in (1977) iddia ettiği gibi, aslına uygun yeniden ifade (paraphrase) genellikle imkânsızdır, zira yeniden ifade denen şey farklı formlarda dile getirilir. Buna bir açıklama sunabiliriz:

- Linguistik formu mekânlaştırırız.
- Mekân metaforları mekânlaştırıldığı ölçüde linguistik forma uygulanır.
- Linguistik formlar kendilerini mekânlaştırma metaforları, dolayısıyla içerikle donatır.

Daha Fazla Form Daha Fazla İçeriktir

Sözün gelişi KANAL metaforu, form ile içerik arasındaki uzay/mekân ilişkisini tanımlar: LİNGUİSTİK İFADELER TAŞIYICILARDIR ve anlamları bu taşıyıcıların *içeriğidir*. Küçük olan gerçek taşıyıcılar gördüğümüzde, içeriklerinin küçük olduğunu düşünürüz. Büyük olan gerçek taşıyıcılar gördüğümüzde, normal olarak içeriklerinin büyük olduğunu düşünürüz. Bunu TAŞIYICI metaforuna uyguladığımızda şu beklentiye ulaşırız:

DAHA FAZLA FORM DAHA FAZLA İÇERİKTİR.

Göreceğimiz gibi bu, dünyadaki bütün dillerde doğal olarak vuku bulduğu anlaşılan çok genel bir prensiptir. KANAL metaforu yaygın olsa da, henüz evrensel olup olmadığını bilmiyoruz. Bununla birlikte, dilin bazı metaforik mekânlaştırmalarının her dilde vuku bulacağını ve ayrıntıları her ne olursa olsun bu türden aynı bağlantıları keşfetmenin şaşırtıcı olmayacağını zannediyoruz.

DAHA FAZLA FORM DAHA FAZLA İÇERİKTİR'in İngilizce bir örneği tekrarlamadır:

He ran and ran and ran and ran.
Koştu, koştu, koştu ve koştu.

aşağıdakinden daha fazla koşmayı gösterir.

He ran.
Koştu.

Benzer şekilde,

He is very very very tall.
Çok çok çok uzun.

aşağıdakinden daha uzun olduğunu gösterir.

He is very tall.
Çok uzun.

Sesli harfin uzayıp genişlemesi benzer bir etkiye sahip olabilir.

He is bi-i-i-i-ig!
Adam kooo-ca-maaaan!

demek aşağıdaki söyleyişinden daha büyük olduğunu gösterir.

He is big.
Adam kocaman.

Dünyanın birçok dili morfolojik/şekilbilimsel *tekrarlama* aygıtını, yani bir kelimenin bir yahut iki hecesinin veyahut

kelimenin tamamının bu tarzda tekrarını kullanır. Bildiğimiz kadarıyla dünya dillerindeki bütün tekrarlama durumları, DAHA FAZLA FORM'un DAHA FAZLA İÇERİK anlamına geldiğinin örneğidir. En tipik aygıtlar şunlardır:

> İsme uygulanan tekrarlama, tekili çoğula yahut kollektife dönüştürür.
>
> Fiile uygulanan tekrarlama, devamlılığı yahut tamamlanmayı gösterir.
>
> Sıfata uygulanan tekrarlama, yoğunlaşmayı yahut artışı gösterir.
>
> Küçük bir şey için kullandığımız bir kelimeye uygulanan tekrarlama, daha da küçülmeyi gösterir.

Genelleştirme aşağıdaki gibidir:

> İsim, belirli tür bir nesneyi temsil eder.
>
> Daha fazla isim, daha fazla tür nesneyi temsil eder.
>
> Fiil, eylemi temsil eder.
>
> Daha fazla fiil, daha fazla eylemi (muhtemelen tamamlanana kadar) temsil eder.
>
> Sıfat, niteliği temsil eder.
>
> Daha fazla sıfat, daha fazla niteliği temsil eder.
>
> Kelime, küçük bir şeyi temsil eder.
>
> Daha fazla kelime, daha küçük bir şeyi temsil eder.

Yakınlık Etkinin Gücüdür

Metaforun forma anlam verme tarzının çok daha ince bir örneği İngilizcede (ve ayrıntılı çalışmalar yapılmış olmasa da muhtemelen öteki dillerde de) vuku bulur. İngilizce konvansiyonel YAKINLIK ETKİNİN GÜCÜDÜR metaforuna sahiptir. Dolayısıyla şu cümle

Humeyni'ye *en yakın* adamlar kimler?

aslında şu anlama gelir

Humeyni üzerinde en güçlü etkiye sahip olan adamlar kimler?

Burada metafor tamamen semantik bir etkiye sahiptir. O, "yakın" kelimesinin anlamıyla ilişkilidir. Bununla birlikte, bu *metafor bir cümlenin sentaktik/sözdizim formuna da uygulanabilir*. Bunun nedeni cümlenin sentaksının gösterdiği şeylerden birinin iki ifadenin birbirlerine YAKINLIK derecesi olmasıdır. YAKINLIK bir formdur.

Bu metafor aşağıdaki tarzda anlam ile form arasındaki ilişkiye uygulanabilir:

> A formunun anlamı B formunun anlamını etkiliyorsa, o vakit A formunun B formuna DAHA YAKIN olması, A'nın anlamının B'nin anlamı üzerinde ETKİsini DAHA GÜÇLÜ kılacak demektir.

Sözün gelişi *değil/-me/-ma* (*not*) gibi cümle kabilinden bir olumsuz, yüklemi geçersiz kılma etkisine sahiptir; aşağıdaki gibi:

> John wo*n't* leave until tomorrow.
> John yarına kadar ayrıl*ma*yacak.
> *-ma* (*n't*) formu, *ayrılma* formuyla beraber yüklem üzerinde değilleme etkisine sahiptir.

İngilizcede bazen *olumsuz nakil* (negative transportation) diye adlandırılan bir kural vardır; bu, olumsuzu mantıksal olarak değillediği yüklemden uzaklaştıran bir etkiye sahiptir; meselâ

> Mary does*n't* think he'll *leave* until tomorrow.
> Mary onun yarına kadar *ayrılacağını* düşün*müyor*.

Burada *-ma* (*not*), *düşünmek*ten ziyade *ayrılma*yı mantıksal biçimde değiller. Bu cümle aşağı yukarı aşağıdakiyle aynı anlama sahiptir:

Mary thinks he won't *leave* until tomorrow.
Mary onun yarına kadar *ayrılmayacağını* düşünüyor.

Ne var ki olumsuzun *ayrılık*tan DAHA UZAK olduğu ilk cümlede, *-ma* (*not*) DAHA ZAYIF bir olumsuz güce sahiptir. Olumsuzun DAHA YAKIN olduğu ikinci cümlede değillemenin gücü DAHA GÜÇLÜdür.

Karl Zimmer (şahsi iletişimimizden edindiğim bir bilgi) aynı ilkenin şöyle farklılıklara yol açtığını gözlemlemiştir:

Harry mutlu değil/Harry is not happy
versus
Harry mutsuz/Harry is unhappy.

Olumsuz *un-* ön eki (Türkçede *–sız* son eki) mutluluk sıfatına, ayrı olan *not/değil* kelimesinden daha yakındır. Olumsuzluk; *Harry mutsuz*da, *Harry mutlu değil*de olduğundan daha güçlü bir etkiye sahip. *Mutlu değil* – ne mutlu ne de üzgün, fakat ikisinin arasında – nötr olan bir yoruma açıkken; *mutsuz, üzgün* anlamına gelir. Bu, hem İngilizcede hem de diğer dillerde, olumsuzlar ile olumsuz ekler arasındaki karakteristik farklılıktır.

Aynı metafor aşağıdaki örneklerde iş başında görülebilir:

Yunancayı Harry'ye *öğrettim./I taught* Greek to Harry.
Harry'ye Yunanca öğrettim./I taught *Harry Greek.*

Öğretmek ve *Harry*'nin daha yakın olduğu ikinci cümlede, Harry'nin gerçekten ona öğretilmiş olan şeyi öğrendiği imasından daha fazlası vardır – yani öğretim onun üzerinde bir etkiye sahiptir. Müteakip örnekler daha da sofistikedir:

Sandalyenin konforlu olduğunu buldum./I found that the chair was comfortable.
Sandalyeyi konforlu buldum./I found the chair comfortable.

İkinci cümle sandalyenin konforlu olduğunu *doğrudan tecrübeyle* – oturarak – keşfettiğimi gösteriyor. İlk cümle *dolaylı olarak* – meselâ insanlara sorarak yahut inceleme yaparak – fark ettiğim ihtimaline açık kapı bırakıyor. İkinci cümlede *buldum(I)* formu, *sandalye* ve *konfor* formlarına DAHA YAKINdır. Cümlenin sentaksı, kendisiyle sandalyenin rahat olduğunu bulduğum, sandalyeyle tecrübenin doğrudanlığını gösterir. *Buldum(I)* formunun *sandalye* ve *konfor* formlarına DAHA YAKIN olması, gösterilen tecrübenin daha doğrudan olduğudur. Burada sentaksın etkisi tecrübenin doğrudanlığını göstermektir ve YAKINLIK bu ETKİNİN GÜCÜNÜ gösterir. İngilizcedeki bu fenomen Borkin tarafından (1985) ayrıntılı olarak doğrulanmıştır.

Aynı metafor aşağıdaki örneklerde iş başında görülebilir:

Sam Harry'yi öldürdü./Sam killed Harry.
Sam Harry'nin ölümüne sebebiyet verdi./Sam caused Harry to die.

İlk cümlede olduğu gibi, neden tek bir olaysa, nedensellik daha doğrudandır. İkinci cümle dolaylı yahut uzak bir nedeni gösterir – iki ayrı olay, Harry'nin ölümü ve Sam'in buna yol açan yaptığı şey. Daha da fazla dolaylı olan nedensellik gösterilmek istenirse, şu söylenebilir:

Sam'in neden olduğu şey, Harry'nin ölümüydü./Sam brought it about that Harry died.

Bu cümlelerde *sentaksın sahip olduğu etki* Sam'in yaptığı şey ile Harry'nin başına gelen şey arasındaki *nedensel bağlantının*

ne kadar doğrudan olduğunu göstermektir. İşleyişteki prensip şudur:

> NEDENSELLİK'i gösteren form, SONUÇ'u gösteren forma ne kadar YAKLAŞIRSA, nedensel bağlantı da o kadar güçlü olur.

*Sam Harry'yi öldürdü*de hem NEDENSELLİK'i hem de ETKİ'yi (ölüm) gösteren sadece tek bir form – *öldürmek* kelimesi – vardır. Bu anlamın formları olabildikleri kadar yakındır: tek kelime ikisini de içerir. Bu nedensel bağlantının olabildiği kadar güçlü olduğunu gösterir: tek bir olay. *Sam Harry'nin ölümüne sebebiyet verdi*de nedeni ve etkiyi gösteren iki ayrı kelime – *sebebiyet* ve *ölüm* – vardır. Bu, neden ile etki arasındaki bağlantının olabileceği kadar güçlü olmadığını gösterir – neden ve etki aynı olayın parçası değildir. *Sam'in neden olduğu şey, Harry'nin ölümüydü*de iki ayrı cümlecik vardır: *Sam'in neden olduğu şey* ve *Harry'nin ölümü*, ki hâlâ daha zayıf bir nedensel bağlantı gösterirler.

Özetle, bu durumların tümünde formdaki farklılık, anlamdaki ince farklılığı gösterir. İnce farklılıkların ne olduğunu, ETKİNİN GÜCÜ cümlenin anlamına uygulanırken YAKINLIK'ın cümlenin sentaksının unsurlarına uygulandığı yerde, YAKINLIK ETKİNİN GÜCÜDÜR metaforu verir. ETKİNİN GÜCÜ anlamla ilişkiliyken, YAKINLIK formla ilişkilidir. Bu nedenle, – normal kavram sistemimizin parçası – YAKINLIK ETKİNİN GÜCÜDÜR metaforu, "Humeyni'ye en yakın adamlar kimlerdir?" cümlesindeki gibi bütünüyle semantik terimlerle de işleyebilir; *form*u *anlam*a da bağlayabilir; çünkü YAKINLIK bir cümledeki iki *form*u bir arada tutan ilişkiyi gösterir. Yukarıda verilen örneklerde görmüş olduğumuz anlam nüansları; bu yüzden İngilizcenin özel kurallarının değil, fakat dilin formuna doğal olarak uygulanan kavram sistemimizdeki bir metaforun sonuçlarıdır.

BİRİNCİ ŞAHIS Yönelimi

Cooper ve Ross (1975) kültürümüzün, kültürümüzün prototip üyesinin nasıl biri olduğuna ilişkin görüşünün, kavram sistemimizdeki kavramların yönelimini belirlediğini gözlemlemişlerdir. Kanonik (temel özelliklere sahip) kişi bir kavramsal referans noktası oluşturur ve kavram sistemimizdeki kavramların çok büyük kısmı prototip kişinin özelliklerine uyup uymadıklarına göre yönelim kazanır. İnsanlar genellikle *dik* konumda çalıştıkları, *ileri*ye baktıkları ve *öne doğru* hareket ettikleri, zamanlarının çoğunu *eylemler* icra ederek geçirdikleri, kendilerini temelde *iyi* varlıklar olarak gördükleri için, tecrübemizde kendimizi AŞAĞI'dan ziyade YUKARI, ARKA'dan ziyade ÖN, PASİF'ten ziyade AKTİF, KÖTÜ'den ziyade İYİ olarak görme eğilimi taşırız. Olduğumuz yerde olduğumuz ve şimdide varolduğumuz için, kendimizi ORADA'dan ziyade BURADA ve SONRA'dan ziyade ŞİMDİ'de varlıklar olarak tasavvur ederiz. Bu Cooper ve Ross'un BİRİNCİ ŞAHIS yönelimi diye adlandırdıkları şeyi belirler: YUKARI, ÖN, AKTİF, İYİ, BURASI ve ŞİMDİ tümüyle kanonik kişiye yönelimlidir; AŞAĞI, ARKAYA DOĞRU, PASİF, KÖTÜ, ORASI ve SONRA tümüyle kanonik kişiden uzağa yönelimlidir.

Bu kültürel yönelim İngilizcede belirli kelime dizilerinin diğerlerinden daha normal olmasıyla ilişkilidir:

Daha Normal	**Daha Az Normal**
yukarı ve aşağı	aşağı ve yukarı
ön ve arka	arka ve ön
aktif ve pasif	pasif ve aktif
iyi ve kötü	kötü ve iyi
burası ve orası	orası ve burası
şimdi ve sonra	sonra ve şimdi

Genel prensip şudur: Prototip kişinin niteliklerine göre, anlamı EN YAKIN kelime ÖNCE/İLK gelir.

Bu prensip, form ile içerik arasındaki bir ilişkiyi dile getirir. Şimdiye kadar gördüğümüz diğer prensipler gibi bu prensip de normal kavram sistemimizdeki metaforun sonucudur: EN YAKIN ÖNCEDİR/İLKTİR. Sözün gelişi resimde bir kimseyi gösterdiğinizi farz edelim. Şöyle söylerseniz:

> Bill'in solundaki *ilk* kişi Sam'dir.

şu anlama gelir:

> Bill'in solundaki ve ona *en yakın* kişi Sam'dir.

Özetleyelim: Lineer bir düzende konuştuğumuzdan, daima ilk sıraya yerleştireceğimiz kelimeleri tercih etmek durumundayız. Farklı şekilde dile getirmek gerekirse *yukarı ve aşağı* ile *aşağı ve yukarı* arasında gelişigüzel bir tercihle karşı karşıya kaldığımızda, otomatik olarak *yukarı ve aşağıyı* tercih ederiz. YUKARI ve AŞAĞI kavramlarından YUKARI, prototip konuşmacıya EN YAKIN noktada konumlanır. EN YAKIN ÖNCEDİR/İLKTİR kavram sistemimizin parçası olduğundan, anlamı EN YAKIN olan (yani *yukarı*) kelimeyi BİRİNCİ sıraya yerleştiririz. *Yukarı ve aşağı* kelime düzeni bu sebeple kavram sistemimizle *aşağı ve yukarı* düzeninden çok daha tutarlıdır.

Bu fenomenin detaylı açıklaması ve açık karşı örneklerin tartışması için bkz. Cooper ve Ross (1975).

Gramerdeki Metaforik Tutarlılık

Enstrüman (Araç) Arkadaştır

Çocuğun oyuncakla ona sanki bir dostmuş gibi davranarak oynaması, onunla konuşması, geceleri yatarken onu yanıbaşına koyması vb. olağandır. Bebekler bilhassa bu amaç için tasarlanmış oyuncaklardır. Buna benzer davranışlar araba ve silah gibi bazı önemli araçlara dostlarmış gibi davranan, onları adlandıran, onlarla konuşan vb. yetişkinlerde de görülür. Aynı şekilde, kavram sistemimizde ENSTRÜMAN ARKADAŞTIR diye, şu örneklerde yankısını bulan bir konvansiyonel metafor vardır:

ENTSRÜMAN ARKADAŞTIR

Ben ve yaşlı Chevy'im birlikte ülkenin büyük kısmını gördük.

S: Kim beni durduracak?

C: Ben ve buradaki ihtiyar Betsy [silahına uzanmış kovboy tarafından söylenmiştir].

Domenico paha biçilmez Stradivarius'uyla tura devam ediyor.

Sihirbaz Sleezo ve Sihirli Armonika'sı Rialto'da bu gece sahne alacak.

Niçin, *İle* (With) ARAÇ ve EŞLİK ETME'nin Her İkisini de Gösterir?

İle (with) kelimesi İngilizcede EŞLİK ETME'yi gösterir, aşağıdaki gibi:

Filme Sally *ile* gittim. (ARKADAŞ)

İle'den başka EŞLİK ETME'yi gösteren bir kelimenin olmaması İngilizcenin nedensiz bir konvansiyonudur. Diğer dillerde EŞLİK ETME'yi başka kelimeler (yahut durum sonlan-

dıran benzeri gramatik araçlar) gösterir (Fransızcadaki *avec* vb.). Fakat *ile*'nin İngilizcede EŞLİK ETME'yi gösterdiği gerçeği dikkate alınırsa, *ile*'nin aynı zamanda ARAÇ'ı göstermesi hiç de tesadüf değildir, aşağıdaki gibi:

> Salamı bıçak *ile* dilimledim. (ARAÇ)

Bunun nedensiz olmamasının sebebi kavram sistemimizi ENSTRÜMAN ARKADAŞTIR metaforunun yapıya kavuşturmasıdır. İngilizcede aynı kelimenin EŞLİK ETME'yi de ARAÇ'ı da göstermesi *tesadüfî* değil, *sistematik*tir. İngilizceye ilişkin bu gramatik olgu, İngilizcenin kavram sistemiyle *tutarlı*dır.

Üstelik bu yalnızca İngilizceye has bir olgu değildir. Bir kaç istisnayla dünyanın bütün dillerinde şu prensip geçerlidir:

> EŞLİK ETME'yi gösteren kelime yahut gramatik aygıt ARAÇ'ı da gösterir.

ENSTRÜMAN ARKADAŞTIR metaforunun temellendiği tecrübeler muhtemelen evrensel olduğundan, bu gramatik prensibin çoğunun dilde geçerli olması doğaldır. Söz konusu ilkenin geçerli olduğu diller bu metaforla tutarlıdır; bahis konusu ilkenin geçerli olmadığı diller bu metaforla tutarlı değildir. Dilde ENSTRÜMAN ARKADAŞTIR tutarlılığının bulunmadığı yerde, onun yerini başka bir kavram tutarlılığının alması olağandır. Bu sebeple ARAÇ'ın bir fiil formu *kullanımıyla* gösterildiği yahut EŞLİK ETME'nin *ve* kelimesiyle gösterildiği diller vardır. Bunlar formun içerikle tutarlı olabildiği diğer metaforik olmayan tarzlardır.

Dilin "Mantığı"

Aynı kelimenin hem ARAÇ'ı hem de EŞLİK ETME'yi göstermek için kullanımı makûldür. Bu, böylesi form-içerik ilişkilerini dilin kavram sistemiyle tutarlı hale getirir. Benzer şekilde zaman ifadeleri için (bir saat *içinde* [*in* an hour], saat on*da* [*at* ten o'clock] vb.) *içinde* (in) ve *–de/–da* (at) uzay-mekân kelimelerinin kullanımı ZAMAN'ın metaforik olarak MEKÂN'a göre kavramlaştığı düşünüldüğünde akla uygundur. Kavram sistemindeki metaforlar, kavramlar arasındaki tutarlılığı ve sistematik ilişkiyi gösterir. Kavramlar için aynı kelimeler ve gramatik aygıtların, (ZAMAN ve MEKÂN gibi) sistematik metaforik mütekabiliyetlere göre kullanımı dildeki form ile anlam arasındaki mütekabiliyetlerin nedensiz değil, "mantıkî" mütekabiliyetler olma tarzlarından biridir.

Sonuç

Anlamdaki İnce Değişmeler

Yeniden ifade (paraphrase) mümkün müdür? İki farklı cümle acaba bütünüyle aynı anlama gelebilir mi? Dwight Bolinger kariyerinin büyük bölümünü bunun adeta imkânsız olduğunu ve bir cümlede herhangi bir değişikliğin – ister kelime dizisinde, vokabülerde, tonlamada, ister gramatik yapıda bir değişiklik olsun – genellikle ayrıntılı tarzda olsa bile, cümlenin anlamını değiştireceğini göstermeye harcadı. Şimdi *niçin* bunun böyle olması gerektiğini anlayacak bir konumdayız.

Cümleleri metaforik olarak uzay-mekân terimleriyle uzay-mekân özelliklerini (boy gibi) ve ilişkilerini (yakınlık gibi) taşıyan linguistik form unsurlarıyla birlikte kavramlaştırırız. Bu sebeple kavram sistemimizde içkin (YAKINLIK ETKİNİN GÜCÜDÜR gibi) mekân metaforları otomatik olarak form ile içerik arasındaki ilişkileri yapıya kavuşturur. Bir

cümlenin anlamının bazı boyutları, dilin bazı nispeten nedensiz konvansiyonlarının sonuçlarıyken, anlamın diğer boyutları söylediğimiz şeyi kavram sistemimizle tutarlı kılma doğal teşebbüsümüzden kaynaklanır. Bu, form uzay-mekân terimlerinde kavramlaştığından, şeyleri dile getirme *formu*muzu içerir.

Linguistik Formun Düzenlilikleri

Metaforların linguistik formun düzenliliklerini karakterize etmekte önemli bir rol oynadığını gördük. Böyle bir düzenlilik hem eşlik etmeyi hem de aracı göstermek için aynı kelimenin kullanımıdır. Bu düzenlilik ENSTRÜMANLAR ARKADAŞTIR kavram metaforuyla tutarlıdır. Linguistik formun "doğal" düzenlilikleri olarak düşündüğümüz şeylerin çoğu kavram sistemimizdeki metaforlarla tutarlı olan düzenliliklerdir. Sözün gelişi ifadeler tipik olarak "düşük" tonlama olarak algıladığımız tonlamayla bittiği halde, soruların tipik olarak "yüksek" tonlama diye algıladığımız tonlamayla bittiğini düşünün.

Bu BİLİNMEYEN YUKARIDADIR; BİLİNEN AŞAĞIDADIR yönelim metaforuyla tutarlıdır. Bu kavram metaforu şu örneklerde görülebilir:

> Yine de *havada kalıyor*.
> Bu konuda bazı sorular *yükseltmek* isterim.
> Taşlar *yerine oturdu*.
> Hâlâ elini *uzatan* alabilir.
> Bunu tartışma gündemimizin *başına* koyalım.

Gelmek (come) fiilinin *bir cevaba ulaşmak* (come up with an answer) içinde kullanılmasının nedeni, cevabın AŞAĞI'dan başlayan ve olduğumuz yerde, yani YUKARI'da sonlanan bir şey olarak kavramlaşmasıdır.

Sorular tipik olarak bilinmeyen şeyi gösterir. Sorularda yüksek tonlamanın kullanımı bu nedenle BİLİNMEYEN YUKARIDADIR ile tutarlıdır. Dolayısıyla düşük tonlamanın ifadelerle birlikte kullanımı da BİLİNEN AŞAĞIDADIR ile tutarlıdır. Aslında düşük tonlamalı sorular gerçek sorular olarak değil, fakat ifadeleri gösteren retorik sorular* olarak anlaşılır. Sözün gelişi düşük bir tonla "Öğreneceğin bir şey var mı?" demek, dolaylı olarak, "Öğreneceğin hiçbir şey yok" demenin bir tarzıdır. Benzer şekilde, yüksek tonda ifadeler bir şeyin anlaşılma belirsizliğini yahut yetersizliğini gösterir. Sözün gelişi yüksek tonla "Adın Fred'di" demek, emin olunmadığını ve tasdik edilmek istenildiğini gösterir. Yüksek tonla "Giantlar Madlock'ı takas etti" demek bir şeyi anlamlandırma yetersizliğini, bunun bilinen şeyle uyuşmadığını gösterir. Bunların hepsi BİLİNMEYEN YUKARIDADIR, BİLİNEN AŞAĞIDADIR metaforuyla tutarlı yüksek ve düşük tonlama kullanımının örnekleridir.

Sırası gelmişken, İngilizcedeki WH-soruları düşük tona sahiptir; "Dün John kimi (who) gördü?" Bunun nedeniyle ilgili tahminimiz WH-sorularının içeriğinin büyük ölçüde bilinmesi ve bilinmeyen enformasyonun çok az olmasıdır. Meselâ "Dün John kimi gördü?" John'un dün birini gördüğünü varsayar. Bekleyebileceğimiz gibi tonlama dilleri, soruları vurgulamak için genellikle soru parçacıklarından yararlanarak tonlama kullanmaz. Genellikle tonlamanın sorular ile ifadeler arasındaki farklılığı işaret ettiği yerde; yüksek tonlama, bilinmeyen (evet-hayır) sorularla ve düşük tonlama, bilinen (ifadeler) ile atbaşı gider.

Buna benzer örnekler linguistik formun düzenliliklerinin yalnızca formel terimlerle açıklanamayacağını gösterir. Bu tür birçok düzenlilik yalnızca, kavram metaforlarının linguistik forma ilişkin uzay-mekân kavramlaştırmamıza tatbiki-

* İstifham: Sözü, sorulan şeye cevap isteme amacı gütmeden, duyguyu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemektir. –*çn*

ne göre anlaşıldıklarında anlamlı hale gelir. Diğer bir deyişle sentaks, anlamdan, bilhassa da anlamın metaforik boyutlarından bağımsız değildir. Bir dilin "mantığı" dilin uzaylaşan ve mekânlaşan formu ile kavram sistemi, özellikle de kavram sisteminin metaforik boyutları arasındaki tutarlılıklar üzerinde temellenir.

21

Yeni Anlam

Şimdiye kadar tartıştığımız metaforlar; kültürümüzün gündelik kavram sistemini yapıya kavuşturan, gündelik dilimize yansıyan *konvansiyonel* metaforlardı. Şimdi konvansiyonel kavram sistemimizin dışında kalan metaforlara, tahayyül gücü yüksek ve yaratıcı metaforlara dönmek istiyoruz. Bu tür metaforlar bize tecrübemizin yeni bir kavrayışını vermeye muktedirdir. Dolayısıyla geçmişimize, gündelik faaliyetimize ve bildiğimiz ve inandığımız şeylere yeni anlam verebilirler.

Bunun nasıl mümkün olduğunu görmek için, AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR yeni metaforuna göz atalım. Bu, şahsen özellikle güçlü, kavrayışlı ve elverişli bulduğumuz bir metafor, kuşağımızın ve kültürümüzün üyeleri olarak tecrübelerimizi veren bir metafordur. Nedeni aşk tecrübelerimizi tutarlı hale getirmesi – anlamlı kılmasıdır. Yeni metaforların tecrübemizi konvansiyonel metaforların anlamlı kıldığı tarzda anlamlı kıldığını ortaya koymak istiyoruz: Onlar bazı şeyleri açığa çıkararak, diğer şeyleri gizleyerek tutarlı yapılar doğurur.

Konvansiyonel metaforlar gibi, yeni metaforların da gereklilikleri vardır ve diğer metaforları ve lafzî (literal) ifadele-

ri de içerebilirler. Sözün gelişi AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR'in gereklilikleri müşterek sanat eserinin ne anlama geldiğiyle ilgili inançlarımızdan ve tecrübelerimizden doğar. Esere ve sanata kişisel bakış açımız bu metafor için en azından şu gerekliliklere yol açar:

Aşk eserdir.
Aşk faaldir.
Aşk işbirliği gerektirir.
Aşk adanmışlık gerektirir.
Aşk uzlaşmayı gerektirir.
Aşk disiplin gerektirir.
Aşk ortak sorumluluk gerektirir.
Aşk tahammül gerektirir.
Aşk paylaşılan değerler ve amaçlar gerektirir.
Aşk fedakârlık talep eder.
Aşk muntazaman hüsrana neden olur.
Aşk içgüdüsel iletişim gerektirir.
Aşk estetik bir tecrübedir.
Aşk öncelikle aşk için değerlidir.
Aşk yaratıcılığı icap ettirir.
Aşk ortak bir estetiği gerektirir.
Aşk formüllerle yaşanamaz.
Aşk her vakıada biriciktir.
Aşk kim olduğunuzun ifadesidir.
Aşk bir gerçeklik yaratır.
Aşk dünyayı görme biçiminizi yansıtır.
Aşk büyük dürüstlük gerektirir.
Aşk geçiçi yahut sürekli olabilir.
Aşk yatırıma ihtiyaç duyar.
Aşk ortak estetik tatmini ortak çabalardan çıkarır.

Bu gerekliliklerin bazısı metaforiktir ("Aşk estetik bir tecrübedir" gibi); diğerleri değildir ("Aşk ortak sorumluluk ge-

rektirir" gibi). Bu gerekliliklerin her biri ilave gerekliliklere sahip olabilir. Sonuç genelde aşk tecrübelerimize uyan yahut uymayabilen geniş ve tutarlı bir gereklilikler şebekesidir. Şebeke uygun düştüğünde, tecrübeler metaforun örnekleri olarak tutarlı bir bütünü şekillendirir. Bu tür bir metaforla tecrübe ettiğimiz şey, geçmiş aşk tecrübelerimizin hatıralarını uyandıran ve bağlayan ve gelecektekiler için mümkün kılavuz olarak hizmet veren gereklilikler şebekesine düşen bir tür yankıdır.

AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforunda "yankılar"la kasdettiğimiz şey üzerine daha fazla yoğunlaşalım.

Birincileyin, metafor bazı özellikleri baskı altına alırken bazı özellikleri vurgular. Sözün gelişi aşkın aktif yanı, ESER nosyonunu hem MÜŞTEREK ESER'de hem de SANAT ESERİ'nde ön plana çıkarır. Bu, aşkın pasif görünen bazı boyutlarının gizlenmesini gerektirir. Aslında aşkın hissî boyutları konvansiyonel kavram sistemimizde hiçbir zaman âşıkların aktif kontrolü altında şeyler olarak görülmez. AŞK YOLCULUKTUR metaforunda bile, ilişki çifte aktif kontrole tâbî tutulmayan bir aygıt olarak görülür; çünkü o *yoldan çıkmak* da olabilir, *kayaya çarpmak* da olabilir, *herhangi bir yere gitmemek* de olabilir. AŞK DELİLİKTİR metaforunda ("Onun için çıldırıyorum," "Beni vahşileştiriyor"), kontrolden kesin mahrumiyet vardır. İlişkinin hasta olduğu ("Sağlıklı bir ilişki," "Hastalıklı bir ilişki," "İlişkileri canlanmıyor") AŞK SAĞLIKTIR metaforunda, kültürümüzdeki sağlığın pasifliği aşka transfer edilir. Bu nedenle, aktivitenin farklı boyutlarına odaklanarak (meselâ ESER, YARATMA, AMAÇLARI GERÇEKLEŞTİRME, İNŞA ETME, YARDIM ETME vb.), metafor, önemli aşk tecrübelerinin konvansiyonel kavram sistemimizin sağlayamadığı bir organizasyonunu sağlar.

İkincileyin, metafor yalnızca ESER yahut PAYLAŞILAN AMAÇLARI GERÇEKLEŞTİRME gibi, diğer kavramları ge-

rektirmez, aynı zamanda bu kavramların çok spesifik *boyutlarını* da gerektirir. Otomobil montaj hattında çalışmak gibi herhangi bir iş değildir bu meselâ. Özel kontrol dengesini ve sanat yaratımına uygun gidişine imkân bırakmayı gerektiren eserdir; çünkü izlenen amaç herhangi bir tür amaç değil, ortak estetik bir amaçtır. Dahası metafor AŞK DELİLİKTİR metaforunun kontrol dışı boyutlarını gizlese de, diğer boyutunu, yani kültürümüzün sanatsal deha ile delilik arasında kurduğu ilişkinin gerisinde yatan neredeyse şeytanî unsurun anlamını ön plana çıkarır.

Üçüncüleyin, metafor önemli aşk tecrübelerini vurgular ve diğer aşk tecrübelerini gizleyerek tutarlı hale getirdiği için aşka yeni bir anlam verir. Metaforun icabettirdiği bu şeyler bizim için aşk tecrübemizin en önemli boyutlarıysa, o vakit metafor bir hakikat statüsü kazanabilir; çoğu insan için, aşk müşterek bir sanat eseri*dir*. Ve böyle olduğu için, metafor, gelecekteki eylemlerimize metafora göre yol gösteren bir geri-bildirim etkisine sahip olabilir.

Dolayısıyla dördüncüleyin, metaforlar eylemleri teyit ettikleri, çıkarımları doğruladıkları ve bize hedef belirlemede yardım ettikleri için uygun olabilirler. Sözün gelişi bazı eylemleri, çıkarımları ve hedefleri AŞK DELİLİKTİR metaforu değil, AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforu dikte eder. Aşk çılgınlıksa, onu sürdürmek için yapmam gereken şeyde yoğunlaşmam. Fakat aşk eserse, o vakit aktivite gerektirir ve aşk bir sanat eseriyse, çok özel *türde* bir aktivite gerektirir ve aşk müşterekse, o takdirde söz konusu aktivite daha sınırlı ve daha spesifik demektir.

Beşincileyin, metafor benim için kısmen kültürel olarak belirlendiği ve kısmen de geçmiş tecrübelerime bağlı olduğu için anlamlı olacaktır. Kültürel farklılıklar çok büyük olabilir, çünkü bahis konusu metafordaki kavramların her biri – SANAT, ESER, MÜŞTEREK ve AŞK – kültürden kültüre büyük ölçüde değişebilir. Bu yüzden AŞK MÜŞTEREK BİR

SANAT ESERİDİR, bir on dokuzuncu yüzyıl Avrupa Romantiği ile aynı dönemde yaşayan Grönland'daki bir Eskimo için çok farklı şeyler ifade edecektir. Sanat ve eser görüşlerindeki farklılıklara bağlı olarak bir kültür içinde de farklılıklar olabilir. AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR ilk randevularındaki on dört yaşındaki bir çift için, olgun sanatçı bir çift için olduğundan çok farklı bir şey anlamına gelecektir.

Metaforun anlamının bir kültür içinde ne kadar radikal biçimde değişebileceğinin örneği olarak, metaforun, bizimkinden çok farklı bir sanat anlayışı olan biri için bazı gerekliliklerine göz atalım. Sanat eserini kendisi için değil, teşhir nesnesi olarak değerlendiren kişi ve sanatın gerçeklik değil illüzyon yarattığını düşünen kişi şu gereklilikleri metaforun gereklilikleri olarak görebilir:

> Aşk sergiye konulacak bir nesnedir.
> Aşk başkalarının yargılaması ve hayran olması için vardır.
> Aşk illüzyon yaratır.
> Aşk hakikati gizlemeyi gerektirir.

Böyle bir kişinin sanata yaklaşımı farklı olduğundan, metafor onun için farklı bir anlama sahip olacaktır. Onun aşk tecrübesi bizimki kadar hoş olsa bile, metafor farklı anlama gelecek ve aslında büyük ölçüde yersiz bir metafor olacaktır. Bu yüzden tecrübelerimize yeni anlam veren aynı metafor, bu yeni anlamı vermeyecektir.

Bir metaforun bizim için nasıl yeni anlam yarattığının bir diğer örneğini tesadüfen keşfettik. Berkeley'e varışından kısa bir süre sonra İranlı bir öğrenci birimizden metafor üzerine bir seminer aldı. Berkeley'de bulduğu harika şeylerin arasında güzel makûl bir metafor olarak defalarca duyduğu ve anladığı bir ifade vardı. İfade "problemlerimin çözümü"ydü – o bundan bazı problemlerimizi sürekli çözen ve diğerlerini tortu halinde bırakan katalizörlerle birlikte, fokurduyan ve du-

man çıkaran, problemlerinizin tümünü içeren, ya çözülmüş yahut tortu formunda, geniş hacimde bir sıvıyı anlıyordu. Berkeley sakinlerinin zihinlerinde böyle bir kimyasal metafora sahip olmadıklarını fark edince müthiş bir şekilde hayal kırıklığına uğradı. Ve kimyasal metaforun hem güzel hem de kavrayışlı oluşu onun için iyi olabilirdi. Bu bize, asla tamamen ortadan kalkmayan ve bir daha tekrarlanmamak üzere çözülemeyen şeyler olarak bir problem görüşü verir. Problemlerinizin tümü daima mevcuttur, ancak onlar çözünmüş de olabilir, çözüm halinde de olabilir, katı formda da olabilir. Umabileceğiniz en iyi şey, bir problemi diğerini çözelti haline getirmeksizin çözecek katalizörü bulmaktır. Dahası erimeye başlayan şey üzerinde tam kontrole sahip olmadığınızdan, kısmen çabalarınızdan kısmen de yapabileceğiniz herhangi bir şey olmadığından sürekli eski ve yeni çözelme problemleri ve çözülecek problemler bulursunuz.

KİMYASAL metafor, yeni bir insanî problemler görüşü verir. Bu bir kez "çözüldüğünü" düşündüğünüz problemlerin tekrar tekrar ortaya çıktığını görme tecrübesine uygundur. KİMYASAL metafor problemlerin sonsuza dek ortadan kaldırılabilecek türden şeyler olmadığını söyler. Onları ebediyen "çözülmüş" şeyler olarak görmek anlamsızdır. KİMYASAL metaforla yaşamak hiçbir problemin sonsuza dek daima ortadan kalkmayacağını kabul etmek olacaktır. Enerjinizi problemlerinizin ebediyen çözümüne yöneltmekten çok, katalizörlerin en acil problemlerinizi, daha acil problemlerinizi çözeltmeksizin en uzun süre çözeceği şeyi ortaya çıkarmaya yöneltirsiniz. Bir problemin tekrar ortaya çıkması "çözümüne giden doğru yolu" bulma görevinizdeki bir fiyaskodan çok doğal bir vakıa olarak görülür.

KİMYASAL metaforla yaşamak problemlerinizin sizin için farklı bir gerçeklik türüne sahip olduğu anlamına gelecektir. Geçici bir çözüm, bir fiyaskodan ziyade bir başarı olacaktır. Problemler "tedavi" edilen düzensizliklerden çok, şeylerin

doğal düzeninin bir parçasıdır. KİMYASAL metaforla yaşarsanız, gündelik hayatınızı anlama tarzınız ve eylemde bulunma tarzınız farklı olacaktır.

Biz bunu, metaforun bize yalnızca önceden mevcut gerçekliği kavramlaştırma tarzı sağlamasından çok, gerçekliği yaratma gücünün açık bir örneği olarak görüyoruz. Bu şaşırtıcı olmamalıdır. TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu örneğinde gördüğümüz gibi, doğada metaforik olan doğal *aktivite* türleri (meselâ tartışma) vardır. KİMYASAL metaforun ifşa ettiği şey, problemlerle mevcut meşguliyet tarzımızın bir başka tür metaforik aktivite olduğudur. Şu anda çoğumuz problemlerle, problemlerin genellikle doğru bir çözümlerinin – bir kez çözüldüklerinde ebediyen çözülmüşlerdir – bulunduğu YAPBOZ metaforu diye adlandırdığımız metafora göre meşgul. PROBLEMLER YAPBOZDUR metaforu mevcut gerçekliğimizi karakterize eder. KİMYASAL metafordaki değişme yeni bir gerçekliği karakterize eder.

Fakat beraber yaşadığımız metaforları değiştirmek asla kolay bir problem değildir. KİMYASAL metaforların doğasında olan imkânların farkında olmak bir şey, metaforlarla beraber yaşamak çok farklı ve çok daha zor bir şeydir. Her birimiz, bilinçli yahut bilinçsiz, yüzlerce problem teşhis ederiz ve onların birçoğunun çözümü üzerinde – YAPBOZ metaforu vasıtasıyla – sürekli çalışırız. Bu sebeple bilinçsiz gündelik faaliyetimizin önemli bir kısmı, muhtemelen bilinçli bir karar temelinde KİMYASAL metafor istikametinde hızlı ve kolay bir değişme gerçekleştiremeyeceğimiz YAPBOZ metaforuna göre yapıya kavuşmuştur.

Faaliyetlerimizin çoğu (tartışmak, problem çözmek, zamanı planlamak vb.) doğası itibarıyla metaforiktir. Bu faaliyetleri karakterize eden metaforik kavramlar mevcut gerçekliğimizi yapıya kavuşturur. Yeni metaforlar yeni bir gerçeklik yaratma gücüne sahiptir. Bu, tecrübemizi bir metafora göre kavramaya başladığımızda vuku bulmaya başlar ve ona göre

eylemde bulunmaya başladığımızda daha derin bir gerçeklik haline gelir. Yeni bir metafor eylemlerimize temel teşkil eden kavram sistemimize girerse, bu kavram sistemimiz ile sistemi doğuran algılar ve eylemler de değişir. Çoğu kültürel değişim, yeni metaforik kavramların girişinden ve eski olanların kaybından kaynaklanır. Sözün gelişi bütün dünyada kültürlerin Batılılaşması, kısmen ZAMAN PARADIR metaforunun bu kültürlere girmesi meselesidir.

Metaforların gerçeklikler yaratabildiği fikri çoğu geleneksel metafor görüşüne karşıttır. Nedeni, metaforun geleneksel olarak öncelikle kavram sistemimizi ve icra ettiğimiz gündelik aktivite türlerini yapıya kavuşturma aracı olarak değil, sırf bir dil meselesi olarak görülmesidir. Kelimelerin kendi başlarına gerçekliği değiştiremeyeceğini varsaymak yeteri kadar makûldür. Fakat kavram sistemimizdeki değişimler bizim için gerçek olan şeyi değiştirir ve dünyayı algılama ve bu algılar temelinde eylemde bulunma tarzımızı etkiler.

Metaforun yalnızca bir dil meselesi olduğu ve en iyi durumda yalnızca gerçekliği tasvir edebileceği fikri, insanî varlıkların – gerçekliği inceleme yalnızca fizikî dünyayı incelemeymişcesine – dünyayı kavramlaştırma tarzından bütünüyle bağımsız ve bütünüyle onun dışında olduğu görüşünden kaynaklanır. Gerçekliğe – objektif gerçeklik diye bilinen gerçekliğe – bu tür bir bakış, gerçekliğin insanî boyutlarını, özellikle de gerçek algılamalarını, kavramlaştırmalarını, motivasyonlarını ve tecrübe ettiğimiz şeyin önemli bir kısmını oluşturan eylemleri dışarıda bırakır. Fakat gerçekliğin insanî boyutları bizim için önemli olan şeylerdir ve bu, farklı kültürler farklı kavram sistemlerine sahip olduğundan, kültürden kültüre farklılaşır. Kültürler de fizikî çevreler içinde varolur, bazıları radikal biçimde farklıdır – ormanlar, çöller, adalar, tundralar, dağlar, şehirler vb. Her bir durumda az yahut çok başarıyla etkileşime girdiğimiz fizikî bir çevre vardır.

Farklı kültürlerin kavram sistemleri kısmen geliştikleri fizikî çevreye bağlıdır.

Her kültür, hem ona adapte olarak hem de onu değiştirerek çevresiyle başetmenin az veya çok bir yolunu sağlamalıdır. Ayrıca, her kültür, içinde insanların kendilerine anlamlı gelecek rollere sahip oldukları ve bu rolleri sosyal olarak başarıyla yerine getirebilecekleri bir sosyal gerçekliği tanımlamalıdır. Kültürün tanımladığı sosyal gerçekliğin, fizikî gerçeklik anlayışını etkilemesi şaşırtıcı değildir. Kültürün üyesi durumunda bir birey için gerçek olan şey, hem sosyal gerçekliğinin hem de onun fizikî gerçeklikle ilgili tecrübesini şekillendirme tarzının ürünüdür. Sosyal gerçekliğimizin çoğunu metaforik terimlerle anladığımızdan ve fizikî dünya anlayışımız kısmen metaforik olduğundan, metafor bizim için gerçek olan şeyin belirlenmesinde çok önemli bir rol oynar.

22

Benzerliğin Yaratılması

Tecrübelerimizin ve faaliyetlerimizin çoğunun doğası itibarıyla metaforik olduğunu ve kavram sistemimizin büyük bölümünü metaforun yapıya kavuşturduğunu gördük. Benzerlikleri kavram sistemimizin kategorilerine ve sahip olduğumuz doğal tecrübe türlerine göre (ikisi de metaforik olabilir) algıladığımızdan, bundan, algıladığımız benzerliklerin çoğunun, kavram sistemimizin parçası olan konvansiyonel metaforların bir sonucu olduğu meydana çıkar. Bunu *yönelim metaforları* örneğinde zaten görmüştük. Sözün gelişi DAHA FAZLA OLAN YUKARIDADIR ve MUTLU OLAN YUKARIDADIR yönelimleri DAHA FAZLA ile MUTLU arasında, DAHA AZ ile MUTLU arasında göremediğimiz bir benzerliğe neden olur.

Ontolojik metaforlar da benzerlikleri mümkün kılar. Sözün gelişi ZAMAN'a ve EMEK'e metaforik tarzda tek biçimli TÖZLER olarak bakmanın, bize onlara hem fiziksel kaynakları benzer ve dolayısıyla hem de birbirlerine benzer şeyler olarak bakma imkânı verdiğini görmüştük. Bu nedenle ZAMAN BİR TÖZDÜR ve EMEK BİR TÖZDÜR metaforları, her ikisi de ölçülebildiği, birim başına bir değer yüklenebildiği,

amaçlı bir hedefe hizmet veren bir şey olarak görülebildiği ve giderek tüketilebildiğinden, kültürümüzde zaman ve emeği benzer olarak tasavvur edebilmemize imkân verir. Bu metaforlar bu kültürde bizim için gerçek olan şeyin tanımlanmasında bir rol oynadıklarından, zaman ile emek arasındaki benzerlik hem metafora dayanır hem de kültürümüzün gerçeğidir.

Kavram sistemimizdeki *yapı metaforları* da benzerlikler doğurur. Bu sebeple DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR metaforu, düşünceler ile yiyecekler arasında benzerlikler tesis eder. İkisi de hazmedilebilir, yutulabilir, yenilebilir ve çok sıcak olabilir ve ikisi de sizi besleyebilir. Bu benzerlikler metafordan bağımsız varolamaz. Bir yiyeceği yutma kavramı metafordan bağımsızdır, fakat düşünceleri yutma kavramı sadece metafordan kaynaklanır. Aslında DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR metaforu daha temel metaforlarda temellenir. Sözün gelişi o kısmen KANAL metaforunda temellenir; KANAL metaforuna göre DÜŞÜNCELER NESNELERDİR ve biz onları dışımızda bir yerden alabiliriz. O aynı zamanda zihin ile beden arasında, her ikisinin de TAŞIYICILAR oldukları bir benzerlik tesis eden ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR metaforunu da varsayar. KANAL metaforlarıyla birlikte, tıpkı yiyecek parçalarının vücuda giren nesneler olması gibi, içinde DÜŞÜNCELERİN ZİHNE GİREN NESNELER oldukları kompleks bir metafora ulaşırız. DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR metaforunun kısmen üzerinde temellendiği düşünceler ile yiyecekler arasındaki benzerliği metaforik olarak yaratan budur. Ve gördüğümüz gibi, benzerliğin kendisi KANAL metaforunun ve ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR metaforunun neticesidir.

DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR metaforu, bu metaforun benzerliğe yol açmasından dolayı kısmen tecrübemize uyar. Bu nedenle DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR metaforu kısmen ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR ve KANAL metaforları aracılığıyla temellenir. DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR

metaforunun bir neticesi olarak, DÜŞÜNCELER ile YİYECEKLER arasında yeni (metaforik) benzerlikler elde ederiz: İkisi de yutulabilir, hazmedilebilir ve yenilebilir ve ikisi de sizi besleyebilir. Bu yiyecek kavramları bize, psikolojik süreçleri doğrudan ve belirli bir kavramlaştırma tarzına sahip olmaksızın anlama yolu verir.

Nihayet, benzerliğin yaratıcılığını *yeni metaforlar*da da görebiliriz. Sözün gelişi PROBLEMLER KİMYASAL ÇÖZELTİDEKİ ÇÖZELTİLERDİR metaforu, PROBLEMLER NESNELERDİR konvansiyonel metaforunda temellenir. Üstelik, KİMYASAL metafora, onları bir kimyasal çözeltideki çözeltiler olarak tespit eden PROBLEMLER KATI NESNELERDİR metaforunu da ilave eder. Genellikle tecrübe ettiğimiz problemler ile kimyasal bir çözeltideki çözeltiler arasında bu şekilde ortaya çıkan benzerlikler şunlardır: Her ikisi de algılanabilir bir forma sahiptir ve dolayısıyla tespit edilebilir, incelenebilir ve işlenilebilir. Bu benzerlikleri, KİMYASAL metaforun PROBLEMLER KATI NESNELERDİR parçası doğurur. Ayrıca bir çözelti eridiğinde, algılanabilir bir forma sahip olmadığı, tespit edilemediği, incelenemediği ve işlenemediği için yok olmuş izlenimi verir. Bununla birlikte çözelti tekrar ortaya çıkabilir, yani tekrar katı formuna geçebilir, tıpkı bir problemin tekrar ortaya çıktığı gibi. Biz problemler ile çözeltiler arasındaki bu benzerliği KİMYASAL metaforunun geriye kalan sonucu olarak algılarız.

*Yeni bir metafor*un yarattığı benzerliklerin daha ince bir örneği AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR'de görülebilir. Bu metafor aşk tecrübelerinin bazı boyutlarına dikkat çeker, bazı boyutlarını görmezden gelir ve bazılarını da gizler. Bilhassa AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR metaforuna uyan tecrübeleri görmezden gelir. "Görmezden gelmek"le, "Aramızda bir mıknatıslanma var," "Kıvılcımlar hissediyoruz" vb. ile makûl biçimde tanımlanabilen aşk tecrübeleriyle tutarlı olduğunu fakat onlara odaklanmadığını kasdederiz. Dahası

o, iki metafor arasında mümkün tutarlı hiçbir örtüşme olmadığından AŞK SAVAŞTIR metaforuna uyan aşk tecrübelerini de gizler. AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforunun müştereklik ve işbirliği boyutları, "En son fethim," "Ona yenik düştü," "Beni ele geçirdi" vb. ile tanımlanabildikleri için aşk tecrübelerimizin saldırgan ve egemenlik-yönelimli boyutlarıyla tutarsızdır (ve dolayısıyla onları gizler).

Bu, AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforunun bazı aşk tecrübelerimizi bir kenara attığı ve sanki onlar yegâne aşk tecrübelerimizmişcesine üzerlerine odaklanmak için diğerlerini ön plana çıkarttığı anlamına gelir. Böyle yapmakla ön plana çıkardığı aşk tecrübeleri ile bir sanat eserindeki gerçek yahut tahayyül edilen işbirliği tecrübeleri arasında bir benzerlikler takımı doğurur. Bu şekilde doğan benzerlikleri gereklilikler listemizde vermiştik ("Aşk eserdir," "Aşk estetik tecrübedir" vb.).

Dikkat çekilen aşk tecrübeleri alanındaki her bir tecrübe gereklilikler listesinde verdiğimiz benzerliklerin en azından birine uyar ve muhtemelen onların hiçbiri bütün gerekliliklere uymaz. Sözün gelişi özellikle hüsran hadisesi "Aşk muntazaman hüsrana neden olur"a uyacaktır, fakat "Aşk estetik tecrübedir" yahut "Aşk, aşk için değerlidir"e uymayabilir. Bu nedenle her bir gereklilik, bir yandan aşk tecrübesinin bazı tipleri ile öte yandan müşterek sanat eseri tecrübelerinin bazı tipleri arasında içerilen bir benzerlik ifade eder. Hiçbir gereklilik, dikkat çekilen aşk tecrübelerinin *alanının tümü* ile müşterek bir sanat eseri üretimini içeren tecrübeler alanı arasındaki kuşatıcı benzerliği göstermez. O yalnızca, gereklilikler sistemiyle birlikte, ön plana çıkarılan aşk tecrübeleri alanının tümü ile müşterek bir sanat eseri üreten tecrübeler alanının tümü arasındaki benzerlikleri gösteren metafordur.

Ayrıca metaforun doğurduğu bir benzerlik daha vardır; ki bu benzerlik iki tecrübe alanı arasındaki benzerlikleri aşan bir benzerliktir. Bu ilave benzerlik bir *yapı* benzerliğidir. O

ön plana çıkarılmış bireysel tecrübelerimizin tutarlı bir tarzda birbirlerine nasıl uyduğunu anlama tarzımızı içerir. Tutarlılığı, müşterek bir sanat eseri üretimi hakkında bildiğimiz şeyin yapısı sağlar ve gerekliliklerin birbirlerine uyma tarzına yansır (meselâ bazıları ESER'in gerekliliklerdir, bazıları SANAT'ın gerekliliklerdir, bazıları da MÜŞTEREK ESER'in gerekliliklerdir vb.). Bizi, ön plana çıkarılan tecrübelerin birbirleriyle ve gerekliliklerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını anlamaya muktedir kılan yalnızca bu tutarlı yapıdır. Bu yüzden, metafor nedeniyle, ön plana çıkarılan aşk tecrübelerimizin alanı *yapı* itibarıyla müşterek bir sanat eseri üretim tecrübelerinin alanına benzer bir şey olarak görülür.

Ön plana çıkarılan aşk tecrübeleri alanında *tutarlılık bulma*nıza imkân veren bu iki tecrübe alanı arasındaki *yapı* benzerliğidir. Mukabil olarak, metafor nedeniyledir ki ön plana çıkarılmış tecrübe alanı tutarlı tecrübe alanı olarak anlaşılır. Metaforsuz, bu tecrübeler alanı sizin için tespit edilebilir ve tutarlı bir tecrübeler takımı olarak varolamaz. AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR kavramlaştırması onları tutarlı bir bütünde bir araya gelen şeyler olarak odağa çeker.

Ayrıca, metafor, tecrübelerimizin alanına tutarlı bir yapı vermesi dolayısıyla da *yeni türden benzerlikler yaratır*. Sözün gelişi biz metafordan bağımsız şekilde, hüsrana uğratan aşk tecrübesini biriyle ortaklaşa sanat eseri üretirken yaşanılan hüsran tecrübesine benzer bir tecrübe olarak görebiliriz; çünkü onların ikisi de hüsrana uğratıcıdır. Bu anlamda hüsrana uğratıcı aşk tecrübesi, aynı zamanda *herhangi bir* hüsrana uğratıcı tecrübeye de bir şekilde benzer olacaktır. Metaforun hüsrana uğratıcı aşk tecrübesinin anlaşılmasına ilave ettiği şey, hüsranın bu *türünün* müşterek sanat eseri üretiminin içerdiği hüsran *türü* olduğudur. Benzerlik, metafora göre benzerliktir.

Bu yüzden hüsrana uğratıcı aşk tecrübesi ile hüsrana uğratıcı sanat tecrübesi arasındaki benzerliğin tam doğası, sa-

dece aşk tecrübesi sanat tecrübesine göre anlaşılarak algılanabilir. Aşk tecrübelerini müşterek bir sanat eseri üretiminin içerdiği şeye göre anlamak, tanımımız gereği, bu tecrübeyi AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforik kavramına göre anlamaktır.

Metaforların yarattığı benzerlikleri şu tarzda özetleyebiliriz:

1. Konvansiyonel metaforlar (yönelim, ontolojik ve yapı metaforları) genellikle tecrübemizde algıladığımız ilişkiler üzerinde temellenir. Sözün gelişi bizimki gibi endüstriyel bir kültürde bir işin tuttuğu zaman miktarı ile işi başarmak için harcanan emek miktarı arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki, ZAMAN ve EMEK'e metaforik biçimde KAYNAKLAR olarak bakmamızı ve dolayısıyla aralarında bir benzerlik görmemizi mümkün kılan şeyin unsurlarından biridir. İlişkilerin benzerlikler olmadığını hatırlamak önemlidir. Tecrübemizdeki ilişkilerde temellenen metaforlar, benzerlikleri kendilerine göre algıladığımız kavramları belirler.

2. Konvansiyonel yapı değişikliği metaforları (meselâ DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR) yönelim metaforlarıyla ontolojik metaforları doğuran benzerliklerde temellenebilir. Gördüğümüz gibi, sözün gelişi DÜŞÜNCELER YİYECEKLERDİR, DÜŞÜNCELER NESNELERDİR (ontolojik) ve ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR (ontolojik ve yönelim) üzerinde temellenir. DÜŞÜNCELER İLE YİYECEKLER arasındaki yapı benzerliğini metafor doğurur ve metaforik benzerliklere yol açar (düşünceler ve yiyecekler yutulabilir, hazmedilebilir ve yenilebilir, besin sağlayabilir vs.).

3. Yeni metaforlar ekseriya yapısaldır. Onlar yapısal olan konvansiyonel metaforların yarattığı tarzda benzerlikler yaratabilir. Yani ontolojik metaforlarla yönelim metaforlarından doğan benzerlikler üzerinde temellenebilirler. Gördüğümüz gibi, PROBLEMLER KİMYASAL ÇÖZELTİDEKİ ÇÖZELTİLERDİR, PROBLEMLER KATI NESNELERDİR fiziksel

metaforunda temellenir. Bu metafor, ikisi de tespit edilebildiği, incelenebildiği ve işlenebildiğinden, PROBLEMLER ile ÇÖZELTİLER arasında benzerlikler yaratır. PROBLEMLER ÇÖZELTİLERDİR metaforu yeni benzerlikler yaratır, yani problemler eriyerek kaybolup (çözeltide erimiş) daha sonra tekrar ortaya çıkabilir (çözelti tekrar ortaya çıkar).

4. Yeni metaforlar; gereklilikleri, dolayısıyla bir tecrübeler alanını ön plana çıkararak, görmezlikten gelerek ve gizleyerek seçer. Metafor böylece ön plana çıkarılmış tecrübeler alanı ile diğer tecrübe alanlarının arasında bir benzerlik karakterize eder. Sözün gelişi AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR aşk tecrübelerimizin belirli bir alanını ayırt eder ve ön plana çıkarılmış tecrübeler *alanının tümü* ile müşterek bir sanat eseri üretiminin içerdiği tecrübeler alanı arasında bir *yapı* benzerliğini belirler. Aşk ile sanat tecrübeleri arasındaki metafordan bağımsız benzerlikler izole edilmiş olabilir, fakat metafor, bu izole edilmiş benzerliklerdeki tutarlılığı metaforun doğurduğu kuşatıcı yapı benzerliklerine göre keşfetmemizi mümkün kılar.

5. Benzerlikler, metafora göre benzerlikler olabilir. Gördüğümüz gibi, AŞK MÜŞTEREK BİR SANAT ESERİDİR metaforu eşsiz bir benzerlik *türü*nü tanımlar. Sözün gelişi hüsrana uğratıcı bir aşk tecrübesi, yalnızca hüsrana uğratıcı olması nedeniyle değil, aynı zamanda ortaklaşa sanat eseri üretimine has bir hüsran *türü*nü de içerdiğinden, hüsrana uğratıcı bir sanat tecrübesine benzer bir tecrübe olarak anlaşılabilir.

Metaforların benzerlikler yaratabildiği görüşümüz, klâsik ve hâlâ çok geniş kabul gören metafor teorisine, yani karşılaştırma teorisine ters düşer. Karşılaştırma teorisi şunları söyler:

1. Metaforlar dil meselesidir; düşünce yahut eylem meselesi değil. Metaforik düşünce yahut eylem diye bir şey yoktur.

2. "A, B'dir" formunda bir metafor, anlamı "X, Y, Z bakımlarından A, B'ye benzer" formunun linguistik ifadesiyle aynı anlama sahip bir linguistik ifadedir. "X, Y, Z,... bakımlarından," "izole edilmiş benzerlikler" diye adlandırdığımız benzerlikleri karakterize eder.
3. Bu sebeple bir metafor yalnızca önceden varolan benzerlikleri tasvir edebilir. Benzerlikler yaratamaz.

Karşılaştırma teorisinin aleyhinde delillere sahip olduğumuz halde, temel fikrini, yani metaforların izole edilmiş benzerliklere dayanabileceği fikrini benimsiyoruz. Karşılaştırma teorisinden farklılaştığımız noktalar şunlardır:

1. Metafor öncelikle bir düşünce ve eylem meselesidir; sadece türemiş olması itibarıyla bir dil meselesidir.

2.a. Metaforlar benzerlikler üzerinde temellenmiş olabilir, birçok durumda bu benzerliklerin kendileri benzerlikler üzerinde temellenmeyen konvansiyonel metaforlar üzerinde temellense de. Konvansiyonel metaforlar üzerinde temellenen benzerlikler, gerçek bulduğumuz şeyi kısmen konvansiyonel metaforlar tanımladığından, yine de *kültürümüzde gerçek*tir.

2.b. Metafor kısmen izole edilmiş benzerlikler üzerinde temellenebiliyor olsa da, yukarıda tasvir edildiği gibi, önemli benzerlikleri metaforun yarattığı benzerlikler olarak gördük.

3. Metaforun esas fonksiyonu bir tür tecrübenin, tecrübenin bir diğer türüne göre kısmî bir kavrayışını sağlamaktır. Bu önceden varolan izole edilmiş benzerlikleri, yeni benzerliklerin yaratılmasını ve daha fazlasını içerebilir.

Karşılaştırma teorisinin genellikle içinde bütün benzerliklerin objektif oldukları, yani bütün benzerliklerin şeylerin

kendilerinde içkin benzerlikler oldukları bir objektivist felsefeyle el ele gittiğini akılda tutmak önemlidir. Aksine biz metaforla ilişkili yegâne benzerliklerin *insanların tecrübe ettiği şeyler olarak benzerlikler* olduğunu öne sürüyoruz. *Objektif benzerlikler* ile *tecrübî benzerlikler* arasındaki farklılık çok önemlidir ve ayrıntılı olarak 27. bölümde tartışılacaktır. Kısacası objektivist, nesnelerin onları tecrübe eden kişiden bağımsız niteliklere sahip olduğunu söyleyecektir; bu nitelikleri paylaşıyorlarsa nesneler *objektif olarak benzer*dir. Objektiviste göre, metaforlardan "*yaratıcı* benzerlikler" olarak söz etmek anlamsızdır; çünkü bu, metaforların önceden varolmayan objektif benzerlikleri var ederek, dış dünyanın doğasını değiştirmeye muktedir olmasını gerektirir.

Önemli bir noktada objektivistlerle hemfikiriz: Dünyadaki şeylerin kavram sistemimizi sınırlamakta bir rol oynadığında. Fakat onlar bu rolü *yalnızca onları tecrübemiz içinde* oynar. Tecrübelerimiz (1) kültürden kültüre farklılaşır ve (2) bir tür tecrübeyi bir diğerine göre anlamamıza bağlı olabilir, yani tecrübelerimiz doğası gereği metaforik olabilir. Bu tür tecrübeler kavram sistemimizin kategorilerini belirler. Dahası biz, niteliklerin ve benzerliklerin var olduklarını ve yalnızca bir kavram sistemine göre tecrübe edilebileceklerini öne sürüyoruz. Dolayısıyla metaforlarla ilgili yegâne benzerlik türü *objektif* değil, *tecrübî* benzerlik türüdür.

Genel görüşümüz kavram metaforlarının tecrübemiz dahilindeki *ilişkilerde/bağlantılarda* temellendiğidir. Bu tecrübe ilişkileri iki tipte olabilir: *tecrübî ortak-oluşum* ve *tecrübî benzerlik*. Tecrübî ortak-oluşumun bir örneği DAHA FAZLA OLAN YUKARIDADIR metaforu olacaktır. DAHA FAZLA OLAN YUKARIDADIR tecrübenin iki tipinin ortak-oluşumunda temellenir: Daha fazla töz ekleyerek ve töz düzeyinin yükseldiğini görerek. Burada hiç mi hiç tecrübî benzerlik yoktur. Kişinin hayattaki eylemleri kumar olarak tecrübe ettiği, bu eylemlerin mümkün sonuçlarını kazanmak yahut

kaybetmek olarak algıladığı yerde HAYAT BİR KUMAR OYUNUDUR bir tecrübî benzerlik örneğidir. Burada metafor tecrübî benzerlikte temellenmiş görünüyor. Böyle bir metafor genişlediğinde, hayat ile kumar oyunları arasında yeni benzerlikler tecrübe edebiliriz.

23

Metafor, Doğru ve Eylem

Önceki bölümde şunları tartıştık:

> Metaforlar tecrübemizin bazı boyutlarını tutarlı kılan ve vurgulayan gerekliliklere sahiptir.
>
> Verili bir metafor tecrübemizin boyutlarını yegâne ön plana çıkarma ve tutarlı şekilde organize etme tarzı olabilir.
>
> Metaforlar bizim için gerçeklikler yaratabilir, özellikle de sosyal gerçeklikleri. Metafor, bu sebeple, gelecekteki eylemlerimiz için bir kılavuz olabilir. Elbette, bu tür eylemler metafora uyar. Bu, yeri geldiğinde tecrübeyi tutarlı kılacak metaforun gücünü takviye eder. Bu anlamda metaforlar kendini gerçekleştiren kehanetler olabilir.

Sözün gelişi enerji kriziyle karşı karşıya kalan Başkan Carter bunun "savaşın ahlakî muadili" olduğunu belirtmişti. SAVAŞ metaforu bir gereklilikler ağı oluşturur. "Hedefler belirlemeyi," "öncelikleri tespit etmeyi," "yeni bir emir-komuta zinciri tesis etmeyi," "yeni stratejiler planlamayı," "istihbarat toplamayı," "güçleri harekete geçirmeyi," "yaptırımlar dayatmayı," "fedakârlıklar talep etmeyi" ve dahasını gerektiren bir

"düşman," bir "ulusal güvenliğe tehdit" vardı. SAVAŞ metaforu belirli gerçekleri ön plana çıkarır ve diğerlerini gizler. Bu savaş metaforu sadece bir gerçekliği görüş tarzı değildi; siyasî değişim ve politik ve ekonomik eylem için bir yetki belgesi oluşturuyordu. Metaforun bizatihi kabulü belirli çıkarımlara temel sağlıyordu: haricî, yabancı, (karikatüristlerin kefiye ile çizdiği) saldırgan bir düşman vardı; enerjiye üst düzey öncelik tanınması gerekiyordu; halk fedakârlıklar yapmalıydı; tehdidin üstesinden gelemez isek, hayatta kalamazdık. Bunun yegâne uygun metafor olmadığını fark etmek önemlidir.

Carter'ın SAVAŞ metaforu ENERJİ'nin ne olduğuna ilişkin mevcut anlayışımızı garanti altına alıyor ve onu yeterince nasıl elde edeceğimiz üzerinde odaklanıyordu. Oysa Amory Lovins (1977) enerji ihtiyacımızı karşılayacak temel iki farklı yol, yahut PATİKA olduğunu gözlemliyordu. Bunları metaforik biçimde SERT ve YUMUŞAK yollar olarak karakterize etti. SERT ENERJİ PATİKASI katı, yenilenemez, askerî savunmayı ve jeopolitik kontrolü, çevrenin tersine çevrilemez yıkımını ve yüksek sermaye yatırımını, yüksek teknolojiyi ve yüksek derecede hünerli işçi gerektiren enerji arzını kullanır. Bunlar fosil yakıtlarını (gaz ve petrol), nükleer güç santrallerini ve kömürden gaz elde edilmesini içerir. YUMUŞAK ENERJİ PATİKASI esnek, yenilenebilir, askerî savunmayı ve jeopolitik kontrolü gerektirmeyen, çevre için yıkıcı olmayan ve yalnızca sınırlı düzeyde sermaye yatırımını, düşük teknolojiyi ve hünersiz emeği gerektiren enerji arzını kullanır. Bu enerji arzı güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gücünü, alkol biyokütlesini, yanan kömür yahut öteki yanıcı maddeler için seyyal yatakları ve halen mevcut öteki imkânların büyük kısmını içerir. Lovins'in YUMUŞAK ENERJİ PATİKASI metaforu, enerji sisteminin teknik, ekonomik ve sosyopolitik *yapısını* ön plana çıkarır ve bu da onu "sert" enerji patikasının – kömür, petrol ve nükleer güç – politik çatışmaya, ekonomik sıkıntıya ve çevreye zarar vermeye yol açtığı sonucuna götürür.

Fakat Jimmy Carter, Amory Lovins'den çok daha güçlüdür. Charlotte Linde'in (bir sohbet esnasında) gösterdiği gibi, ister ulusal politikada isterse gündelik etkileşimde, iktidardaki insanlar kendi metaforlarını empoze ederler.

Konvansiyonel metaforlar gibi yeni metaforlar da gerçekliği tanımlama gücüne sahip olabilir. Bunu gerçekliğin bazı özelliklerini ön plana çıkaran ve diğerlerini gizleyen tutarlı bir gereklilikler ağıyla yaparlar. Metaforun kabulü – bizi *yalnızca* tecrübemizin ön plana çıkardığı boyutları üzerinde odaklanmaya zorlayarak – metaforun gerekliliklerini *doğru şeyler* olarak görmemize yol açar. Bunun gibi "doğrular," elbette yalnızca metaforun tanımladığı gerçekliğe göre doğru olabilir. Carter'ın hükümetinin büyük bir enerji savaşı kazandığını ilan ettiğini düşünün. Bu iddia doğru mudur yoksa yanlış mıdır? Bu soruyu kendi kendine yöneltmek bile metaforun en azından merkezî unsurlarının kabulünü gerektirir. Bir dış düşmanın varlığını kabul etmezseniz, hiçbir dış tehdidin olmadığını düşünürseniz, hiçbir savaş alanının, hiçbir hedefin, hiçbir açıkça tanımlanmış rekabet eden gücün farkında değilseniz, o vakit objektif doğru yahut yanlış sorunu baş göstermez. Fakat gerçekliği metaforun tanımladığı bir şey olarak görürseniz, yani enerji krizini bir savaş olarak görürseniz, o vakit bu soruya metaforun gerekliliklerinin gerçeklikle örtüşüp örtüşmemesine göre cevap verebilirsiniz. Stratejik olarak politik ve ekonomik müeyyideler kullanarak Carter OPEC ülkelerini petrol fiyatlarını yarıya indirmeye zorlasaydı, o vakit aslında büyük bir savaş kazandığını söyleyebilirdiniz. Diğer taraftan Carter'ın stratejileri sadece fiyatı geçici olarak dondurmaya neden olsaydı, pek emin olamaz ve şüpheci olabilirdiniz.

Her ne kadar doğru sorunları yeni metaforlar doğuruyorsa da, en önemli sorunlar doğru eylemlere ilişkin sorunlardır. Çoğu durumda mesele metaforun doğruluğu yahut yanlışlığı değil, ondan doğan algı ve çıkarımlarla onun onayladığı ey-

lemlerdir. Hayatın, sadece politikada yahut aşkta değil, bütün boyutlarında, önce gerçekliğimizi metaforlara göre tanımlar ve sonra da metaforlar temelinde eylemlerde bulunuruz. Çıkarımlarda bulunur, amaçlar tespit eder, kesin kararlar oluşturur ve planlar icra ederiz ve bütün bunları bilinçli yahut bilinçsiz, metafor vasıtasıyla tecrübemizin kısmen yapıya kavuşma tarzı temelinde gerçekleştiririz.

24

Doğruluk

Niçin Bir Doğruluk Teorisi Endişemiz Var?

Gördüğümüz gibi, metaforlar doğaları itibarıyla kavramsaldır. En önemli anlama araçlarımız arasındadırlar. Ve sosyal ve politik gerçekliğin inşasında merkezî bir rol oynarlar. Fakat yine de onlar genellikle felsefe içinde "sırf dil" sorunları olarak görülür ve metaforla ilgili felsefî tartışmalar onların kavram doğaları, anlamaya katkıları, yahut kültürel gerçeklikteki fonksiyonları üzerine odaklanmaz. Filozoflar bunun yerine metaforlara olağanüstü/olağandışı muhayyel yahut poetik linguistik ifadeler olarak bakma eğilimindedir ve tartışmaları bu ifadelerin *doğru* olup olmadığı sorunu etrafında döner. Doğrulukla ilgili kaygıları objektivite ile ilgili bir kaygıdan doğar: *doğruluk* onlar için *objektif*, *mutlak* doğruluk anlamına gelir. Bu tipik felsefî sonuç, metaforların doğrulukları doğrudan dile getiremeyeceği ve doğrulukları bir biçimde dile getirebiliyorlarsa, bunu yalnızca dolaylı olarak, bazı metaforik olmayan (non-metaphorical) "lafzî/literal" ifadeler vasıtasıyla yaptıklarıdır.

Mevcut Batı kültüründe eskiden beri varlığını sürdüren bir tema ise de, biz *objektif* (mutlak ve koşulsuz) *doğruluk* diye bir şeyin olduğuna inanmıyoruz. *Doğrulukların* olduğuna inanıyoruz, fakat doğruluk fikrini objektivist yaklaşıma bağlamak gerekmediğini düşünüyoruz. Mutlak objektif doğruluk fikrinin yalnızca yanlış değil, aynı zamanda sosyal ve politik açıdan tehlikeli olduğuna da inanıyoruz. Gördüğümüz gibi, doğruluk daima büyük ölçüde metaforun tanımladığı bir kavram sistemine göre doğruluktur. Metaforlarımızın çoğu kültürümüzde uzun bir periyod zarfında evrilmiş, fakat bir kısmı da bize iktidar sahibi insanlarca – politik liderler, dinî liderler, iş adamları, reklamcılar, medya vb. – empoze edilmiştir. Objektivizm mitinin çok canlı olduğu ve doğruluğun daima mutlak doğruluk olduğu bir kültürde metaforlarını kültüre empoze eden insanlar doğru – mutlak ve objektif doğru – sayacağımız şeyi belirlemeye çalışırlar.

İşte bu nedenledir ki biz objektivizm mitinden (buna göre doğruluk daima mutlak doğruluktur) bağımsız bir doğruluk açıklaması vermeyi önemli bir şey olarak görüyoruz. Doğruluğu anlamada temellenen ve metaforu ana anlama aygıtı olarak gördüğümüz için, metaforların nasıl doğru olabildiklerine ilişkin bir açıklamanın doğruluğun anlamaya bağlı olma tarzlarını ifşa edeceğini düşünüyoruz.

Doğruluğun Gündelik Hayatımızdaki Önemi

Hem fiziksel hem de sosyal eylemlerimiz doğru olduğunu kabul ettiğimiz şey üzerinde temellenir. Genellikle, doğruluk hayatî önemi haiz olduğu ve dünyada faaliyette bulunmamızı mümkün kıldığı için önemlidir. Biriktirdiğimiz – bedenlerimiz, etkileşimde bulunduğumuz insanlar ve en yakın fiziksel ve sosyal çevremiz hakkındaki – doğrulukların çoğunun gündelik faaliyetimizde bir rolü vardır. Doğru oldukları öyle

aşikârdır ki onlardan haberdar olmak bilinçli bir çaba gerektirir: evin ön kapısının nerede olduğu, neleri yiyebileceğiniz ve neleri yiyemeyeceğiniz, en yakın gaz istasyonun nerede olduğu, ihtiyacınız olan şeyleri hangi mağazaların sattığı, dostlarınızın nasıl insanlar oldukları, onları nelerin aşağılayacağı, sorumluluklarınızın ne olduğu. Bu ufacık örnek, gündelik hayatlarımızda rol oynayan geniş bir doğrular külliyatının doğasını ve kapsamını ortaya koyar.

Yansıtmanın Doğruluktaki Rolü

Bu tür doğruları elde etmek ve kullanmak için, dünyamız hakkında ihtiyaçlarımız için yeterli bir kavrayışa gerek duyarız. Gördüğümüz gibi, bu kavrayış doğrudan tecrübemizden kaynaklanan kategorilere göre değişir: yönelim kategorileri, NESNE, TÖZ, AMAÇ, NEDEN vb. kavramlar. Biz aynı zamanda doğrudan fiziksel tecrübemizden doğan kategorilere başvuramadığımızda, bu kategorileri fizikî dünyanın hakkında pek doğrudan tecrübe sahibi olmadığımız boyutlarına yansıtırız. Sözün gelişi yapıları gereği önleri ve arkaları olmayan nesnelere kontekst içinde bir ön-arka yönelimi yansıtırız. Görüş alanımıza orta boy bir kayanın girdiğini ve bizimle kaya arasında bir adımlık mesafede bir top olduğunu düşünürsek, topu kayanın *önünde* bir varlık olarak algılarız. Hausalar bizim yaptığımızdan farklı bir yansıtma gerçekleştirir ve topu kayanın *arkasında* bir şey olarak anlarlar. Bu yüzden bir ön-arka istikameti kaya gibi nesnelerde mündemiç bir özellik değil, onlara yansıttığımız bir özelliktir ve bunu yapma tarzımız kültürden kültüre farklılaşır. Biz amaçlarımıza göre dünyadaki nesneleri taşıyıcı ve taşıyıcı olmayan nesneler olarak algılarız. Sözün gelişi ormandaki açıklığı bir TAŞIYICI olarak tasavvur edebiliriz ve kendimizi açıklığın İÇİNDE, yahut DIŞINDA bir varlık olarak anlayabiliriz. Bir

taşıyıcı olmak ağaçların yoğun olmadığı alanın mündemiç özelliği değildir; onunla ilişkiye girme tarzımıza göre ona yansıttığımız bir özelliktir. Biz ormanın açıklığın dışında kalan kısmını diğer algılarımıza ve amaçlarımıza göre farklı bir taşıyıcı olarak görebilir ve kendimizi ormanın İÇİNDE bir varlık olarak algılayabiliriz. Dahası biz aynı anda her ikisini de yapabilir ve ormandan ÇIKIP açıklığın İÇİNE girmekten söz edebiliriz.

Benzer şekilde, beri-öte istikametimiz yer, zemin ve öteki yatay yüzeylerle doğrudan tecrübemizden doğar. Tipik olarak, üzerlerinde bedenimizle dik halde duruyorsak, yer, zemin vb. *üzerinde*yizdir. Beri-öte istikametlerini duvarlara da yansıtırız ve bir sineği bacakları duvarla temasta ve başı duvardan uzağa yönelmişse duvar *üzerinde* duruyor olarak tasavvur ederiz. Aynısı tavandaki sinek için de geçerlidir: onu tavanın *altında* değil, *üzerinde* bir varlık olarak tasavvur ederiz.

Keza gördüğümüz gibi, dünyadaki muhtelif şeyleri, doğal hiçbir açık seçik sınır ve yüzeyi olmadığı bir durumda sık sık onlara sınırlar ve yüzeyler yansıtarak entiteler olarak algılarız. Bu sebeple biz bir sis yığınını (bir entite olarak kavradığımız) körfezin *üzerinde* ve (ÖN-ARKA istikametinde bir şey olarak tasarladığımız) dağın *önünde* olabilen bir şey olarak tasavvur edebiliriz. Bu yansıtmalardan dolayı "Dağın önünde sis var" gibi bir cümle *doğru* olabilir. Gündelik hayatlarımızda genellikle olduğu üzere doğru, anlamaya göre doğrudur; ve bu tür bir cümlenin doğruluğu dünyaya istikamet ve entite yapısı yansıtarak kendisiyle dünyayı anladığımız normal tarza göre doğruluktur.

Kategorizasyonun Doğruluktaki Rolü

Dünyayı anlamak ve onunla etkileşimde bulunmak için karşılaştığımız tecrübeleri ve şeyleri bize anlamlı gelecek tarzda kategorize etmeliyiz. Bazı kategorilerimiz doğrudan tecrübemizden kaynaklanır ve bedenlerimizin bedenlerimiz olma biçimlerini ve diğer insanlarla fiziksel ve sosyal çevremizle etkileşimlerimizin doğasını belirler. 19. bölümdeki TAKLİT SİLAH örneği tartışmamızda gördüğümüz gibi, nesneleri kategorize etmemizin doğal boyutları vardır: duyu aygıtımız vasıtasıyla nesne anlayışımızda temellenen *algı yönelimi*; nesnelerle motor etkileşimimizin doğasında temellenen *motor aktivite*; nesnelerin fonksiyonlarını kavrayışımızda temellenen *fonksiyonel boyut*; ve belirli bir durumda nesneden yarar sağlayabileceğimiz kullanımlarda temellenen *amaçlı boyut*. Nesne türleri için kategorilerimiz, bu nedenle, en azından – her biri etkileşim niteliklerini belirleyen – bu doğal boyutlara sahip geştaltlardır. Benzer şekilde olayları, aktiviteleri ve diğer tecrübeleri yapılaşmış bütünler olarak kendilerine göre kategorize ettiğimiz doğal boyutlar da vardır. DİYALOG ve TARTIŞMA analizimizde gördüğümüz gibi, bu doğal boyutlar *katılımcıları*, *unsurları*, *aşamaları*, *lineer ardışıklığı*, *amacı* ve *nedenselliği* içine alır.

Kategorizasyon, bazı nitelikleri ön plana çıkararak, diğerlerini görmezlikten gelerek ve yine bazılarını da gizleyerek nesne yahut tecrübe *türünü* teşhis etmenin doğal tarzıdır. Boyutların her biri ön plana çıkarılmış niteliklerı verir. Bazı nitelikleri vurgulamak, zorunlu olarak diğerlerini görmezlikten gelmek yahut gizlemektir; bu bir şeyi her kategorize ettiğimizde vuku bulan şeydir. Bir nitelikler takımına odaklanmak dikkatimizi ötekilerden uzağa kaydırır. Sözün gelişi gündelik tasvirler yaptığımızda, amaçlarımıza uyan niteliklere odaklanan kategorizasyonlar kullanırız. Her tasvir bir şeyi

ya ön plana çıkarır ya görmezlikten gelir veyahut da gizler – sözün gelişi:

> Akşam yemeğimize seksi bir sarışın davet ettim.
> Akşam yemeğimize meşhur bir viyolensel virtüözü davet ettim.
> Akşam yemeğimize bir Marxist davet ettim.
> Akşam yemeğimize bir lezbiyen davet ettim.

Aynı kişi bu tasvirlerin tümüne uyabilse de, her bir tasvir kişinin farklı boyutlarını vurgular. Bu niteliklerin tümüne sahip olduğunu bildiğimiz kişiyi "seksi bir sarışın" olarak tasvir etmek, meşhur bir viyolenselci ve bir Marxist olduğunu görmezden gelmek ve lezbiyenliğini de gizlemektir.

Genelde, oluşturduğumuz doğru önermeler/ifadeler şeyleri kategorize etme tarzımızda ve dolayısıyla kategorilerin doğal boyutları tarafından ön plana çıkarılan şeyde temellenir. Bir ifadeyi oluştururken, belirli niteliklere odaklanmak ve diğerlerini görmezlikten gelmek konusunda aynı nedenlere sahip olduğumuz için bir kategoriler seçimi yaparız. Bu yüzden her doğru ifade, kullandığımız kategoriler tarafından görmezlikten gelinen yahut gizlenen şeyi zorunlu olarak bir kenara atar.

Ayrıca kategorilerin (algısal, fonksiyonel vb.) doğal boyutları dünyayla etkileşimimizden doğduğundan, bu boyutlar tarafından verilen nitelikler nesnelerin *kendilerinde* nitelikler değil, daha ziyade insanî algı aygıtında, insanî fonksiyon anlayışlarında vb. temellenen etkileşim nitelikleridir. Bundan, insanî kategorilere göre oluşturulan doğru ifadelerin tipik olarak *nesnelerin kendilerindeki niteliklerini* değil, insanî faaliyete göre anlam kazanan *etkileşim niteliklerini* öngördüğü sonucu çıkar.

Doğru bir ifadede bulunurken, tasvir kategorilerini tercih etmek durumunda kalırız ve bu tercih belirli bir durumdaki

algılarımızı ve amaçlarımızı içerir. Bana "Gece boyunca bir tartışma grubumuz olacak ve dört tane daha sandalyeye ihtiyacım var. Getirebilir misin?" dediğinizi, benim de "Elbette" dediğimi ve bir sert arkalıklı sandalye, bir sallanan sandalye, bir armut (içi strafor doldurulmuş kumaş koltuk) ve bir puf ile çıkıp geldiğimi varsayalım. Onları oturma odanıza bırakıp, size mutfakta, "İstediğin dört sandalyeyi getirdim" diye söylerim. Bu durumda, informel bir tartışma grubu için sandalye amacına hizmet edecek dört nesne getirdiğimden ifadem doğru olabilir. Aksine benden formel/resmî bir toplantı için dört sandalye getirmemi rica etsen ve ben aynı dört nesneyle çıkagelsem ve aynı ifadeyi kullansaydım; puf, armut ve sallanan sandalye resmî toplantı "sandalyeleri" olarak kullanışlı olmadıklarından gerektiği gibi müteşekkir olmayacaktın ve ifadeyi yanlış yahut hatalı bulacaktın.

Bu, kategorilerimizin (meselâ SANDALYE) nesnelerin kendilerinde mündemiç özelliklere göre kesin biçimde tespit edilemeyeceğini gösterir. Bir kategori örneği sayılan şey kategori kullanımındaki amacımıza bağlıdır. Aynı hususu yukarıda *Tanım* tartışmamızda da ortaya koymuştuk; orada kategorilerin insanî anlamanın amaçlarının prototipler ve bu prototiplere aile benzerlikleriyle tanımlandığını göstermiştik. Bu tür kategoriler tespit edilemez ancak amaçlarımız ve öteki kontekstüal faktörlere göre sınırlanabilir, genişletilebilir ve ayarlanabilir. Kategorilerin ifadede uygun kullanılıp kullanılmadığına bağlı olduğundan, ifadenin doğruluğu daima kategorinin belirli bir kontekstte amaçlarımız açısından anlaşılma tarzına göre doğru olacaktır.

Cümlelerin genelde, insanî amaçlardan bağımsız doğru yahut yanlış olmadıklarını gösterecek birçok ünlü örnek vardır:

Fransa altıgendir.
Missouri paralelkenardır.

Dünya küredir.
İtalya çizme şeklindedir.
Atom, merkezindeki çekirdek ve onun etrafında dönen elektronlarla minik bir güneş sistemidir.
Işık parçacıklardan oluşur.
Işık dalgalardan oluşur.

Bu cümlelerin her biri belirli amaçlara göre, belirli açılardan ve belirli kontekstlerde doğrudur. "Fransa altıgendir" ve "Missouri paralelkenardır" kabataslak bir harita çizmesi gereken okul çocuğu için doğru olabilir, fakat profesyonel kartograflar için değildir. "Dünya küredir" çoğumuza kalırsa doğrudur, fakat bir uydunun yörüngesinin haritadaki kesin yeri konusunda doğru olmayacaktır. Hiçbir haysiyetli fizikçi atomun minik bir güneş sistemi olduğuna 1914'den beri inanmıyor, fakat bu gündelik faaliyetlerimiz ve matematik ile fizikteki genel sofistikasyon düzeyimiz açısından çoğumuz için doğrudur. "Işık parçacıklardan oluşur," "Işık dalgalardan oluşur" ile çelişir gibi görünüyor, fakat her ikisi de ışığın boyutlarını farklı deneylerle birbirinden ayıran fizikçiler tarafından doğru olarak kabul edilir.

Bütün bunların gösterdiği şey, doğrunun kategorizasyona aşağıdaki dört tarzda bağlı olduğudur:

- Bir ifade yalnızca bazı anlamalara göre doğru olabilir.
- Anlama daima insanî kategorizasyonu – bu (içkin özellikler ve boyutlar olmaktan çok) tecrübemizden doğan etkileşim özelliklerinin ve boyutların fonksiyonudur – gerektirir.
- Bir ifadenin doğruluğu daima ifadede kullanılan kategorilerin vurguladığı niteliklere göre doğruluktur. (Meselâ "Işık dalgalardan oluşur," ışığın dalga-benzeri niteliklerini vurgular ve parçacık-benzeri niteliklerini gizler.)
- Kategoriler ne sabit ne de tek biçimlidir. Prototip-

ler ve prototiplere aile benzerlikleriyle tanımlanır ve kontekstte verili çeşitli amaçlara göre ayarlanabilirler. Bir ifadenin doğru olup olmadığı kategorinin ifadeye uygun kullanılıp kullanılmadığına bağlıdır ve bu yeri geldiğinde insanî amaçlar ve kontekstin diğer boyutlarına göre değişir.

Basit Bir Cümleyi Doğru Olarak Anlamayı Sağlayan Nedir?

Bir cümleyi doğru olarak anlamak için, öncelikle onu anlamalıyız. "Dağın önünde sis var" ve "John Harry'yi vurdu" gibi basit cümleleri anlamanın neleri içerdiğine bakalım. Bu tür cümleler daima bir tür söylemin parçasıdır ve onları bir söylem konteksti içinde anlamak, amaçlarımız açısından görmezlikten gelmememiz gereken, hakiki komplikasyonlar içerir. Fakat söylem kontekstinin komplekslilikerinden bazıları görmezlikten gelindiğinde bile, bu tür cümlelerin herhangi bir kavrayışı söylem kontekstini bir parça içerir. "Dağın önünde sis var" cümlesini doğru olarak anlamanın bizim için ne tür bir sorun doğurduğunu düşünün. Yukarıda gördüğümüz gibi, yansıtma yoluyla "sis"e ve "dağ"a entiteler olarak bakıyor olmalı ve dağa bir ön-arka istikameti yansıtmalıyız – kültürden kültüre farklılaşan istikamet insanî gözlemciye göre istikamettir ve dağda içkin değildir. Sonra amaçlarımıza göre, "sis" olarak gördüğümüz şeyin bizimle "dağ" olarak algıladığımız şey arasında olup olmadığını, dağın yamacında, üstünde değil, dağa daha yakın olup olmadığını belirlemeliyiz. *-ın önünde* ilişkisinin diğer muhtemel ilişkilerden daha uygun olup olmadığı konusunda, algılarımız ve amaçlarımızla ilgili bazı pragmatik belirlemelere ilaveten dünyaya yöneltilmiş üç yansıtma söz konusudur. Bu yüzden "Dağın önünde sis var" cümlesinin doğru olup olmadığını

anlamak, sadece (a) dünyada önceden mevcut iyi tanımlanmış şeyleri (sis ve dağ) algılama ve (b) bir içkin ilişkilerin (herhangi bir insanî gözlemciden bağımsız ilişkinin) bu iyi tanımlanmış şeyler arasında olup olmadığını görme sorunu değildir. Aksine bu, belirli amaçlarla ilgili insanî yansıtma ve insanî sağduyu sorunudur.

"John Harry'yi vurdu" başka sorunlara yol açar. *John* ve *Harry* adlı insanları algılamanın, SİLAH kategorisine uyan nesneyi algılamanın, bir silahı ateşlemenin ve birini vurmanın ne anlama geldiğini anlamakla ilgili apaçık sorunlar vardır. Fakat bu tür cümleleri *in vacuo* (boşlukta) anlamayız. Onları daha geniş bazı tecrübe kategorileriyle ilişkili olarak anlarız; meselâ birini vurmak, birini korkutmak, bir sirk numarası icra etmek, bunlardan herhangi birini bir oyun veya bir film veyahut da bir şakada yapar gibi görünmek. Bir silahı ateşlemek bunlardan herhangi birinin örneği olabilir ve uygulanabilir olan şey kontekste bağlıdır. Fakat bir silahı ateşleme tecrübesiyle ilgili çok küçük bir kategoriler serisi vardır – bu kategorilerin en tipik olanı BİRİNİ VURMAK'tır – çünkü birini korkutmanın yahut bir sirk numarası icra etmenin birçok yolu vardır, ancak birini vurmanın sadece tek bir normal yolu vardır.

Bu yüzden BİRİNİ VURMAK'ı, kabaca aşağıdaki boyutlarıyla şu örnekte bir tecrübe geştaltı olarak görebiliriz:

Katılımcılar:	John (*ateş eden*), Harry (*hedef*), silah (*araç*), fişek (*araç*, *mermi*)	
Unsurlar:	Silahı hedefe doğrultma Silahı ateşleme Mermi hedefe isabet eder Hedef yaralanır	
Aşamalar:	*Ön koşul*:	Ateş eden, dolu bir silaha sahiptir

	Başlangıç:	Ateş eden, silahı hedefe doğrultur
	Orta:	Ateş eden, silahı ateşler
	Son:	Mermi hedefe isabet eder
	Nihaî aşama:	Hedef yaralanır
Nedensellik:	Başlangıç ve orta, sonu mümkün kılar Orta ve son, nihaî aşamaya sebep olur	
Amaç:	*Maksat*:	Nihaî aşama
	Plan:	Ön koşulu hazırlamak, başlangıç ve ortayı icra etmek

"John Harry'yi vurdu" cümlesi tipik olarak bu formda bir BİRİNİ VURMA geştaltını harekete geçirir. Yahut bu cümle, diğer kontekstlerde, başka eşit ölçüde kompleks tecrübe geştaltlarını (meselâ BİR SİRK NUMARASI İCRA ETMEK) harekete geçirebilir. Ancak bu cümle hiçbir şekilde normal doğal boyutlar (söz gelimi amaç, aşamalar vb.) alanını belirleyen daha geniş bir geştalta başvurulmaksızın kendi terimleriyle anlaşılmaz. Hangi geştalta başvurulursa vurulsun, cümlede doğrudan verilenden çok daha fazlasını anlarız. Bu tür her geştalt, cümleyi bizim için anlamlı terimlerle, yani kültürümüzün tecrübe kategorilerine göre anlamamızın arka bahçesini sağlar.

Cümlenin harekete geçirdiği daha geniş tecrübe kategorisine ilaveten, ATEŞLEME ve SİLAH'ı zengin malûmat içeren prototiplere göre de kategorize ederiz. Kontekst bizi aksini yapmaya zorlamadıkça, silahı bildik prototipik *algı*, *motor*, *fonksiyonel* ve *amaç* nitelikleriyle, bir prototip silah olarak anlarız. Kontekst aksini göstermedikçe harekete geçen imaj, şemsiye bir silah yahut bavul bir silahın imajı değildir ve ateşlemede kullanılan motor program silahı yatay tutmak ve tetiği çekmektir ve bu hem ATEŞLEME hem de SİLAH'a uyan normal motor programdır. Kontekst teçhiz etmedikçe, tetiğin

bir iple, meselâ bir kapı koluna bağlandığı bir Rube Goldberg aygıtı* tahayyül edemeyiz.

Cümleyi bu geştaltların – hem "daha küçük" geştaltların (SİLAH, ATEŞLEME, NİŞAN ALMA vb.) hem de "daha büyük" geştaltların (BİRİNİ VURMA yahut BİR SİRK NUMARASI İCRA ETME) – birbirine uyma tarzına göre anlarız. Doğruluk sorunları bu tür anlamalarla ilgili olarak ortaya çıkar. Doğruluk sorunu; cümleyi bu terimlerle kavrayışımız, vuku bulan olayları kavrayışımızla yeterince örtüştüğünde apaçıktır. Fakat cümleyi *normal* kavramamız ile olayları kavramamız arasında bir ihtilaf olduğunda vuku bulan nedir? Sözün gelişi, John'un silahı, dahiyane bir Rube Goldberg tarzıyla, birazdan Harry'nin olacağı noktaya nişanladığını ve tetiği iple bağlayarak kurduğunu düşünelim. Şu iki durumu ele alalım:

> A. John'un kulağını kaşıması silahı Harry'ye ateşlemesine neden oldu.
>
> B. Harry'nin kapıyı açması silahın Harry'ye ateş etmesine neden oldu.

Ateşlemenin sorumlusu B durumunda Harry'nin eylemiyken, A durumunda John'un eylemidir. Bu, cümleyi normal anlamamıza A'yı B'den daha yakın kılar. Bu yüzden, ısrar edersek, A'nın "John Harry'yi vurdu" demek için doğru bir durum olabileceğini söylemeye istekli olabiliriz. Fakat B durumu, ateşlemeyi prototipik kavrayışımızdan öyle uzaktır ki bu durumda muhtemelen "John Harry'yi vurdu"nun doğru olduğunu söylemek istemeyiz. Fakat John ateşlemenin öncelikli sorumlusu olduğu için, bunun kesinlikle yanlış olduğunu da söylemek istemeyiz. Aksine açıklamak isteriz, "Doğru" yahut "Yanlış" cevabını vermeyi değil. Bu, tipik olarak, olayları kavrayışımız

---

* Karikatürist Rube Goldberg'in çizdiği mekanizmalar, basit işleri oldukça karmaşık düzeneklerle gerçekleştirir. Bunun Türkçedeki en iyi karşılığı, "Porof Zihni Sinir Proceleri" olabilir. Bu dipnot önerisi için Ertuğrul Uzun'un editörlük yeteneklerine şapka çıkarıyorum. –*çn*

prototipten saptığı için cümleyi normal kavrayışımızla örtüşmediğinde vuku bulan şeydir.

Bu kısmın sonuçlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Belirli bir durumda bir cümleyi doğru olarak anlamak cümlenin bir kavrayışına sahip olmayı ve durumun bir kavrayışına sahip olmayı gerektirir.
2. Bir cümleyi, cümleyi kavrayışımız durumu kavrayışımızla yeterince örtüştüğünde doğru olarak anlarız.
3. Bir durumun bir cümleyi kavrayışımızla örtüşen türde bir kavrayışına ulaşmak şunları gerektirebilir:
   a. Bir yönelimi yahut istikameti, doğası gereği bir istikamete sahip olmayan bir şeye yansıtmak (meselâ dağı bir öne sahip olarak görmek).
   b. Bir entite yapısını, sınırları açıkça belirlenmemiş bir şeye yansıtmak (sözgelimi sis, dağ).
   c. Cümlenin kendisine göre anlaşıldığı bir arka bahçe projekte etmek, yani (BİRİNİ VURMA, BİR SİRK NUMARASINI İCRA ETME gibi) bir tecrübe geştaltını hatırlamak ve durumu bu geştalta göre anlamak.
   d. Cümlenin prototipin tanımladığı üzere kendi kategorilerine göre (meselâ SİLAH, ATEŞLEMEK) "normal" bir kavrayışına ulaşmak ve durumun aynı kategorilere göre bir kavrayışına ulaşmaya çalışmak.

Konvansiyonel Bir Metaforu Doğru Metafor Olarak Anlamayı Sağlayan Nedir?

Basit (metaforsuz) bir cümleyi doğru olarak anlamanın neyi içerdiğini gördük. Şimdi konvansiyonel metaforların hiçbir şeyi değiştirmediğini ortaya koymak istiyoruz. Onları te-

melde aynı tarzda doğru olarak anlarız. "Enflasyon fırladı" cümlesini düşünelim. Bu cümlenin doğru olabileceği durumu anlamak iki yansıtma gerektirir. Enflasyon örneklerini ayırt etmeli ve onlara sonra ölçebileceğimiz ve dolayısıyla artış olarak görebileceğimiz bir töz inşası olarak bakmalıyız. İlaveten artışa bir YUKARI yönelimi yansıtmalıyız. Bu iki yansıtma şu iki konvansiyonel metaforu oluşturur: ENFLASYON BİR TÖZDÜR (ontolojik metafor) ve ÇOK OLAN YUKARIDADIR (yönelim metaforu). Bu olaydaki durumla yukarıda verilen durum, yani "Dağın önünde sis var"daki durum yansıtmaları arasında temel bir farklılık vardır. *Sis* durumunda, fiziksel bir şeyi (sis) ancak açıkca belirlenmiş başka bir fiziksel şey – sınırları belirlenmiş bir fiziksel nesne – modelinde anlıyoruz. *Ön* durumunda, dağın fiziksel istikametini bir diğer fiziksel istikamete – vücutlarımızın istikametine – göre anlıyoruz. Her iki durumda da, fiziksel bir şeyi, kendisi *de* fiziksel olan *başka* bir şeye göre anlıyoruz. Başka bir deyişle bir şeyi, *aynı türden* başka bir şeye göre anlıyoruz. Fakat konvansiyonel metaforda bir şeyi, *farklı türden* başka bir şeye göre anlıyoruz. Sözün gelişi "Enflasyon fırladı"da (soyut) *enflasyonu* fiziksel bir töze göre ve (yine soyut olan) enflasyon artışını fiziksel bir istikamete (yukarı) göre anlarız. Yegâne farklılık yansıtmalarımızın şeylerin *aynı* türlerini yahut şeylerin *farklı* türlerini gerektirip gerektirmediğidir.

"Enflasyon fırladı" cümlesini doğru olarak anladığımızda, şunları yaparız:

1. *Durumu* metaforik yansıtmayla şu iki tarzda anlarız:
   a. Enflasyonu bir TÖZ olarak görürüz (ontolojik metafor aracılığıyla).
   b. YUKARI yönelmiş olanı ÇOK görürüz (yönelim metaforu aracılığıyla).
2. *Cümleyi* aynı iki metafora göre anlarız.
3. Bu, cümleyi kavrayışımızla durumu kavrayışımızın örtüşmesini mümkün kılar.

Bu nedenle metaforik yansıtmaya göre doğru bir anlama, metaforik olmayan yansıtmaya göre doğru bir anlamadan temelde farklı değildir. Yegâne farklılık, metaforik yansıtmanın bir tür şeyi bir diğer tür şeye göre anlamayı gerektirmesidir. Yani metaforik olmayan yansıtma yalnızca bir tür şey gerektirirken, metaforik yansıtma iki farklı türden şey gerektirir.

Yapı metaforları için de aynısı geçerlidir. "John tartışmadaki mevziini savundu" cümlesini alalım. Yukarıda gördüğümüz gibi, TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu nedeniyle, tartışma tecrübesi kısmen SAVAŞ geştaltına göre yapıya kavuşturulur. Tartışma, TARTIŞMA SAVAŞTIR konvansiyonel metaforunca yapıya kavuşturulan metaforik bir tecrübe türü olduğundan, tartışmanın bu metaforik terimlerde anlaşılabildiği bir durumu takip eder. Bir tartışma durumunu kavramamız, onu aynı anda DİYALOG geştaltı ve SAVAŞ geştaltının ikisine göre görmeyi gerektirir. Diyalogun bir tür parçası olan durumu kavrayışımız SAVAŞ geştaltındaki başarılı bir savunmayla örtüşürse, o vakit cümleyi kavrayışımız durumu kavrayışımıza uyar ve cümleyi doğru sayarız.

Hem metaforik hem de metaforik olmayan durumlarda, doğruyu nasıl anladığımıza dair açıklamamız, durumları nasıl anladığımıza dair açıklamamıza bağlıdır. Metaforun "yalnızca dil" meselesi değil, doğası itibarıyla kavramsal olduğu düşünülürse, durumları metaforik terimlerle kavramlaştırmak bizim için doğaldır. *Durumları* metaforik terimlerle kavramlaştırabildiğimizden, metaforlar içeren *cümlelerin* durumlarla kavramlaştırdığımız ölçüde özdeşleşmesi mümkündür.

Yeni Metaforları Doğru Metafor Olarak Nasıl Anlarız?

Konvansiyonel metaforların doğruluk açıklamamızla metaforik olmayan cümleler nasıl örtüşüyorlarsa öyle örtüştüklerini gördük. Her iki durumda da, belirli bir durumda bir cümleyi doğru cümle olarak anlamak, cümleyi kavrayışımızın durumu kavrayışımızla örtüşmesini gerektirir. Durumları kavrayışımız konvansiyonel metaforları gerektirebildiğinden, konvansiyonel metaforlarla cümleler doğruluk açıklamamız için hiçbir özel probleme yol açmaz. Bu, aynı doğruluk açıklamasının yeni yahut konvansiyonel olmayan metaforlar için de işlemesi gerektiğini ima eder.

Bunu görmek için, biri konvansiyonel biri konvansiyonel olmayan iki akraba metafora göz atalım:

> Bana *hayat hikâyeni* anlat. (konvansiyonel)
> Hayat ... bir budalanın anlattığı, ses ve öfkeyle dolu, hiçbir anlamı olmayan hikâyedir. (konvansiyonel olmayan)

Konvansiyonel HAYAT BİR HİKÂYEDİR metaforunu içeren "Bana hayat hikâyeni anlat" ile başlayalım. Bu, kültürümüzde derin kökleri olan bir metafordur. Bu, herkesin hayatının bir hikâye gibi yapıya kavuşturulduğunu varsayar ve bütün biyografik ve otobiyografik gelenek bu varsayım üzerinde temellenir. Birinin sizden hayat hikâyenizi anlatmanızı istediğini düşünün. Ne yaparsınız? Hayatınızın erken dönemlerinde başlayan ve şimdiye dek süren tutarlı bir tahkiye/anlatı (narrative) inşa edersiniz. Tahkiye tipik olarak şu özelliklere sahip olacaktır:

Katılımcılar:	Siz ve hayatınızda "rol oynayan" diğer insanlar
Unsurlar:	Sahneler/dekorlar, önemli olgular, epizodlar ve (şimdiki durumu ve bazı orijinal durumları içeren) önemli durumlar
Aşamalar:	*Ön koşullar*: Başlangıç sahnesi *Başlangıç*: Bir zaman dekorundaki epizodların izlediği orijinal durum *Orta*: Birbirini izleyen zaman dekorundaki farklı epizodlar ve önemli durumlar *Son:* Mevcut durum
Lineer Ardışıklık:	Birbirini izleyen epizod ile durumlar arasındaki farklı zamansal ve/yahut nedensel ilişkiler
Nedensellik:	Epizodlar ile durumlar arasındaki farklı nedensel ilişkiler
Amaç:	*Maksat*: (gelecekte olabilecek) bir arzulanan durum *Plan*: Başlattığınız ve maksadınızla nedensel bir ilişkiye sahip bir epizodlar silsilesi. *yahut*: Maksadınıza bir doğal aşamalar serisince ulaşabilecek şekilde, önemli bir duruma yerleştirdiğiniz bir olay yahut olaylar takımı

Bu, onu HİKÂYE olarak gören birinin hayatına tutarlılık veren tipik bir tecrübe geştaltının fazla basitleştirilmiş bir versiyonudur. Her bir epizodun kendi başına benzer bir yapıyla tutarlı bir alt-tahkiye olabileceği türde durumlar gibi muhtelif karmaşıklıkları görmezden geldik. Her hayat hikâyesi yapının bu boyutlarının tümünü içermez.

Hayatınızı tutarlı bir hayat hikâyesine göre anlamanızın bazı *katılımcılara* ve *unsurlara* (epizodlar ve durumlar) dikkat çekmeyi ve diğerlerini görmezlikten gelmeyi yahut gizlemeyi gerektirdiğine dikkat edin. Bu, hayatınızı *aşama-*

lara, parçalar arasındaki *nedensel ilişkilere* ve bir *amacı* yahut amaçlar takımını başarmak anlamına gelen *planlara* göre görmenizi gerektirir. Genelde, bir hayat hikâyesi hayatınızın ön plana çıkarılan unsurlarına tutarlı bir yapı yükler.

Böyle bir hikâye anlatır ve sonra "Hayat hikâyem budur" derseniz, meşru şekilde kendinizi, aslında dikkat çekilen katılımcılar ve olayları, önemli katılımcılar ve olaylar olarak görüyormuş ve aslında onları tahkiyenin yapısının belirlediği tarzda tutarlı şekilde bir araya gelen şeyler olarak algılıyormuşçasına doğruyu anlatan biri olarak görürsünüz. Bu durumda doğruluk sorunu tahkiyenin sağladığı tutarlılığın hayatınızda gördüğünüz tutarlılığa uyup uymama sorunudur. Dahası hayatınıza anlam ve önem bahşeden, hayatınızda gördüğünüz tutarlılıktır.

Şimdi konvansiyonel olmayan "Hayat ... bir budalanın anlattığı, ses ve öfkeyle dolu, hiçbir anlamı olmayan bir hikâyedir" metaforunu doğru metafor olarak anlamanın neyi içerdiğini soralım. Bu konvansiyonel olmayan metafor, konvansiyonel HAYAT BİR HİKÂYEDİR metaforunu akla getirir. Budalaların anlattığı hikâyeler hakkındaki en belirgin gerçek tutarlı olmamalarıdır. Onlar aşamalar, nedensel ilişkiler ve kuşatıcı amaçlarla tutarlı hikâyelermiş gibi başlar, fakat kabul edecek kadar tutarlılık veya herhangi bir tutarlı bütün keşfetmenizi imkânsız hale getirerek birdenbire tekrar tekrar değişirler. Bu türden bir hayat hikâyesinde bizim için tutarlı hiçbir yapı ve dolayısıyla hayatlarımıza hiçbir anlam yahut önem sağlama tarzı yoktur. Orada hayatımızdaki olaylara önemli olaylar olarak, yani bir amaca hizmet eden, diğer önemli olaylarla nedensel bir ilişkiye sahip, aşamalara uyan vb. olaylar olarak dikkat çekmenin hiçbir yolu yoktur. Hikâye olarak görülen bir hayatta, "ses ve öfkeyle dolu" epizodlar, cinnet, ajite edilmiş mücadele ve muhtemelen şiddet dönemlerini yansıtır. Tipik bir hayat hikâyesinde, bu tür olaylar ciddi – yahut travmatik, katartik, felaketimsi veyahut

hayatî – olaylar olarak görülecektir. Fakat "anlamlı/önemli hiçbir şey" niteleyeni, bütün anlam/önem ihtimallerini, epizodlara tutarlı bir bütündeki nedensel ilişkiler, amaçlar yahut tespit edilen aşamalara göre bakılamayacağını ortaya koyarak reddeder.

Hayatlarımıza ve başkalarının hayatlarına aslında bu tarzda bakarsak, o vakit metaforu doğru metafor sayarız. Bu metaforu doğru metafor olarak görmeyi çoğumuz için mümkün kılan şey, ekseriya hayat tecrübelerimizi HAYAT BİR HİKÂYEDİR metaforuna göre kavramamızdır. Bir tutarlı hayat hikâyesi türüne uyacak tutarlılıkların peşinde koşarak gündelik hayatımızda sürekli anlam ararız. Dahası devamlı bu tür hikâyeler anlatır ve onlara göre yaşarız. Gündelik hayatlarımızın şartları değiştikçe, yeni tutarlılıklar arayarak, hayat hikâyelerimizi sürekli gözden geçiririz.

HAYAT ... BİR BUDALANIN ANLATTIĞI HİKÂYEDİR metaforu, hayat şartları kendileri için hiçbir tutarlı hayat hikâyesi mümkün olmayacak kadar kökten, hızlı ve umulmadık şekilde değişen insanların hayatlarıyla pekâlâ örtüşebilir.

Bu tür yeni, konvansiyonel olmayan metaforların genel doğruluk açıklamamıza uyduğunu görsek de, doğruluk sorunlarının metaforun incelenmesinde ortaya çıkan en önemsiz ve en az ilgi çekici sorunlar arasında yer aldığını tekrar vurgulamalıyız. HAYAT ... BİR BUDALANIN ANLATTIĞI HİKÂYEDİR metaforunun gerçek önemi, bizi onun nasıl doğru olabileceğini anlamaya sürükleyerek, hayatlarımız için yeni bir anlamı mümkün kılmasıdır. O, sürekli hayatlarımızı bir tutarlı hayat hikâyesine uydurmaya muktedir kılma beklentisi altında faaliyette bulunmamıza, ancak bu beklentilerin hayatlarımızdaki en belirgin tecrübeler, yani öfke ve sesle dolu tecrübeler herhangi bir tutarlı bütünle örtüşmediğinde ve dolayısıyla hiçbir şeyi göstermediğinde hedeflerine ulaşamayabileceklerine dikkat çeker. Normalde hayat hikâyeleri inşa ettiğimizde, tutarlılık bulma uğruna son derece önemli birçok tecrübemizi dışarıda bırakırız. HAYAT ... BİR BU-

DALANIN ANLATTIĞI HİKÂYEDİR metaforunun yaptığı şey, sürekli önemli epizodları tutarlı bir bütüne – makûl bir hayat hikâyesi – uydurma beklentisiyle yaşamayı gerektiren HAYAT BİR HİKÂYEDİR metaforunu akla getirmektir. Metaforun etkisi bu beklentiye yol açar ve gerçekte bu beklentinin sürekli düş kırıklığıyla sonuçlanabileceğine dikkat çeker.

Bir Durumu Anlamak: Özet

Bu bölümde tecrübeye dayalı doğruluk açıklamasının unsurlarını gösterdik. Doğruluk açıklamamız anlamada temelleniyor. Bu teorinin merkezindeki şey, bir durumu anlamanın ne anlama geldiği analizimizdir. İşte şimdiye kadar sorun hakkında söylediklerimizin bir özeti:

Doğrudan Vasıtasız Anlama

Yakın çevremizin ayrılmaz bir parçası olarak direkt fiziksel katılımımızdan doğrudan anladığımız pek çok şey vardır.

> *Entite yapısı*: Kendimizi sınırları belirli şeyler olarak anlarız ve keza sınırları belirli şeyler olarak kendileriyle doğrudan ilişkiye girdiğimiz bazı nesneleri dolaysızca tecrübe ederiz.
>
> *Yönelim yapısı*: Kendimizi ve diğer nesneleri faaliyette bulunduğumuz çevreye göre bazı yönelimlere (yukarı-aşağı, içeri-dışarı, beri-öte vb.) sahip varlıklar olarak anlarız.
>
> *Tecrübenin boyutları*: Tecrübenin çoğu zaman başkalarıyla ve mevcut fiziksel ve kültürel çevremizle doğrudan ilişkilerimiz dahilinde kendilerine göre faaliyette bulunduğumuz boyutları vardır. Biz doğrudan karşı karşıya geldiğimiz şeyleri kategorize eder ve doğrudan tecrübelerimizi bu kategorilere göre yaşarız.
>
> *Tecrübe geştaltları*: Nesne ve töz kategorilerimiz en azından

şu boyutlara sahip geştaltlardır: *algı boyutu*, *motor aktivite*, *parça/bütün*, *fonksiyonel*, *amaçlı*. Doğrudan eylem, faaliyet, olay ve tecrübe kategorilerimiz en azından şu boyutlara sahip geştaltlardır: *katılımcılar*, *unsurlar*, *motor aktiviteler*, *algılar*, *aşamalar*, (*parçaların*) *lineer ardışıklığı*, *nedensel ilişkiler*, *amaç* (eylemler için *gâyeler/planlar* ve olaylar için *nihaî aşamalar*). Bunlar doğrudan tecrübemizin doğal boyutlarını oluşturur. Onların tümü doğrudan tecrübenin her türünde rol oynamaz, fakat genelde, çoğu şu veya bu şekilde rol oynar.

Arka bahçe: Tecrübe geştaltı, bir geştalt boyutu olarak tecrübe ettiğimiz bir şeyi anlamanın arka bahçesi olarak hizmet verir. Bu sebeple bir kişi yahut nesne bir geştaltın *katılımcısı* olarak anlaşılabilir ve bir eylem geştaltın *parçası* olarak anlaşılabilir. Bir geştalt, kendisi de başkalarının mevcudiyetini varsayan ötekinin mevcudiyetini varsayabilir. Sonuç tipik olarak herhangi bir belirli durumun tam anlaşılması için gerekli olağanüstü zengin bir arka bahçe yapısı olacaktır. Bu arka bahçe yapısının önemli bir kısmı, gündelik faaliyetlerimiz ve tecrübelerimizin pek çoğunda varsayıldığından, hiç dikkat çekmeyecektir.

Dikkat çekme: Bir durumu bir tecrübe geştaltının örneği olarak anlamak, durumun unsurlarını geştaltın boyutlarına uyan şeyler olarak ayırt etmeyi – meselâ tecrübenin boyutlarını *katılımcılar*, *unsurlar*, *aşamalar* vb. olarak ayırt etmeyi – gerektirir. Bu, durumun boyutlarına dikkat çeker ve geştalta uymayan durumun boyutlarını göz ardı eder yahut gizler.

Etkileşim nitelikleri: Bir nesnenin yahut olayın olduğu gibi doğrudan tecrübe ettiğimiz nitelikleri, çevremizde onlarla etkileşimlerimizin ürünleridir. Yani nesne yahut tecrübede *içkin* nitelikler değil, aksine *etkileşim* nitelikleridir.

Prototipler: Her kategori bir prototipe göre yapıya kavuşturulur ve bir şey prototipe aile benzerliğinden dolayı kategorinin bir üyesi olarak görülür..

Dolaylı Anlama

Doğrudan tecrübemizde apaçık tanımlanan bir durumun boyutlarını nasıl anladığımızı az önce tasvir ettik. Fakat bu çalışma boyunca, tecrübemizin birçok boyutunun, tecrübemizin doğal olarak ortaya çıkan boyutlarına göre açıkça tanımlanamadığını gördük. Bu genellikle, insanî duygular, soyut kavramlar, zihinsel faaliyet, zaman, çalışma, insanî kurumlar, sosyal pratikler vb. ve hatta içkin sınırları yahut yönelimleri olmayan fiziksel nesnelerin durumudur. Bunların çoğu doğrudan *tecrübe edilebilse* de hiçbiri kendi terimlerinde – kendilerine göre – tam olarak kavranamayabilir. Bunun yerine, onları diğer şeyler ve tecrübelere, tipik olarak başka *tür* şeyler ve tecrübelere göre anlamalıyız.

Gördüğümüz gibi, sisi dağın önünde bir şey olarak algıladığımız bir durumu anlamak, sise ve dağa entiteler olarak bakmamızı gerektirir. Bu, aynı zamanda dağa bir ön-arka istikameti yansıtmamızı da gerektirir. Bu yansıtmalar algımızın bizatihi kendisini inşa eder. Sisi ve dağı entiteler olarak algılarız ve dağı önündeki sisle birlikte bir öne sahip olarak algılarız. Dağ konusunda algıladığımız ön-arka istikameti, entiteler olarak sis ve dağın statüleri oldukları için, apaçık bir etkileşim niteliğidir. Burada, fiziksel fenomeni daha açıkça tanımlanmış başka bir fiziksel fenomene göre anladığımız bir dolaylı anlama durumuna sahibiz.

Dolaylı anlamada yaptığımız şey, doğrudan anlamanın kaynaklarını kullanmaktır. Sis ve dağ durumunda, entite yapısını ve yönelim yapısını kullanıyoruz. Bu durumda tek bir alanda, fiziksel nesnelerin alanında kalırız. Fakat dolaylı anlamalarımızın çoğu *bir tür* şey yahut tecrübeyi *bir diğer türe* göre anlamayı – yani metafor aracılığıyla anlamayı – gerektirir. Gördüğümüz gibi, doğrudan, vasıtasız anlamada kullanılan kaynakların tümü metafor aracılığıyla dolaylı anlamada hizmete koşulur.

Entite yapısı: Entite ve töz yapısı ontolojik metafor aracılığıyla empoze edilir.

Yönelim yapısı: Yönelim yapısı yönelim metaforu aracılığıyla empoze edilir.

Tecrübenin boyutları: Yapı metaforu bir tür şeyi yahut tecrübeyi bir diğer türe göre yapıya kavuşturmayı gerektirir, fakat tecrübenin aynı doğal boyutları (meselâ *parçalar*, *aşamalar*, *amaçlar* vb.) ikisinde de kullanılır.

Tecrübe geştaltları: Yapı metaforu geştalt yapısının bir unsurunu bir başkasına empoze etmeyi gerektirir.

Arka bahçe: Tecrübe geştaltları metaforik anlamada, tıpkı metaforik olmayan anlamada oynadığı gibi bir arka bahçe rolü oynar.

Dikkat çekme: Metaforik dikkat çekme metaforik olmayan geştaltlar için hangi mekanizmayla işliyorsa o mekanizmayla işler. Yani metafor aracılığıyla duruma eklenen tecrübe geştaltı, durumun unsurlarını kendi boyutlarına uyan şeyler olarak ayırt eder – kendi katılımcılarını, parçalarını, aşamalarını vb. seçer. Bunlar metaforun dikkat çektiği şeylerdir ve dikkat çekmedikleri, göz ardı ettiği yahut gizlediği şeylerdir.

Yeni metaforlar, genellikle normal kavram yapımızın bildik şekilde dikkat çektiği şeylere dikkat çekmediği için, dikkat çekmenin en bilinen örnekleri haline gelir.

Etkileşim nitelikleri: Tecrübemizin bütün boyutları doğası gereği etkileşimseldir ve bütün tecrübe geştaltları etkileşim niteliklerini gerektirir. Bu hem metaforik hem de metaforik olmayan kavramlar için geçerlidir.

Prototipler: Hem metaforik hem de metaforik olmayan kategoriler prototiplere göre yapıya kavuşur.

Doğruluk Anlamada Temellenir

Kavram sistemimizin durumların doğrudan vasıtasız kavrayışına giren sekiz boyutunun dolaylı anlamada da paralel rolleri yerine getirdiğini gördük. Bir durumu ister metaforik isterse metaforik olmayan terimlerle anlayalım, normal kavram sistemimizin bu boyutları kullanılır. Biz *durumları* kavram sistemimize göre anladığımız için kavram sistemimizin *doğru* ifadeler, yani anladığımız kadarıyla duruma uyan veya uymayan ifadeler olarak kullandığı *ifadeleri* anlayabiliriz. Bu sebeple doğruluk, kavram sistemimizin fonksiyonudur. Metaforlar, kavramlarımızın çoğu doğaları itibarıyla metaforik olduğu ve durumları bu kavramlara göre anladığımız için doğru yahut yanlış olabilir.

Tecrübeci* Doğruluk Açıklamasının Doğası

> *Biz bir ifadeyi, ifadeyle ilişkili kavrayışımız, amaçlarımıza göre durumu kavrayışımızla yeterince örtüştüğü bir durumda doğru ifade olarak anlarız.*

Bu, karakteristiklerini aşağıda sıralayacağımız tecrübeci doğruluk teorimizin temelidir.

Birincileyin, teorimizin *mütekabiliyet* teorisiyle ortak bazı unsurları vardır. En temel mütekabiliyet yaklaşımına göre, bir ifadenin içinde doğru olduğu şartları belirleyen objek-

* Tecrübecilik (experientialism), doğruluğun kaynağı olarak somut tecrübeye başvurmayı anlatan, entelektüalizmin zıddı ve empirizmden daha geniş bir görüştür. Zaman zaman eşanlamlı kullanılan yakın bir kavram olan deneyselcilikle (experimentalism) karıştırılmamalıdır. Deneyselcilik araştırma metodunu vurgularken, tecrübecilik daha felsefi bir imaya sahiptir. Editöryel hassasiyeti için Ertuğrul Uzun'a teşekkür edeiyorum. *–çn*

tif bir anlamı vardır. Doğruluk, bir ifade ile dünyadaki bazı olaylar arasındaki doğrudan uyumdan (yahut mütekabiliyetten) ibarettir.

Bu tür bir basit doğruluk resmini, öncelikle doğrunun anlamada temellenme tarzını görmezlikten geldiği için, reddediyoruz. Bizim sunduğumuz tecrübeci yaklaşım, şu anlamda bir mütekabiliyet teorisidir:

> Bir doğruluk teorisi, bir ifadeyi belirli bir durumda doğru yahut yanlış anlamanın ne anlama geldiğine dair bir teoridir.
>
> Söylediğimiz şeyle dünyadaki bazı olaylar arasındaki herhangi bir mütekabiliyete daima ifadeyi ve olayları kavrayışımız aracılık eder. Elbette durumu kavrayışımız, durumun kendisiyle etkileşimimizden doğar. Fakat ifadenin içinde oluşturulduğu *durumu kavrayışımıza* uyacak (yahut uymayacak) *bir ifadeyi anlamamız* mümkün olduğu için dünya hakkında doğru (yahut yanlış) ifadeler üretebiliriz.
>
> Durumları ve ifadeleri kavram sistemimize göre anladığımızdan, bizim için doğru daima kavram sistemimize göre doğrudur. Aynı şekilde anlama daima kısmî olduğundan, "doğrunun tümüne" yahut gerçekliğin kesin açıklamasına ulaşamayız.

İkincileyin, bir şeyi anlamak onu bir kavram sistemine göre tutarlı bir şemayla uyumlu kılmayı gerektirir. Bu nedenle doğru daima kısmen tutarlılığa bağlıdır. Bu bize *tutarlılık teorisi*nin unsurlarını verir.

Üçüncüleyin, anlama tecrübede bir temeli gerektirir. Tecrübeci görüşe göre, kavram sistemimiz fiziksel ve kültürel çevremizde sürekli başarıyla faaliyette bulunmamızdan doğar. Tecrübe kategorilerimiz ve onların inşa ettiği boyutlar yalnızca tecrübemizden doğmakla kalmaz, aynı zamanda kültürümüzün bütün üyelerinin başarıyla faaliyetleri sırasında sürekli test edilir. Bu bize *pragmatik teori*nin unsurlarını verir.

Dördüncüleyin, tecrübeci doğruluk teorisi klâsik *realizm* ile ortak bazı unsurlara sahiptir, fakat bu mutlak doğru üzerinde ısrarı içermez. O bunun yerine şunda ısrar eder:

> Fizikî dünya neyse odur. Kültürler neyseler odurlar. İnsanlar neyseler odurlar.
>
> İnsanlar fiziksel ve kültürel çevrelerinde başarıyla etkileşimde bulunurlar. Onlar daima gerçek dünya ile etkileşimdedirler.
>
> İnsanî kategorizasyonu gerçeklik oluşturur; çünkü o tecrübenin sürekli fiziksel ve kültürel etkileşimle test edilen doğal boyutlarına göre karakterize edilir.
>
> Klâsik realizm kültürel ve kişisel gerçeklikten ziyade fizikî gerçekliğe odaklanır. Fakat sosyal, politik, ekonomik ve dinî kurumlar ve onların içinde faaliyette bulunan insanî varlıklar; ağaçlar, masalar yahut kayalardan daha az gerçek değildir. Doğruluk açıklamamız, fizikî gerçeklik kadar sosyal ve kişisel gerçeklik ile de ilgili olduğundan realist geleneği sürdürme teşebbüsü olarak görülebilir.
>
> Tecrübeci teori, klâsik objektif teoriden şu tarzda farklılaşır: İnsanî kavramlar şeylerin mündemiç niteliklerinin değil, yalnızca etkileşim niteliklerinin karşılığıdır. Bu, kavramlar doğaları itibarıyla metaforik olabildiği ve kültürden kültüre farklılaşabildiği için doğaldır.

Beşincileyin, bizimkinden çok farklı kavram sistemlerine sahip insanlar, dünyayı bizim anladığımızdan çok farklı bir tarzda anlayabilir. Bu yüzden onlar bizimkinden çok farklı bir doğruluk yapısına ve hatta farklı bir doğruluk ve gerçeklik kriterine sahip olabilirler.

Bu doğruluk açıklamamızda radikal yeni hiçbir şeyin bulunmadığı apaçıktır. O, Fenomenolojik gelenekteki, epistemolojik temel arayıcılığın reddi, tecrübemizin yapıya kavuşturulmasında bedenin merkeziyetini vurgulama ve anlamada

yapının önemi gibi merkezî bazı kavrayışları içerir. Yaklaşımımız aynı zamanda Wittgenstein'ın son dönem felsefesinin bazı anahtar unsurlarıyla da uyumludur: Kategorizasyonun aile-benzerliğiyle izahı, anlama ilişkin resim teorisinin reddi, anlamın yapı taşı teorisinin reddi ve anlama, kontekstle ve kişinin kendi kavram sistemiyle ilişkili bir şey olarak vurgu.

İnsanî Anlamanın "Objektif Doğruluk" Teorilerindeki Unsurları

Anlamada temellenen bir doğruluk teorisi, açıkça "pür objektif doğruluk" teorisi değildir. Mutlak doğru diye bir şeyin olduğuna inanmıyoruz ve ayrıca bunun bir teorisini verme çabasının anlamsız olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte, mutlak doğrunun mümkün olduğunu varsaymak ve onun bir açıklamasını vermeyi üstlenmek Batı felsefesinde gelenekseldir. Probleme en önemli çağdaş yaklaşımların, nasıl – dışarıda bıraktıklarını iddia ettikleri – insanî anlamanın boyutları dahilinde inşa edildiğini göstermek istiyoruz.

En açık olanı, doğruluğun model-teorik yaklaşımlar dahilinde, sözün gelişi Kripke ve Montague gelenekleri içinde diyelim, verilen açıklamasıdır. Modeller bir *entiteler* takımı olarak kabul edilen bir söylem evreninden inşa edilir. Biz, entitelerin sahip oldukları bütün ilişkiler ve entiteler arasındaki ilişkilerin tümünün kendisine göre belirlendiği dünya durumlarını bu entiteler takımına göre tanımlayabiliriz. Bu bir dünya durumu kavramının, gerçek dünya dahil herhangi bir kavranılabilir duruma genelde başarıyla uygulanabileceğini varsayar. Bu tür bir sistemde "Dağın önünde sis var" benzeri cümleler, cümlede *sis*e tekabül eden bir şey, *dağ*a tekabül eden bir şey ve iki şeyi bağlayan bir *önünde* ilişkisi olduğu için, hiçbir problem arz etmez. Fakat bu tür modeller, ken-

dinde insanî anlamadan bağımsız bir dünyaya tekabül etmez; çünkü dünyada *dağ* ve *sis*e tekabül eden iyi-tanımlanmış hiçbir şey ve dağda içkin hiçbir *ön* yoktur. Entite yapısını ve ön-arka istikametini empoze eden insanî anlamadır. "Dağın önünde sis var"ın doğruluğunun bu tür model-teorik terimlerle açıklamasını yapma teşebbüsü, bu insanî anlamanın unsurlarını modellerle inşa etmeyi gerektirdiğinden, *objektif*, *mutlak* doğruluk açıklaması olmayacaktır.

Aynı şey, Tarski'nin klâsik doğru tanımının sınırlamalarını karşılayan bir doğruluk teorisi sağlama teşebbüsleri için de söylenebilir:

> "S" ancak ve ancak S ise doğrudur...

yahut daha çok günümüze uyarlanmış versiyonlarıyla:

> "S" ancak ve ancak *p* ise doğrudur (*p*, evrensel olarak mantık diline uygulanabilen bir ifadedir)

Bu tür teorilerin prototipi, klişeleşmiş:

> "Kar beyazdır" ancak ve ancak kar beyazsa doğrudur.

Beyazdır, yeterince makûl görünüyor; çünkü karın içinde objektif olarak tespit edilebildiği ve doğası gereği beyaz olduğu bir anlam, akla uygun şekilde düşünülebilir. Fakat şuna ne demeli:

> "Dağın önünde sis var" ancak ve ancak dağın önünde sis varsa doğrudur.

Dünya *sis* ve *dağ* gibi açıkça tanımlanabilir şeyler içermediğinden ve dağlar mündemiç önlere sahip olmadıklarından, bu teori yalnızca, önün bir dağ için ne olduğuyla ilgili insanî

bir kavrayışa ve *sis* ile *dağın* bir tasvirine göre geçerli olabilir. Problem, bütün insanî varlıklar dağlara önler projekte etmenin aynı tarzına sahip olmadığı için daha da çetrefildir. Burada doğruluk tanımını insanî anlamanın bazı unsurları geçerli hale getiriyor olmalıdır.

Anlamaya göre doğruluk açıklamamız ile insanî anlamadan bağımsız doğruluk açıklaması verme teşebbüsü arasında bir başka önemli farklılık daha vardır. Farklı doğruluk açıklamaları, farklı anlam açıklamalarına yol açar. Bizim için anlam, anlamaya bağlıdır. Bir cümle, siz onu anlamadıkça, sizin için herhangi bir anlam ifade etmez. Ayrıca anlam, daima birine *göre* anlamdır. Cümlenin, herhangi bir insandan bağımsız, kendinde anlamı gibi bir şey olamaz. Bir cümlenin anlamından söz ettiğimizde, daima cümlenin birine, gerçek bir kişi yahut konuşma cemaatinin hipotetik tipik bir üyesine göre anlamından söz ediyoruzdur.

Burada teorimiz standart anlam teorilerinden radikal biçimde farklılaşıyor. Standart teoriler, doğruluğun kendinde, insanî anlamadan bağımsız bir açıklamasını vermenin mümkün olduğunu ve anlam teorisinin bu tür bir doğruluk teorisine dayandığını varsayar. Bu tür bir programın işleme ihtimalinin bulunmadığını ve yegâne çözümün, hem anlam teorisini hem de doğruluk teorisini bir anlama teorisine dayandırmak olduğunu düşünüyoruz. Hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan metafor, bu tür bir programda merkezî rol oynar. Metaforlar temelde anlama aygıtlarıdır ve objektif gerçeklikle hiçbir alâkaları yoktur; objektif gerçeklik diye bir şey varsa elbette. Kavram sistemimizin doğası gereği metaforik olması; dünyayı metaforik terimlerle anlamamız, düşünmemiz ve faaliyette bulunmamız; metaforların yalnızca anlaşılabilen değil, aynı zamanda anlamlı ve doğru da olabilmeleri – bütün bunlar yeterli bir anlam ve doğruluk açıklamasının sadece anlamada temellenebileceğini ima eder.

25

Objektivizm ve Subjektivizm Mitleri

Kültürümüzün Sunduğu Tercihler

Doğruluğun anlamada temellenme tarzının bir açıklamasını verdik. Doğruluğun daima bir kavram sistemine bağlı olduğunu, herhangi bir insanî kavram sisteminin genellikle doğası itibarıyla metaforik olduğunu ve dolayısıyla tümüyle objektif, koşulsuz yahut mutlak doğru olmadığını öne sürdük. Mutlak doğrunun tartışmasız kabul edildiği bilim kültürü ve başka alt-kültürlerde yetişen çoğu insana göre bu, subjektiviteye ve keyfîliğe – "[bir şey] tam olarak tercih ettiğim anlama gelir, ne daha fazla ne daha az" şeklinde formüle edilebilecek Humpty-Dumpty nosyonuna – boyun eğmek olarak görülecektir. Aynı nedenle Romantik gelenekle özdeşleşenler, objektivizm karşısındaki herhangi bir zaferi, muhayyilenin bilim karşısındaki zaferi olarak görebilirler – her bireyin herhangi bir sınırlamadan bağımsız kendi gerçekliğini inşa ettiği yaklaşımın zaferi.

Bu yaklaşımların her biri, objektivizme yegâne alternatifin radikal subjektivizm olduğu – yani ya mutlak doğruya inanırsınız *yahut* dünyayı kendi muhayyilenizde yaratabilir-

siniz – yanlış kültürel varsayımına dayanan bir yanlış anlama olacaktır. *Objektif* değilseniz, *subjektif*sinizdir ve üçüncü bir şık yoktur. Biz kendimizi objektivizm ve subjektivizm mitlerine üçüncü bir tercih sunan kişiler olarak görüyoruz.

Kaldı ki "mit" terimini herhangi bir aşağılayıcı tarzda kullanmıyoruz. Mitler tecrübeyi kavrama tarzları sağlar; hayatlarımıza düzen verir. Metaforlar gibi mitler de etrafımızda akıp giden şeyleri anlamlı kılmak için zorunludur. Her kültürün mitleri vardır ve insanlar ne mitler ne de metaforlar olmaksızın faaliyette bulunabilirler. Dahası kendi kültürümüzün *metaforlarını* nasıl doğrular olarak kabul ediyorsak, aynı şekilde kendi kültürümüzün *mitlerini* de doğrular olarak kabul ederiz. Objektivizm miti özellikle sinsice bu tarzda işler. Yalnızca bir mit olmadığını iddia etmez, aynı zamanda mitleri ve metaforları küçümsenen ve aşağılanan nesnelere dönüştürür: objektivist mite göre, mitler ve metaforlar objektif olarak doğru olmadıklarından ciddiye alınmamalıdır. Göreceğimiz gibi, objektivizm mitinin kendisi objektif doğru değildir. Fakat bu onu aşağılanan yahut küçümsenen bir şeye dönüştürmez. Objektivizm miti bu kültürün her üyesinin gündelik faaliyetlerinin parçasıdır. İncelenmesi ve anlaşılması gerekir. Tamamlanmaya ihtiyaç duyduğunu da düşünüyoruz – karşıtı subjektivizm mitiyle değil, fakat tecrübelerimizin gerçekliğine daha iyi uyduğunu düşündüğümüz yeni bir tecrübeci mit ile. Tecrübeci bir alternatifin nasıl olabileceği konusunda açık bir fikre sahip olmak için, ilk olarak objektivizm ve subjektivizm mitlerini ayrıntılı şekilde incelememiz gerekir.

Objektivizm Miti

Objektivizm miti şunları söyler:

1. Dünya nesnelerden oluşur. Nesneler insanlardan yahut kendilerini tecrübe eden başka varlıklardan bağımsız nitelik-

lere sahiptir. Sözün gelişi bir kayayı alalım. Ayrı bir nesnedir ve katıdır. Evrende hiçbir insan ve başka varlıklar varolmasa da, o ayrı bir nesnedir ve katıdır.

2. Dünyanın bilgisine ondaki nesneleri tecrübe ederek ve nesnelerin hangi niteliklere sahip olduklarını ve bu nesnelerin diğer nesnelerle nasıl ilişkili olduklarını kavrayarak sahip oluruz. Sözün gelişi bir kayanın ayrı bir nesne olduğunu ona bakarak, hissederek, etrafında hareket ederek vb. öğreniriz. Dokunarak, ezmeyi deneyerek, tekmeleyerek, daha yumuşak bir şeye karşı vurarak vb. katı olduğunu keşfederiz.

3. Dünyamızdaki nesneleri kategorilere ve kavramlara göre anlarız. Bu kategoriler ve kavramlar nesnelerin kendilerinde sahip oldukları (mündemiç) niteliklere ve nesneler arasındaki ilişkilere tekabül eder. Bu sebeple KAYA kavramına tekabül eden "kaya" kelimesine sahibiz. Verili bir kayanın KAYA kategorisinde olduğunu, bir piyanonun, bir ağacın yahut bir kaplanın KAYA kategorisinde olamayacağını söyleyebiliriz. Kayalar herhangi bir varlıktan bağımsız mündemiç niteliklere sahiptir: Onlar katıdır, serttir, yoğundur, doğada bulunur vb. Bir "kaya"nın ne olduğunu bu niteliklere göre anlarız.

4. Objektif bir gerçeklik vardır ve şeylerin objektif, mutlak ve koşulsuz olarak doğru ve yanlış olduklarını söyleyebiliriz. Fakat insanî varlıklar olarak biz, insanî hataya, yani illüzyonlara, algı hatalarına, yargı hatalarına, duygulara ve kişisel ve kültürel önyargılara maruz kalırız. Bilim bize subjektif sınırlarımızın üstüne çıkmamızı ve anlamaya evrensel olarak makûl ve önyargısız bir bakış açısından ulaşmamızı mümkün kılan bir metodoloji sağlar. Bilim nihaî gerçekliğin doğru, tanımlayıcı ve genel bir açıklamasını verebilir, ve metodolojisiyle sürekli bu amaca doğru ilerler.

5. Kelimeler sabit anlamlara sahiptir. Yani dilimiz, kendilerine göre düşündüğümüz kavramları ve kategorileri ifade eder. Gerçekliği doğru olarak tasvir etmek için anlamları

açık ve kesin olan kelimelere, gerçeklikle örtüşen kelimelere ihtiyaç duyarız. Bunlar kendiliğinden ortaya çıkan kelimeler yahut bilimsel bir teorideki teknik terimler olabilir.

6. İnsanlar objektif olabilir ve objektif biçimde konuşabilirler, fakat bunu açık seçik tanımlanmış, açık ve dolaysız ve gerçeklikle örtüşen dili kullanmak şartıyla yapabilirler. İnsanlar sadece bu tarzda konuşarak dış dünya hakkında kesin şekilde iletişimde bulunabilir ve doğru yahut yanlış olduğuna objektif olarak karar verebilecekleri ifadeler oluşturabilirler.

7. Metafor ve diğer poetik, süslü, retorik yahut figüratif dil türleri objektif olarak konuşmada sürekli görmezlikten gelinebilir ve anlamları açık ve kesin olmadığı ve herhangi bir belirgin tarzda gerçeklikle örtüşmediklerinden onlardan kaçınılmalıdır.

8. Objektif olmak genellikle iyi bir şeydir. Sadece objektif bilgi, gerçek bilgidir. Yalnızca objektif, koşulsuz bir bakış açısından kendimizi, başkalarını ve dış dünyayı gerçekten anlayabiliriz. Objektivite kişisel önyargımızı ve eğilimimizi aşmamıza, tarafsız olmamıza ve dünyaya önyargısız bir bakışı benimsememize imkân verir.

9. Objektif olmak, rasyonel olmaktır; subjektif olmak, irrasyonel olmak ve duygulara yenik düşmektir.

10. Subjektivite, gerçeklikle ilişkinin kaybolmasına yol açabileceği için tehlikeli olabilir. Subjektivite, kişisel bir bakış açısı kabul ettiği ve bu yüzden önyargılı olabildiği için tarafgir olabilir. Subjektivite, bireyselliğin önemini abarttığı için bencildir.

Subjektivizm Miti

Subjektivizm miti şunları söyler:

1. Gündelik pratik faaliyetlerimizin çoğunda duyularımıza dayanır ve itimat edebildiğimiz önseziler geliştiririz.

Önemli sorunlar baş gösterdiğinde, başkalarının söyledikleri şeye kulak asmaksızın, duyularımız ve sezgilerimiz, eylemlerimizin en iyi kılavuzlarıdır.

2. Hayatlarımızdaki en önemli şeyler duygularımız, estetik hassasiyetlerimiz, ahlâkî pratiklerimiz ve ruhsal bilincimizdir. Bunlar tümüyle subjektiftir. Bunların hiçbiri tamamen rasyonel yahut objektif değildir.

3. Sanat ve şiir, rasyonalite ve objektiviteyi aşar ve bizim, duygularımızın ve sezgilerimizin daha önemli gerçekliğiyle temas kurmamızı sağlar. Bu bilinci akılla değil, muhayyileyle kazanırız.

4. Muhayyilenin dili, özellikle de metafor, tecrübemizin biricik ve kişisel açıdan en önemli boyutlarını ifade etmek için zorunludur. Kişisel anlama konularında, üzerinde uzlaşılmış gündelik anlamlar, kelimelerin oluşturmadığı anlamlardır.

5. Objektivite tehlikeli olabilir; çünkü birey insanlara göre en önemli ve anlamlı şeyi ıskalar. Objektivite tarafgir olabilir; çünkü o tecrübemizin en önemli alanlarını soyut, evrensel ve kişisel olmayan alanlar lehine görmezlikten gelmek zorundadır. Aynı nedenle objektivite, insanî de olmayabilir. Duygularımıza, estetik hassasiyetlerimize vb. ulaşmanın hiçbir objektif ve rasyonel aracı yoktur. Bilim, hayatlarımızdaki en önemli şeylerle karşı karşıya geldiğinde yararsızdır.

Metafor Korkusu

Objektivizm ve subjektivizm varolmak için birbirlerine ihtiyaç duyar. Her biri kendini diğerinin karşısına koyarak tanımlar ve ötekini düşman olarak görür. Objektivizm kendine müttefik olarak bilimsel hakikat, rasyonalite, kesinlik, tarafsızlık ve yansızlığı alır. Subjektivizm kendine müttefik olarak duygular, iç görüler, muhayyile, insanlık, sanat ve "daha

yüksek" bir hakikati alır. Her biri kendi alanına egemendir ve kendi alanını en iyi alan olarak görür. Onlar bir arada fakat farklı alanlarda varolur. Her birimiz hayatında objektif olmaya elverişli bir alana ve subjektif olmaya elverişli bir alana sahibiz. Hayatlarımızın objektivizm ve subjektivizmin yön verdiği unsurları büyük ölçüde kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişir. Hayatlarımızı bütünüyle bu mitlerden birine yahut diğerine göre yaşama teşebbüsünde bulunanlarımız bile vardır.

Bir bütün olarak Batı kültüründe objektivizm, en azından nominal olarak, bilim, hukuk, yönetim, gazetecilik, ahlâk, iş, ekonomi ve araştırma alanlarını yönetmekte kuşkusuz daha fazla egemendir. Fakat öne sürdüğümüz gibi, objektivizm bir mittir.

Greklerden beri Batı kültüründe bir yandan hakikat ve diğer yandan sanat arasında bir gerilim vardır; sanat illüzyon olarak görülür ve şiir ve tiyatroyla bağları dolayısıyla halkı ikna amaçlı belâgat geleneğiyle ilişkilendirilir. Eflâtun, şiir ve retoriğe şüpheyle bakmıştı ve kendi hakikatini vermediği, duyguları kışkırttığı ve bu yüzden insanlığı gerçek hakikate kör ettiği için ütopik Cumhuriyetinden şiiri kovmuştu. Eflâtun, hakikatin mutlak olduğu ve sanatın tamamen illüzyon olduğu yaklaşımını, ikna edici yazarlara özgü Mağara Alegorisi gibi güçlü bir retorik aygıt kullanarak ifade etti. Bugüne kadar onun metaforları hakikatin mutlak olduğu görüşünün açık ve seçkin ifadesini sağlayarak Batı felsefesine hakim oldu. Oysa Aristoteles, şiiri pozitif değere sahip bir şey olarak gördü: "Aslında poetik formları doğru kullanmak gerçekten önemlidir, ... Ancak metaforun ustası olmak çok daha önemlidir" (*Poetika* 1459a); "gündelik kelimeler sadece zaten bildiğimiz şeyi taşır; yeni bir şey elde etmemizin en iyi yolu metafordur" (*Retorik* 1410b).

Fakat Aristoteles'in metaforların işleyiş tarzıyla ilgili teorisi klâsik görüş ise de metaforun öngörü sağlama yetene-

ğine övgüsü asla modern felsefî düşünceye taşınamadı. Bir hakikat modeli olarak empirik bilimin doğuşuyla şiir ve retorikten kuşku, metafor ve diğer figüratif aygıtların tekrar küçümsenen nesneler hale gelmesiyle birlikte Batı düşüncesinde egemen oldu. Sözün gelişi Hobbes, metaforları saçma ve yanlışa sürükleyici tarzda duygusal bulur; onlar "*ignes fatui*'dir*; ve onlara dayalı akıl yürütme sayısız saçmalık arasında dolaşmaktır; ve onların sonucu, kavga ve fesat yahut isyandır" (*Leviathan*, kısım 1, bölüm 5). Hobbes, saçmalığı "uygun kelimeler yerine metaforlar, mecâzlar ve başka retorik figürlerin kullanımı"nda bulur: "Gündelik konuşmada, *yol şuraya yahut buraya gider*, *atasözü şunu yahut bunu söyler* gibi şeyler söylemek geçerli olsa da, yollar gidemez, hiçbir atasözü de konuşamaz; bu yüzden düşünme ve hakikat arayışında, bu tür ifadelere müsaade edilmemelidir" (a.g.e.).

Empirist geleneği devam ettiren Locke, bir retorik aracı ve hakikatin bir düşmanı olarak gördüğü figüratif konuşmayı aynı şekilde aşağılar:

> "... şeylerden oldukları gibi bahsediyorsak, düzen ve açıklık dışındaki bütün retorik sanatlarının; kelimelerin bütün yapay ve figüratif kullanımlarının icat ettiği her güzel konuşmanın, yanlış fikirleri ima etmek, tutkuları harekete geçirmek ve bu yüzden yargıyı yanıltmaktan başka bir şey olmadığını; ve aslında mükemmel hileler olduklarını kabul etmeliyiz: ve dolayısıyla övgüye değer veya hoş karşılanabilir güzel konuşma, tiradlara ve popüler nutuklara dönüşürlerse dönüşsünler bilgilendirici yahut eğitici olma iddiasında ve bütünüyle kaçınılması gereken her söylemde kesinlikle yer alırlar; ve hakikat ve bilgiyle ilişkili oldukları durumlarda ya dilin yahut da onları kullanan kişilerin büyük hatalarından başka bir şey değildirler. ... Retorik – hata ve düzenbazlığın güçlü aracı – kendi kurumlaşmış ustalarına sahip olduğu,

* Ignes fatui: Parlak, ama boş ve aldatıcı şeyler; "aptal ateşi." –*çn*

> kamusal olarak öğretildiği ve daima büyük bir şöhrete sahip olduğu için, insanların aldatmayı ve aldatılmayı ne kadar çok sevdikleri ortadadır. [*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, kitap 3, bölüm 10]

Empirist gelenekteki metafor ve retorikten korku, subjektivizmden korkudur – yani duygu ve muhayyileden korku. Kelimeler, doğruluğun kendileriyle dile getirilebilmesi açısından "doğru anlamlar"a sahip şeyler olarak görülür. Kelimeleri metaforik biçimde kullanmak, onları yanlış anlamda kullanmak, muhayyileyi ve bu yüzden duyguları karıştırmaktır ve bu da bizi doğrudan koparak illüzyona götürür. Empirist geleneğin metafora itimatsızlığı ve metafordan korkusu, Samuel Parker tarafından mükemmelen şöyle özetlenmiştir:

> Felsefede yalnızca metaforik Terimlerle dile getirilen Teorilerin tümü gerçek Hakikatler değil, Muhayyilenin (Çocukların bebekleri gibi) bir kaç süslenip pullanmış boş kelimeyle giydirilmiş basit ürünleridir. ... Bu yüzden onların Akıl Yatağına tırmanan nedensiz ve bereketli fantazileri, onu sadece iffetsiz ve gayri meşru Kucaklaşmayla kirletmekle kalmaz, Şeylerin gerçek kavrayışları ve bilinçlerinin yerine, zihni Kartal Yuvası ve Sübvansiyon Fantazmaları dışında hiçbir şey ile döllemezler de. [*Free and Impartial Censure of the Platonick Philosophy/ Eflâtuncu Felsefenin Özgür ve Tarafsız Tenkidi* (1666)]

Bilim teknoloji aracılığıyla giderek güçlenirken ve Endüstri Devrimi insanlığını yitiren bir gerçeklik haline gelirken, şairler, ressamlar ve fırsatçı filozoflar arasında bir reaksiyon vuku buldu: Romantik geleneğin gelişmesi. Wordsworth ve Coleridge memnuniyetle aklı, bilimi ve objektiviteyi, insanlığını yitiren (dehumanized) empiristlere bıraktılar ve mu-

hayyileyi kendi kendini-anlamanın doğal bir kılavuzu olarak duyguyla daha yüksek bir hakikate erişmenin daha insanî bir aracı olarak göklere çıkardılar. Bilim, akıl ve teknoloji, Romantiklerin iddia ettiği kadar, insanı kendine ve doğal çevresine yabancılaştırdı; onlar şiiri, sanatı ve doğaya dönüşü insanın kaybolan insanlığını yeniden elde etmesinin yolu olarak gördüler. Sanat ve şiir, aklın ürünleri olarak değil, "güçlü duyguların spontane taşması" olarak görüldü. Bu Romantik yaklaşımın sonucu, ressam ve şairin toplumun ana akıntısına yabancılaşması oldu.

Subjektivizmi de kapsayan Romantik gelenek, bir yandan, hakikat ile akıl ve öte yandan, sanat ile muhayyile arasındaki dikotomiyi pekiştirdi. Romantikler rasyonaliteden vazgeçmekle, gücünü o zamandan beri arttırmaya devam eden objektivizm mitinin ekmeğine yağ sürdüler. Bununla birlikte Romantikler, kendileri için subjektivizmin hükmetmeye devam ettiği bir etkinlik alanı da yarattılar. Objektivizminkiyle karşılaştırıldığında yoksul bir alan. Toplumumuzdaki – bilim, hukuk, yönetim, iş ve medyadaki – gerçek güç açısından objektivizm miti hükümranlığını sürdürüyor. Subjektivizm sanatta ve belki de dinde kendine özgü bir alan yarattı. Bu kültürdeki çoğu insan onu objektivizm alanına bir zeyl ve duygulardan ve muhayyileden bir uzaklaşma olarak görür.

Üçüncü Tercih: Tecrübeci Sentez

Anlama ve doğruluğun tecrübeci açıklamasında önerdiğimiz şey, subjektivitenin ve objektivitenin yalnızca bizim tercihlerimiz olduğunu reddeden bir alternatiftir. Mutlak ve koşulsuz doğru olduğu yolundaki objektivist görüşü, yalnızca dış şartlarla sınırlanmamış muhayyile vasıtasıyla ulaşılabilir bir şey olarak doğruya ilişkin alternatif subjektivist görüşü benim-

semeksizin reddediyoruz. Metafora bu kadar çok odaklanmamızın sebebi, akıl ile muhayyileyi birleştirmesidir. Akıl, en azından kategorizasyonu, içerimi ve çıkarımı gerektirir. Muhayyile, birçok boyutundan birinde, bir şey türünü bir diğer şey türüne göre görmeyi – metaforik düşünce diye adlandırdığımız şeyi – gerektirir. Bu sebeple metafor, *muhayyel rasyonalite*dir (imaginative rationality). Gündelik düşünce kategorileri büyük ölçüde metaforik olduğu ve gündelik akıl yürütmemiz metaforik içerimleri ve çıkarımları gerektirdiği için, gündelik rasyonalite doğası gereği muhayyeldir. Poetik metaforu, metaforik içerimlere ve çıkarımlara göre anladığımız göz önüne alınırsa, poetik muhayyilenin ürünlerinin, aynı nedenle, doğası itibarıyla kısmen rasyonel olduklarını görebiliriz.

Metafor bütünüyle kavrayamadığımız şeyleri, duygularımızı, estetik tecrübelerimizi, ahlâk pratiklerimizi ve ruhsal bilincimizi kısmen kavramaya çalışmanın en önemli araçlarından biridir. Muhayyilenin bu gayretleri rasyonaliteden mahrum değildir; metaforu kullandıkları için muhayyel bir rasyonaliteden yararlanırlar.

Tecrübeci yaklaşım, aynı zamanda tarafsızlık ve yansız ve objektif olmanın mümkünlüğü hakkındaki objektivist ve subjektivist mitler arasında köprü kurmamıza imkân verir. Mitlerin sunduğu iki tercih, bir taraftan mutlak objektivite, öte taraftan tümüyle subjektif önsezidir. Doğrunun anlamaya bağlı olduğunu; bunun da kendisinden dünya hakkında mutlak objektif doğrular elde edebileceğimiz hiçbir mutlak görüş noktası olmadığı anlamına geldiğini gördük. Bu, doğrunun olamayacağı anlamına gelmez; bu yalnızca doğrunun, öteki insanlarla ve fiziksel ve kültürel çevremizle gündelik etkileşimimizde, kendi tecrübelerimizde ve kültürümüzün öteki üyelerinin tecrübeleriyle sürekli test edilen ve bu tecrübelerde temellenen kavram sistemimize bağlı olduğu anlamına gelir.

Hiçbir mutlak objektivite olmasa dahi bir kültürün kav-

ram sistemine bağlı bir objektivite türü olabilir. Sosyal konularda tarafsızlık ve yansızlık noktası, ilgili *bireysel* önyargıların üstüne çıkmaktır. Bilimsel deneysellikte objektivist nokta, *bireysel* illüzyon ve hatanın etkilerini ayıklamaktır. Bu, bir kavram sistemi ve bir kültürel değerler takımına bağlı tam objektiviteye ulaşmak için bireysel önyargılarımızı ayıklamada daima, veya her durumda, tam anlamıyla başarılı olabileceğimizi öne sürmek değildir. Bu yalnızca pür subjektif sezginin daima başvurabileceğimiz yegâne vasıta olmadığını öne sürmektir. Üstelik bu, belirli bir kültürün kavramlarının ve değerlerinin, tarafsızlığın kültürümüzdeki nihaî hakemi olmadığını da söylemektir. Sözün gelişi Nazi Almanyasında tarafsız olan şey, dünya cemiyetlerinin gözünde tarafsızlık değildi. Yuvamızda daima altkültürlerin çatışan değerlerini karşı karşıya getiren tarafsızlık sorunlarını içeren dava durumları vardır. Burada çoğunluğun kültürü, tarafsızlığı kendi değerlerine göre tanımlar, ancak toplumun bu ana akıntısındaki kültürel değerler zamanla değişir ve genellikle diğer kültürlerin eleştirisine maruz kalır.

Hem objektivizm hem de subjektivizm mitinin ıskaladığı şey, dünyayı, onunla *etkileşimlerimiz* vasıtasıyla *anlama* tarzımızdır. Objektivizmin ıskaladığı şey, anlamanın ve dolayısıyla doğrunun, zorunlu olarak kültürel kavram sistemimize bağlı olduğu ve herhangi bir mutlak yahut nötr kavram sistemiyle çerçeve içine alınamayacağıdır. Objektivizm, aynı zamanda insanî kavram sisteminin doğası itibarıyla metaforik olduğunu ve bir şey türünü diğerine göre muhayyel anlamayı gerektirdiğini de ıskalar. Subjektivizmin özellikle ıskaladığı şey, kavrayışımıza, en muhayyel kavrayışımıza dahi fiziksel ve kültürel çevremizde başarıyla faaliyette bulunmamızda temellenen bir kavram sistemine göre ulaştığımızdır. Subjektivizm, aynı zamanda metaforik kavrayışın, muhayyel bir rasyonalite formu olan metaforik dahil etmeyi gerektirdiğini de ıskalar.

26

Batı Felsefesi ve Linguistiğinde Objektivizm Miti

Objektivizm Mitine Meydan Okumamız

Objektivizm miti, Presokratiklerden günümüze, Batı kültürüne ve bilhassa Batı felsefesine egemen olmuştur. Dünyaya ilişkin mutlak ve koşulsuz doğrulara ulaştığımız görüşü Batı felsefî geleneğinin temel taşıdır. Objektivite miti, yalnızca bu tür mutlak doğrulara nasıl ulaştığımızı açıklamaları hususunda farklılaşan rasyonalist ve empirist geleneklerin ikisinde de mevcuttur. Rasyonalistler için, gerçekten oldukları gibi şeylerin bilgisini yalnızca doğuştan akıl yürütme yeteneğimiz bize verebilir. Empiristler için, dünya hakkındaki bilgimizin tümü duyu algılarımızdan (ya doğrudan yahut dolaylı) doğar ve algı unsurlarından oluşur. Kant'ın rasyonalizm ve empirizm sentezi, kendinde şeyler olarak şeylerin hiçbir bilgisinin olamayacağını iddia etmesine rağmen yine de objektivist gelenek içinde kalır. Kant'ı objektivist yapan şey, evrensel olarak geçerli bilgiye ve evrensel olarak geçerli ahlâk yasalarına, bütün insanî varlıkların duyuları aracılı-

ğıyla (empirist mirası) tecrübe edebildiği şey türlerine göre evrensel aklımızı kullanarak (rasyonalist mirası) sahip olabileceğimiz iddiasıdır. Batı felsefesindeki objektivist gelenek mantıkçı pozitivistlerin, Fregeci geleneğin, Husserl geleneğinin ardıllarıyla, ve linguistikte Chomsky geleneğini doğuran neo-rasyonalizmde bugüne dek muhafaza edilmiştir.

Metafor açıklamamız bu geleneğe karşı çıkar. Metaforu insanî anlama için temel bir şey ve hayatlarımızda yeni anlamlar ve yeni gerçeklikler yaratacak bir mekanizma olarak görüyoruz. Bu, metaforu bir subjektivizm temsilcisi olarak ve dolayısıyla mutlak doğruyu bulma girişiminin tahrip edicisi olarak gören Batı felsefî geleneğinin büyük bölümüyle anlaşmazlığımızı pekiştirir. İlaveten, – kavram sistemimize nüfuz eden ve birincil anlama mekanizması olan – konvansiyonel metafor hakkındaki görüşümüz bizi, son zamanların Anglo-Amerikan analitik felsefesine egemen olan ve modern linguistik ve başka disiplinlerde de sorgulanmaksızın varlığını sürdüren çağdaş dil, anlam, doğruluk ve anlama görüşleriyle karşıt konuma yerleştirir. Dil, anlam, doğruluk ve anlama hakkındaki bu varsayımların karakteristik bir listesi aşağıdadır. Hiçbir objektivist filozof ve linguist bunları tümüyle kabul etmez, fakat en etkili şahsiyetler bunların çoğunu benimsiyor görünüyor.

> Doğruluk kelimelerin dünyayla örtüşmesi sorunudur.
>
> Doğal dille ilgili bir anlam teorisi, insanların dili anlama ve kullanma tarzlarından bağımsız, bir doğruluk teorisinde temellenir.
>
> Anlam; objektif, soyut ve insanî anlamadan bağımsızdır.
>
> Cümleler mündemiç yapılarıyla soyut nesnelerdir.
>
> Bir cümlenin anlamı, unsurlarının anlamları ve cümlenin yapısından elde edilebilir.
>
> İletişim bir konuşmacının bir mesajı bir dinleyiciye değişmez bir anlamla iletmesi sorunudur.

> Kişinin bir cümleyi nasıl anladığı ve cümlenin *ona göre* ne anlama geldiği, cümlenin objektif anlamının fonksiyonu ve kişinin, cümlenin dile getirildiği kontekst ve dünya hakkında inandığı şeydir.

Konvansiyonel metafor açıklamamız bu varsayımların tümüne aykırıdır. Cümlenin anlamını veren şey kavram yapısıdır. Gördüğümüz gibi, doğal dilin kavram yapısı büyük ölçüde doğası itibarıyla metaforiktir. Kavram yapısı, konvansiyonel metaforlarda olduğu gibi, fiziksel ve kültürel tecrübede temellenir. Bu yüzden anlam asla soyut yahut objektif değildir ve daima kavram sisteminin kazanılması ve kullanımında temellenir. Üstelik doğru daima bir kavram sistemine ve onu yapıya kavuşturan metaforlara göre doğrudur. Dolayısıyla doğru mutlak yahut objektif değildir; anlamada temellenir. Bu yüzden cümlelerin kendilerinde mündemiç, objektif olarak verili anlamları yoktur ve iletişim yalnızca bu tür anlamların iletilmesi olamaz.

Bu konularla ilgili açıklamamızın neden standart felsefî ve linguistik konumlardan bu kadar farklı olduğu pek açık değildir. Temel neden, standart konumların tümünün, metafor açıklamamızın kendiyle uyuşmasa da objektivizm mitinde temelleniyor gibi görünüyor. Bu tür temel konulara ilişkin egemen teorilerden böylesine radikal bir farklılaşma açıklama gerektirir. Batı felsefî geleneğinde egemen eğilimlerden doğan doğruluk, anlam ve anlama ile ilgili temel varsayımları sorgulayacak bir metafor açıklaması nasıl mümkün olabilir? Buna verilecek cevaplardan biri dil, doğruluk ve anlamla ilgili objektivist varsayımların şimdiye kadar verdiğimizden çok daha detaylı bir açıklamasını gerektirir. Bu cevap (a) Objektivist varsayımların neler olduklarının, (b) nasıl motive edildiklerinin ve (c) genel bir dil, doğruluk ve anlam açıklaması için imalarının neler olduğunun daha detaylı bir izahını gerektirir.

Bu analiz noktası yalnızca dil hakkındaki görüşlerimizi standart yaklaşımdan ayırmakla kalmaz, aynı zamanda örnekleyerek objektivizm mitinin genellikle dikkat etmediğimiz tarzlarda Batı kültüründe nasıl etkili olduğunu da gösterir. Daha da önemlisi, kültürümüzün problem alanlarının çoğunun objektivizm mitinin kör bir kabulünden doğabileceğini ve radikal subjektiviteye alternatif bir başka yönelimin varolduğunu ortaya koymak istiyoruz.

Standart Anlam Teorileri Objektivizm Mitine Nasıl Kök Salmıştır

Objektivist geleneğin temeli olan objektivizm mitinin, bir anlam teorisi için çok özel sonuçları vardır. Bu sonuçların ne olduğunu, objektivizm mitinden nasıl doğduklarını ve tecrübeci bakış açısından niçin savunulamayacaklarını göstermek arzusundayız. Bütün objektivistler aşağıdaki görüşlerin tümünü savunmazlar; ancak şu ya da bu şekilde bunların çoğu objektivistlerin ortak görüşleridir.

Anlam Objektiftir

Objektivist, anlamı bütünüyle objektif doğruluk yahut yanlışlık şartlarına göre karakterize eder. Objektivist yaklaşımda dilin konvansiyonları her bir cümleye objektif doğruluk şartlarını – "indeksikal" denilen verili kontekst unsurları: kimin konuştuğu, muhatabın kim olduğu, ifadenin zamanı ve mekânı, "şu," "bu" vb. kelimelerin atıfta bulunduğu nesneler – belirleyen, bir *objektif anlam* tahsis eder. Bu yüzden bir cümlenin objektif anlamı, belirli bir kişinin onu anlama tarzına veya bir şekilde onu anlayıp anlamadığına bağlı de-

ğildir. Sözün gelişi bir papağana İngilizcedeki anlamını hiç anlamaksızın "Yağmur yağıyor" demesi öğretilebilir. Fakat cümlenin ister bir papağan ister bir kişi tarafından söylensin anlamı aynıdır ve yağmur yağıyorsa doğru ve yağmıyorsa yanlış olacaktır. Anlamın objektivist açıklaması göz önüne alınırsa, doğru yahut yanlış olabileceği koşulları anlarsa kişi bir cümlenin objektif anlamını anlar.

Objektivist, yalnızca objektif doğruluk yahut yanlışlık koşullarının varolduğunu değil, insanların bu koşullara nüfuz ettiğini de varsayar. Bu apaçık bir şey olarak görülür. Etrafınıza bakın. Yerde bir kalem varsa, o vakit "Yerde bir kalem var" cümlesi doğrudur, ve, İngilizce konuşuyorsanız ve yerdeki kalemi algılayabiliyorsanız, onu bütünüyle doğru bir cümle olarak kabul edersiniz. Bunun gibi cümlelerin objektif olarak doğru yahut yanlış olduğu ve bu tür sayısız doğruya ulaşabileceğiniz varsayılır. İnsanlar bir cümlenin objektif olarak doğru olabildiği şartları anlayabildiğinden, bu, bu tür objektif anlamları cümlelere tahsis eden konvansiyonlara sahip bir dil için mümkündür. Bu nedenle objektivist yaklaşımda, bir dilin cümlelerin objektif anlamlarla eşleşmesini sağlayan konvansiyonları, dilin cümleyi bu objektif anlama sahip bir şey olarak anlamaya muktedir konuşmacılarına bağlı olacaktır. Dolayısıyla objektivist, bir cümlenin (lafzî) anlamını anlamaktan söz ederken, bir cümleyi objektif olarak doğru yahut yanlış yapan şeyi anlamaktan söz ediyordur. Genelde, objektivist anlama nosyonu doğruluk yahut yanlışlık şartlarını anlamakla sınırlıdır.

Bu, "anlama"yla kasdettiğimiz şey *değildir*. Objektivistin, anlamı anlamadan bağımsız bir şey olarak gördüğünü söylerken, onunki gibi değil bizim anladığımız anlamda "anlama"yı kasdediyoruzdur.

Anlam Soyuttur

Objektivist yaklaşımda, objektif anlam herhangi birine *göre* anlam değildir. Doğal bir dildeki ifadelerin ancak ve ancak, anlam ister konuşma sırasında ister eylemde bulunurken insanî varlıkların yaptığı herhangi bir şeyden bağımsız ise, objektif anlama sahip olabileceği söylenebilir. Yani anlam soyut olmalıdır. Sözün gelişi Frege bir göstergenin objektif anlamı olan "duyum"u (*Sinn/sense*), "idea"dan ayırır; idea,

> Sahip olduğum hatıralar ve duyu izlenimlerinden, icra ettiğim – hem dahilî hem de haricî – eylemlerden [doğar]. ... İdea subjektiftir. ... Bunun ışığında, hiç kimse, basitçe dile getirmek gerekirse *duyum*dan endişe etmez, halbuki idea durumunda, kesin şekilde dile getirmek gerekirse, ideanın kime ait olduğunu ve zamanını da dile getirmek durumundadır. [Frege, 1966, ss. 59–60]

Frege'nin "duyum"u objektif soyut anlamdır. Dildeki her bir linguistik ifadenin kendine eşlik eden soyut bir anlamı vardır. Bu, "Anlamın kelimelerde doğru olduğu" KANAL metaforunu hatırlatır.

Fregeci gelenek Richard Montauge'nin öğrencilerinin ve aynı zamanda başka birçoklarının çalışmalarında bugün de sürüyor. Bu semantik çalışmalarının hiçbirinde cümlenin anlamı hiçbir şekilde insanî varlığın onu anlama tarzına bağımlı değildir. Montauge'nin belirttiği gibi, "Donald Davidson gibi, ben de bir doğruluk teorisi inşasını – daha doğrusu, keyfî bir yoruma bağlı daha genel bir doğruluk nosyonunu – ciddi bir sentaks ve semantiğin temel amacı olarak görüyorum" (1974, s. 188). Buradaki önemli kelimeler "keyfî yorum"dur. Montauge anlam ve doğruluk teorilerinin tamamen matematiksel girişimler olduğunu varsayıyordu ve amacı insanî var-

lıklarla ilişkili hiçbir şeyle, özellikle de insan psikolojisi ve insanî anlama sorunlarıyla kirlenmemiş bir "keyfî yorum"u savunmaktı. Çalışmasının evrendeki herhangi bir varlık türüne bir biçimde uygulanabilir olmasını ve belirli herhangi bir varlık türünün yüklediği herhangi bir sınırlamadan bağımsız olmasını tasarlıyordu.

İnsan Yahut İnsanî Anlama Olmaksızın Kelimeleri Dünyayla Örtüştürmek

Objektivist gelenek, semantiği, insanî anlamayı karıştırmaksızın, linguistik ifadelerin dünyayla doğrudan nasıl örtüşebileceğinin incelenmesi olarak görür. Belki de bu konumun en açık anlatımı David Lewis tarafından yapılmıştır:

> Önerilerim, anlam analizinde, doğrudan doğruya dil kullanıcılarının psikolojisi ve sosyolojisine, – niyetlere, duyu-tecrübelerine ve zihin idealarına, yahut sosyal kurallara, konvansiyonlara ve düzenliliklere – baş vuranların beklentilerine de uymayacaktır. Şu iki konuyu birbirinden ayırıyorum: Birincileyin, mümkün diller veya gramerlerin sembolleri, dünyanın çeşitli boyutlarıyla ilişkilendiren soyut semantik sistemler olarak tasviri; ikincileyin, bu soyut semantik sistemlerden belirli birinin, bir kişi veya topluluk tarafından kullanıldığı psikolojik ve sosyolojik olguların tasviri. Karışıklığa yalnızca bu iki konunun birbirine karıştırılması yol açar. [Lewis 1972, s. 170]

Burada Lewis, dilin dünyayla nasıl örtüşebileceğinin – "sembollerin dünyanın boyutlarıyla nasıl ilişkilendirileceğinin" – açıklamasını yapmayı denerken Montauge pratiğini izler; bu, insanların dili nasıl kullandıkları ve nasıl anladıklarıyla ilgili

kavranabilir herhangi bir psikolojik yahut sosyolojik olguyla örtüşebilecek ölçüde genel ve keyfî bir şeydir.

Anlam Teorisi, Doğruluk Teorisinde Temellenir

Herhangi bir insanî anlamadan bağımsız objektif doğruluk açıklamasının mümkün oluşu, objektif bir anlam teorisini mümkün kılar. Objektivist doğruluk açıklamasına göre, bir cümlenin kendi başına dünyayla örtüşmesi yahut örtüşmemesi mümkündür. Örtüşürse doğru; örtüşmezse yanlıştır. Bu doğrudan doğruya doğrulukta temellenen objektivist bir anlam açıklamasına yol açar. Bunu yine en açık şekilde David Lewis ortaya koyar: "Bir cümlenin anlamı, cümlenin hangi şartlar altında doğru yahut yanlış olduğunu belirleyen şeydir" (1972, s. 173).

Bu, emirler ve vaatler gibi icra (performative) cümlelerine anlamlarını, Lakoff (1972) ve Lewis'deki (1972) tekniklerle verecek şekilde genelleştirilmiştir. Söz konusu teknik, doğruluğun "dünyayla örtüşmesi"ne göre, bir modelde teknik olarak yeterlik şartlarınca belirlenen tanımını kullanır. Konuşma eyleminin uygunluk şartları aynı şekilde yeterlik şartlarına yahut "dünyayla örtüşmesi"ne göre tanımlanır. Aşağıda "doğruluk" yahut "yanlışlık"tan söz ettiğimizde, yeterlik şartlarına göre konuştuğumuz ve ifadeleri olduğu kadar konuşma eylemlerini de hesaba kattığımız anlaşılmalıdır.

Anlam Kullanımdan Bağımsızdır

Objektivist doğruluk açıklaması anlamın da objektif olmasını gerektirir. Anlamın objektif olması gerekiyor ise, bütün

subjektif unsurlar – yani belirli bir kontekst, kültür yahut anlama tarzına mahsus herhangi bir şey – dışarıda bırakılmalıdır. Donald Davidson bunu şöyle dile getirir: "Lafzî anlam ve doğruluk şartları, kelimelere ve cümlelere, belirli kullanım kontekstlerinin dışında atfedilebilir" (1978, s. 33).

Anlam Kompozisyoneldir – Yapı-Taşı Teorisi

Objektivizm mitine göre dünya nesnelerden oluşur; nesneler, onları tecrübe eden herhangi bir varlıktan bağımsız, iyi-tanımlanmış mündemiç niteliklere sahiptir ve aralarında belirli bir zaman noktasında süren sabit ilişkiler vardır. Objektivizm mitinin bu boyutları bir anlama ilişkin yapı-taşı teorisi doğurur. Dünya iyi-tanımlanmış nesnelerden oluşuyorsa, onlara bir dilde adlar verebiliriz. Nesneler iyi-tanımlanmış mündemiç niteliklere sahipse, bu niteliklerin her birine göre tek-konum yüklemli dile de sahip olabiliriz. Ve nesneler birbirleriyle (en azından belirli herhangi bir anda) sabit ilişkiler içinde duruyorlarsa, her bir ilişkiye tekabül eden çok-konum yüklemli bir dile sahip olabiliriz.

Dünyanın bu tarzda olduğunu ve böyle bir dile sahip olduğumuzu farzederek, bu dilin sentaksını kullanarak, dünyadaki herhangi bir duruma doğrudan tekabül edebilen cümleler inşa edebiliriz. Cümlenin anlamı onun doğruluk koşulları, yani cümlenin hangi şartlar altında bir durumla örtüşebileceği olacaktır. Cümlenin anlamı tamamen unsurlarının anlamlarına ve birbirleriyle nasıl örtüştüklerine bağlı olacaktır. Unsurların anlamları hangi adların hangi nesneleri ayırt edebileceğini ve hangi yüklemlerin hangi nitelikleri ve ilişkileri ayırt edebileceğini belirler.

Objektivist anlam teorileri doğası itibarıyla tümüyle kompozisyoneldir – yani onlar bütünüyle yapı-taşı teorileridir – ve olmalıdırlar. Bunun nedeni objektiviste göre, dünyanın

inşa bloklarından, tanımlanabilir nesnelerden ve açıkça dile getirilebilir mündemiç nitelikler ve ilişkilerden oluşmasıdır. Ayrıca, dilin her cümlesi zorunlu yapı taşlarının tümünü, sentaksla birlikte, cümlenin doğruluk şartlarını sağlamak için başka bir şeye ihtiyaç duyulmayacak şekilde içermelidir. Göz ardı edilen bu "başka bir şey" herhangi bir insanî anlama türüdür.

Objektivizm İnsanî Anlamasız Ontolojik Rölativiteye İzin Verir

Mantıkçı pozitivistler (söz gelimi Carnap), yukarıda sözü edilen yapı-taşı niteliklerinin tümüne ve şimdiye kadar öne sürdüğümüz diğer karakteristiklerin tümüne sahip evrensel olarak uygulanabilir formel (mantıksal) bir dil inşa etmeyi deneyerek bir objektivist programı gerçekleştirme girişiminde bulundular. Richard Montauge (1974) doğal dilleri bu tür evrensel olarak uygulanabilir formel bir dil hale getirecek bir "evrensel gramer" sağlama iddiasındaydı.

Quine bu tür üniversalist iddiaları reddederek, her dilin kendi ontolojisini kendi içinde inşa ettiğini ve bir nesne, nitelik, yahut ilişki sayılabilen şeyin dilden dile farklılaşabileceğini ileri sürdü. Bu konum "ontolojik rölativite" tezi olarak bilinir.

Ontolojik rölativite tezini insanî anlama yahut kültürel farklılığa başvurmaksızın objektivist programın sınırları içinde savunmak mümkündür. Bu tür bir rölativistik konum, her doğal dilin yeterince kendisine tercüme edilebileceği tek evrensel olarak uygulanabilir bir mantık dili inşa etme ihtimalinden vaz geçer. Ontolojik rölativite tezi bunun yerine her doğal dilin – gerçekten orada olan nesneleri ve gerçekten orada olan nitelikleri ve ilişkileri daima seçerek – dünyadaki

şeyleri farklı tarzlarda ayırdığını iddia eder. Fakat farklı diller farklı ontolojiler inşa ede*bildiğ*inden, genelde iki dilin birbiriyle mukayese edilebilir olmasının hiçbir garantisi yoktur.

Bu nedenle objektivist anlam açıklamasının rölativistik versiyonu, anlam ve doğruluk koşullarının evrensel şartlarda değil, tersine yalnızca belirli bir dile göre objektif olarak verili olduklarını iddia eder. Bu rölativistik objektivizm hâlâ doğrunun objektif olduğunu ve dünyada mündemiç niteliklere sahip nesneler olduğunu iddia ederek objektivizm mitine sarılır. Fakat rölativistik objektivizme göre, bir dilde ifade edilebilen doğrular, her dil dünyayı farklı tarzlarda ayırabildiğinden, bir diğerine tercüme edilebilir olmayabilir. Fakat dilin ayırt ettiği varlıklar her ne olursa olsun dünyada objektif varlıklar olarak varolur. Doğruluk ve anlam (belirli bir dil ile ilişkili olsa da) bu açıklamada hâlâ objektiftir ve insanî anlama hâlâ anlam ve doğrulukla bağlantısız bir şey olarak dışarıda tutulur.

Linguistik İfadeler Nesnelerdir: Objektivist Linguistiğin Önkabulü

Objektivizm mitine göre nesneler, kendilerinde ve kendileriyle ilişkili niteliklere sahiptir ve birbirleriyle onları anlayan herhangi bir varlıktan bağımsız olarak ilişkili halde durur. Kelimeler ve cümleler yazıldıklarında, kolayca nesneler olarak görülebilir. Bu antikitedeki köklerinden günümüze objektivist linguistiğin önkabulü olmuştur: Linguistik ifadeler kendilerinde ve kendileriyle ilişkili niteliklere sahip nesnelerdir ve onlardan söz eden yahut onları anlayan herhangi bir varlıktan bağımsız olarak birbirleriyle sabit bir ilişki içinde dururlar. Nesneler olarak unsurları vardır – onlar yapı taşlarından oluşur: Kelimeler kökler, ön ekler, son ekler, iç

eklerden oluşur; cümleler kelimeler ve deyimlerden oluşur; söylemler cümlelerden oluşur. Bir dil içindeki unsurlar, inşa-bloğu yapısına ve mündemiç niteliklerine bağlı olarak, birbirleriyle muhtelif ilişkiler halinde olabilir. İnşa-bloğu yapısının, unsurların mündemiç niteliklerinin ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesi geleneksel olarak *gramer* diye adlandırılır.

Objektivist linguistik, kendini linguistiğe yegâne *bilimsel* yaklaşım olarak görür. Nesneler, kontekstlerden yahut insanların onları anlama tarzlarından bağımsız olarak, kendilerinde ve kendileriyle analiz edilebilir olmaya yetenekli olmalıdır. Objektivist felsefedeki gibi, linguistikte de hem empirist hem de rasyonalist gelenekler vardır. Bloomfield, Harris ve takipçilerinin modern Amerikan Yapısalcılığının temsil ettiği empirist gelenek, metinleri sadece bilimsel çalışmanın nesneleri olarak ele alır. Jakobson gibi Avrupalı yapısalcılar ile Sapir, Whorf ve Chomsky gibi Amerikalı simaların temsil ettiği rasyonalist gelenek, dili zihinsel bakımdan gerçek nesneler olarak linguistik ifadelerle zihinsel gerçekliğe sahip bir şey olarak görür.

Gramer Anlam ve Anlamadan Bağımsızdır

Objektivizm mitinin, linguistik ifadelerin mündemiç nitelikleri, inşa-bloğu yapısı ve nesneler arasındaki değişmez ilişkileriyle nesneler oldukları bir dil görüşünü doğurduğunu gördük. Objektivizm mitine göre, varolan linguistik nesneler – ve onların inşa-bloğu yapıları, nitelikleri ve ilişkileri – insanların onları anlama tarzından bağımsızdır. Bu nesneler olarak linguistik ifadeler görüşünden gramerin anlamdan yahut insanî anlamadan bağımsız olarak incelenebileceği sonucu çıkar.

Bu geleneği, gramerin, anlamdan yahut insanî anlamadan

bağımsız, salt bir form sorunu olduğunu ısrarla sürdüren Noam Chomsky'nin linguistiği temsil eder. İnsanî anlamayı gerektiren herhangi bir dil boyutu Chomsky için tanım gereği bu anlamda gramer incelemesinin dışındadır. Chomsky'nin "yeterlilik" (competence) terimini "icra" (performance) terimine karşıt bir terim olarak kullanımı, dilin bazı boyutlarını bilimsel linguistik saydığı şeyin – yani yalnızca saf form sorunlarını içeren ve insanî kavrayış ve dilin kullanımıyla ilgili sorunları dışarıda bırakan rasyonalist tarzda objektivist linguistik diye adlandırdığımız şeyin – yegâne meşru nesneleri olarak tanımlama girişimidir. Chomsky, linguistiği psikolojinin bir dalı olarak görse de, linguistik onun için *bağımsız* bir dal; hiçbir şekilde insanların fiilen dili anlama tarzına bağlı olmayan bir daldır.

Objektivist İletişim Teorisi: KANAL Metaforunun Bir Versiyonu

Objektivist linguistik ve felsefede anlamlar ve linguistik ifadeler bağımsız olarak varolan nesnelerdir. Bu tür bir yaklaşım KANAL metaforuyla birebir örtüşen bir iletişim teorisine yol açar:

> Anlamlar nesnelerdir.
> Linguistik ifadeler nesnelerdir.
> Linguistik ifadeler (kendilerinde) anlamlara sahiptir.
> İletişimde, konuşmacı sabit bir anlamı, bu anlama eşlik eden linguistik ifade vasıtasıyla dinleyiciye gönderir.

Bu açıklamada kasdettiğiniz şeyi objektif olarak dile getirmek mümkündür ve iletişim başarısızlıkları subjektif hata sorunlarıdır: Anlamlar kelimelerdeki yerlerinde objektif ola-

rak doğru oldukları için, ya kasdettiğiniz şeyi dile getirmek için doğru kelimeleri kullanmamışsınızdır yahut yanlış anlaşılmışsınızdır.

Anlama Dair Objektivist Bir Açıklama Nasıl Olabilir

Objektivistin bir cümlenin lafzî objektif anlamını anlamayla, yani bir cümlenin hangi koşullar altında objektif olarak doğru yahut yanlış olduğunu anlamayla ne kasdettiğinin açıklamasını verdik. Bununla birlikte objektivist, belirli bir kontekstteki cümleyi kişinin lafzî objektif anlamı dışında anlamı bulunan bir şey olarak anlayabileceğini kabul eder. Bu öteki anlam, genellikle "konuşmacının yüklediği anlam" yahut "söyleyenin yüklediği anlam" diye adlandırılır ve objektivist, genellikle anlamanın tam izahının bu durumları da açıklaması gerektiğini kabul eder (bakınız Grice 1957).

Sözün gelişi istihzanın açıkça gösterildiği bir kontekstte dile getirilen "O gerçek bir dâhi" cümlesini düşünelim. Objektivist açıklamada, "O gerçek bir dâhi" cümlesinin bir *objektif anlamı* vardır, başka bir deyişle sözü edilen kişi büyük bir entelektüel güce sahiptir. Fakat cümleyi istihzayla dile getirmekle konuşmacı cümlenin karşıt anlamını, yani bahsedilen kişinin tam bir budala olduğunu iletmek niyetindedir. Burada *konuşmacının yüklediği anlam*, cümlenin objektif anlamının zıddıdır.*

Konuşmacının yüklediği anlamın bu açıklaması, uygun bir istihza kontekstinde şöyle sunulabilir:

---

* Ta'riz (dokundurma): Söylenen kelimenin yahut kavramın gerçek ve mecâzlı anlamı dışında büsbütün tersini kasdetmektir. Ta'rizde, mecâz-ı mürsel ve kinâyedeki ilgiler yoktur. Kelimenin gerçek anlamı doğru gibi görünse de asıl amaç, kelimenin ters anlamına yüklenmiştir. Bu nedenle ta'riz sanatı, bir kişiyi yahut durumu alaya almak ve iğnelemek amacıyla yapılır. *–çn*

(A) Bir S cümlesini (S = "O gerçek bir dâhidir") – objektif bir M anlamı (M = onun büyük entelektüel güçleri var) – ifade etmekle konuşmacı, dinleyiciye M′ objektif anlamını (M′ = O gerçek bir budaladır) aktarmak niyetindedir.

Bu birine *göre* anlamın objektivist bir çerçevede açıklanabilme tarzıdır. (A) cümlesi verili bir kontekstte objektif olarak doğru yahut yanlış olabilen bir şeydir. (A) cümlesi doğruysa, o vakit S cümlesi ("O gerçek bir dâhidir") eğer dinleyici konuşmacının niyetini kabul ediyorsa hem konuşmacı hem de dinleyici için *gerçek bir budala* anlamına gelebilir.

Konuşma-eylemi (speech-act) teorisyenlerinden kaynaklanan bu teknik, birine *göre* anlamı cümlenin objektif anlamından, yani objektif olarak doğru yahut yanlış olma koşullarından koparma yolu olarak objektivist geleneğe adapte edilmiştir. Buradaki teknik manevra, iki objektif anlamı, M ve M′nin, objektif bir anlamı da olan (A) cümlesiyle birlikte, konuşmacının yüklediği anlamın ve dinleyicinin yüklediği anlamın – yani birine *göre* anlamın – açıklamasına ulaşılacak şekilde kullanımını gerektirir. Elbette bu, konuşmacının niyetlerini objektif tarzda gerçek şeyler – bazı objektivistler bunu reddedebilir – kabul etmeyi gerektirir.

Verdiğimiz örnek, M ve M′nin zıt anlamları olduğu, yani doğruluk koşullarının zıt olduğu bir istihza örneğidir. Lafzî konuşmak M=M′ durumu olacaktır. Objektivist program bunu, her kişiye *göre* anlam durumunu – özellikle de konuşmacının söylediği ve kasdettiği şeylerin farklı olduğu durumlarda: mübalağa, küçümseme, ima, ironi ve bütünüyle figüratif dil, metafor durumlarında – açıklayan genel bir teknik olarak görür. Programın icrası, şu soruyu cevaplayacak genel prensipler formüle etmeyi gerektirir:

> Bir S cümlesi ve onun lafzî M objektif anlamı ve uygun kontekst bilgisi verildiğinde, hangi özel ilkeler bize, bu kontekstte *konuşmacının yüklediği* M′ *anlamının* ne olduğunu tahmin etme imkânı verir?

Bu, bilhassa metafor durumunda geçerlidir. Sözün gelişi objektivist açıklamada, "Bu teori ucuz harçtan imal edilmiş" cümlesinin yanlış, yani *bu teorinin masrafsız harçla imal edildiği* lafzî bir (M) objektif anlamı vardır. Lafzî objektif anlam, teoriler hiç de harçtan oluşturulan türden şeyler olmadıkları için yanlıştır. Bununla birlikte, "Bu teori ucuz harçtan imal edilmiş" cümlesinin doğru – yani *bu teori zayıftır* – olabilen konuşmacının tasarladığı bir (M′) anlamı olabilir. Bu durumda problem, dinleyicinin S cümlesinden ("Bu teori ucuz harçtan imal edilmiş") konuşmacının kasdettiği M′ anlama (*bu teori zayıf*) M objektif anlam (*bu teori masrafsız harçla imâl edilmiş*) aracılığıyla hareket edebileceği genel yorum ilkelerini vermek olabilir.

Objektivist, bütün metaforları, dolaylı anlam durumları (M≠M′) olarak görür. Metaforlar içeren her cümlenin, genellikle ya apaçık yanlış (meselâ "Bu teori ucuz harçtan imal edilmiş") yahut apaçık doğru (meselâ "Mussolini bir hayvandı") objektif anlamları vardır. Bir cümleyi metaforik bir cümle olarak anlamak (söz gelimi "Bu teori ucuz harçtan imal edilmiş") daima onu dolaylı şekilde M lafzî objektif anlamından (*bu teori masrafsız harçla imal edilmiş*) farklı bir objektif M′ anlamı olan bir cümle olarak anlamayı gerektirir.

Objektivist anlama açıklaması, bu nedenle daima objektif doğruluk açıklamasında temellenir. Söz konusu yaklaşım, biri doğrudan diğeri dolaylı iki anlama türü içerir. Doğrudan anlama, bir cümlenin lafzî objektif anlamını objektif olarak doğru olabildiği koşullara göre anlamaktır. Dolaylı anlama, konuşmacının dolaylı anlam taşıyan bir cümleyi kullandığı zamanla, ifade edilen anlamın *doğrudan doğruya* objektif

doğruluk şartlarına göre *anlaşılabildiği* yeri hesaba katmayı gerektirir.

Objektivist metafor açıklamasının kendiliğinden dört sonucu vardır:

> *Tanım gereği, metaforik kavram yahut metaforik anlam diye bir şey olmayabilir.* Anlamlar objektiftir ve objektif doğruluk şartlarını belirler. Onlar tanım gereği dünyayı olduğu yahut olabildiği gibi karakterize etme tarzlarıdır. Objektif doğruluk koşulları bir şeyi diğerine göre görme tarzları sağlamaz. Bu yüzden objektif anlamlar metaforik olmayabilir.
>
> *Metafor bir anlam konusu olamayacağı için, bir dil konusu olabilir.* Objektivist yaklaşımda metafor, en iyi durumda bize lafzî olarak – genellikle apaçık yanlış olan – bir başka M objektif anlamı konusunda konuşmak amacıyla harfiyen kullanılabilen bir dili kullanarak bir M′ objektif anlamı hakkında dolaylı bir konuşma tarzı verir.
>
> *Yine tanım gereği, lafzî (konvansiyonel) metafor diye bir şey olmayabilir.* Bir cümle M′=M olduğunda, yani konuşmacının yüklediği anlam objektif anlam olduğunda lafzî anlamda kullanılır. Metaforlar yalnızca M′≠M olduğunda ortaya çıkabilir. Bu yüzden objektivist tanımlamaya göre, lafzî metafor çelişkili bir terimdir ve lafzî dil metaforik olmayabilir.
>
> *Metafor, anlamaya yalnızca objektif benzerlikleri, yani M ve M′ objektif anlamları arasındaki benzerlikleri görmemizi sağlayarak katkıda bulunabilir.* Bu benzerlikler nesnelerin ortak *mündemiç niteliklerinde* – nesnelerin kendilerinde ve kendileriyle ilişkili gerçekten sahip oldukları niteliklerinde – temelleniyor olmalıdır.

Bu yüzden objektivist anlam açıklaması, bu kitapta iddia ettiğimiz her şeye karşıttır. Bu anlam ve metafor yaklaşımı Greklerden beri bizimledir. Söz konusu yaklaşım, KANAL

metaforla ("Anlam tam da kelimelerin içindedir.") ve objektivizm mitiyle örtüşür.

27

Metafor, Objektivizm Mitinin Kusurlarını Nasıl İfşa Eder?

Felsefede objektivist geleneğin kalbi doğrudan objektivizm mitinde atar: Dünya, mündemiç niteliklere sahip ve bu nitelikler arasındaki herhangi bir zamandaki sabit ilişkilerle birlikte farklı nesnelerden oluşur. Linguistik deliller (özellikle metafor) temelinde, objektivist felsefenin tecrübelerimizi, düşüncelerimizi ve dilimizi anlama tarzımızı açıklamakta başarısız olduğunu ileri sürdük. Uygun bir açıklamanın şunları gerektirdiğini öne sürüyoruz:

- nesneleri yalnızca dünyayla etkileşimimiz ve ona yansıtmalarımız ile ilişkili entiteler olarak görmeyi
- nitelikleri mündemiç nitelikler değil, etkileşim nitelikleri olarak görmeyi
- kategorileri bir küme teorisiyle kesin şekilde sabitlenmiş ve tanımlanmış şeyler olarak görmek yerine, prototip aracılığıyla tanımlanmış tecrübe geştaltları olarak görmeyi

Biz bu sorunların, *a priori* felsefî varsayımlar ve argümantasyon sorunlarıyla değil, doğal dildeki anlamla ve insanların hem kendi dillerini hem de tecrübelerini empirik sorunlar olarak anlama tarzlarıyla ilişkili sorunlar olduklarını düşünüyoruz. Biz bu sorunlarla bağlantılı olabilecek mümkün delil alanları arasından metaforu ve onu anlama tarzımızı seçtik. Şu dört sebepten ötürü metafora odaklandık:

Objektivist gelenekte metafor, en iyi durumda marjinal ilgi konusudur ve semantik incelemenin (objektif anlam) bütünüyle dışında tutulur. O yalnızca marjinal bakımdan doğruluk açıklamasıyla ilişkili bir şey olarak görülür.

Bununla beraber metaforun yalnızca dilde değil, aynı zamanda kavram sistemimizde de yaygın olduğunu keşfettik. Kavram sistemimiz için böylesine temel herhangi bir fenomenin doğruluk ve anlam açıklaması için merkezî olmayabileceği fikri bize anlaşılamaz bir şey olarak görünüyor.

Metaforun tecrübemizi anlamakta sahip olduğumuz en temel mekanizmalardan biri olduğunu gözlemledik. Bu, metaforun anlam ve doğruluk açıklamasıyla yalnızca marjinal bakımdan ilişkili olduğu ve en iyi durumda marjinal bir rol oynadığı yolundaki objektivist görüşle uyuşmaz.

Metaforun yeni anlam yaratabileceğini, benzerlikler yaratabileceğini ve dolayısıyla yeni bir gerçekliği tanımlayabileceğini fark ettik. Bu tür bir yaklaşımın dünyanın standart objektivist resminde hiçbir yeri yoktur.

Konvansiyonel Metafora Dair Objektivist Bir Açıklama

Tartıştığımız olguların birçoğu objektivist gelenekte uzun zamandan beri biliniyor ancak onların bizimkinden tümüyle farklı bir yorumu yapılıyordu.

Gündelik kavram sistemimizi yapıya kavuşturan şeyler olarak gördüğümüz konvansiyonel metaforik kavramlar objektivistler tarafından yok sayılmıştır. Onlar için metaforlar yalnızca dil sorunudur; metaforik kavramlar diye bir şey yoktur.

Metaforik kavram örnekleri olarak aldığımız kelimeler ve ifadeler (meselâ "Bütün bu olguları hazmedemedim"deki *hazmetmek*), objektivistler tarafından yaşayan metafor örnekleri olarak kabul edilmez. Onlar için *hazım* kelimesinin iki farklı ve ayrı lafzî (objektif) anlamı vardır – *hazım*1 yiyecek için ve *hazım*2 düşünceler içindir. Bu açıklamada, İngilizcedeki iki *bank* kelimesinde (*bir nehrin kıyısı* [bank] ve *paranızı yatırdığınız banka* [bank]) olduğu gibi homonim olan iki *hazım* kelimesi olacaktır.

Objektivist, *bir düşünceyi hazmetme*nin *bir zamanlar* metafor olduğunu kabul edebilecek, fakat onun artık metaforik olmadığını söyleyecektir. Ona göre bu "ölü bir metafor," yani konvansiyonel hale gelmiş ve kendine has lafzî anlamı olan bir metafordur. Bu, iki homonim *hazım* kelimesi olduğunu söylemektir.

Objektivist *hazım*1 ve *hazım*2'nin benzer anlamları olduğunu ve bu benzerliğin orijinal metaforun temeli olduğunu muhtemelen kabul edecektir. O bunun, aynı kelimenin neden iki farklı anlamı dile getirmek için kullanıldığını açıkladığını söyleyecektir; o bir zamanlar metafordu, dilin konvansiyonelleşmiş bir unsuru haline geldi; eski metaforik anlamı yeni bir lafzî anlam alarak öldü ve dondu.

Objektivist, ölü metaforun üzerinde temellendiği benzerliklerin bugün hâlâ birçok durumda algılanabileceğini gözlemleyecektir.

Objektivist metafor açıklamasına göre orijinal metafor, lafzî objektif anlam sorunu değil, bir kullanım ve konuşmacının yüklediği anlam sorunudur. O, genel konuşmacının yüklediği anlam formülünün bu duruma (*hazım*ın yalnızca

yiyeceğe atıfta bulunduğu duruma) uygulanmasıyla ortaya çıkmış olmalıdır:

> Bir S cümlesinin (S = "Onun düşüncelerini hazmedemedim") M lafzî objektif anlamıyla (M = Onun düşüncelerini, hazım borusundaki kimya ve kas eylemiyle vücudumun kabullenebileceği bir biçime dönüştüremedim) dile getirilmesinde, konuşmacı dinleyiciye konuşmacının yüklediği M′ anlamını (M′ = Onun düşüncelerini, zihin aktivitesiyle, aklımın alabileceği bir forma dönüştüremedim) iletmek niyetindedir.

Bu objektivist açıklamayı savunabilmek için iki şeyin doğru olması gerekir. Birincileyin, konuşmacının – düşüncelere atıfta bulunarak – tasarladığı M′ anlamı objektif doğruluk koşullarına sahip objektif tarzda verili anlam olmalıdır. Başka bir deyişle zihin ve düşünceler konusunda aşağıdaki fikirler içkin niteliklerinden dolayı *objektif* olarak doğru olmalıdır:

> İdealar/düşünceler içkin niteliklerinden dolayı forma sahip olabilen, dönüştürülebilen ve zihne absorbe edilebilen türde şeyler olmalıdır.
>
> Zihin içkin niteliklerinden dolayı zihin eylemlerini icra edebilen, ideaları/düşünceleri dönüştürebilen ve onları kendine absorbe edebilen türde şeyler olmalıdır.

İkincileyin, metafor esasında M ile M′ arasındaki önceden mevcut olan benzerliklerde temellenmelidir. Yani zihin ve hazım borusu ortak *içkin* niteliklere sahip olmalıdır, tıpkı düşünceler ve yiyeceklerin ortak *içkin* niteliklere sahip olması gerektiği gibi.

Özetleyelim: *Hazım*a ilişkin ölü-metafor açıklaması şunları iddia edecektir:

Hazım kelimesi aslında bir yiyecek kavramına atıfta bulunur.

Hazım kelimesi, yiyecek ile düşünceler arasındaki önceden mevcut objektif benzerlikler temelinde, düşünceler alanındaki önceden mevcut objektif anlama bir "canlı" metafor aracılığıyla transfer edilmiştir.

Nihayet metafor "ölür" ve *bir düşünceyi hazmetme*nin metaforik kullanımı konvansiyonel hale gelir. Bu sebeple *hazım* M''de ortaya çıkan ikinci bir lafzî objektif anlam kazanır. Objektivist açıklamada bu, kendilerini dile getirecek kelimelerden yoksun önceden varolan anlamlara kelimeler sağlamanın tipik yolu olarak görülür. Bu tür her durum homonim sayılır.

Genelde objektivist, konvansiyonel-metaforlarımızın tümünü ya homonim konumuna (tipik olarak zayıf versiyon) yahut soyutlama konumuna göre ele alacaktır. Bu iki konum da içkin niteliklerde temellenen önceden varolan benzerliklerin mevcudiyetine bağlıdır.

Objektivist Açıklamada Yanlış Olan Şey

Gördüğümüz gibi konvansiyonel metafora dair objektivist açıklama, ya soyutlama yaklaşımını yahut homonim yaklaşımını gerektirir. Ayrıca hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan metaforun objektivist açıklaması önceden varolan içkin benzerliklerde temellenir. Bu konumların tümü aleyhinde ayrıntılı argümanlarımızı zaten sunduk. Bu argümanlar şimdi özel bir önem kazanıyor. *Onlar yalnızca objektivist metafor yaklaşımının yetersiz olduğunu değil, aynı zamanda bütün objektivist programın hatalı varsayımlarda temellendiğini de gösterir.* Objektivist metafor açıklamasının yetersiz olduğu yeri tam olarak görmek amacıyla, argümanlarımızın konvansiyonel metafora dair objektivist açıklamay-

la ilgili oldukları için soyutlama, homonim ve benzerlik görüşleri aleyhindeki unsurlarını hatırlayalım.

Benzerlik Konumu

Metafor benzerliklerde temellense de DÜŞÜNCELER YİYECEKTİR metaforu tartışmamızda bu benzerliklerin kendilerinde içkin olmadığını, fakat başka metaforlarda – özellikle, ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR, DÜŞÜNCELER NESNELERDİR ve KANAL metaforlarda – temellendiğini gördük. DÜŞÜNCELER NESNELERDİR görüşü ontolojik bir metafor aracılığıyla zihinsel bir fenomene bir entite statüsü yansıtmasıdır. ZİHİN BİR TAŞIYICIDIR görüşü kavrama yetimize bir içeri-dışarı yönelimiyle entite statüsü yansıtmasıdır. Bunlar düşüncelerde ve zihinde *içkin objektif nitelikler* değildir. Bunlar *etkileşim nitelikleridir* ve metafor aracılığıyla zihinsel fenomeni *tasavvur ediş* tarzımızı yansıtır.

Aynısı ZAMAN ve AŞK kavramlarımız için de geçerlidir. "Eylem zamanı geldi" ve "Zamanımızı planlamaya ihtiyacımız var" gibi cümleleri sırasıyla, ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR ve ZAMAN PARADIR metaforlarına göre anlarız. Fakat objektivist açıklamada bu tür metaforlar olamaz. Bu cümlelerdeki *gelmek* ve *planlamak*, ölü metaforlar olacaktır, yani bir zamanlar-canlı metaforlardan tarihsel olarak türetilen homonimlerdir. Bu bir zamanlar-canlı metaforlar, bir yandan zaman ve hareket eden nesneler, diğer yandan zaman ve para arasındaki içkin benzerliklerde temellenmiş olmalıdır. Fakat gördüğümüz gibi, bu tür benzerlikler içkin değildir; kendilerini ontolojik metaforlar aracılığıyla yaratırlar. "Bu ilişki hiçbir yere gitmez," "Aramızda bir çekim var" ve "Bu ilişki ölüyor" gibi AŞK kavramını içeren ifadelerin içkin-benzerlik analizini yapmak daha da zordur. AŞK kavramı doğası gereği çok iyi tanımlanamaz. Kültürümüz bize, aşk tec-

rübelerimizi AŞK BİR YOLCULUKTUR, AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR vb. konvansiyonel metaforlar vasıtasıyla görmenin konvansiyonel yollarını sağlar ve dilimiz bunları yansıtır. Objektivist açıklama (ister ölü metaforda, zayıf homonimde, isterse soyutlamada temellensin) açısından AŞK kavramı, yolculuklara, elektromanyetiğe ve çekim gücü fenomenine, hasta insanlara vb. doğası gereği benzerlikler taşıyacak içkin niteliklere göre tam anlamıyla tanımlanmış olmalıdır. Burada objektivist, aşkın yolculuklar, elektromanyetik fenomen ve hasta insanların içkin niteliklerine benzer içkin niteliklere sahip olduğunu iddia etmenin yükünü taşıyamaz; o aynı zamanda aşkın bu içkin niteliklere göre bu benzerlikler varolacak şekilde yeterince açık tanımlandığını da iddia ediyor olmalıdır.

Özetle bu fenomenin bildik objektivist açıklamaları (ölü metafor, benzerliklerle homonim yahut soyutlama) tümü içkin niteliklerde temellenen önceden mevcut benzerliklere bağlıdır. Genelde benzerlikler vardır, ancak *içkin* niteliklerde temellendirilemezler. Benzerlikler kavram metaforlarının bir *sonucu* olarak ortaya çıkar ve dolayısıyla içkin nitelikler olmaktan çok, *etkileşim* nitelikleri benzerlikleri sayılmalıdır. Fakat etkileşim niteliklerinin kabulü objektivist felsefenin temel varsayımıyla uyuşmaz. Uyuşması objektivizm mitinden vazgeçmek anlamına gelir.

Objektivist Kaçış: "Bu Bizim İşimiz Değil"

Objektiviste kalan yegâne alternatif, benzerliğe göre *hazım*ın YİYECEK ve DÜŞÜNCE anlamları arasındaki herhangi bir ilişkinin herhangi bir açıklamasından (bir metafor olduğunun reddi dahil) vazgeçmek ve güçlü homonim konumuna dönmektir. Bu yaklaşıma göre – İngilizcedeki *punt*'ın (futbolda *topa vurmak* ile *açık*, *düz karinalı gemi*) geniş anlamları

kadar – tümüyle farklı ve ilişkisiz iki anlamlı bir *hazım* kelimesi vardır. Gördüğümüz gibi (18. bölümde), güçlü homonim konumu şunları izah edemez:

> İç sistematikliği
>
> Dış sistematikliği
>
> Metaforun kullanılan unsurunun genişlemelerini
>
> Somut tecrübenin, soyut tecrübeyi yapılaştırmak amacıyla kullanımını
>
> Aslında *hazım*ın, düşüncelerin yiyecek terimleriyle metaforik olarak kavramlaştırılmasına dayalı iki anlamı arasında gördüğümüz benzerliklerini

Elbette bir objektivist filozof yahut linguist, bu tür sistematiklikleri, benzerlikleri ve daha az somut olanı daha somut olana göre anlama tarzlarını yeterince açıklayamadığını kabul edebilir. Bu onu bir nebze bile rahatsız etmeyebilir. Her şeye rağmen, bunun gibi şeyleri açıklamanın kendi işi olmadığını iddia edebilir. Böyle şeyler psikologların, nöro-psikologların, filologların yahut başka birilerinin sorunlarıdır. Bu, Frege'nin "duyum"u "idealar"dan ayırdığı ve Lewis'in "soyut semantik sistemler"i "psikolojik ve sosyolojik olgular"dan ayırdığı gelenekte olabilir. Onlar homonim yaklaşımının objektivistler olarak asıl amaçları için, yani linguistik ifadelere objektif doğruluk koşulları sağlamak ve söz konusu koşullara göre lafzî objektif bir anlam açıklaması vermek için yeterli olduğunu öne sürerler. Onlar bunun, *hazım*ın iki anlamını sistematikliği, benzerliği, anlamayı vb. açıklamaksızın birbirinden bağımsız olarak açıklayabileceğini varsayarlar. Kendi işlerine ilişkin bu anlayışa göre, *hazım*ın konvansiyonel metaforik kullanımları yalnızca homonimleri içerir, ölü yahut diri metaforları değil. Onların kabul ettikleri yegâne metaforlar, konvansiyonel olmayan metaforlardır ("Sizin düşün-

celeriniz ucuz harçtan imal edilmiş" yahut "Aşk müşterek bir sanat eseridir" gibi). Onlar cümlenin lafzî objektif anlamıyla değil, konuşmacının yüklediği anlama ilişkin sorunlar olduklarından, bunlardan doğan doğruluk ve anlam sorunlarının, konuşmacının yüklediği anlamın yukarıda verilen izahıyla halledilebileceğini öne sürerler.

Özetle konvansiyonel metafora ilişkin biricik objektivist iç tutarlı yaklaşım, öncelikle ilgilendiğimiz sorunların – konvansiyonel metaforların nitelikleri ve anlamada onları kullanma tarzımızın – kendi ilgi alanlarının dışında kaldığı olacaktır. Onlar bu tür sorunlardan sorumlu olmadıklarında ve konvansiyonel metaforla ilgili bu türde hiçbir olgunun muhtemelen objektivist programla yahut objektivistler olarak onların inandıkları şeyle bağlantılı olmadığında ısrar ederler.

Bu tür objektivistler, metafor araştırmalarımızın *etkileşim nitelikleri* ve *tecrübe geştaltlarının*, aslında insanî varlıkların tecrübelerini metafor aracılığıyla nasıl anladıklarının açıklanması için zorunlu olduğunu doğru olarak gösterdiğini bile kabul edebilir. Fakat onlar bunu kabul ettiklerinde dahi, aşağıdaki temeller üzerinde yaptığımız her şeyi görmezlikten gelmeye devam edebilirler: Onlar basitçe, tecrübecilerin yalnızca insanî varlıkların gerçekliği kendi sınırları dahilinde anlamaya nasıl maruz kaldıkları ile ilgilendiklerini söylerler; oysa objektivist, insanların bir şeyi doğru olarak nasıl *anladıkları* ile değil, aksine *gerçekten doğru olma*nın bir şey için ne anlama geldiğiyle ilgilendiğini söyleyecektir.

Bu objektivist tepki, objektivizm ile tecrübecilik arasındaki temel farklılığı mükemmelen ortaya çıkarır. Bu tür bir objektivist cevap, "mutlak doğru" ve "objektif anlam"a duydukları temel ilginin insanî faaliyet ve anlamayla ilişkili herhangi bir şeyden tümüyle bağımsız teyidi anlamına gelir. Buna karşılık biz, herhangi bir mutlak doğru yahut objektif anlamın olduğuna inanmamız için hiçbir sebep olmadığını savunuyoruz. Aksine biz, doğruluk ve anlamı açıklamanın

yalnızca insanların dünyada faaliyette bulunma ve onu anlama tarzına göre açıklanabileceğini savunuyoruz. Biz, basitçe dile getirmek gerekirse, bu tür objektivistlerin felsefî evreninden farklı bir felsefî evrendeyiz.

Objektivist Felsefenin İnsanî İlgilere Kayıtsızlığı

Biz, insanî anlamanın, kavram sistemimizin ve doğal dilimizin yeterli bir objektivist açıklamasının olabileceğini düşünen objektivistlerle somut uzlaşmazlıklarımız olsa bile aynı felsefî evrendeyiz. Konvansiyonel metaforların insan dili ve insanî kavram sisteminde yaygın olduğunu ve anlama için öncelikli araç olduğunu ayrıntılı olarak tartıştık. Yeterli bir anlama açıklamasının etkileşim nitelikleri ve tecrübe geştaltlarını gerektirdiğini öne sürdük. Bütün objektivist açıklamalar, içkin nitelikler ve bir dizi teorik kategorizasyon açıklaması gerektirdiği için, insanî varlıkların dünyayı nasıl kavramlaştırdığının yeterli bir açıklamasını veremezler.

Objektivist Felsefenin Dışındaki Objektivist Modeller

Klâsik matematik, objektivist bir evren oluşturur. Onun birbirinden açıkça ayırt edilen sayılar gibi entiteleri vardır. Matematik entiteleri, içkin niteliklere sahiptir; söz gelimi *üç*, tektir. Ve bu entiteler arasında sabit ilişkiler vardır; sözün gelişi *dokuz*, *üç*ün karesidir. Matematiksel mantık, klâsik matematiğe temel sağlama teşebbüsünün unsuru olarak geliştirilmiştir. Aynı zamanda formel semantik de bu teşebbüsten doğmuştur. Formel semantikte kullanılan modeller,

"objektivist modeller" – içkin niteliklere sahip farklı şeylerin bulunduğu ve şeyler arasında sabit ilişkilerin olduğu söylem evrenlerine uyan modeller – diye adlandıracağımız şeyin örnekleridir.

Fakat gerçek dünya objektivist bir evren değildir, özellikle gerçek dünyanın insanî varlıklarla ilişkili boyutları; insanî tecrübe, insanî kurumlar, insanî dil, insanî kavram sistemi. Katı bir objektivist olmak, dünyaya gerçekte olduğu gibi tekabül eden bir objektivist model olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Objektivist felsefenin dil, doğruluk, anlama ve insanî kavram sistemi hakkında yanlış tahminler yapmasında empirik olarak hatalı olduğunu önceden tartışmıştık. Bu tartışma temelinde objektivist felsefenin insan bilimleri için yetersiz bir temel sağladığını iddia ettik. Bununla beraber birçok olağanüstü kavrayışlı matematikçi, mantıkçı, linguist, psikolog ve kompüter bilimcisi, insan bilimlerinde kullanılmak üzere objektivist modeller tasarlamıştır. Bütün bu çalışmaların değersiz olduğunu ve objektivist modellerin insan bilimlerinde hiçbir yeri olmadığını iddia edebilir miyiz?

Böyle bir şey iddia etmiyoruz. Biz, matematik entiteleri olarak objektivist modellerin zarureten objektivist felsefeye bağlanamayacaklarına inanıyoruz. Objektivist modellerin insan bilimlerinde dünyaya gerçekte olduğu gibi birebir tekabül eden bir objektivist modelin bulunduğu bir objektivist önkabulü benimsemeksizin bir fonksiyon – hatta önemli bir fonksiyon – icra edebileceğine inanılabilir. Fakat bu önkabulü reddedersek, objektivist modeller için kalacak rol nedir?

Bu soruya cevap vermeden önce, ontolojik ve yapı metaforlarının bazı niteliklerine bakmamız gerekiyor:

> Ontolojik metaforlar tecrübemizi kavramak için sahip olduğumuz en temel aygıtlar arasındadır. Her yapı metaforu altparçalar olarak uyumlu bir ontolojik metaforlar takımına sahiptir. Bir ontolojik metaforlar takımını belirli bir duru-

mu kavramak için kullanmak, bir entite yapısını bu duruma empoze etmektir. Sözün gelişi AŞK BİR YOLCULUKTUR, AŞK'a bir başlangıcı, bir varış noktasını, bir patikayı, patikada ilerlediğiniz mesafeyi vb. içeren bir entite yapısı empoze eder.

Her bireysel yapı metaforu içsel olarak uyumludur ve yapıya kavuşturduğu kavrama uyumlu bir yapı empoze eder. Sözün gelişi TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu, TARTIŞMA kavramına içsel olarak uyumlu bir SAVAŞ yapısı empoze eder. Aşkı yalnızca AŞK BİR YOLCULUKTUR metaforuna göre anladığımızda, AŞK kavramına içsel olarak uyumlu bir YOLCULUK yapısı empoze ediyoruzdur.

Aynı kavram için, farklı metaforlar genelde birbirleriyle uyumlu olmasa da, birbiriyle uyumlu *olan* metaforlar takımı bulmak mümkündür. Bunu *uyumlu metaforlar takımı* diye adlandıralım.

Her bireysel metafor içsel olarak uyumlu olduğu için, her uyumlu metaforlar takımı bize bir durumu, entiteler arasındaki uyumlu ilişkilerle iyi-tanımlanmış bir entite yapısına göre kavrama imkânı verir.

Uyumlu bir metaforlar takımının entiteler arasındaki ilişkiler takımına bir entite yapısı empoze etme tarzı objektivist bir modelle resmedilebilir. Bu modelde entiteler, ontolojik metaforlar tarafından empoze edilen entiteler ve entiteler arasındaki ilişkiler de yapı metaforlarının iç yapılarının verdiği ilişkilerdir.

Özetleyelim: Bir durumu bu tür bir uyumlu metaforlar takımına göre yapıya kavuşturmayı denemek, kısmen bu durumu objektivist bir modele göre yapıya kavuşturmayı denemek gibidir. Dışarıda bırakılan şey metaforların tecrübe temelleri ve metaforların gizlediği şeydir.

O vakit sorulması gereken doğal soru, insanların gerçek-

ten uyumlu metaforlar takımına göre düşünüp düşünmediği ve eylemde bulunup bulunmadığıdır. Onların bilimsel teorilerin formülasyonunda, sözün gelişi biyoloji, psikoloji yahut linguistikte yaptıkları şey, özel bir durumdur. Formel bilimsel teoriler, ontolojik ve yapı metaforları takımının kapsamını sürekli genişletme teşebbüsleridir. Fakat bilimsel teorize etmeye ilaveten biz, insanların geniş bir durumlar çeşitliliğinde uyumlu metaforlar takımına göre düşünmeye ve eylemde bulunmaya çalıştığını düşünüyoruz. Bunlar, insanların objektivist modelleri tecrübelerine uygulamayı denedikleri görülen özel durumlardır.

İnsanların bir hayat durumuna objektivist bir modele, yani uyumlu bir metaforlar takımına göre bakmaya çalışmalarının mükemmel bir nedeni vardır. Bu neden basitçe dile getirmek gerekirse, eğer yapabileceksek, durum hakkında birbiriyle çatışmayacak çıkarımlarda bulunabilmemizdir. Yani biz, çatışmayan beklentiler ve davranış önerileri çıkarabiliriz. Dahası dünya hakkında tutarlı bir görüşe, açık bir beklentiler takımına ve ne yapmanız gerektiği konusunda çelişkisiz bir duruşa sahip olmak rahatlatıcıdır – aşırı ölçüde rahatlatıcıdır. Objektivist modellerin gerçek bir cazibesi – ve birçok insanî nedeni – vardır.

Bu cazibeyi küçümseme arzusunda değiliz. Bu cazibe hayatınızda yahut bazı hayat tecrübeleri alanında tutarlılık bulma cazibesinin aynıdır. Bir beklenti ve eylem temeline sahip olmak, hayatta kalmak için önemlidir. Fakat bazı sınırlı durumlara tek bir objektivist modeli empoze etmek ve bu modele göre – muhtemelen başarıyla – iş görmek bir şey; bu modelin gerçekliğin kesin bir yansıması olduğu sonucuna varmak başka bir şeydir. Kavram sistemimizin tek bir kavramın uyumsuz metaforlarına sahip olmasının sağlam bir nedeni vardır. Bu neden, bunu yapacak tek bir metaforun olmamasıdır. Her metafor kavramın bir boyutunun belirli bir kavrayışını verir ve diğerlerini gizler. Sadece uyumlu bir

metaforlar takımına göre faaliyette bulunmak, gerçekliğin birçok boyutunu gizlemektir. Gündelik hayatlarımızda başarıyla faaliyette bulunmak, metaforların sürekli bir değişimini gerektirir gibi görünüyor. Birçok metaforun birbiriyle uyumsuz kullanımı, gündelik tecrübemizi ayrıntılı olarak kavrayacaksak, zorunludur.

İnsan bilimlerinde formel objektivist model incelemelerinin açık faydalarından biri, *kısmen* uyumlu bir metaforlar takımına göre muhakeme etme ve faaliyette bulunma kabiliyetini anlamamızı mümkün kılabilmesidir. Bu genel bir aktivitedir ve anlamak için önemlidir. Bu aynı zamanda bir uyumluluk gerekliliğini empoze etmekte neyin yanlış olabileceğini görmemize – herhangi bir uyumlu metaforlar takımının muhtemelen gerçekliğin sayısız birçok boyutunu, yalnızca onunla uyumsuz metaforların gün ışığına çıkarabileceği boyutlarını gizlediğini görmemize – de imkân verir.

Formel modellerin açık sınırlılıklarından biri, tahayyül edebildiğimiz kadarıyla metaforun tecrübî temelini dahil edecek hiçbir araç sağlamamaları ve dolayısıyla metaforik kavramların tecrübemizi kavramamıza imkân verme tarzının hiçbir açıklama yolunu sunmamalarıdır. Bunun, bir kompüterin şeyleri insanların anladıkları tarzda anlayıp anlayamayacağı sorunuyla ilişkili bir boyutu vardır. Bizim cevabımız – basitçe anlama tecrübeyi gerektirdiği ve kompüterlerin bedeni ve insanî tecrübeleri olmadığı için – hayırdır.

Ancak kompüter modellerin incelemesi yine de bize insanî entelektüel kapasiteler hakkında, özellikle de insanların kısmen objektivist modellere göre akıl yürüttüğü ve faaliyette bulunduğu alanlarda çok şey söyleyebilir. Ayrıca kompüter bilimindeki geçerli formel teknikler, *uyumsuz* metaforlar takımının temsillerini sağlama vaadinde bulunur. Bu muhtemelen, insanların tutarlı fakat uyumsuz metaforik kavramlara göre akıl yürütme ve faaliyette bulunma tarzı hakkında kavrayışlara götürebilir. Formel çalışmanın sınırla-

rının kavram sistemimizin tecrübe temelleri alanında olduğu anlaşılıyor.

Özet

Ulaştığımız genel sonuç, objektivist programın insanî anlamanın hiçbir tatmin edici izahını ve bu tür bir izahı gerektiren konuların hiçbir tatmin edici açıklamasını yapamamasıdır. Bu konular şunlardır:

- insanî kavram sistemi ve insan rasyonalitesinin doğası
- insan dili ve iletişimi
- insan bilimleri; bilhassa psikoloji, antropoloji. sosyoloji ve linguistik
- ahlâkî ve estetik değer
- insanî kavram sistemi vasıtasıyla bilimsel anlama
- matematiğin temellerinin, insanî anlamada temelinin bulunma tarzı

Tecrübeci anlama açıklamasının temel unsurları – etkileşim nitelikleri, tecrübe geştaltları ve metaforik kavramlar – bu insanî konuların herhangi bir uygun ele alınış tarzı için zorunlu gibi görünüyor.

28

Subjektivizm Mitinin Bazı Yetersizlikleri

Batı kültüründe geleneksel şekilde, objektivizmin yegâne alternatifinin subjektivizm olduğu düşünülmektedir. Objektivizm mitinin insanî anlama, insan dili, insanî değerler, insanî sosyal ve kültürel kurumlar ve insan bilimleriyle ilgili her şeyi açıklamakta yetersiz olduğunu öne sürdük. Bu nedenle kültürümüzün bize kabul ettirdiği dikotomiye göre, sadece insanî gerçekliklerin bilimsel "yasavari" bir açıklamasının mümkünlüğünü reddeden radikal bir subjektiviteyle başbaşa kalırız.

Fakat subjektivizmin objektivizme yegâne alternatif olmadığını iddia ettik ve üçüncü bir tercih önerdik: insan bilimleri için elverişli bir felsefî ve metodolojik temeli mümkün kıldığını gördüğümüz tecrübeci mit. Daha önce biz bu alternatifi objektivist programdan ayırmıştık; ve onu subjektivist programdan ayırmak da eşit ölçüde önemlidir.

İnsanların tecrübelerini ve dillerini nasıl anladıkları hakkında bazı subjektivist bakış açılarına kısaca göz atalım. Bunlar çoğunlukla Romantik gelenekten kaynaklanır ve son

dönem Kıta Avrupası felsefesinin, bilhassa da fenomenoloji ve varoluşçuluk geleneklerinin çağdaş yorumlarında (muhtemelen *yanlış* yorumlarında) aranmalıdır. Bu tür subjektivist yorumlar, büyük ölçüde anti-objektivist Kıta Avrupası felsefesinin unsurlarını seçerek ön plana çıkaran, genellikle de Kıta Avrupası düşüncesindeki bazı eğilimleri insan bilimlerine ciddi temel sağlama teşebbüsleri haline getiren şeyi görmezlikten gelen popülerleştirmelerdir. Aşağıda listesini verdiğimiz bu subjektivist bakış açıları, birlikte "cafe fenomenolojisi" olarak karakterize edilebilir. Bu bakış açıları şunlardır:

Anlam kişiye özeldir: Anlam daima neyin bir kişiye *göre* anlamlı ve önemli olduğu sorunudur. Bir bireyin neyi önemli bulduğu ve neyin onun *için* anlamlı olduğu; sezgi, muhayyile, hissetme ve bireysel tecrübe sorunlarıdır. Bir şeyin, bir birey için anlamı asla tam olarak bilinemez yahut başka birine anlatılamaz.

Tecrübe tamamen holistiktir: Tecrübemizin hiçbir doğal yapılaştırılması söz konusu olamaz. Bizim yahut başkalarının tecrübemize empoze ettiği her yapı kesinlikle keyfîdir.

Anlamların doğal yapısı yoktur: Bir bireye göre anlam onun bireysel hisleri, tecrübeleri, sezgileri ve değerleri sorunudur. Bunlar tamamen holistiktir; onların doğal yapısı yoktur. Dolayısıyla, anlamların doğal yapısı yoktur.

Kontekst yapılaştırılmamıştır: Bir ifadeyi anlamak için gerekli kontekstin – fiziksel, kültürel, kişisel ve kişiler arası kontekstin – doğal yapısı yoktur.

Anlam doğal olarak yahut yeterince temsil edilemez: Bu, anlamların hiçbir doğal yapıları olmaması, asla bütünüyle bilinememeleri yahut bir başkasına anlatılamamaları ve onları anlamak için gerekli kontekstin yapılaşmaması olgularının sonucudur.

Bütün bu subjektivist bakış açıları temel bir varsayıma, yani tecrübenin hiçbir doğal yapıya sahip olamayacağına ve dolayısıyla anlam ve doğruluk üzerinde hiçbir doğal haricî sınırlama olamayacağına dayanır. Bizim cevabımız kavram sistemimizin nasıl temellendiği açıklamamızdan çıkar. Tecrübemizin holistik tarzda tecrübe geştaltlarına göre yapıya kavuşturulduğunu öne sürdük. Bu geştaltlar keyfî olmayan yapılara sahiptir. Aksine geştaltların yapısını karakterize eden boyutlar, doğal olarak tecrübemizden doğar.

Bu, bir şeyin bana göre ne anlama geldiğinin benim sahip olduğum ve sizin sahip olmadığınız ve dolayısıyla size anlamlı gelen şeyi *tam* ve *yeterince* iletemeyeceğim tecrübe *türleri*ne dayanabilme ihtimalini reddetmez. Bununla birlikte metafor, paylaşılmamış tecrübeleri *kısmen* ifade edebilme yolu sunar ve bunu mümkün kılan da tecrübemizin doğal yapısıdır.

29

Tecrübeci Alternatif: Eski Mitlere Yeni Anlamlar Vermek

Subjektivizm ve objektivizm mitlerinin Batı kültüründe o kadar uzun zamandır yürürlükte olması, her birinin bazı önemli fonksiyonları yerine getirdiklerini gösterir. Her bir miti gerçek ve makûl ilgiler motive eder ve her birinin kültürel tecrübemizde bir temeli vardır.

Objektivizmi Motive Eden İlgilerden Tecrübeciliğin Benimsedikleri

Objektivizm mitinin temel ilgisi, bireye göre dış dünyadır. Söz konusu mit, haklı olarak onlarla etkileşimde bulunma ve onları kavrama tarzımızı sınırlayan, bizden bağımsız olarak, mevcut reel şeylerin bulunduklarını vurgular. Objektivizmin doğru ve olgusal bilgi üzerinde odaklanması, bu tür bilginin fiziksel ve kültürel çevremizde başarıyla faaliyette bulunmamızdaki öneminde temellenir. Bu miti, tarafsızlığın sorun olduğu ve makül bir tarzda gerçekleştirilebildiği durumlarda tarafsızlığa ilgi de motive eder.

Tecrübeci mit, kısaca anlattığımız gibi, bütün bu ilgileri paylaşır. Bununla birlikte, tecrübecilik iki temel konuda objektivizmden ayrılır:

> Mutlak doğruluk var mıdır?
>
> Mutlak doğruluk yukarıdaki ilgileri – başarıyla faaliyette bulunmamızı mümkün kılan bilgiye ilgi ve tarafsızlığa ilgi – karşılamak için zorunlu mudur?

Tecrübecilik iki soruya da hayır cevabı verir: Doğruluk, daima evrensel olmayan bir kavram sisteminde temellenen anlamayla ilişkilidir. Fakat bu, bilgi ve tarafsızlık konusundaki yüzyıllardır objektivizm mitini motive eden meşru ilgilerin tatminini engellemez. Objektivite hâlâ mümkündür, fakat yeni bir anlam kazanmıştır. Objektivite, ister bilgi ister değer konusunda olsun, bireysel önyargıları aşmayı gerektirir. Fakat objektivitenin makûl olduğu yer, evrensel olarak geçerli mutlak bir bakış açısını gerektirmez. Objektif olmak, daima bir kavram sistemi ve bir kültürel değerler takımı ile ilişkilidir. Makûl objektivite, kavram sistemleriyle yahut kültürel değerlerle çatıştığı vakit imkânsız olabilir, dahası bunu kabul edebilmek ve vuku bulduğunda farkında olabilmek önemlidir.

Tecrübeci mite göre, bilimsel bilgi hâlâ mümkündür. Fakat mutlak doğruluk iddiasını terk etmek bilimsel pratiği daha sorumlu hale getirebilir; çünkü bilimsel bir teorinin bir şeye ışık tuttuğu kadar gizleyebildiği yolunda bir genel bilinç olacaktır. Bilimin mutlak doğruyu üretmediğinin genel bilinci, kuşkusuz federal hükümetin sermaye pratikleri kadar bilimsel cemaatin gücünü ve prestijini de değiştirecektir. Bunun sonucunda bilimsel bilginin ne olduğunun ve onun eksikliklerinin neler olduğunun değerlendirmesi daha makûl bir değerlendirme olacaktır.

Subjektivizmi Motive Eden İlgilerden Tecrübeciliğin Benimsedikleri

Subjektivizmi meşru olarak motive eden şey, anlamın daima kişi *için* anlam olduğunun bilincidir. Benim için anlamlı olan şey, önemli olan şeydir. Ve benim için önemli olan şey, yalnızca rasyonel bilgime değil, aynı zamanda geçmiş tecrübelerime, değerlerime, hislerime ve sezgisel kavrayışıma da bağlı olacaktır. Anlam katı ve değişmez değildir; bir muhayyile ve bir tutarlılık inşa etme sorunudur. Objektivist, birey için önemli, kavrayışlı ve tutarlı olan şeyi ıskalayan evrensel olarak geçerli bir bakış açısına ulaşmakta ısrar eder.

Tecrübeci mit, anlamanın bu unsurların tümünü içerdiğini kabul eder. Tecrübeci mitin etkileşim ve etkileşim niteliklerine vurgusu, anlamın daima nasıl kişiye *göre* anlam olduğunu gösterir. Keza tecrübe geştaltları vasıtasıyla tutarlılık inşasına vurgusu, bir şeyin bireye göre önemli olmasının ne anlama geldiğinin açıklamasını verir. Ayrıca anlamanın nasıl metafor aracılığıyla muhayyilenin asıl kaynaklarını kullandığının ve tecrübeye yeni anlam vermenin ve yeni gerçeklikler yaratmanın nasıl mümkün olduğunun açıklamasını da verir.

Tecrübeciliğin subjektivizmden ayrıldığı yer, onun muhayyel anlamanın hiç sınırlanmadığı Romantik düşünceyi reddindedir.

Özetle tecrübeci miti, hem objektivizm hem de subjektivizm mitlerini motive eden reel ve makûl ilgileri tatmine muktedir bir şey olarak görüyoruz; fakat o bunu, hem mutlak doğruya objektivist takıntıya hem de muhayyilenin hiç sınırlanmadığı yolundaki subjektivist ısrara düşmeksizin yapar.

30

Anlama

Hem objektivizm hem de subjektivizm mitlerinin arkasında tek bir insanî motivasyonun, yani anlamaya yönelik ilginin bulunduğunu gördük. Objektivizm miti, insanın başarılı biçimde faaliyette bulunabilmek için *dış* dünyayı anlama ihtiyacını yansıtır. Subjektivizm miti, anlamanın *dahilî* boyutlarına – bireyin anlamlı bulduğu şeye ve yaşadığı hayatı değerli kılan şeye – odaklanır. Tecrübeci mit, bunların karşıt ilgiler olmadığını öne sürer. Her iki ilgiyi aynı anda birleştirebilen bir perspektif sunar.

Eski mitler şu müşterek perspektifi paylaşır: çevresinden ayrı olarak insan. Objektivizm mitindeki doğruya ilgi, başarıyla faaliyette bulunmaya/iş görmeye ilgiden doğar. Çevresinden ayrı olarak insan görüşü dikkate alındığında, başarılı faaliyette bulunma/iş görme çevre *üzerinde egemen olma* olarak kavranır. Bu nedenle objektivist metaforlar, BİLGİ GÜÇTÜR ve BİLİM DOĞA ÜZERİNDE EGEMENLİK SAĞLAR'dır.

Subjektivizm mitinin ana teması, insana çevresinden ve başka insanlardan ayrı bir varlık olarak bakmaktan doğan yabancılaşmayı aşma teşebbüsüdür. Bu, benliğin – bireyselliğin

ve kişisel hisler, sezgiler ve değerlere güvenin – içerilmesini gerektirir. Romantik versiyon sezgilerden ve hislerden zevk almayı ve onun pasif değerlendirmesiyle doğayla bütünleşme teşebbüsünü gerektirir.

Tecrübeci mit, çevresinden ayrı olarak değil, çevresinin parçası olarak insan perspektifini alır. Fiziksel çevre ve başka insanlarla sürekli etkileşime odaklanır. Çevreyle bu etkileşimi, karşılıklı değişmeyi gerektiren bir şey olarak görür. Çevre içinde, onu değiştirmeksizin yahut onun tarafından değiştirilmeksizin faaliyette bulunamazsınız.

Tecrübeci mitteki anlama etkileşimden, çevreyle ve başka insanlarla sürekli müzakereden doğar. Şu tarzda doğar: bedenlerimizin doğası ve fiziksel ve kültürel çevremiz, tartıştığımız türden doğal boyutlara göre tecrübemize bir yapı empoze eder. Tekerrür eden tecrübe, doğal boyutlarıyla tecrübe geştaltları olan kategorilerin oluşumuna yol açar. Bu tür geştaltlar, tecrübemizdeki tutarlılığı belirler. Biz tecrübemizi dolaysız şekilde, doğrudan doğruya çevremizde ve çevremizle etkileşimimizden doğan geştaltlara göre tutarlı tarzda yapıya kavuşmuş şeyler olarak gördüğümüzde anlarız. Biz tecrübeyi metaforik olarak, bir geştaltı bir tecrübe alanından hareketle tecrübeyi bir başka alanda yapıya kavuşturmak için kullandığımızda anlarız.

Tecrübeci perspektiften bakıldığında doğruluk, dünyada faaliyette bulunmadan doğan anlamaya bağlıdır. Tecrübeci alternatif, objektivistin doğruluk açıklaması ihtiyacını bu tür bir anlama vasıtasıyla karşılar. Tecrübeci alternatif, subjektivistin kişisel anlam ve önem ihtiyacını tecrübenin tutarlı yapıya kavuşturulması aracılığıyla giderir.

Fakat tecrübecilik, objektivizm ve subjektivizmin motive edici ilgilerini karşılayan bir sentezden daha fazlasını sağlar. Tecrübeci anlam açıklaması, gündelik hayatlarımızdaki şu önemli tecrübe alanları için daha zengin bir perspektif sunar:

Kişiler arası iletişim ve karşılıklı anlama
Kendini-anlama
Ritüel
Estetik tecrübe
Politika

Biz, her biri diğerini motive eden ilgileri ıskaladığı için, hem objektivizmin hem de subjektivizmin bu alanların tümüyle ilgili bakışları yoksullaştırdığına inanıyoruz. Her ikisinin de bu alanlarda ıskaladığı şey, etkileşime dayalı yaratıcı anlamadır. Şimdi bu alanların her birindeki anlamanın doğasına dair tecrübeci açıklamaya dönelim.

Kişiler Arası İletişim ve Karşılıklı Anlama

Konuşan insanlar aynı kültürü, bilgiyi, değerleri ve varsayımları paylaşmadığında karşılıklı anlama bilhassa zor olabilir. Bu tür anlama, anlam müzakeresi vasıtasıyla mümkün *olur*. Biriyle anlamı müzakere etmek için, hem arkabahçenizdeki farklılıklardan hem de bu farklılıkların ne zaman önemli olduğundan haberdar olmalı ve söz konusu farklılıkları dikkate almalısınız. Farklı dünya görüşlerinin varolduğunun ve nasıl olduklarının bilincine varmanızı sağlayacak farklı ölçüde kültürel ve kişisel tecrübeye ihtiyaç duyarsınız. Paylaşılmamış tecrübelerle ilgili unsurları iletecek yahut diğerlerini vurgulamadığı halde paylaşılmış tecrübelere ışık tutacak doğru metaforu bulmayı sağlayacak yetenek kadar dünya görüşünde belirli bir esnekliğe, tahammüle ve hataların cömertçe tolere edilmesine de ihtiyaç duyarsınız. Metaforik muhayyile, uyum yaratmakta ve paylaşılmamış tecrübenin doğasını iletmekte hayatî bir hünerdir. Bu hüner, büyük ölçüde dünya görüşünüzü değiştirebilme ve tecrübenizi kategorize etme tarzınıza adapte etme yetisinden ibarettir. Karşılıklı anlama problemleri egzotik/alışılmadık değildir; anlamanın önemli

olduğu kapsamı geniş bütün diyaloglarda ortaya çıkar.

Gerçekten dikkate alındığında anlam, asla KANAL metaforuna, yani kişinin sabit ve kesin bir önermeyi başka bir kişiye ortak bir dildeki – her iki tarafın da konuyla ilgili müşterek bilgiye, varsayımlara, değerlere vb. sahip oldukları alandaki – ifade araçlarıyla naklettiği yer olan KANAL metaforuna göre iletilemez. Karar ânı geldiğinde, anlam müzakere edilir: müşterek neye sahip olduğunuzu, neyin hakkında konuşmayı güvenli bulduğunuzu, paylaşılmamış tecrübeyi nasıl iletebileceğinizi yahut nasıl paylaşılmış bir vizyon yaratabileceğinizi yavaş yavaş düşünürsünüz. Dünya görüşünüzü değiştirmekte yeteri kadar esneklikle ve şans ve ustalık ve hoş görüyle, karşılıklı anlamayı bir ölçüde başarabilirsiniz.

KANAL metaforunda temellenen iletişim teorileri, özellikle büyük ölçekte hükümet gözetimiyle yahut bilgisayar yoluyla uygulandığında patetik olmaktan çıkarak kötü bir şeye dönüşür. Burada gerçek anlama için en hayatî olan şey, bütünüyle dışarıda tutulur ve dosyalardaki kelimelerin kendilerinde anlama – soyut, objektif, anlaşılır anlama – sahip olduğu varsayılır. Bir toplum büyük ölçüde KANAL metaforla beraber yaşadığında, yanlış anlama, zulüm ve çok daha kötüleri muhtemel sonuçlardır.

Kendini-anlama

Kendini-anlama kapasitesi, karşılıklı anlama kapasitesini varsayar. Sağduyu bize kendimizi anlamanın başka insanları anlamaktan daha kolay olduğunu söyler. Aslında biz bir başkasınınkine değil, kendi hislerimize ve düşüncelerimize doğrudan ulaşabileceğimizi düşünme eğilimindeyizdir. Kendini-anlama, karşılıklı anlamayı önceliyor görünür ve birçok durumda öyledir. Fakat yaptığımız şeyi neden yaptığımızın, hissettiğimiz şeyi neden hissettiğimizin, değiştiğimiz gibi neden değiştiğimizin ve hatta inandığımız şeye neden inandı-

ğımızın herhangi bir gerçek derin anlaması bizi kendimizin ötesine götürür. Kendimizi anlama, başka anlama formlarına benzemez değildir – fiziksel, kültürel ve kişiler arası çevremizle sürekli etkileşimimizin sonucudur. En azından *karşılıklı* anlama için gerekli hünerler, *kendini*-anlamaya ulaşmak için de gereklidir. Nasıl karşılıklı anlamada sürekli başka insanlarla konuşma tecrübemizin ortak unsurlarını arayıp buluyorsak, aynı şekilde kendini-anlamada da daima hayatlarımıza tutarlılık vermek için farklı tecrübelerimizi birleştiren şeyi ararız. Başka biriyle ortak sahip olduğumuz şeyi vurgulamak ve tutarlı kılmak için nasıl metaforlar arayıp buluyorsak, aynı şekilde kendi geçmişimizi, mevcut faaliyetlerimizi, rüyalarımızı, umutlarımızı ve keza amaçlarımızı da vurgulayacak ve tutarlı kılacak *kişisel* metaforlar ararız. Kendini-anlamanın büyük bir kısmı hayatlarımızı anlamlı kılacak uygun kişisel metaforlar arayışıdır. Kendini-anlama, kendiniz için tecrübelerinizin anlamını devamlı müzakere ve tekrar müzakere etmenizi gerektirir. Sözün gelişi terapide kendini-anlama, büyük ölçüde önceki bilinçsiz metaforların ve onlarla nasıl yaşadığımızın bilincinde olmayı gerektirir. O sürekli olarak hayatınızda yeni tutarlılıklar, eski tecrübelerinize yeni anlamlar veren tutarlılıklar inşa etmeyi gerektirir. Kendini-anlama süreci devamlı kendiniz için yeni hayat hikâyeleri geliştirme sürecidir.

Kendini-anlama sürecine tecrübeci yaklaşım şunları gerektirir:

> Beraber yaşadığımız metaforlar hakkında ve gündelik hayatımıza nerede girdikleri ve girmedikleri hakkında bir bilinç geliştirmek
>
> Alternatif metaforların temelini oluşturabilecek tecrübelere sahip olmak
>
> "Tecrübî esneklik" geliştirmek
>
> Yeni alternatif metaforlar vasıtasıyla sonu gelmeyecek bir hayata bakma sürecine katılmak

Ritüel

Her gün aynı adımlar serisiyle sabah kahvesi hazırlamak ve (daha önce saat altıda seyretmişken) on bir haberlerini sonuna kadar seyretmek gibi nedenlere bağlı ritüellerden futbol maçlarına, Şükran Günü yemeklerine, seçkin ziyaretçilerin gittikleri üniversite konferanslarına gitmeye, oradan da inançlarımızın buyurduğu dinî pratiklere kadar sürekli ritüeller icra ederiz. Bunların bazısı bilinçli olarak detaylı tasarlanmıştır, bazıları ötekilerden daha bilinçli icra edilir ve bazıları ise spontane şekilde gelişir; ve hepsi de tekrarlanarak yapıya kavuşan pratiklerdir. Her ritüel, tecrübemizin tekrarlanan, tutarlı olarak yapıya kavuşmuş ve üniter boyutudur. Onları icra ederken eylemlerimizdeki kaos ve tutarsızlığı minimize etmek suretiyle faaliyetlerimize bir yapı ve anlam yükleriz. Bizim terimlerimizle dile getirmek gerekirse ritüel, bir tecrübe geştaltı türüdür. Tecrübemizin doğal boyutlarına göre yapıya kavuşturulan tutarlı eylemler dizisidir. Dinî ritüeller genellikle metonimileri – dinin kavram sistemi tarafından tanımlanmış şeyler olarak dünyadaki entitelerin yerini alan reel-dünya nesneleri – gerektiren tipik metaforik faaliyet türleridir. Ritüelin tutarlı yapısı, genellikle dinde görüldüğü şekliyle gerçekliğin bir boyutuna paralel bir şey olarak kabul edilir.

Gündelik kişisel ritüeller aynı zamanda tecrübenin doğal boyutları – parça bütün yapısı, nedensel ilişkiler, amaçlara ulaşma araçları – eylem serilerinden ibaret tecrübe geştaltlarıdır. Kişisel ritüeller, bu sebeple bireyler yahut bir altkültürün üyeleri için doğal faaliyet türleridir. Onlar metaforik faaliyet türleri olabilirler de olmayabilirler de. Sözün gelişi Los Angeles'de Hollywood yıldızlarının evlerine düzenlenen turlara katılma şeklindeki ritüel faaliyet yaygındır. Bu, EV KİŞİNİN YERİNİ TUTAR metonimisi ve FİZİKSEL YAKINLIK KİŞİSEL YAKINLIKTIR metaforunda temellenen

bir metaforik faaliyet türüdür. Metaforik olsun yahut olmasın diğer gündelik ritüeller, meselâ "Kapı açmayı bilmiyorsun," "Kollarımızı sıvayalım ve işimizi yapalım" metaforlarının temeli olabilen tecrübe geştaltları sağlar.

Biz şunları öneriyoruz:

> İster kültürel ister kişisel olsun, beraber yaşadığımız metaforlar kısmen ritüelde ikamet eder.
>
> Kültürel metaforlar ve onların gerektirdiği değerler, ritüellerce nakledilir.
>
> Ritüel, kültürel metaforik sistemimiz için temel tecrübenin vazgeçilmez unsurunu oluşturur. Ritüelsiz kültür olamaz.

Benzer şekilde (genellikle nedensel ve spontane şekilde ortaya çıkan türde) kişisel ritüelsiz kendine tutarlı bir bakış da olamaz. Nasıl kişisel metaforlarımız gelişigüzel olmayıp, tersine kişiliğimizle tutarlı sistemler oluşturuyorlarsa, aynı şekilde kişisel ritüellerimiz de gelişigüzel değillerdir, tersine dünya görüşümüz ve kendimizle ve kişisel metaforlar ve metonimiler sistemimizle tutarlıdırlar. Bizim kendimiz hakkındaki zımnî ve tipik bilinçsiz kavrayışlarımız ve beraber yaşadığımız değerlerimiz, muhtemelen defalarca yaptığımız küçük şeylerde, yani gündelik hayatlarımızda spontane şekilde ortaya çıkan nedensel ritüellerimize çok güçlü bir biçimde yansır.

Estetik Tecrübe

Tecrübeci perspektiften bakıldığında metafor, bir *muhayyel rasyonalite* sorunudur. O, tecrübenin doğal boyutlarının yapıya kavuşturduğu geştaltları empoze etmek suretiyle tutarlılıklar yaratarak bir tecrübe türünü diğerine göre anlamamıza

imkân sağlar. Yeni metaforlar, yeni anlamlar yaratmaya ve dolayısıyla yeni gerçeklikler yaratmaya muktedirdir. Bu, dilin yeni kavram metaforları yaratmanın aracı olduğu poetik metafor durumunda apaçıktır.

Fakat metafor sadece bir dil sorunu değildir. Bir kavramsal yapı sorunudur da. Dahası kavramsal yapı yalnızca bir zihin sorunu değildir – duyu tecrübemizin boyutları (renk, biçim, doku, ses vb.) dahil tecrübemizin bütün doğal boyutlarını içerir. Bu boyutlar yalnızca gündelik tecrübeyi değil, aynı zamanda estetik tecrübeyi de yapıya kavuşturur. Her sanat aracı, tecrübemizin belirli boyutlarını ayırt eder ve diğerlerini dışarıda bırakır. Sanat eserleri tecrübemizi bu doğal boyutlara göre yapıya kavuşturmanın yeni yollarını sağlar. Sanat eserleri yeni tecrübe geştaltları ve dolayısıyla yeni tutarlılıklar sağlar. Tecrübeci bakış açısından sanat, genelde bir muhayyel rasyonalite sorunudur ve yeni gerçeklikler yaratmanın vasıtasıdır.

Estetik tecrübe, bu yüzden resmî sanat dünyasıyla sınırlı değildir. Gündelik hayatlarımızın herhangi bir boyutunda – kendimiz için konvansiyonel algılama yahut düşünce modumuzun parçası olmayan yeni tutarlılıkları dikkate aldığımız veya yarattığımız her durumda – gerçekleşebilir.

Politika

Politik tartışma genellikle özgürlük ve ekonomi sorunlarıyla ilgilidir. Fakat insan total anlamsızlık ve boş varoluş durumuna sürüklenirken hem özgür hem de ekonomik olarak güvende olabilir. ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, GÜVENLİK, EKONOMİK BAĞIMSIZLIK, GÜÇ vb. metaforik kavramları, anlamlı varoluş sorunlarını *dolaylı olarak* kavramanın farklı tarzları olarak gördük. Onlar sorunun uygun bir tartışması için tümüyle zorunlu boyutlardır; fakat bildiğimiz kadarıyla hiçbir politik ideoloji, asıl sorunla burun buruna gelmez.

Aslında birçok ideoloji kişisel yahut kültürel anlamsızlık sorunlarını ikincil sorunlar yahut daha sonra meşgul olacağı sorunlar olarak tartışır. Bu tür herhangi bir ideoloji, insanî değildir.

Politik ve ekonomik ideolojiler, metaforik terimlerle tasarlanır. Bütün diğer metaforlar gibi politik ve ekonomik metaforlar da gerçeklik boyutlarını gizleyebilir. Fakat politika ve ekonomi alanında metaforlar daha çok problem teşkil eder, çünkü onlar hayatlarımızı sınırlar. Politik yahut ekonomik sistemde metafor, gizlediği şeylerden dolayı insanî dejenerasyona yol açabilir.

Sadece bir örneğe göz atalım: EMEK BİR KAYNAKTIR. Çağdaş ekonomik teorilerin birçoğu, ister kapitalist ister sosyalist olsun, emeği hammaddelerle eşit derecede doğal bir kaynak yahut meta olarak görür ve ondan maliyet ve arzdan söz ettiği terimlerle bahseder. Bu metaforun gizlediği şey, emeğin doğasıdır. Anlamlı emekle gayrî insanileştirilmiş emek arasında hiçbir ayırım yapılmaz. Bütün emek istatistiklerinde *anlamlı* emeğe yer verilmez. EMEK BİR KAYNAKTIR metaforunu kabul ettiğimiz ve bu tarzda tanımlanan kaynak maliyetinin düşük tutulması gerektiğini varsaydığımızda ucuz emek, ucuz yakıtla eşit derecede iyi bir şey haline gelir. Bu metafor aracılığıyla insanî varlıkların sömürülmesi – insanî dejenerasyonu gizleyen ve nötr izlenimi veren ekonomik önerme – "neredeyse hiç tükenmez ucuz emek arzı"yla övünen ülkelerde apaçıktır. Fakat kapitalist yahut sosyalist olsunlar, hemen hemen bütün sanayileşmiş ülkeler, ekonomi teorileri ve politikalarında aynı metaforu kullanır. Bu metaforun gözü kapalı kabulü, ister "gelişmiş" toplumlardaki anlamsız mavi-yakalı ve beyaz-yakalı endüstri işleri ister dünya çapındaki fiilî kölelik düzeni olsun, dejenere edici gerçeklikleri gizleyebilir.

Sonsöz

Bu kitaptaki işbirliği bize, düşüncelerimizi yalnızca birbirimize değil, kelimenin tam anlamıyla yüzlerce insana – öğrenciler ve meslektaşlar, dostlar, akrabalar, tanıdıklar, hatta kahve masalarındaki yabancılara – açma fırsatı verdi. Ve, felsefe ve linguistikte zihinlerimizde önemli yer tutan şeylerin kendilerinin de metaforlar ve metaforların bize gündelik tecrübelerimizde verdikleri kavrayışlar olduklarını, bütün sonuçları değerlendirdikten sonra düşünebildik. Kendimizin ve etrafımızdakilerin ZAMAN PARADIR, AŞK BİR YOLCULUKTUR ve PROBLEMLER YAPBOZDUR gibi metaforlarla yaşadığını fark ettiğimizde yine de hayrete düşeriz. Dünyayı kavramak için geliştirdiğimiz algılama tarzının yegâne tarz olmadığını ve kültürümüzün "doğru"larının ötesini görmenin mümkün olduğunun bilincinde olmamızın önemini keşfettik.

Fakat metaforlar sadece öteleri görülmesi gereken şeyler değildir. Aslında onların ötesi yalnızca başka metaforlar kullanılarak görülebilir. Metafor vasıtasıyla tecrübeyi kavrama yeteneğimiz, dünyayı biricik algılama ve tecrübe etme tarzlarını sağlayan metaforlarla birlikte görme yahut dokunma veyahut işitme benzeri bir duyu gibidir. Metafor, faaliyetlerimizin dokunma kadar önemli ve vazgeçilemez unsurlarından biridir.

Bibliyografya

Bolinger, Dwight. 1977. *Meaning and Form.* London: Longman's.

Borkin, Ann. 1985, *Problems in Form and Function.* Norwood, N.J.: Ablex.

Cooper, William E., and Ross, John Robert. 1975. "World and Order." In Robin E. Grossman, L. James San, and Timothy J. Vance, eds., *Functionalism.* Chicago: Chicago Linguistic Society (University of Chicago, Goodspeed Hall, 1050 East 59th Street).

Davidson, Donald. 1978. "What Metaphors Mean." *Critical Inquiry* 5:31-47.

Frege, Gottlob. 1966. "On Sense and Reference." In P. Geach and M. Black, eds., *Translation from the Philosophical Writings of Gottlob Frege.* Oxford: Blackwell.

Grice, H. P. 1957. "Meaning." *Philosophical Review* 66:377-88.

Lakoff, George. 1972. "Linguistics and Natural Logic." Ss. 545-665 in Donald Davidson and Gilbert Harman, eds., *Semantics of Natural Language.* Dordrecht: D. Reidel.

_____. 1975. "Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts." Ss. 221-71 in Donald Hockney et al., eds., *Contemporary Research in Philosophical Logic and Linguistic Semantics.* Dordrecht: D. Reidel.

_____. 1977. "Linguistic Gestalts." In *Proceedings of the Thirteenth*

Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society.

Lewis, David. 1972. "General Semantics." Ss. 169-218 in Donald Davidson and Gilbert Harman eds., *Semantics of Natural Language*.

Lovins, Amory B. 1977. *Soft Energy Paths*. Cambridge: Ballinger.

Montauge, Richard. 1974. *Formal Philosophy*, Edited by Richard Thomason. New Haven: Yale University Press.

Nagy, William. 1974. "Figurative Patterns and Redundancy in the Lexicon." Ph.D. dissertation, University of California at San Diego.

Reddy, Michael. 1979. "The Conduit Metaphor." In A. Ortony, ed., *Metaphor and Thought*. Cambridge, Eng.: At the University Press.

Rosch, Eleanor. 1977. "Human Categorization." In N. Warren, ed., *Advances in Cross-Cultural Psychology*, vol. 1. New York: Academic Press.

Sonsöz, 2003

Bu küçük kitap, insan zihni hakkındaki incelemelere yirmi yıl önce yazmaya başladığımızda hayâl edemeyeceğimiz tarzlarda katkıda bulundu. İlk motivasyonumuz dünyanın her tarafındaki okuyucuları gündelik metaforik düşüncenin genellikle güzel, bazen rahatsız edici, fakat daima derin gerçeklikleri konusunda uyarmaktı.

Bu kitap, metaforik düşünceyi ilgi odağına çekerek, zihin incelemelerindeki şu en temel düşünceleri yeniden düşünme ihtiyacı doğurdu: anlam, doğruluk, düşüncenin doğası ve bedenin zihnin şekillenmesindeki rolü. Sonuç olarak birçok alanda – yalnızca linguistik, zihin bilimleri ve felsefede değil, aynı zamanda edebiyat çalışmaları, politika, hukuk, klinik psikoloji, din ve hatta matematik ile bilim felsefesinde de – geniş kapsamlı etkileri oldu.

Sorun metaforik olarak nasıl düşündüğümüzdür. Metaforik düşünme, gündelik hayatın olağan tercihleri kadar savaş ve barış, ekonomi politik ve yasal karar sorunlarını belirleyebilir. Askerî bir saldırı "bir tecavüz," "güvenliğimize bir tehdit" mi yoksa "toplumun terörizm karşısındaki müdafaası" mıdır? Aynı saldırı bu tarzların herhangi birinde çok farklı askerî neticelerle kavramlaştırılabilir. Evliliğiniz bir ortaklık, hayat boyu beraber bir yolculuk, dışarıdaki dünyadan ayrı bir cennet, bir büyüme aracı mı; yoksa iki insanın bir üçüncü

entitede beraberliği midir? Evliliği kavramlaştırmanın bu tür genel tarzları arasındaki tercih, evliliğinizin nasıl olacağını belirleyebilir. Keskin metaforik farklılıklar, aile içi kavgalarla sonuçlanabilir. Meselâ eşlerden birinin evliliği bir ortaklık, diğerinin de bir cennet olarak gördüğü bir durumu alalım. Ortaklığın sorumlulukları, bir cennetin karakteristik sorumluluklarından kurtulmayla haklı olarak bağdaşmayabilir.

Metaforik düşünce hem bilinçli hem de bilinçsiz, zihinsel hayatımızda normal ve iş başındadır. Şiirde kullanılan metaforik düşünme mekanizmaları, şu en genel kavramlarımızda da kullanılır: zaman, olaylar, nedensellik, duygu, etik ve iş; zikredilecek belli başlı örneklerdir. Kompüter arayüzeylerinin inşasının (meselâ masaüstü metaforu) temelinde bile kavram metaforları vardır ve İnternetin yapısını "enformasyon otobanlarına," "büyük mağazalara," "sohbet odalarına," "müzayede evlerine," "lunaparklara" vb. dönüştürürler. Bu tür uygulamalara imkân veren şey, metaforik düşünce sistematiğidir.

Metaforun kalbi çıkarımdır. Motor-duyu alanlarında (meselâ uzay ve nesne alanları), diğer alanlarda (meselâ samimiyet, duygular, adalet gibi kavramlarla subjektif yargıda bulunma alanları) çıkarımlarda bulunmak için kullanılacak çıkarımlara imkân sağlar. Metaforla akıl yürüttüğümüzden, kullandığımız metaforlar yaşantılarımızı nasıl sürdüreceğimizi büyük ölçüde belirler.

Daimi Yanılgılar

Metaforik düşüncenin doğasını ve derinliğini anlamanın önünde dört büyük tarihî engel vardır ve bunlar dört hatalı metafor görüşüne yol açar. Batı geleneğinde bu görüşler en azından Aristoteles'e kadar dayanır. İlk yanılgı, metaforun kavramlar değil, bir kelimeler sorunu olduğudur. İkincisi,

metaforun benzerlikte temellendiğidir. Üçüncüsü, bütün kavramların lafzî olduğu ve hiçbirinin metaforik olmadığıdır. Dördüncüsü, rasyonel düşünceyi hiçbir biçimde beyinlerimizin ve bedenlerimizin doğasının şekillendirmediğidir.

Bu kitabı müteakip başka incelemeler bu dört görüşün hatalı olduğunu ikna edici biçimde tespit etti. Birincileyin, metaforun mekânı kelimeler değil kavramlardır. İkincileyin, metafor genellikle, bizim bu kitap boyunca tartıştığımız gibi, benzerlikte temellenmez. Bunun yerine metafor, genellikle tecrübemiz içinde kesişen bağlantılarda temellenir ve metafor dahilindeki iki alan arasında algılanan benzerlikler doğurur. Sözün gelişi metaforun sürekli kullanımı, bir aşk ilişkisinin metaforik tarzda ortaklık olarak tasavvur edildiğinde, sorumluluklar ve menfaatler aynı derecede paylaşılmadığında ters gitmesindeki gibi, algı benzerlikleri yaratabilir. Üçüncüleyin, en derin ve en daimi kavramlarımız – zaman, olaylar, nedensellik, ahlâk ve zihnin kendisi – bile çok yönlü metaforlar aracılığıyla anlaşılır ve muhakeme edilir. Her bir durumda, bir kavram alanı (söz gelimi zaman) hakkında konuşulduğu ölçüde, bir başka alanın (söz gelimi uzay) kavram yapısına göre akıl yürütülür. Dördüncüleyin, kavram metaforları sistemi ne nedensiz ne de bütünüyle tarihsel bir imkândır; onu daha ziyade hatırı sayılır ölçüde bedenlerimizin ortak doğası ve paylaşılmış gündelik hayatta faaliyette bulunma tarzlarımız şekillendirir.

Ancak kavram metaforunun yaygınlığına dair bütün delillere rağmen, yalnızca metafor hakkında değil, aynı zamanda genelde anlam hakkında da bu uzun ömürlü yanlış varsayımlar varlığını sürdürmüştür. Bu yaşlı, *a priori* felsefî yaklaşımlar birçok okuru karşıtı herhangi bir delil karşısında kör edecek kadar derinlere kök salmıştır.

Keşfettiğimiz şeyleri anlamanın önündeki yegâne büyük engel, metaforun *kavram* doğasını kabul etmenin reddi olmuştur. Metaforların linguistik ifadelerden başka hiçbir şey

olmadığı – metaforun yalnızca kelimeler sorunu olduğu – fikri, birçok okurun metaforik olarak düşündüğümüz fikrini istihzayla karşılamasına yol açacak ölçüde genel bir yanılgıdır. Bu, metaforun sadece *konuşma* tarzımıza ilişkin olduğu ve kavramlaştırmamızla yahut akıl yürütmemizle alâkalı olmadığı yanılgısıdır.

Metaforun soyut düşüncedeki merkezî rolünü ifşa eden birçok farklı araştırma yönteminden elde edilen büyük miktardaki empirik delil, bu yaklaşımın karşıtının doğru olduğunu göstermektedir. Geleneksel görüşü savunan birinin bu delilleri reddetmeyi yahut görmezlikten gelmeyi sürdürmesi şaşırtıcı değildir; çünkü bunu kabul etmek, kişinin yalnızca metaforu değil, aynı zamanda kavramları, anlamı, dili, bilgiyi, hatta doğruluğu anlama tarzlarının da büyük ölçekli revizyonlarını gerektirir.

Büyük ölçüde riskli olduğu için, metafor hakkındaki bu yanılgıları bertaraf etmek zordur. Söz konusu yanılgılar iki bin yılı aşkındır mevcuttur. Ancak yanlıştırlar, yani onlar empirik delille bağdaşmaz. Yanlış olmaları küçük bir sorun değildir. Savaş ve barış, çevre, sağlık ve başka politik ve sosyal meseleler dahil, gündelik hayatımızın bütün boyutları için imaları vardır. Kendi kişisel hayatlarımızı anlama tarzımızla doğrudan ilgilidir ve dahası nihaî noktada hepsi de önemli kültürel etkilere sahip felsefe, matematik ve edebiyat incelemeleri gibi entelektüel disiplinlerle de doğrudan ilgilidir.

Kavram Metaforu İçin Delil

Anlamın, kavramlaştırmanın, akıl yürütmenin ve dilin doğası hakkındaki soruların empirik çalışmayı gerektiren sorular olduğunu kabul etmenin hayatî bir önemi vardır; bu sorulara yalnızca *a priori* felsefe yapılarak cevap verilemez. Ayrıca me-

taforun doğası bir tanım meselesi değildir; idrakin doğasına dair bir sorundur.

> *Biz bir kavram alanının çıkarım modellerini bir diğer kavram alanı hakkında akıl yürütmek için sistematik olarak kullanır mıyız?*

Empirik olarak bulunan cevap "evet"tir. Biz bu fenomeni *kavram metaforu* ve bu tür alanların sistematik mütekabiliyetlerini *metaforik eşleştirme* (metaphorical mappings)* diye adlandırıyoruz. Bu, şu ilave empirik soruya götürür:

> *Bu metaforik eşleştirmeler tamamen soyut ve keyfî midir?*

Empirik cevap "hayır"dır. Onlar, dünyadaki beden tecrübelerimiz, yani iki kavram alanının birbirleriyle bağlantılarının kurulduğu ve sonunda bir alandan diğerine eşleştirmelerin tesis edildiği tecrübelerle şekillenir ve sınırlanır. Nihayet dilin doğası konusunda da mütekabil bir soru var:

> *Bütün olağan, konvansiyonelleşmiş, gündelik dil lafzî midir, yoksa genel gündelik linguistik ifadeler metaforik olabilir mi?*

Cevap empiriktir: Gündelik, konvansiyonel dilin büyük bir kısmı metaforiktir ve metaforik anlamları nihaî noktada somut tecrübelerimizdeki bağlantılardan doğan kavramsal metaforik eşleştirmeler verir.

Kısacası metafor doğal bir fenomendir. Kavram metaforu insanî düşüncenin doğal bir parçasıdır ve linguistik metafor

---

* Aslında "to map"in lafzî anlamı "haritasını çıkarmak"tır. "Mapping" ise "haritalama" anlamına gelir. Fakat metnin daha anlaşılır hale gelmesi için, "bir şeyin haritasını çıkarmanın" onun muadilini yahut eşini yapmak anlamına da geleceğini düşünerek, "mapping"i "eşleştirme," "map"i de "eş" olarak tercüme ettim. Bunun metnin ruhuna daha uygun olduğunu düşündüm. –*çn*

insanî dilin doğal bir parçasıdır. Ayrıca hangi metaforlara sahip olduğumuz ve onların ne anlama geldiği bedenlerimizin, fizikî çevreyle etkileşimimizin ve sosyal ve kültürel pratiklerimizin doğasına bağlıdır. Kavram metaforunun doğası ve onun düşünce ve dildeki rolü hakkındaki her soru empirik bir sorudur.

İhtiyaç duyulan şey hâlâ, farklı empirik araştırma yöntemleri kullanarak uygun delil arayan ve toplayan daha fazla empirik araştırmadır. Bugüne kadar farklı metodolojik varsayımlara sahip çok sayıda araştırma yöntemi etkin olarak kullanılmıştır. Bu, araştırmacılara belirli herhangi bir metodolojinin *varsayımlarının a priori* dikte ettiği delillerden kaçınma imkânı verir (Lakoff ve Johnson 1999, bölüm 6).

Biz 1980'de kavram metaforu teorisi için yalnızca iki araştırma alanından elde edilmiş delillere sahiptik:

> *Sistematik polisemi/çokanlamlılık*: Bu araştırma alanında kelimelerin bütün sözlük alanları (lexical field) yalnızca somut bir alanda lafzî anlamlara değil, aynı zamanda soyut alanlardaki sistematik olarak birbirine bağlı anlamlara da sahiptir. Sözün gelişi *yukarı*, *aşağı*, *yükseliş*, *düşüş*, *yüksek*, *alçak*, *dibe vuruş* vb. yalnızca dikeylik değil, aynı zamanda nicelik hakkındadır da. Dolayısıyla Çok Olan Yukarıdadır kavram metaforu, sözün gelişi hem yükselmedeki artış hem de nicelikteki artış anlamına gelen polisemik *yükseliş* kelimesini kullanma nedenimizi açıklar. Kavram metaforu poliseminin sistematikliğini açıklar ve buna mukabil sistematik polisemi, metaforun varoluşuna delil sağlar.
>
> *Çıkarım modelleri hakkındaki genelleştirmeler*: Buradaki temel sonuçlardan biri, soyut alanlarda akıl yürütmenin motor-duyu tecrübemizin mantığını kullanmasıdır. Sözün gelişi bir şey fiziksel olarak yükseldiğinde, önceki konumundan daha yüksektedir. Bir şeyin fiyatı "yükselirse" (metaforik olarak), o vakit önceden olduğundan daha "yük-

sektir" (metaforik olarak). Çok Olan Yukarıdadır metaforu, fiziksel yükseklik hakkındaki çıkarım modelini miktarlar hakkındaki çıkarım modeliyle eşleştirir. Metaforu hipotize ederek, biz bu görünüşte farklı çıkarım modellerinin aslında aynı olduğunu görebiliriz. Ayrıca dikeyliği niceliğe eşleştiren *yegâne* Çok Olan Yukarıdadır metaforunu hipotize ederek, biz hem kelimelerin polisemik kullanımını hem de çıkarımlar hakkındaki genellemeyi izah edebiliriz. Başka bir söyleyişle, böylece bu kavram metaforunun iki delil kaynağı – polisemi ve çıkarım – vardır.

İdrak/Kognitif bilimlerinin çeşitli alanlarındaki incelemelerden, yüzlerce araştırmacının yirmi yıllık çalışmalarını müteakip, kavram metaforu konusunda çok kapsamlı bir empirik deliller külliyatı elde edilmiştir. Biz başlangıçta iki birincil delil kaynağına – polisemi genellemeleri ve çıkarım genellemeleri – sahiptik. Şimdi ise en azından muhtelif empirik yöntemlerle elde edilen yedi başka tipte delile sahibiz:

1. şiir ve roman meselelerine genişlemeler (Lakoff ve Turner 1989)
2. psikolojik araştırma; sözün gelişi en iyi incelemeler (Gibbs 1994; Boroditzky 2000)
3. mimik, jest incelemeleri (McNeill 1992)
4. tarihî semantik değişim araştırması (Sweetser 1990)
5. söylem analizi (Narayanan 1997)
6. gösterge dili analizi (Taub 1997)
7. dil edinimi (C. Johnson 1999)

Bu delilin önemi birçok farklı metodolojinin sonucu olması ve artık münhasıran linguistik formlar ve çıkarımlardan sağlanan verilere dayanmamasıdır. Bu yeni kaynaklar, metaforun soyut düşünce ve sembolik ifadenin kalbinde ikamet etme tarzı ile ilgili birbiriyle uyumlu sonuçlar üretir.

Metafor Teorisindeki Gelişmeler

Metafor teorisi yıllardır gelişti ve hatırı sayılır ölçüde derinleşti. Kavram metaforunun varoluşunun ve yaygınlığının delilleri bize metaforun düşünceyi nasıl yapıya kavuşturduğunun çok daha açık bir resmini sağladı. Başlangıçta biz yalnızca kavram metaforlarının beden tecrübesinde temellendiğini tahmin ediyorduk. 1980'lerin başlarında Lakoff ve Kövecses öfke metaforları sisteminin, dilleri ve kültürleri aşarak, öfke fizyolojisinin bizatihi kendisinden ortaya çıktığını gösterdi (Lakoff 1987; Kövecses 1986, 1990).

1990'ların başlarında metafor analizinde, bizim *derin analiz* diyeceğimiz, bütünüyle yeni bir seviye keşfedildi. Bizim ve başka araştırmacıların keşfettikleri şey, en temel fikirlerimizin – yalnızca zaman değil, aynı zamanda olaylar, nedensellik, ahlâk, benlik vb. – neredeyse tamamen ayrıntılı kavram metaforu sistemlerince yapıya kavuşturulduğuydu. Fizik ve sosyal bilimlerinde kullanılan temel nedensellik kavramlarını bile, öncelikle her biri kendi nedensel mantığına sahip, yaklaşık iki düzine farklı metafor sistemi oluşturmuştur (Lakoff ve Johnson 1999, bölüm 11). Dolayısıyla nedensellik, ("Bilimsel gelişmeler bizi Dijital Çağa *itmiştir*"deki gibi) yeni bir mevkiye zorunlu harekete, ("Bu vitaminler size enerji *verecek*"teki gibi) nesnelerin alınıp verilmesine, ("Kanser, böcek ilacı kullanımına *bağlanmaktadır*"daki gibi) bağlantılara, ("Çin kapitalizm *patikasına* girdiğinden demokrasi *yolundadır*"daki gibi) bir patika boyunca harekete vb. göre kavramlaştırılabilir. Bu keşif bizim için bile bilhassa şaşırtıcıydı, çünkü dünyayı yapılaştıran tek bir nedensel mantıkla tek bir nedensellik türü olduğu yaygın görüşüne meydan okuyordu.

Derin analiz ayrıca temel ahlâk anlayışımızın kavram metaforu yoluyla doğduğunu gösterdi. Dünyadaki bütün kültürlerdeki ortak, gündelik tecrübelerden spontane ortaya çıkan yaklaşık iki düzine metafor sistemi vardır (Lakoff ve Johnson

1999, bölüm 15). Ahlâk refahla ilgili olduğu için, ister kişinin kendi refahı yahut başkasının refahı olsun, refahla ilgili temel tecrübeler ahlâka dair kavram metaforları doğurur. İnsanlar zayıf değil de güçlüyse; sürünmek zorunda değil de dimdik ayaktaysa; bozuk değil de sağlam yiyecekler yiyorsa vb. genelde daha iyi durumdadır. Bu ilişkiler güç olarak ahlâk ve zayıflık olarak ahlâksızlık, dürüstlük olarak ahlâk ve alçaklık olarak ahlâksızlık, saflık olarak ahlâk ve çürümüşlük olarak ahlâksızlık vb. metaforları doğurur. İhtiyaç duyduğunuz şeylere sahipseniz, sahip olmadığınız zamandakinden daha iyi durumda olduğunuzdan, refahla servet arasında bir ilişki vardır. Bu nedenle ahlâkî eylemi başkasının refahını arttırmak olarak kavramlaştıran, başkasının servetini arttırmak olarak metaforik tarzda anlaşılan yaygın bir metafor vardır. Bundan dolayı ahlâksız eylem de başkasının servetini azaltmak olarak kavramlaştırılır. Dolayısıyla biri size bir yardımda bulunursa, ona *borçlusunuzdur* ve bu yardıma *karşılık vermeye* çalışırsınız. Bu, ahlâkın bir ahlâk defterleri dengesi buyurduğu Ahlâkî Muhasebe metaforunun temelidir.

Lakoff'un ahlâk ve politika hakkındaki liberal ve muhafazakâr dünya görüşleri analizinin gösterdiği gibi, derin ahlâk analizinin politika için önemli imaları vardır. Bu analiz, iki zıt aile modelinde – bakıp büyüten aile ve katı baba ailesi – temellenir (Lakoff 1996). Aile olarak Ulus metaforu altında, bu zıt aile modelleri temelde bağdaşmayan ahlâkî ve politik dünya görüşlerine dönüştürülür. Bu tür dünya görüşü metaforları, başka metaforları ahlâkî ve politik kavram sistemleriyle bütünleştirecek kadar derin ve kuşatıcı olma eğilimindedir.

Metafor Kompozisyonu

Lakoff ve Turner, *More Than Cool Reason*'da [*Soğuk Akıldan Daha Fazlası* (1989)] derin analizi kompleks poetik ve edebî

metinlerdeki metaforlara uygulamışlardır. Söz konusu analiz bir muhayyile anatomisini ifşa eder: yeni metaforik fikirler – yani tecrübeyi düzenleme ve anlamanın yeni tarzları – kompleks/karmaşık metaforları oluşturacak daha basit kavram metaforlarının kombinasyonundan doğar. Netice itibarıyla icat ve yenilik, mucize değildir; onlar hiçlikten doğmaz. Onlar da başka olağan kavram mekanizmaları gibi gündelik metaforik düşüncenin araçları kullanılarak inşa edilir.

Sözün gelişi Shakespeare, 73. Sonesi'nde bir ömrü anlatan üç metafor kullanır: bir gün, bir yıl ve bir ateş. Lakoff ve Turner bunların daha temel şu metaforlardan oluşan karma/mürekkep metaforlar olduğunu işaret ederler: Hayat Işıktır ve Ölüm Karanlıktır, Hayat Sıcaktır ve Ölüm Soğuktur ve Ömür Genişleyen ve Daralan Bir Dairedir. Günler, yıllar ve ateşler büyüme esnasında ışık ve sıcaklık ve küçülme esnasında karanlık ve soğukluk ile birlikte genişleyen ve daralan bir daireyi içerir.

Ayrıca Lakoff ve Turner, hem metaforu hem de metonimiyi içeren kompozisyon durumları keşfettiler. Klâsik Azrail* figüründe bu tür bir kompozisyon vardır. "Orakçı" terimi Bitkiler olarak İnsanlar metaforunda temellenir: Bir orakçı nasıl hayat dairesini tamamlamadan önce buğdayı orakla biçerse, Azrail de zamansız ölümü işaret eden orağıyla belirir. Ayrılış olarak Ölüm metaforu da Azrail mitinin parçasıdır. Bu mitte Azrail kapıya dayanır ve mevta onunla birlikte ayrılır.

Azrail figürü iki kavram metonimisinde de temellenir. Azrail, iskelet formu – çürüdükten sonra bedenin aldığı formu, metonimik olarak ölümü sembolize eden formu – alır. Azrail aynı zamanda, Azrail figürünün popüler olduğu dönemde cenaze törenlerini yöneten keşişlerin elbisesi olan bir cübbe giyer. Ayrıca bu mitte Azrail, ölünün bu hayattan ayrılışını yönetirken de hakimdir. Dolayısıyla Azrail miti, doğru biçim-

* Birebir tercümesi "Acımasız Orakçı" olan İngilizce "The Grim Reaper," ölüm meleği anlamına gelir. –*çn*

de bir araya getirilmiş iki metafor ve iki metoniminin sonucudur.

Lakoff ve Turner böylece kompleks ve yeni kombinasyonlar oluşturmak için metaforlar ve metonimilerin nasıl birbirlerine uyum sağlayabileceğini ayrıntılı olarak göstermişlerdir.

Metaforun Metaforu

Her bilimsel teori bilim adamlarınca – yani zorunlu olarak insan zihninin araçlarını kullanan insanî varlıklarca – inşa edilir. Bu araçlardan biri de kavram metaforudur. Bilimsel inceleme konusunun bizatihi kendisi bir metafor ise, bu tür bir teşebbüsün, zihinde cisimleştiği üzere metaforun neliğine ilişkin bilimsel bir kavrayış inşa etmek için metafor kullanmak zorunda kalmasında şaşılacak bir şey de olamaz demektir.

İlk kavram metaforu metaforumuzu matematikte bulduk. Biz ilkin kavram metaforlarını matematiksel anlamda eşleştirmeler, yani çapraz kavram alanlarının eşleştirmeleri olarak gördük. Bu metafor birçok bakımdan faydalı olduğunu göstermiştir. Kesindir. Kesin sistematik mütekabiliyetleri belirler. Hedef alan hakkında akıl yürütmek için kaynak alan çıkarım modellerinin kullanımına izin verir. Nihayet kısmi eşleştirmelere de izin verir. Kısacası o, iyi bir ilk yakınlaştırmadır.

Ancak Matematiksel Eşleştirme metaforu önemli bir hususta yetersiz olduğunu göstermiştir. Matematiksel eşleştirmeler hedef entiteler yaratmaz, hâlbuki kavram metaforları genellikle bunu yapar. Sözün gelişi zamanın zaruri bir kullanımı yoktur ve zaruri bir kaynak değildir. Dünyadaki kültürlerin mensubu birçok insan, hayatını zamanlarını verimli kullanıp kullanmadıkları hakkında kaygılanmaksızın basitçe yaşar. Bununla birlikte başka kültürler, zamanı sanki sınırlı bir kaynakmış gibi metaforik olarak kavramlaştırır. Zaman

Paradır metaforu, zaman alanına farklı kaynak boyutları empoze eder. Böyle yapmakla, yeni bir zaman anlaması yaratarak zaman alanına unsurlar ekler.

Bu yaratıcı boyutu açıklamak için, kavram metaforuna daha uygun bir metafor bulmak gerekiyordu. Biz metaforlar konusunda yalnızca eşleştirmeler değil, aynı zamanda bir alana unsurlar ilave edebilecek bir düşünme tarzına da ihtiyaç duyuyorduk. Buna binaen bir projeksiyon aleti imajında temellenen Yansıtma Metaforunu benimsedik. Biz kaynak yapısını hedef yapısına ekleyerek, hedef alanı projektördeki ilk slayt olarak ve yansıtma metaforunu ilk slaytın üzerine başka bir slayt koyma işlemi olarak gördük. Bu metaforun metaforu, bize metaforların hedef alana ekstra entiteler ve ilişkiler eklediği fikrini kavramlaştırma imkânı verdi.

Yansıtma metaforu başka bir gerçeği açıklamamıza da imkân sağladı. Bu kitaptan önce imajların bir yapısı olduğu keşfedilmişti. Sözün gelişi odaya giren birini tahayyül edin. Oda bir taşıyıcı olarak ve girmek odanın dışında başlayan ve içinde biten bir hareket patikası oluşturucusu olarak kavramlaştırılır. Taşıyıcılar ve patikalar zengin imajları yapıya kavuşturan ilkler olmaları anlamında *imaj-şemaları*dır. Biz kaynak alana dair imaj-şema yapısının, hedef alan hakkında akıl yürütmekte kullanıldığını keşfettik. Ayrıca yüzlerce vakıaya bakarak, imaj-şema yapısının ve imaj-şemasına dayalı çıkarımların metaforlarca "muhafaza edilir" gibi göründüğünü bulduk. Yani kaynak alan taşıyıcıları (meselâ fiziksel tuzaklar) taşıyıcılarla (meselâ metaforik tuzaklar) eşleştirilir; içler içlerle ve dışlar dışlarla eşleştirililir. Kavram metaforu Patika şemasına uygulandığında amaçlar amaçlarla, kökler köklerle vb. eşleştirilir. Bu, Yansıtma metaforu altında doğrudan ulaştığımız bir sonuçtu.

Ne yazık ki Yansıtma metaforu ortaya büyük bir sorun çıkardı. Yansıtma metaforuna göre kaynak alanın *tümü* hedefe yansıtılmış olmalıdır; ancak kaynak alanın bazı unsurları eşleştirilemez. Teoriler Binalardır'da çoğu şey – boya,

elektrik tesisatı vb. – eşleştirilemez. Kanal metaforuna göre, size fiziksel nesnelerin kaynak alanında doğru olmayan bir fikir *verebilirim*, fakat yine de ona *sahibimdir*. Size bir elmas versem, o artık bende değildir. Kısacası eşleştirmeler, kısmî olmak eğilimindedir, fakat Yansıtma metaforu buna izin vermez. Daha da kötüsü, kısmî eşleştirmelerin bazı boyutlarının sistematikliği söz konusudur. Hedefin içyapısına ters düşecek bir çıkarım üretecekse, bir kaynak alan unsuru eşleştirilemez. O takdirde eşleştirme hesaba alınmamalıdır. Bu sebeple Yansıtma metaforuna, *hedef alan hesaba almaz* nahoş fikrini ekleme ihtiyacı duyduk. Bu terimin ardındaki talihsiz prensip "hedef alanda bir çelişkiye sebebiyet verecek unsuru eşleştirmeyin"dir (Lakoff 1993).

1997'de Yansıtma metaforu sinir teorisi (neural theory) lehine terk edildi. Bu teori Berkeley'deki Uluslararası Kompüter Bilimi Enstitüsünde Jerome Feldman ve George Lakoff'un yönettiği Sinirsel Dil Teorisi projesinden doğdu.

Birincil Metafor ve Sinir Teorisi

1997'de metafor teorisinde Joseph Grady (1997), Christopher Johnson (1997) ve Srinivas Narayanan'ın (1997) derin kavrayışlarıyla büyük bir ilerleme oldu. Biz dünyada tecessüm eden tecrübenin metaforlara bir temel sağlıyor göründüğü Çok Olan Yukarıdadır benzeri durumlar keşfetmiştik. Sözün gelişi Çok Olan Yukarıdadır'da, bardağa fazla su koyulduğundaki gibi, nicelikteki bir artışla ilişkili olarak yükseklikte de bir artışı muntazaman tecrübe ederiz. Bizi bütün ihtişamıyla beden temelini fark etmekten alıkoyan şey, bütün dikkatimizi bu kitapta tartışılan türden kompleks metaforlara vermemizdi. Grady, kompleks metaforların doğrudan doğruya gündelik tecrübemizde temellenen ve motor-duyu tecrübemizi subjektif yargılarımız alanına bağlayan *birincil metaforlar*dan doğduğunu gösterdi. Sözün gelişi biz Sevgi Sı-

caklıktır birincil kavram metaforuna sahibiz, çünkü sevgiyle ilgili en erken tecrübelerimiz yakından sahip olunan sıcaklığın fiziksel tecrübesine tekabül eder.

Christopher Johnson, çocukların birincil metaforları gündelik hayattaki kavram alanlarının *birleştirilmesi* temelinde öğrendiklerini iddia etti. O, çocukların ilkin "görme"yi lafzî anlamda kullandıklarını, yani yalnızca görme anlamında kullandıklarını ispatlayarak, Bilmek Görmektir metaforunun nasıl geliştiğini inceledi. Nitekim çocukların "Bak Baba geldi" yahut "Döktüğüm şeyi gör" gibi şeyler söylemelerinde, görmenin bilmeyle birleştiği bir aşama vardır; görme, bilmeyle bir arada gerçekleşir. "Görme"nin, "Kasdettiğim şeyi gör" gibi açık metaforik kullanımları ancak sonraları ortaya çıkar. Bu kullanımlar lafzî anlamda görmeyle ilgili değil, bilgiyle ilgili kullanımlardır.

Joseph Grady ve Christopher Johnson'ın araştırma sonuçları, Srinivas Narayanan'ın (1997) geliştirdiği sinirsel metafor teorisiyle açıklanabilir. Sinir modellendirmeleri için geliştirilmiş kompüter tekniklerini kullanan Narayanan, kavram metaforlarının sinir haritaları – motor-duyu sistemini daha yüksek kortikal alanlara bağlayan sinir devreleri – aracılığıyla sinirsel olarak hesaplandığı bir teori geliştirdi.

Burada kullanılan *eş* ve *eşleştirme* terimleri sinirbilimden (neuro-science) gelir. Beynin görsel sisteminde nöronlar, retinada yakın ve komşu, birincil görsel kortekste (V1) komşu ve yakın olan nöronlara yansıyan nöronlarla birlikte V1'deki retinadan *yansır*, yani yayılır. V1'deki faal nöronların, V1 retina imajında bir eşleştirme oluşturduğu söylenir. Buradaki metafor, arazi olarak retina ve eş olarak V1 ile birlikte, topografiktir.

Keza motor korteksin bedenin eşini içerdiği söylenir. Bedendeki nöron kümeleri, bedendeki komşu yahut yakın, motor korteksteki mütekabil kümelere komşu yahut yakın nöron kümelerine yansıyan nöron kümelerine "yansır" (yani bağlanır). Bu tipte eşleşmeler beyinde yaygındır.

Bu nedenle sinirsel metafor teorisinde, eşleşme ve yansıtma terimleri tamamen yeni bir anlam kazanır. Eşler yahut eşleştirmeler fiziksel bağlardır: sinir kümelerini bağlayan sinir devrelerine *düğüm* denir. *Alanlar*, beynin farklı bölgelerinde yüksek derecede yapılaşmış sinir kümeleridir.

Sinir eşleşmeleri, *sinirsel kapasite artışı* – nöronların, kaynağa ve Johnson'ın birleşme dönemi sırasında bir arada aktif olan hedef sinir kümelerine bağlı uzun vadeli kapasite artışı – ile öğrenilir (Lakoff ve Johnson 1999, bölüm 4). Bu sinirsel öğrenme mekanizması, sürekli kavram sistemi içindeki yerinde kalma eğilimi taşıyan ve dilden bağımsız olan sabit konvansiyonel bir birincil metaforlar sistemi üretir.

Sözün gelişi Sevgi Sıcaklıktır metaforu ("O *sıcak* bir kişidir" yahut "O kadın bir *buz kütlesidir*"de olduğu gibi) ebeveynlerince sevgiyle kucaklanan bir çocuğun genel tecrübesinden doğar; burada sevgi, sıcaklıkla beraber oluşur. Johnson'ın terimleriyle ifade etmek gerekirse onlar kaynaşmıştır. Beynin iki ayrı parçasında simultane gerçekleşen nöron faaliyetleri vardır: duygulara tahsis edilmiş nöronlar ve ısıya tahsis edilmiş nöronlar. Sinirbilimde söylendiği üzere "Birlikte ateşlenen nöronlar birbirlerine bağlanır." Beyin bölgeleri arasındaki uygun nöron bağlantıları kapasiteye ilave edilmiştir. Bu bağlantılar fiziksel olarak Sevgi Sıcaklıktır metaforunu oluşturur.

Metafor, bir sinir fenomenidir. Bizim metaforik eşleştirmeler olarak atıfta bulunduğumuz şeyin, fiziksel tarzda sinir eşleşmeleri olarak gerçekleştiği anlaşılıyor. Onlar, soyut düşüncede kullanım için gerekli motor-duyu çıkarımını doğal ve kaçınılamaz surette arttıran sinir mekanizmaları tesis eder. Birincil metaforlar, biz onlardan haberdar olmaksızın, spontane ve otomatik olarak doğar. Çoğu çocuklukta, basitçe gündelik dünyada insan bedeni ve beyni ile birlikte iş görmesi dolayısıyla bilinçsizce ve otomatik olarak öğrenilen bu tür yüzlerce birincil kavram metaforu vardır. Zaman, nedensellik, olaylar, ahlâk, duygular ve insan düşüncesindeki

merkezî başka alanlar için birincil metaforlar vardır. Bu tür metaforlar ayrıca kompleks metaforik düşünce ve dil sistemlerimiz için bir üst yapı da sağlar.

Metaforik düşünüp düşünmeme hakkında bir seçim şansınız yoktur. Metaforik eşleşmeler beynimizin parçası olduğundan, istesek de istemesek de metaforik olarak düşünür ve konuşuruz. Metafor mekanizması büyük ölçüde bilinçdışı olduğundan, bunu bilelim yahut bilmeyelim, metaforik olarak düşünür ve konuşuruz. Ayrıca beyinlerimiz cisimleştiğinden, metaforlarımız dünyadaki olağan tecrübelerimizi yansıtır. Kaçınılmaz şekilde birçok birincil metafor evrenseldir, çünkü metafora uygun niteliklerle ilgili olduğu kadarıyla, herkes temelde aynı beden ve beyin türüne sahiptir ve yine temelde aynı tür çevrelerde yaşar.

Birincil metaforlardan ibaret ve kültürel temelli kavram çerçeveleri kullanan kompleks metaforlar başka bir sorundur. Onlar kültürel enformasyon kullandıklarından, kültürden kültüre önemli ölçüde farklılaşabilir.

Metaforik Düşüncenin Sinir Temeli

Bir sahneyi gördüğümüzü tahayyül ettiğimizde, görsel korteksimiz faaldir. Bedenlerimizin hareket ettiğini tahayyül ettiğimizde, premotor korteks ve motor korteks faaldir. Kısacası beynimizin bazı aynı parçaları, algılama ve yapmada olduğu gibi tahayyül etmede de faaldir. Biz hem algılama ve eylem esnasında hem de tahayyül etme esnasında işleyen ortak dinamik beyin fonksiyonları için *yasalaştırma* (enactment) terimini kullanacağız. Gerçek yahut hayâlî bir yasalaştırma dinamiktir, yani gerçek zamanda vuku bulur.

Motor-duyu kavramlarımız, motor-duyu tecrübelerimizden (mekânda hareket etme, algılama, nesneleri kullanma

vb. tecrübelerimizden) doğar. Sabit kavramlar, harekete geçirildiklerinde muhayyel yasalaştırmalara kılavuzluk edebilen *sinir parametreleştirmeler* denilen sinirsel enformasyon yapılarıdır. Kavram metaforları, sinir düzeyinde, kaynak alan parametreleştirmelerini hedef alan parametreleştirmelerine bağlar. Bu yolla metaforik yasalaştırmalar – kendileriyle soyut akıl yürütmenin, gerçek zamanda ve gerçek kontekstlerde açılan motor-duyu yasalaştırmalarınca yönetildiği tahayyül formları – icra edebiliriz.

Çoğul yasalaştırmalar daima beyin tarafından icra edilir ve tekil yasalaştırmalar çoğul parametreleştirmelerce yönlendirilir. Neticede hedef alan yasalaştırmaları çok yönlü metaforlarca yönetilebilir. Bu *Aşka düştüm, fakat farklı istikametlerde gidiyoruz gibi görünüyor* benzeri kompleks metaforik cümlelerin varoluş sebebini açıklar. İşte yasalaştırmayı yapılaştıran birkaç metafor: Kontrolden Yoksunluk Aşağıdadır, "düşmek"teki gibi; Durumlar Mevkilerdir, "aşka"da olduğu gibi; Değişimler Hareketlerdir, aşka düşmenin yeni bir durum değişimi olarak karakterize edildiğinde olduğu gibi; ve Aşk Bir Yolculuktur, aşıkların "farklı istikametlerde gidiyor" olabileceği gibi. Bu tür bir spesifik hedef alan yasalaştırmasında, aşk bir duruma göre (aşka), kontrol sorunlarına göre (düşme) ve aşıkların hayat gayelerinin uygunluğuna göre (farklı istikametlerde gitme) anlaşılabilir.

Bu hiç de eski Yansıtma metaforuna benzemez. Metaforik çıkarımlar genellikle kaynak alan yasalaştırmaları aracılığıyla icra edilir. Kaynak alan çıkarımlarının *sonuçları* sinir bağları aracılığıyla hedef alana aktarılır. Bu nedenle yeni metaforların öğrenilmesi, kompleks kopyalar yaratılmasını, çıkarım mekanizmasını değil, yalnızca yeni sinir bağlantılarının tesisini gerektirir. Zorunlu hiçbir şey hesap dışı kalmaz. Nedeni şudur: Metaforlar iki tecrübe aynı anda oluştuğunda öğrenilir. Bir metaforik bağ hedef alanda bir çelişkiye neden olursa, metafor öğrenilemez. Sinirsel olarak çelişkiler karşılıklı engellemelerdir. Hedef alandaki mündemiç yapıyla bir çelişkiye

yol açacak herhangi bir sözde bağ önlenir; dolayısıyla asla öğrenilemez.

Metafor teorisini Sinirsel Dil Teorisi içine yerleştirmenin birçok faydası vardır:

- Biz cisimleştirme aracılığıyla birincil metaforları nasıl öğrendiğimizin bir açıklamasına ulaşırız: Evrensel birincil metaforlar, evrensel birincil tecrübelerden doğar.
- Biz metaforik düşüncenin neden varolduğunun ve neden normal ve kaçınılamaz olduğunun şöyle bir açıklamasına sahibiz: İki alanın düzenli olarak birlikte faal olması onları bağlayan sinir devrelerinin kapasitelerinin artmasıyla sonuçlanır.
- Hesap dışı kalan şeylerle ilgili hiçbir teoriye gerek yoktur.
- Metaforlar doğal olarak Sinirsel Dil Teorisinin geri kalanıyla da uyuşur.
- Sinirsel yasalaştırma, kontekstteki ve söylemdeki dinamik metafor kullanımını karakterize eden bir mekanizma sağlar.
- Sinirsel Dil Teorisi kesin kompütasyonel (hesaplama) modelleriyle ortaya çıktığından, metaforların dinamik olarak nasıl işlediğinin kesin hesaplanmış bir açıklaması vardır.

Metafor ve Dinamik Yasalaştırma

Metaforlar'ı yazdığımızdan beri metaforik çıkarımlarla ilgileniyoruz. Ancak iki çıkarım tipi arasında son zamanlarda önemli bir ayırım yapılmıştır. Narayanan'ın modelinde (1997) parametreleştirme, *yapı çıkarımları* diye adlandıracağımız çıkarımları doğurur; bu çıkarımlar statik çıkarım yapısını karakterize eder. Öte yandan *yasalaştırma çıkarımları*, yalnızca dinamik sürecin açılımında doğar.

Ekonomi alanındaki yapı çıkarımına "Üretimi arttırmaksızın para arzını arttırmak enflasyon artışına yol açar" örnek verilebilir. Bu tür muhtemel çıkarımlar, ulusal bir ekonomik sistemi yapılaştıran eğilimleri karakterize eder. Bunu, "John hendeğe düştü ve Harry onu çıkardı" gibi fiziksel bir eylemin yasalaştırılmasını anlamak için kullanılan çıkarım mekanizması türüyle karşılaştırın. Burada ayrıntılı çıkarımlar, vuku bulan şeyin tahayyül edilmesi sonucu olarak ortaya çıkar. John düşerken kontrolünü kaybetti; o yaralanabilirdi de; kendi başına çıkamazdı; Harry kolundan (yahut bedeninin başka bir parçasından) tuttu; Harry, John'da olmayan güce yahut kaldırma kuvvetine sahipti; Harry zorla çekerek ve belki de bir ölçüde kendini inciterek güç sarfetti; ve John hendekten Harry'nin çektiği hızda yavaş yavaş çıktı. Narayanan ekonomik söylemi modellendirirken (1997) şuna benzer cümleler almıştı: *Fransa ekonomik durgunluğa düştü ve Almanya onu çekip çıkardı.* Burada birkaç metafor ve bir metonimi iş başındadır. Metaforlar: Uluslar İnsanlardır; Ekonomiler Zaman İçinde, yukarı veya aşağı, Hareket Eden Entitelerdir; Ekonomik Durgunluk Bir Çukurdur; Ekonomik Güç Para Kullanımıdır. Metonimi: Ulus, Ekonomisini Temsil Eder. Sözün gelişi "Fransa," Fransız ekonomisi anlamına gelir.

Narayanan, kuşatıcı çıkarımların iki çıkarım tipinin kombinasyonundan elde edildiğini gösterdi: uluslararası ekonomiler hakkındaki yapı çıkarımları (hedef alan) ve düşme ile çekip çıkarılma konusundaki yasalaşmış çıkarımlar. Yasalaşmış çıkarımlar cisimleşmiştir; aslında onlar kaynak alanda icra edilir. Onların etkisi hedef alanla ve dolayısıyla uluslararası ekonomik söylem sahasıyla eşleştirilir. Bu kaynak alan (düşme ve çekip çıkarılma) yasalaştırılır ve çıkarımlar uluslararası ekonomi hedef alanıyla eşleştirilir. Bu yolla onlar, uluslararası ekonomi konusunda süre giden söylemde içerilen akıl yürütmeyi etkiler – lafzî yapı çıkarımları ve yasalaştırılmış metaforik çıkarımlar, yeni bir yapı doğurmak üzere

birbirleriyle ve kontekstüal enformasyonla harmanlanır. Bu yeni yapı, tek başına kaynak alanın, tek başına konu olan (hedef) alanın, yahut tek başına kontekstin sonucu değildir. Narayanan, yalnızca kaynak alanın yasalaştırılmış durumları kullandığı durumları tartışmıştı. Hedef alanın da muhayyel yasalaştırma gerektirdiği başka durumlar vardır. Bu teknik başarılar bize, yasalaştırılmış söylemde kullanılan sinirsel bir dinamik metafor teorisi – kompütasyon yoluyla uygulamaya konulan bir teori – verdi.

Yasalaştırma ve Harmanlama

Sinirsel Dil Teorisi 1988'de başladı ve bugün de devam ediyor. Aşağı yukarı yine aynı dönemde Gilles Fauconnier ile Mark Turner (2002), kapsamı ve amacı farklı olsa da, Sinirsel Dil Teorisinin belirli boyutlarıyla önemli tarzlarda örtüşen bir harmanlanmış mekânlar/uzaylar teorisi geliştirdi.

Harmanlama teorisi, yasalaştırmada kullanılan statik, uzun ömürlü kavram yapısını muhakkak sayar. Başka bir söyleyişle bu teori, imaj-şemaları, güç-dinamiği şemaları, çerçeveler, prototipler, metonimik eşleştirmeler vb. kadar kaynak alandan hedef alanlara metaforik eşleştirmeler dahil, parametreleştirmeler diye adlandırdığımız yapıyı varsayar. Harmanlama teorisi temelde bu genel kavram yapısının belirli örneklerde kullanımıyla ilgilidir. Yani *kavram entegrasyonu* ile ilgilidir: Kavram yapılarının özel durumlardaki, bilhassa da muhayyel durumlardaki kullanım amacıyla nasıl birleştirildikleri ile ilgilidir. Harmanlama teorisinde harmanlama yahut kavram entegrasyonu diye adlandırılan şey, sinir teorisindeki *bağlama*ya tekabül eder görünüyor.

Harmanlama teorisi Fauconnier'in Zihin Mekânları/Uzayları – kavramların kavram sistemimiz içinde yapıya kavuşturduğu özel durumların nispeten küçük zihin modelleri – teorisinden yararlanır. Harmanlanmış bir alan, olağan uzun

ömürlü kavram sistemimizin yapıya kavuşturduğu en az iki başka zihin mekânını/uzayını muhayyel olarak birleştiren, bir zihin mekânıdır/uzayıdır.

İşte son zamanlarda TVde görülen basit bir harman örneği: Yahudi pizzası. Los Angeles'dan nefis pizzaları ve Yahudi bir kadınla olan evliliğiyle meşhur Avusturyalı şef Wolfgang Puck'ın sunduğu bir Yahudi yemeği şovu. Onun Yahudi pizzası, doğranmış kırmızı soğanlarla pişirilen bir pizza hamuruyla başlar, sonra üstüne *crème fraiche* (kesilmiş kremin zarif Fransız varyantı), ince ince kesilen sarmısak, füme balık, alabalık havyarı, güzelce dilimlenmiş dereotu dökülür. Bu pizza hamuru konvansiyonel pizza hamurundan alınan unsurdur ve Yahudi unsurlar füme balık, crème fraiche (sour cream a la Wolfgang Puck), soğan vb.dir.

Dünyadaki bir nesne olarak Yahudi pizzası yalnızca şunlardır: füme balık, hamur, soğan, kültürlenmiş krema vs. Fakat kavram olarak (ve lezzet bakımından) o pizzalardan ve Yahudi mutfağından alınan unsurlarının harmanıdır. Yahudi pizzası Puck'ın repertuvarının sabit bir parçası haline geldikçe, kendine ait bir yiyecek kavramına dönüşmüştür. O, pizza kavramı ve Yahudi mutfağı kavramının birçok unsurunu yerinde bıraksa da, iki kavramın önemsiz bir genişlemesine neden olur ve dolayısıyla Yahudi mutfağı fikri ile pizzanın ne olduğu fikri de genişler.

Harmanlanma Teorisine göre bu, iki *girdi alanı*nın harmanıdır: olağan pizza kavram alanının unsurlarıyla yapılaşan bir alan ve Yahudi mutfağı kavram alanının unsurlarıyla yapılaşmış bir alan. Yahudi pizzası *fikri*, bu iki girdi alanındaki fikirlerin kavram harmanıdır. Yahudi pizzası fikrinde içerilen alan, – harmanlanan unsurların işleyişinin yeni kavram ürünü – *harmanlanan alan*dır.

Sinirsel Dil Teorisi, kavram harmanları teorisine sinirsel temel sağlar. Harmanları hem sinir eşleştirmeleri hem de sinir bağlantıları oluşturur. Bir sinir bağlantısında, iki kavram

entitesi aynı entite olarak görülür. Yahudi pizzasında, pizza, kesik krema soslu füme balığıyla *aynı entitedir*. Sinirsel eşleştirme, pizza şemasını tek dilimlik somonlu ekmek şemasına bağlar. Bu tür bir sinirsel yapı, hem eşleştirme hem de harmanlamalarla birlikte, kavram düzeyinde bir harman oluşturur.

Burada bu iki teorinin, biri idrak düzeyinde ve öteki sinir düzeyinde gerçekleştirdiği şeyi görürüz.

Yahudi pizzası harmanı açıkça harfiyen bir harmandır, o kadar harfiyendir ki gerçekten bir tane yapabilir ve onu yiyebilirsiniz. Fauconnier ile Turner (2002) aynı zamanda metaforik harmanların, yani bir girdi uzayı, kavram sisteminde mevcut kavram metaforunun kaynak alanınca yapıya kavuşturulduğunda ve diğer girdi uzayı, bu metaforun hedef alanınca yapıya kavuşturulduğunda ortaya çıkan harmanlar da olduğunu gözlemlediler. Kavram metaforunun her kullanıldığı durumda harmanlanmış bir alana gerek yoktur. "Çelik fiyatları yükseldi" gibi bir cümleyi alalım. Bu, Çok Olan Yukarıdadır'a bir örnektir. Çelik satıcıları, çelikleri için daha fazla fiyat talep ettiğinde durum kavramlaştırılır ve mekânsal bir artışa göre zikredilir. Fakat uzay içinde yükselen hiçbir entiteye gerek yoktur.

Ancak harmanlar, bu metaforla mümkündür. Çok Olan Yukarıdadır metaforu – "daha yüksek" fiyatlar harfiyen grafikte daha yukarıdadır – ve, değişimlerin hareketler olduğu ve bir grafik çizgisinin soldan sağa hareket eden bir entitenin patikasını temsil ettiği Değişim Harekettir ile Hayâlî Hareket metaforları tarafından yapıya kavuşturulan çelik fiyatlarındaki değişimler grafiğini tahayyül edin. Bu grafikte, birebir çizimde fiyatların metaforik olarak daha yüksek hale geldiği gösterilerek grafik çizgisi sağ tarafa doğru yükselir. Bu harmanı yapan şey (Sinirsel Dil Teorisinin terimleriyle) bir *bağlantıdır*: yükselen fiyatların grafikteki çizgide yükselen noktalarla özdeşleşmesi.

On yılı aşkın bir süredir Fauconnier ile Turner, metaforik

harmanlar dahil, harmanların gündelik zihin hayatımızın bir niteliği olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyarak, yüzlerce muhayyel harman örneği topladılar. Fauconnier ile Turner, *iyi* harmanlar yaratan prensipler keşfederek, harmanların niteliklerini de uzun uzadıya değerlendirdiler. Sinirsel Dil Teorisindeki mütekabil teşebbüs, Fauconnier ile Turner'ın keşfettiği belirli nitelikler ve prensiplerin *neden* varolduğunu, sinirsel kompütasyon, sinirsel öğrenme ve sinirsel optimizasyona göre açıklamaktır.

Sinirsel Dil Teorisi ve Harmanlama Teorisi, konuları bakımından bazı durumlarda birbirleriyle örtüşen çok farklı teşebbüslerdir. Harmanlama teorisi, uzaylar düzeyinde, yani önceden mevcut kavram yapılarından belirli durumların formasyonu düzeyinde kavram entegrasyonuna odaklanır. O aynı zamanda bu harmanların konvansiyonalizasyonuna da – harmanların kavram yapısının parçası haline dönüştüğü sürece de – bakar.

Sinirsel Dil Teorisi de kavram entegrasyonuna odaklanır. O buna ilaveten, bir bütün olarak dilin ve dilin ifade ettiği fikirlerin ayrıntılı, kesin kompütasyonel bir sinirsel açıklamasını da elde etmeye çalışır. O, hem formel olarak parametreleştirmelerin karakterize edilmesiyle hem de kesinlikle kompütasyonel somut yasalaştırma modelleri inşa edilmesiyle ilgilenir. Sinirsel Dil Teorisi, öğrenmenin modelleşmesi, hem kavramların öğrenilmesi hem de bu kavramları ifade edecek dilin öğrenilmesinin modelleşmesi üzerine yoğunlaşır. Metaforla ilgilendiği ölçüde Sinirsel Dil Teorisi, sinirsel temellerde bizim sahip olduğumuz birincil metaforlara niçin sahip olduğumuzu açıklamaya çalışır.

Bazı Tashihler ve Açıklamalar

Bu kitap metaforik düşüncenin doğası ve onun dille ilişkisini ilk açıklama teşebbüsümüzdü. Kaçınılmaz şekilde bazı hatalar yaptık. İşte bazı düzeltmeler:

Metaforları üç tipe – yönelim, ontolojik ve yapı – ayırmak suniydi. Bütün metaforlar yapısaldır (çünkü onlar, yapıları yapılarla eşleştirir); bütün metaforlar ontolojiktir (çünkü onlar, hedef alan entiteleri yaratır); ve birçok metafor yönelimseldir (çünkü onlar, yönelim imaj-şemalarıyla eşleşir).

Biz birincil metaforun derinliğini henüz görmemiştik ve sonuç olarak analizlerimizin bazısı eksik kalmıştı. Sözün gelişi bu, Tartışma Savaştır analizimizde apaçıktır. Birçok okur, çoğu insanın tartışma hakkında öğrendiklerini savaş hakkında öğrendiklerinden önce öğrendiğini doğru olarak gözlemlemiştir. Metafor aslında çocukluk çağında Tartışma Mücadeledir birincil metaforundan doğar. Bütün çocuklar ebeveynlerinin fiziksel manipülasyonlarına karşı mücadele eder; ve, dili öğrendikleri ölçüde, fiziksel mücadeleye kelimeler eşlik eder. Bütün çocukların gelişiminde fiziksel mücadelenin ilişkili kelimelerle birleşmesi, Tartışma Mücadeledir birincil metaforunun temelidir. Büyüdükçe, çarpışma ve savaş gibi daha kapsamlı ve şiddet içeren mücadeleleri öğreniriz ve metafor bu bilgi aracılığıyla genişler.

Metafor ile metonimi arasındaki ayırım gerçek, fakat genellikle kafa karıştırıcıdır. İşte temel ayırım:

> *Metafor*da iki alan vardır: mevcut konu tarafından oluşturulan hedef alan ve önemli metaforik akıl yürütmenin vuku bulduğu ve bu akıl yürütmede kullanılan kaynak kavramları sağlayan kaynak alan. Metaforik dil kaynak alanda lafzî anlama sahiptir. Ayrıca metaforik eşleştirme çok boyutludur, yani iki yahut daha fazla unsur, iki veya daha fazla unsurla eşleştirilir. İmaj-şema yapısı eşleştirmede korunur – taşıyacıların içi içle, dışı dışla eşleştirilir; hareket kaynakları kaynaklarla, amaçlar amaçlarla eşleştirilir vb.
>
> *Metonimi*de yalnızca bir alan vardır: mevcut konu. Sadece bir eşleştirme vardır; genellikle metonimik kaynak, metonimik hedef (atıfta bulunulan şey) ile alandaki bir kalem diğerinin yerini alabilecek şekilde eşleşir.

Bunlar hatırı sayılır farklılıklarsa da, metafor ile metonimi arasında arasıra ortaya çıkan karışıklığın nedeni anlaşılabilirdir. Birincileyin, her iki durumda dilde yansıması olan bir kavram eşleştirmesi vardır: B anlamını dile getiren A anlamlı linguistik ifade. Kavram sistemlerine ve çıkarım yapısına değil, dilin yüzey formlarına bakarsanız, farklılığı fark edecek doğru yere bakmıyor olabilirsiniz. İkincileyin, hem metafor hem de metonimide sinirsel birlikte aktivite vardır. Metaforda iki alanın birlikte aktivitesi; metonimide iki çerçeve unsurunun birlikte aktivitesi söz konusudur. Bununla birlikte iki farklı kavram alanından gelen basit çerçevelerden tek bir *kompleks* çerçeve oluşturulabilir. Sözün gelişi Bir-Gezinti-İçin-Zaman (Time-For-A-Trip) çerçevesi, Zaman ve Mekân alanlarını metaforik olmayan bir tarzda bir araya getirir. Bu çerçevede, zamanlardan bu zamanlarda seyahat edilebilen mesafelere bir eşleştirmeyle, zaman ile mesafe arasında bir korelasyon vardır. Dolayısıyla Bir-Mesafe-İçin-Zaman metonimisi olabilir, meselâ:

(Metonimi) San Fransisko Berkeley'den *yarım saat*tir.

Burada zaman (*yarım saat*) metonimik olarak mesafe anlamına gelir. Zamanın Zaman alanından ve mesafenin Mekân alanından olduğuna dikkat ediniz. Bu, bir alandan unsurun bir başka alanın unsuruyla eşleştirilmesidir. Bu metafor değil, metonimidir; çünkü iki alan tek bir lafzî çerçevenin parçasıdır; çünkü çok boyutlu bir eşleştirme değil, tek bir eşleştirme vardır.

Bu durumu, şunun gibi zaman ile mevki arasındaki tecrübe korelasyonundan doğan zamana ilişkin mekân metaforuyla karşılaştırın:

(Metafor) Hanukkah Noele *yakın*dır.

Metaforda, Zaman hedef alandır ve Mekân kaynak alandır. Bu cümlede iki tatil zamanı arasındaki ilişki metaforik olarak mekâna göre (*yakın*) verilmiştir. Burada Zaman cümlenin konusudur ve Mekân değildir; o sadece kavram kaynağıdır. Metonimi durumunda zaman ve mekân arasındaki ilişki (gezinti zamanı) cümlenin konusudur.

Bundan alınacak ders şudur: Metafor ile metonimi ayırt edileceği vakit, kişi yalnızca tek bir linguistik ifadenin anlamlarına ve iki farklı alanın olup olmadığına bakmakla yetinmemelidir. Bunun yerine kişi, ifadenin kullanılma tarzını belirlemelidir. İki alan, pratikte tek bir eşleştirmeyle tek bir kompleks konu oluşturur mu? Eğer oluşturabiliyorsa, metonimiye sahipsinizdir. Yahut bu alanlar pratikte, diğer alan (kaynak) önemli çıkarım ve birkaç linguistik ifadenin temeli olduğu halde, birkaç eşleştirmeyle ve konuyu (hedef alan) oluşturan alanlardan biriyle birbirinden ayrılabilir mi? Şayet durum buysa, metaforunuz vardır.

Metafor Teorisinin Uygulamaları

Bizim kavram metaforlarını keşfettiğimiz zamandan bu yana geçen yirmi beş yılda edebiyat teorisi, hukuk incelemeleri, linguistik ve bilim felsefesi gibi farklı sahalardaki araştırmalar teorinin heyecan verici uygulamalarını gerçekleştirdi. Onlar şiirin, yasanın, politikanın, psikolojinin, fiziğin, kompüter bilimin, matematiğin ve felsefenin kalbindeki kavram metaforlarını keşfetti. Aşağıda verilen entelektüel disiplinlerdeki araştırmalar, metaforların düşünme tarzımızı nasıl yapılaştırdığını – ve hatta düşüncelerimizin nelere imkân hazırladığını – açığa çıkardı:

Edebî Analiz. More Than Cool Reason'da (1989) Lakoff ve Turner, şiirdeki metaforların genellikle gündelik düşünce ve dilde kullanılan sabit konvansiyonel kavram metaforlarının

genişlemeleri ve özel durumları olduğunu gösterdi. Şiirdeki metaforik yeniliklerin, bu suretle, metaforik düşüncenin tümüyle yeni yaratımından değil, aynı zamanda eski metaforik eşleştirmelerin yeni genişlemeleri ve kombinasyonlarını oluşturan metaforik düşüncenin zaten mevcut formlarını harekete geçirmekten ibaret olduğunu gösterdi.

Lakoff ve Turner, konvansiyonel kavram metaforlarının atasözlerinin kalbinde yattığını da gösterdiler; dahası *Death Is the Mother of Beauty*'de [*Ölüm Güzelliğin Anasıdır* (1987)] Turner, gündelik kavram metaforunun taslak yapısına uygulandığında alegorinin temelini oluşturabileceğini gösterdi. *The Literary Mind*'da [*Edebî Zihin* (1996)] Turner daha sonra, fabların ve edebî muhayyilenin diğer ortak ürünlerinin yapısının arkasında nasıl metaforik harmanların yattığını gösterdi.

Edebiyatın aḥlâkî boyutunun metaforik temeli, *Moral Imagination*'da [*Ahlâkî Muhayyile* (1993)] Johnson; *Moral Politics*'de [*Ahlâk Politikası* (1996)] Lakoff; ve *Philosophy in the Flesh*'de [*Yaşayan Felsefe* (1999)] Lakoff ile Johnson tarafından yapılan metafor ve ahlâk tartışmalarıyla apaçık hale geldi.

Politika, Hukuk ve Sosyal Sorunlar. Kavram metaforu teorisinin en önemli uygulaması hukuk, politika ve sosyal sorunlar sahasında oldu. Hukuk teorisyeni Steven Winter, metaforun hukukî akıl yürütmedeki merkezî rolü konusunda çok sayıda hukuk dergisinde makaleler ve *A Clearing in the Forest* [*Ormandaki Açıklık* (2001)] adlı büyük bir kitap yazdı. Hukuk metaforları, Kişi Olarak Korporasyon metaforundan, haklar demeti olan gerçek nitelik metaforuna, entelektüel mülkiyetin evrilen metaforik kavrayışına kadar uzanır. Winter'ın gösterdiği gibi, metaforları daha önceki kararlarda geliştirilmiş yasal kategorileri genişletmek için kullanmak Yüksek Mahkeme (Supreme Court) uygulamalarında yaygındır. Do-

layısıyla metafor sosyal hayatlarımızda etkileri olan güçlü bir yasal aygıttır.

Lakoff'un, Körfez Savaşı arifesinde İnternet üzerinde milyonlarca insana ulaşan "Metafor ve Savaş" ("Metaphor and War") adlı denemesi, yalnızca Amerikan hükümetinin halkı ikna etmek için metafor kullanmasının değil, aynı zamanda kavram metaforlarının dış politika planlamasındaki rolünün de en önemli analizlerinden biri olarak duruyor. Bu araştırma, metaforları ABD hükümetinin Irak'taki politik ve ekonomik durumu kavramlaştırmak amacıyla kullanım tarzının, bu savaşın en kötü sonuçlarını sistematik olarak nasıl gizlediğini ayrıntılarıyla gösterdi. Lakoff ve Johnson'ın *Philosophy in the Flesh*'inde (1999) rasyonalite hakkındaki bölüm, ekonomi ve politikada yaygın kullanılan rasyonel fail modelinin ve bu modelin gizlediği şeyin metaforik yapısının eksiksiz bir analizidir.

Lakoff'un *Moral Politics*'i (1996), Amerika'daki muhafazakâr ve ilerici politik dünya görüşlerini analiz eder. Lakoff onların kürtaj, silah kontrolü, ölüm cezası, vergi, sosyal programlar, çevre ve sanat hakkındaki kişisel görüşlerinin niçin her biri mantıklı ve tutarlı iki karşıt çatıda birbirine uyduğunu sorar. Cevap, bu görüşlerin idealize edilmiş aile modellerini karşıt kutuplara yerleştirmek suretiyle organize edilen kuşatıcı ahlâk metaforlarıyla birbirine uyumlu hale getirildiğidir. Muhafazakâr entelektüeller, aile-ahlâk-politika ilişkilerinin ana hatlarını açıkça ifade ederler, fakat genellikle ilericiler bunu yapmaz. Söz konusu kitap, ilericilere kendi ahlâk sistemlerini bir anlama kılavuzu sağlar. Yine bu kitap, bu sistemin farklı ilerleme türlerini nasıl birleştirdiğini ve hem muhafazakâr politikalar hem de ilerlemeci politikaların ardındaki kuşatıcı ahlâk temelinin ne olduğunu gösterir. Bu analiz Amerika'daki her büyük sosyal soruna uygulanır.

Psikoloji. Metafor analizi hem kognitif psikolojide hem de kli-

nik psikolojide önemini kanıtlamıştır. Kognitif psikolojiye, kavramların tümüyle lafzî ve soyut olduğu yolundaki eski fikir egemendir. Metafor teorişi hakkındaki literatür bu yaklaşıma karşı kuvvetli deliller sağlar ve bir ölçüde zaten varolan çok daha ilginç bir kognitif psikolojiye kapı aralar (Gibbs 1994). Sözün gelişi benlik (Lakoff ve Johnson 1999, bölüm 13), zihin, hafıza ve dikkat (Fernandez-Duque ve Johnson 1999) konusunda olduğu kadar duyguların metaforik kavramlaştırılması (Lakoff 1987, Örnek olay incelemesi/Case Study 1; Kövecses 1990) hakkında da bir hayli araştırma yapıldı.

Metafor teorisinin klinik psikolojiye vaadi büyüktür. Bugün artık, bilinçdışı metafor sistemlerimizin bireyler olarak hayatlarımızı etkileme tarzları ve hayatımızı anlamlı kılmak için ömür boyu hangi *kişisel* metaforları geliştirdiğimiz konusunda yeterince bilgi sahibiyiz. Biz bugün evlilik ve aşk için hangi temel metaforlara sahip olduğumuz ve eşlerin metaforlarıyla nasıl farklılaşabildiği hakkında çok şey biliyoruz. Bu tür farklılıklar çok büyük sıkıntılara yol açabilir. Lakoff'un *Moral Politics*'i aile modellerindeki hayatî derecedeki önemli farklılıkları ve bu farklılıkların daha sonra hayatı nasıl etkileyebileceğini tasvir eder (1996). Usta terapistler bu sahada çok gelişmiş sezgilere sahip olabilse de, metafor teorisi benlik hissimizin kavrayış ve duygu boyutlarına sistematik kılavuz sağlar. (Metafor teorisinin rüyalara uygulanması hakkında bir tartışma için bakınız Lakoff 1997).

Matematik. Eğer lafzî, soyut ve objektif olan bir alan gösterilecekse, bu alan kesinlikle matematiktir. Ancak Lakoff ve Nùñez, matematiğin de baştan aşağı metaforik olduğunu göstermiştir (2000). Sayı dizisini alalım. Sayılar bir çizgi üzerindeki noktalar olamaz. Bu, Sayılar Bir Çizgi Üzerindeki Noktalardır metaforudur, tıpkı on dokuzuncu yüzyılın sonlarında geliştirilen Matematiğin teorik-küme temellerinde kullanılan Sayılar Kümelerdir metaforu gibi. Lakoff ve

Nùñez'in *Where Mathematics Comes From*'u [*Matematik Nereden Gelir* (2000)], aritmetikten kümeler teorisi ve mantığa, sonsuzluk formlarına, klâsik ileri matematiğe kadar yekpare matematiğin metaforik yapıları konusunda bir incelemedir. Matematik, evrenin soyut, lafzî, objektif niteliği değil, tersine insanî varlıkların fiziksel çevremizde yaşayan insan beyinleriyle inşa ettikleri cisimleşmiş, büyük ölçüde metaforik, sabit entelektüel yapıdır.

Kognitif Linguistik. Metafor teorisi, kognitif linguistiğin, genel beyin ve zihin incelemesinde kavram sistemi ve dil için açıklayıcı temeller sağlamaya çalışan merkezî bir altdisiplinidir. Bir altdisiplin olarak o, sentakstan semantiğe, semantikten söyleme, dilin mümkün birçok boyutunu açıklayabilen bir üniter resim oluşturmak için kognitif psikoloji, kognitif sinirbilim ve gelişim psikolojisindeki son çalışmaları bir araya getirerek entegre etmeye çalışır. Kognitif linguistikteki başka belli başlı gelişmeler şunlardır:

1. mekân ilişkileri gibi ayrıntılı-sınıflandırılan unsurların semantiği (Talmy 2000)
2. temel-düzey kategorileri, prototipleri ve radyal kategorileri dahil, kategori yapısı incelemeleri (Lakoff 1987)
3. zihin mekânları/uzayları (Fauconnier 1985; Fauconnier ve Sweetser 1996)
4. çerçeve semantik (Fillmore 1982, 1985; Sweetser 1990)
5. harmanlanmış mekânlar/uzaylar (Fauconnier ve Turner 1998, 2002)
6. kognitif gramer (Langacker 1986, 1990, 1991)
7. kognitif gramer inşası (Goldberg 1995; Lakoff 1987, Örnek olay incelemesi/Case Study 3)

Sinirsel Dil Teorisi geliştiriliyor. O, sinir kompütasyonunda

temellenen üniter bir düşünce ve dil teorisi sağlamaya çalışıyor (Regier 1996; Narayanan 1997; Feldman ve Lakoff, yakında).

Felsefe. Metaforlar kısmen, iki büyük çağdaş Amerikan filozofu – metaforların anlamsız olduğunu iddia eden Donald Davidson ile lafzî anlamların metaforik cümlelere tahsis edilmesine imkân veren semantik ve pragmatik prensipler olduğunu ileri süren John Searle – tarafından yapılan metafor hakkındaki etkili iddialara cevap verme teşebbüsü olarak doğdu. Biz onların argümanlarının hem analitik felsefede hem de Batı geleneğinde, başka bir deyişle kavramların tümüyle bilinçli, lafzî ve soyut olduğu, yani özellikle beden ile beynin şekillendirmediği gelenekte içerilen yaygın varsayımlara dayandığını fark ettik.

Bu kitabın son bölümlerinde tartıştığımız gibi kavram metaforu teorisinin olguları, Batı felsefesinin temel birçok varsayımıyla bağdaşmaz: Düşüncenin tümüyle bilinçli, lafzî ve soyut olduğu kesin bir doğru değildir. Bu kitabı yazdığımızdan bu yana geçen yirmi yılda, zihin ve dil hakkındaki şekillenmiş kognitif bilimin empirik sonuçlarından yola çıkarak felsefeyi yeniden inşa edersek, felsefenin nasıl bir şey olacağını anlama mücadelesi verdik. Bu emeğin sonuçları *Philosophy in the Flesh*'de (1999) takdim edildi; bu kitap, aşağıdakilerin doğasına dair geniş ve derin bir yeniden düşünmedir:

- doğruluk ve bilim;
- zaman, olaylar, nedensellik, zihin, benlik, ahlâk, varlık ve öz gibi temel felsefî kavramlar;
- Presokratiklerden, Eflâtun'dan ve Aristoteles'ten, Descartes ve Kant'a, Quine gibi çağdaş analitik filozoflara kadar büyük filozofların kullandığı temel akıl yürütme formlarını tanımlayan metaforik yapı;

- İnsanî varlıkların ne olduğuna, dinî ve ruhî tecrübenin ne olduğuna ve felsefenin kendinin nasıl bir iş olduğuna dair yeni bir görüşün sonuçları

Özet

Metafor teorisi, bu küçük ciltte sunulan mütevazı başlangıca gelene kadar çok uzun bir yolu katetmiştir. Ancak bu kitaptaki anahtar fikirlerin çoğu, kognitif linguistik ve genel olarak kognitif bilimdeki son empirik araştırmalarca hem sürdürülmüş hem daha da geliştirilmiştir. Bu anahtar fikirler şunlardır:

- Metaforlar temelde doğası itibarıyla kavramsaldır; metaforik dil ikincildir.
- Kavram metaforları gündelik tecrübede temellenir.
- Soyut düşünce bütünüyle olmasa da büyük ölçüde metaforiktir.
- Metaforik düşünce kaçınılmaz, hep mevcut ve çoğunlukla bilinçdışıdır.
- Soyut kavramlar lafzî bir çekirdeğe sahiptir, fakat bu soyut kavramları çekirdek metaforlar, genellikle birkaç çok boyutlu tutarsız metafor genişletir.
- Soyut kavramlar metaforlarsız eksiktir. Sözün gelişi büyü, cazibe, delilik, birleşme, büyütme vb. metaforlar olmaksızın aşk, aşk değildir.
- Kavram sistemimiz bütünüyle tutarlı değildir, çünkü kavramlar hakkında akıl yürütmek için kullanılan metaforlar tutarsız olabilir.
- Biz hayatlarımızı metafor aracılığıyla sağlanan çıkarımlar temelinde yaşarız.

Son Durum

Haklarında yığınla delil bulunmasına rağmen, temel iddialarımız yine de şu açık nedenle dirençle karşı karşıya kaldı: onlar akademik dünyadaki ve başka yerlerdeki birçok insanın ilk öğrendiği ve hâlâ izlenilen araştırma gündemlerini oluşturan varsayımlarla uyuşmuyor. Egemen görüşe mensup birçok filozof, linguist ve psikolog ya bu iddiaları şiddetle reddetti yahut da bu iddiaları görmezlikten gelerek sanki onlar yanlışmışçasına gündelik işlerini icra etmeyi tercih etti. Sebebi açık: İddialarımız anlam, düşünce ve dilin doğası hakkındaki yüzlerce yıllık eski varsayımları kalbinden vuruyor. Yeni empirik sonuçlar ciddiye alınırsa, o vakit kültürümüzün mensupları bilim ve felsefenin ne olduğu hakkında üzerine en titredikleri inançlarının bazılarını yeniden düşünmek ve değerlerini yeni bir perspektiften yeniden ele almak zorunda kalacaklar.

Bilhassa asıl sorunlu nokta, *kavram* metaforunun varlığı. Kavram metaforları gerçekse, o vakit lafzî (literalist) ve objektivist anlam ve bilgi görüşleri yanlıştır. Biz bundan böyle, bilgi ve kavram açıklamasını objektif ve lafzî temeller üzerine inşa etmek iddiasında değiliz. Bu, insan olmanın ne anlama geldiği hakkındaki, zihnin nasıl işlediği hakkındaki ve sosyal ve kültürel yaratıklar olarak doğamız hakkındaki birçok geleneksel düşünme tarzına büyük bir meydan okumadır.

Aynı zamanda keşfettiğimiz şey, postmodernist düşüncenin bazı anahtar eğilimleriyle, özellikle de anlamın temelsiz ve yalnızca nedensiz kültürel bir yapı olduğunu iddia etme eğilimleriyle temel olarak bağdaşmaz. Sözün gelişi birincil metafor hakkında keşfettiğimiz şey, basitçe bunu tasdik etmez. Burada *hem* evrensel metaforlar *hem* de kültürel varyasyonları söz konusudur.

Bu sebeplerden dolayı elinizdeki kitap, bugün de ilk yayınlandığı zamanki kadar tartışmalı ve radikal. O her zaman-

ki gibi konuyu tartışmaya açıyor ve yeni ortak çapraz-disipliner araştırma yöntemlerine ihtiyaç duyuyor.

Bu tür bir araştırmaya angajeyseniz, aşağıdaki referans listesi iyi bir başlangıç noktası sağlayabilir.

George Lakoff, University of California at Berkeley
Mark Johnson, University of Oregon

Bibliyografya

Boroditsky, L. 2000. Metaphoric structuring: Understanding time through spatial metaphors. *Cognition*, 75, 1-28.

Fauconnier, G. 1985. *Mental spaces: Aspects of meaning Construction in natural language*, Cambridge, MA: MIT Press.

Fauconnier, G. 1997. *Mappings in thought and language.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. and Sweetser, E. 1996. *Spaces, worlds, and grammar*. Chicago: University of Chicago Press.

Fauconnier, G. and Turner, M. 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, 22, No. 2, 133-187.

Fauconnier, G. and Turner, M. 2002. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.

Feldman, J. and Lakoff, G. Forthcoming. *From molecules to metaphors: The neural theory of language.*

Fernandez-Duque, D. & Johnson, M. 1999. Attention metaphors: How metaphors guide the cognitive psychology of attention. *Cognitive Science*, 23, No. 1, 83-116.

Fillmore, C. 1982. Frame semantics. In Linguistic Society of Korea, (Ed.), *Linguistics in the morning calm*, (pp. 111-138). Seoul: Hanshin.

Fillmore, C. 1985. Frames and semantics of understanding.

Quaderni di Semantica, 6, 222-253.

Gibbs, R. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Goldberg, A. 1975. *Constructions.* Chicago: University of Chicago Press.

Grady, J. 1997. *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes.* Unpublished doctoral dissertation, University of California, Berkeley.

Johnson, C. 1999. Metaphor vs. conflation in the acquisition of polysemy: The case of SEE. In M. K. Hiraga, C. Sinha, and S. Wilcox, (Eds.), *Cultural, typological and psychological issues in cognitive linguistics.* Current Issues in Linguistic Theory, vol. 152, pp. 155-169. Amsterdam: John Benjamins.

Johnson, M. 1987. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason.* Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, M. 1993. *Moral imagination: Implications of cognitive science for ethics.* Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, M., (Ed.) 1981. *Philosophical perspectives on metaphor.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kövecses, Z. 1986. *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach to the structure of concepts.* Philadelphia: John Benjamins.

Kövecses, Z. 1990. *Emotion concepts.* New York: Springer-Verlag.

Kövecses, Z. 2000. *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A practical introduction.* New York: Oxford University Press.

Lakoff, G. 1987. *Women, fire, and dangerous things: What ca-*

tegories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. 1990. Metaphor and War: The metaphor system used to justify war in the gulf. Originally distrubuted by electronic mail, December 1990. On the Web at: http://philosophy.uoregon.edu/ metaphor/lakoff-l. htm. Also in Brien Hallet (Ed.). *Engulfed in war: Just war and the persian gulf*. Honolulu: Matsunaga. Institute for Peace, 1991.

Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (pp. 202-251). 2nd. Ed. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Lakoff, G. 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. 1997. How unconscious metaphorical thought shapes dreams. In D. J. Stein (Ed.) *Cognitive science and psychoanalysis*. New York: American Psychoanalytic Association.

Lakoff, G. & Johnson, M. 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.

Lakoff, G. & Nùñez, R. 2000. *Where mathematics comes from: How the embodied mind brings mathematics into being*. New York: Basic Books.

Lakoff, G. & Turner, M. 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

Langacker, R. W. 1986, 1991. *Foundations of cognitive grammar*. (Vols. 1-2). Stanford, CA: Stanford University Press.

Langacker, R. W. 1990. *Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.

McNeill, D. 1992. *Hand and Mind: What gestures reveal about thought*. Chicago: University of Cihicago Press.

Narayanan, S. 1997. *Embodiment in language understanding: Sensorymotor representations for metaphoric reasoning about event descriptions.* Unpublished doctoral dissertation, University of California, Berkeley.

Regier, T. 1996. *The human semantic potential.* Cambridge, MA: MIT Press.

Sweetser, E. 1990. *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Talmy, L. 2000. *Toward a cognitive linguistics.* Cambridge, MA: MIT Press.

Taub, S. 2001. *Language from the body: Iconicity and metaphor in American sign language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Turner, M. 1987. *Death is the mother of beauty: Mind, metaphor, criticism.* Chicago: University of Chicago Press.

Turner, M. 1991. *Reading minds: The study of English in the age of cognitive science.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Turner, M: 1996. *The literary mind.* New York: Oxford University Press.

Winter, S. 2001. *A clearing in the forest: Law, life, and mind.* Chicago: University of Chicago Press.

Şimdiden bir klasik olan *Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil* metafor anlayışımız ile onun dil ve zihindeki rolünü değiştirdi. Yazarlara göre metafor temel bir zihin mekanizmasıdır; bize sayısız başka şeyi kavramamızı sağlayacak fiziksel ve sosyal tecrübemiz konusunda bildiğimiz şeyleri kullanma imkânı veren bir mekanizma. En temel tecrübe anlayışlarımızı yapıya kavuşturdukları için metaforlar, hayatımızın "olmazsa olmazlarıdır." Metaforlar algı ve eylemlerimizi biz farkında olmadığımız halde şekillendirir.

"Çok tartışılan metafor konusunda bugüne kadar karşılaştığım en orijinal ve değerli kitap."
JAMES D. McCAWLEY

"Örneklerinin zenginliği ve analizlerinin açıklığıyla, Lakoff ve Johnson dikkatimizi *metafor versus kategori* sorununa çekmeye zorluyor. *Metaforlar*, günümüzde birbirlerinden büyük ölçüde izole olmuş disiplinler arasında gerçekleştirilmiş başarılı bir işbirliği örneğidir."
ROBERT GREENE, *MODERN LANGUAGE NOTES*

"Eğlenceli ve entelektüel açıdan tahrik edici... Lakoff ve Johnson'ın her sayfada gösterdiği gibi, metafor hakkındaki en önemli gerçek onun tecrübe edildiği gerçeğidir - ve bu kitap okunmayı tecrübe edilmekten daha çok talep etmiyor. Tecrübe esnasında doğan fikirler, okuyucuların kavram yapıları kadar yazarlarının kavram yapılarını da temsil ediyor. Her insanî iletişimde yaygın bu özellik, Lakoff ve Johnson'ın artistik vizyonuyla bu kitapta belirginleşiyor, zor anlaşılan bir insanî konu hakkındaki bu etkileyici insan ürünü kitapta gözler önüne seriliyor."
JOHN M. LOWLER, *LANGUAGE*

ithaki
www.ithaki.com.tr
facebook.com/ithakiyayin
twitter.com/ithakiyayinlari

24 TL
İnternet Satış:
www.ilknokta.com

9 786053 754671